Ex libris

Aloisii Gotti

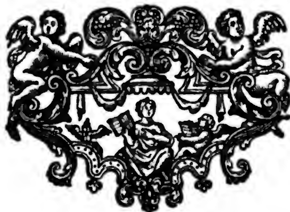
FRIDERICI HOFFMANNI MEDICINÆ RATIONALIS SYSTEMATICÆ

TOMUS SECUNDUS.

Quo Philosophia corporis humani morbosi ex accuratis observationibus solidisque anatomicis & mechanico-physicis principiis methodo plane demonstrativa per certa theoremata ac scholia traditur,

ET

Vera Pathologiæ fundamenta, nec non præservatio ab omnis generis morbis clare exponuntur in usum docentium & discentium.

VENETIIS, MDCCXXXVII.
APUD SEBASTIANUM COLETI.
SUPERIORUM PERMISSU, AC PRIVILEGIO.

PRÆFATIO.

LECTORI

ÆQUO ET VERI STUDIOSO

FRIDERICUS HOFFMANNUS.

ALterum jam Tibi, veritatis medicæ cupide Lector, rationalis medicinę systematicæ tomum exhibeo, qui præcipua doctrinæ de morbis capita & fundamenta, neque minus partem artis nostræ præstantissimam, sed haud satis, meo quidem judicio, adbuc excultam, nec pensi habitam complectitur. Hæc illa est, quæ genuinas ægritudinum, quibus subinde genus humanum infestari, & e vita pręmature tolli solet, origines, seu primas causas, clare & liquido evolvit, quæ omnium earum rerum, quę ullo modo conservationem corporis nostri lędunt, vires ac potestates dilucide exponit, quę denique simplicem et planam viam ad sanam et longam vitam perveniendi monstrat. Duplex esse officium medici, alterum hominem a doloribus, a morbis ac matura morte vindicare, alterum ęgritudines, quibus corpus affligitur, jam pręsentes arte depulsare, nemini ignotum est. Quanto autem facilius, quanto etiam magis in potestate medici situm est, morborum, a quibus hi initia ducunt, causis occurrere, & integritatem corporis tueri: tantò difficilius ac incertius est, morbos, quibus jam premitur, vel penitus oppressum est corpus, feliciter expugnare. Quamvis vero omnium consensu nihil dulcius, exoptatius & pręstabilius his in terris homini contingere possit, quam ęqualis & prospera sine dolore animi & corporis valetudo; tamen haud satis intellectus humani miseriam & imbecillitatem hoc in genere demirari licet, quod adeo parum de vita & valetudine tuenda homines curiosi ac soliciti sunt, ut potius firmiter sibi persuadeant, inevitabili cujusdam necessitatis fato longam vel brevem, adversam vel secundam valetudinem deberi, neque a ratione & scientia, vel ab hominis voluntate & arbitrio eam dependere. Quo factum etiam est, ut nec medici satis digne hanc medicinę partem hactenus tentaverint, neque vera sanitatis conservandę pręsidia morborumque natales recte & perquisitius indagaverint, tantummodo operosi in multis arcanis & magnificę famę remediis & compositionibus ad omnis generis morbos propulsandos conquirendis: etsi neminem fugiat, quam iners & circumcisa sit tum in rebellibus chronicis tum acutis passionibus persanandis potestas medici, quoniam id pręstare magis naturę, quam artis beneficium est. Ego, ut ingenue fatear, de arte nostra sic statuo, hanc ipsam diversis rationibus agitari posse, dum alii morborum curationibus tantum intenti sunt & unice in exercitio artis versantur, alii vero in universale totius scientię & omnium eorum, quę ad hoc perficiendum pertinent, studium incumbunt. Nam qui

tantum se occupatum habet, in curatione morborum, is utique theoria rationali & hanc spectantibus subsidiis, anatomes, physices, chymię & mechanices scientiis & demonstrandi methodo facile carere potest, quemadmodum etiam veteres has scientias ignorasse novimus. Siquidem ad artis exercitium sufficit morborum genium, corporum differentias, & naturæ, quæ sola & optima subinde acutorum morborum medicatrix est, ductus nosse, & remediis non validioribus, sed mitioribus eam adjuvare. At vero præter hæc multa alia in eo, qui veri & solidi medici nomen tueri vult, desidero, quæ non tam facile & celeriter obtineri possunt. Nimirum is non solo usu & experientia, quæ pro tot morborum & corporum diversitate mire variat & fallit, contentus est, sed ex ægrotantium historiis & accuratis observationibus, magna diligentia & limatiori judicio conscriptis & inter se collatis, artis certitudinem quærit. Hæ enim sunt quasi veritatum medicarum claves, quæ intimos & arcanos naturę recessus, motus atque effectus recludunt. Ex his veras morborum origines ac primordia, generationem, differentem indolem & effectum, præservandi ac medendi leges & vias, juvantium & nocentium vires, & dextrum de morborum eventu judicium petere licet. His etiam falsæ theoriæ, pugnantes hypotheses, opiniones, fictiones atque errores in rebus medicis optime discutiuntur. Ut autem ejusmodi observationes ad usum recte transferre possit, opus utique est, ut accommodis scientiæ medicæ instructus sit præsidiis. Nam sicut sine physices, chymiæ & mechanices scientia nullo modo veram vitę, sanitatis, mortis, morborum eorumq; generationis cognitionem consequetur, nec rerum salubrium ac nocentium facultates & vires cognoscet, ita nec historias ęgrotantium resolvere omnesque partes digne excutere, eorumq; quę facta sunt & fieri debent, causas dare & enucleare & apta remedia invenire poterit. Pręterea a medico, qui omnes suas partes recte implere vult, etiam id requiro, ut lęsiones externarum partium, & quemadmodum eæ reparandę sint, probe dignoscere sciat, & quibus mediis & operationibus eę removendę sint, intelligat, ex quo artis chirurgicę eminentia ac necessitas demum innotescit. Denique innumera sunt in rerum natura, quę hominis valetudinem variis modis & mutare & vitiare possunt, tam ex alimentorum ac elementorum, quam medicamentorum & rerum venenatarum classe; pręcipue ex tam multiplici cœli varietate, aliarumq; rerum fortuito incidentium copia, quorum singulorum ingenium, facultates & vires, si quis casus incidit, ut idoneum judicium proferre possit, perspectas habere debet. His itaque fulturis totum doctrinę medicæ corpus superstructum esse videmus. Quę quanquam ita se habere omnes facile judicent, dolendum tamen est, paucos admodum ad eum eruditionis medicę gradum pervenire, & quod præcipuum rei momentum est, paucos scriptores laboribus suis eo esse annisos, ut doctrinę medicę, pręsertim quæ de morbis agit, veritates in facilem & perspicuum ordinem digererent. Quanta enim librorum prostat silva, qui terminis obscuris & nullum liquidum sensum fundentibus referti sunt, ubi nullę veritatum connexiones nullique demonstrationum nervi conspiciuntur. Ego itaque pro mediocritate virium, quas divina clementia concessit, semper omni studio annisus sum, divinam hanc scientiam in syste-

ma.

ma perspicuum redigere, & veritates apta connexione in scientiæ & demonstrationis formam disponere, jam senio vicinus & maturiori judicio & longiori usu instructus, laboravi. Cujus rei gratia & præsens opus excudi, de cujus instituto pauca tantum admonere visum est. Videlicet hoc ipsum rationalis pathologiæ & praxeos medicæ fundamentum complecti existimo, quare etiam a pathologia speciali & clinica praxi, quæ bono cum Deo ordine sequetur, hunc tomum secernere & seorsim edere constitui, ut a veritatum medicarum studiosis non semel, sed iterum iterumque attente legatur & relegatur, quia hujus partis cognitio clarissimam lucem tomo tertio, hunc alterum excipienti fœnerat, ita ut morborum ibi enarratæ historiæ facilius explicari inque usum converti possint. Maxime omnium vero id operam dedi, ut demonstrarem, quomodo morbi in corpore humano pullulent & generentur & quibus firmis & statutis legibus motus, qui morbos inferunt, & naturam destruunt, vel eam conservant & a morbis liberant, sint subjecti, ut qui in salutem, vel perniciem tendunt eo melius possint distingui. Deinde clarius & prolixius omnium rerum insalubrium, venenorum, ac validiorum, & quæ in exitium prona sunt medicamentorum naturam & vires exposui, ut majori etiam studio medentes ab iis remediorum generibus, quæ morborum causas augere & mortem dare vel accelerare possunt, sibi cavere discant. Tum etiam morborum origines ex planis & simplicissimis principiis, nimirum ingestorum & excernendorum vitio ac defectu luculenter explicavi. Nam quemadmodum homo prospera & integra sanitate fruitur, si æqualem proportionem invicem ingesta & excreta habent: ita ex diminutis vel deficientibus vacuationibus morborum origines nasci, eosque, nisi illæ restituantur, in actum produci, experientiæ est certissimæ. Ecquis vero ignorat, quam anxie adhuc nobilissima ingenia in morborum causis inveniendis se fatigaverint, quum pro sua quisque hypothesi & fictione proprias, peculiares, sæpiusque altius accersitas adduxerit, manifestas & quæ in sensus incurrunt, repudiando. Præterea clarius in hoc opere docui, morborum fomites & mineras in intestinorum canale potissimum ex variis confluentibus succis per diuturnam moram concipi, ibique fixam sedem habere ac domicilium. Tandem etiam demonstravi, acutas passiones & motus in morbis, ut sunt febres, spasmi, dolores, anxietates, convulsiones, motricium partium esse affectus, & perniciales morborum causas primario in has, quæ mutuum inter se consensum fovent & insuper motuum ac sensuum instrumenta sunt, vim & operationem suam exercere. Explanavi quoque ulterius, ex sanguinis tardiori motu plethoram & cacochymiam, chronicarum maxime ægritudinum amplissimas causas, deducendas esse. Ultimo his cognitis & expositis pauca præcepta & regulas adjeci, quæ facilem a morbis se præservandi viam ostendunt. Sicut enim in omnibus huc usque a me productis laboribus, ita & in hoc tomo maxime laboravi, ut partem illam medicinæ præstantissimam, quæ præservandi corpora a morbis rationem docet, stabilirem & in solidæ scientiæ formam reducerem. Quæ omnia ut in convenientia capita, rationem & ordinem redigerem, non mediocri labore & meditatione opus fuit, quia nemo præi-

vit, cujus vestigia sequi potuissem. Quam vero arduum ac difficile sit, doctrinam, in qua quædam quasi est vastitas, & quæ caret connexione, in ordinem redigere, id ii optime intelligunt, qui in ejusmodi rebus ingenium exercere solent. Dixi itaque in priori tomo, me mathematicis familiari demonstrandi methodo usum fuisse & imposterum uti velle; cujus ratio neutiquam in eo consistit, ut propositis doctrinis definitiones, axiomata, theoremata, corollaria, postulata, observationes, problemata præscribat, sicut cujusdam nuper ineptissimum fuit judicium, sed ut veritates faciles, simplices & perspicuas adducat, easque probe invicem connectat, disponat, ordinet, & ex notis ignota deducat. Neque ego hic, ut in ceteris omnibus meis laboribus, servili animo aliorum doctrinas velut oracula sine ulla meditatione vel ratione cœco impetu sequutus, vel ullius auctoritate mea veri contemplatione facili abduci passus sum, sed libero semper usus judicio sententiarum & rationum momenta libravi, & secundum observationes practicas, ceu ad Lydium lapidem, modeste examinavi & ita demum quid veri, falsi vel ficti visum fuerit, & quæ in morborum curatione usum habeant, vel non, exposui. Quam unam novi solam & optimam esse veri investigandi rationem, quam homines aliorum tantum æmuli, nec ad observandum, nec ad meditandum nati, plane ignorant. Neque vero est, ut diffitear, me & hic & alibi interdum ab opinionibus, quas olim fovi, recessisse, quod ad eruditi candorem & veri investigationem in rebus difficillimis & nunquam ad solidam rationem & perspicuum ordinem redactis utique pertinere mihi videtur. Ut adeo nihili prorsus habenda sit inficeta illa ab ingrato & virulento animo profecta crebrioris in scriptis meis mutationis accusatio. Deinde aliud est mutare vel potius perficere opiniones, quæ disputari possunt & exigui usus in arte sunt: aliud est fluctuare semper in veritatibus, quæ magni usus sunt. Uti enim pertinaciter opinionibus de falsitate convictis tanquam saxo adhærere turpe est: ita priora relinquere, & meliora amplecti, proxime ad honestatem & candorem accedit. Neque hic mea jactare unquam volui, conscius meæ mihi tenuitatis; sperare tamen ausim, meam hanc qualemcumque diligentiam & operam veritatis medicæ æstimatoribus & viris ad judicandum aptis non ingratam fore, quum & hæc plura adhuc in aliorum scriptis pathologicis desiderentur. Ceterum si quis unquam, ego certe præter veritatis curam ac studium æquitatis & moderationis in judicando maxime æstimavi laudem, & nunquam ferendum in republica litteraria, præsertim christiana, turpem quorundam morem puto, qui, quamvis non meliora sciant proponere, aliorum tamen dicta & facta acri & mordaci stilo perstringere, eorumque famam ac merita lancinare & arrodere non erubescunt. Ego vero nec unquam ejusmodi ineptissimorum hominum voculas moror, sed plane nihili habeo, & potius acquiesco & quasi triumphare mihi videor in præclaris tot illustrium virorum judiciis, qui verum a falso, perspicuum ab oscuro, utilitatem ab inani speculatione, & evidentes usuique aptas causas ab abditis & remotis, quæ nullius usus sunt, discernere consueverunt. His candide Lector, bene vale, sique Deus vitam & vires suppeditat, ceteros nostros labores, usui publico unice destinatos, propediem expecta.

PRO-

PROLEGOMENA
DE VERÆ

Pathologiæ natura, ejus fundamentis, obſervationum medicarum uſu & hypotheſium noxa.

CAP. I.

DE

VERA PATHOLOGIÆ MEDICÆ NATURA, DEFINITIONE AC FUNDAMENTIS.

§. I.

Sicuti physiologia veras vitæ & sanitatis causas tradit & motuum, qui conservant corpus nostrum, indolem atque usum explicat; Hygieine vero præcepta circa rerum non naturalium usum, quibus motus vitales in vigore servantur, exhibet: ita pathologia genuinas mortis & morborum causas & effectus ex ordine illorum motuum perverso exponit. Therapia vero monstrat, quibus auxiliis inordinati motus a corporis œconomia averti tollique debeant.

Scholion.

Ex quo animadvertimus, medicinæ partes arcto se cohærere nexu, ut unam sine altera plene exacteque intelligere nemo possit. Attamen scientiam corporis humani vivi & sani ceterarum medicinæ partium quasi matrem, & fundamentum esse merito dixeris. Ex medicinæ vero tam amica, & necessaria partium connexione artis nostræ certitudo, & demonstratio, quæ convenienti nexu & ordine rerum fit, satis abundeque conspicitur.

§. II.

Vera pathologia est doctrina, quæ ex integris morborum historiis eorum origines generationem, progressum, peculiarem genium, neque minus symptomatum atque eventuum rationes, ex motuum natura & legibus, quæ in œconomia corporis nostri observantur, convenienti nexu & ordine tradit, explicat & maximis in praxi medica utilitatibus accommodat.

§. III.

Ex hac definitione reali facile pathologiæ veræ & fictitiæ differentia intelligitur: nam illa ex plenis & accurate conscriptis observationibus & principiis anatomicis & motuum doctrinæ perspicuis suas deductiones & conclusiones in praxi utilissimas format: altera vero æque vulgaris quam superficiaria singularibus dumtaxat experimentis, minus plenis observationibus & dubiis opinionibus atque hypothesibus nititur, unde nihil solidum vel vera laude dignum in usum artis nostræ redundat.

Scholion.

Quemadmodum scientia ab opinione, ita pathologia vera ab hypothetica distat: Hanc differentiam præclare innuit *Hippocrates*, libelli, qui *Lex* inscribitur, §. 3. *duo sunt scientia & opinio; quarum altera quidem scire facit, altera vero ignorare*. Eumdem in sensum graviter scribit *libro de decenti ornatu*, §. 4. *opinio in medi-*

tina maxime in crimen vertitur eam adhibentibus. His vero, qui ea in se usi sunt, perniciem adfert.

§. IV.

Duo sunt veræ pathologiæ fundamenta: unum plenissima omnium & singulorum morborum historia, quæ ex compluribus observatis & annotatis circumstantiis nascitur: alterum est exquisitior corporis nostri structuræ motuum omniumque earum rerum, quæ illius statum mutare possunt, scientia.

Scholion.

Veritas duplicis generis est, alia enim *veritas facti* dicitur, quæ res contingentes & factas cum omnibus circumstantiis sub debito nexu, ordine, tempore describit: altera est *demonstrativa* sive *rationalis*, quæ ex principiis jam claris & cognitis phenomenorum & effectuum causas, modum & fines inquirit & utilissima theoremata vel axiomata format, quorum recto usu ex notis ignota porro invenit. Et quemadmodum illa maxime memoriæ & attentæ diligentiæ; ita hæc intellectus potissimum soboles est. Utraque ad veram pathologiam constituendam necessaria est. Veritas enim, quæ integram morbi quoad omnes circumstantias, ortum, progressum, historiam atque exitum describit, basis est rectæ ratiocinationis in medico.

§. V.

Accuratiores morborum historiæ & observationes primum & præcipuum pathologiæ & therapiæ constituunt fundamentum.

Scholion.

Ex pluribus enim & accuratioribus observationibus demum vera experientia, quæ medicinæ anima est, quæque ornat & perficit medicum, enascitur. Illa vero pathologia atque therapia manca & trunca est, quæ ex observationum fide non est deducta. Neque dubium est, quin ad progressum artis nostræ augendum potiores partes observationes, quam ratiocinia sibi vindicent; quia plura circa corporis humani naturam quotidie fiunt, quorum vera ratio & adæquata causa difficilis & abstrusæ cognitionis manet. Ego quidem sic sentio, medicos, si ad altiorem dignitatis gradum artem suam provehere velint, imitari debere eximios nostri temporis astronomos, qui observationibus, quas hinc inde circa siderum motum observandum instituerunt, inter se probe collatis id effecerunt, ut eorum cursum & situm vel centum annis prædicere possint. Ego spe alor firmissima, fore, si medici diligenter omnia, quæ circa morborum generationem, decursum & curationes contingere solent, annotent & observata invicem conferant ac cum publico communicent, ut ars nostra summam certitudinem, non solum in predicendis & avertendis morbis, sed & iisdem dextre sanandis, totoque eorum decursu prædicendo, perveniat.

§. VI.

Medicas observationes, ut utilitatem exoptatam inde percipere debemus, oportet plenas ac integras esse nullisque circumstantiis alicujus momenti destitutas.

Scholion.

Sicuti juris periti, quando de jure respondere ac sententiam ferre debent, integram, ut loqui solent, facti speciem cum necessariis suis circumstantiis requirunt: ita etiam medici nonnisi ex completis morborum historiis quippiam firmi vel solidi elicere aut concludere possunt. Sæpe enim in unica circumstantia multum momenti situm est. Operam itaque dare debemus, ut plenas & perfectas observationes undiquaque conquiramus; quarum revera numero satis exiguæ in medicorum tot monumentis nobis relictæ sunt. De plerisque certe, quas apud veteres non minus, quam apud recentiores videas, jure dixeris eas observationes, quales in verum salutaris artis incrementum scribi oportebat.

§. VII.

Ad integram morbi cujusvis historiam.

tiam requiritur, ut exquisitam individui cum illo morbo conflictati notitiam lectori suppeditet.

Scholion.

Primum & præcipuum in medendo illud mihi videtur, ut medicus, quando corporis alicujus sanandi curam suscipit, exactam eorum habeat notitiam, quæ in ipso illo homine peculiaria deprehenduntur. Idque scitu maxime est necessarium, quia morbus idem & eadem causa, quæ ipsum facit, pro differenti corporum conditione, mirum dissidentia symptomata atque effectus producunt. Quemadmodum enim idem alimentum, idem medicamentum, idemque venenum longe alios diversissimosque effectus & operationes pro differenti corporum indole edit: ita etiam morbificæ causæ ejusdem indolis plane multis modis diversam morbi faciem, ratione symptomatum, ratione periculi & salutis in diversis subjectis exhibent. Alta enim mente repositam semper omnibus optavi hanc præstantissimi usus regulam philosophicam; non dari absolutas agendi vires in corporibus, sed omnes esse conditionatas & relativas, atque mirifice, pro diversa corporum, in quæ agunt, & quæ illas recipiunt, conditione mutari atque modificari. Ad interiorem vero corporis ægrotantis naturam cognoscendam non satis est ætatem, sexum, structuram partium, temperamentum, vires, hæreditariam ad morbos dispositionem, vitæque genus, mores animi & consuetudines considerare, verum etiam scire oportet, in quo statu omnis generis excretiones positæ sint vel fuerint, quo forsan morbo antea laboraverit æger, an perfecte is curatus sit, an imbecillitatem partium & dispositionem ad alios morbos forsan reliquerit & qua ratione fuerit finitus & solutus. Juvat etiam inquirere qualis sit sanguinis status, num is nimium abundet aut valde impurus sit, qualis dispositio viscerum & generis nervosi constitutio, robusta an imbecillis fuerit, quæ omnia & singula judicio medici probe subacta in morbis tam cognoscendis & dijudicandis, quam sanandis egregium lumen afferunt, ad dijudicandam autem historiam ab alio consignatam omnino requiruntur.

§. VIII.

Quæ veram utilitatem adferre debent medicorum observationes, eas morbi genus, ejusque genium, origines, progressum, & varias ad eorum generationem concurrentes causas accurate describere oportet.

Scholion.

Perspecta ægrotantis corporis natura, præcipua cura esse debet medici, ut morbi genus, genium & causas perscrutetur. Quisque enim morbus peculiarem & quasi propriam indolem, qua incedit, habet, dum non modo certos typos, tempora, periodos ac ordines in accessione & incremento servat, certis etiam modis & per certas vias atque excretiones solvitur; sed & plane speciali ratione in turbandis & pervertendis motibus & actionibus secundum naturam, sive symptomatibus efficiendis, singuli procedunt, ex quibus omnibus probe collatis morbus recte cognoscitur & ab aliis quoque distinguitur. Denique ex erratis in diæta & usu rerum, quibus quotidie ad corporis conservationem indigemus, commissis, primordia & morborum origines probe cognoscere juvat, quod certe ad præservationem a morbis amplissimum usum habet. Maxime omnium vero morborum causæ proximæ indagandæ erunt, quibus inventis curationem inventam esse constans & philosophorum & medicorum perpetuaque fuit sententia. Nam si quis, effato *Hippocratis Libr. de flatibus* §. 3. *causas corporis affecti probe cognoverit, is quoque potens est ea adferre, quæ corpori commodent, nimirum contraria.*

§. IX.

Medicorum observationes, quæ ad faciliorem & tutiorem sanandi rationem facere debent, remediorum, quæ adhibita fuerunt, operationes contineant.

Scholion.

Ausim dicere ex illis rebus, quæ ad au-

augendam medicinæ utilitatem & dignitatem faciunt, nihil aptius esse, quam si quis exquisitæ remediorum, quæ adhibentur, vires & operationes nosse allaboret. Hæ enim multum pro diversitate corporum, naturarum, morborum & temporum differunt. Gaudet enim & quodvis & maxime potens remedium peculiari agendi & operandi facultate, quæ medico utique ex asse cognita esse debet. Is enim demum veri medici nomen tueri mihi videtur, qui selecta præparare scit remedia, eorumque vires & in agendo proprietates in tot diversissimis casibus probe perspectas cognitasque habet. Ex quo consequitur, ut iis etiam postea recte & cum judicio uti possit. Quodvis enim medicamentum tam promtum est ad nocendum, quam ad adjuvandum pro eo nempe, ut quis illo utitur. Mirifice igitur *Hippocrates* medicamentorum facultates, quas habent, medicorum memoriæ commendat, cum ait *in Libr. de decenti ornatu* §. 8. *firma memoria teneto, medicamenta & simplices facultates & descriptas* (intelligo per observationes) *si modo tales existant. Sint & in memoria tibi morborum curationes & harum modi, quotupliciter & quomodo in singulis se se habeant. Hoc enim principium est in medicina medium & finis.*

§. X.

Ad completam cujusque morbi historiam adornandam sectio cadaverum morbis defunctorum maxime pertinet.

Scholion.

Non facile aptius ad morborum & mortis causas revelandas medium sectione & inspectione solertiori cadaverum, quæ iisdem morbis extincta sunt, invenitur. Quamquam enim non omnia, quæ in dissectis cadaveribus observantur, semper primæ & proximæ morborum causæ habenda sunt, sed sæpius effectus tantum causarum atque ipsius mortis: nihilominus non raro accidit, ut hac ratione genuinæ insolitorum subinde morborum atque symptomatum causæ manifestæ fiant. Noti mihi sunt plures casus, ubi tum in ipsis morbis, tum in eorum causis cognoscendis non incelebres etiam medici vallucinati sunt, maxime alienas proferendo, cum postea facta sectione polyposæ in corde vel vasis majoribus concretiones, abscessus mesenterii, calculi in vesicula fellea vel vesica urinaria, rupta sanguinis vel lymphatica vasa, ingentes glandularum tumores, putrida viscera, uterus disruptus in conspectum venerunt, de quibus nihil plane antea cogitatum fuit. Quare dissectiones utique cadaverum frequentiores & solertiores medicis anatomes peritis majorem in modum commendandæ sunt, eo quod vera causarum morbi cognitio & prudens remediorum ad eas auferendas applicatio duo quasi poli sunt, circa quos tota praxis medica vertitur.

§. XI.

Ex medicorum plenioribus observatis complura eaque maxime utilia in perfectionem & certitudinem artis nostræ redundant.

Scholion.

Neque enim alia via vel methodus suppetit, qua morbos a se invicem probe distinguere eorumque causas, multum quoque dissidentes, cognoscere possumus, quam per multiplices & recte institutas observationes. Ad prudentem etiam prognosin, sive ad judicium de morborum eventu formandum, quæ doctrina mirifice ornat & perficit medicum, ejusque existimationem auget, certior & melior, quam per observationes, nulla via invenienda est. Quam infinitæ circa morborum prognosin regulæ in Hippocratis aliorumque veterum monumentis prostant, quæ tamen maxima ex parte fallaces sunt, tantum abest, ut pro universalibus sententiis & aphorismis veris haberi possint. Idque accidit maxime ob eam rationem, quia non ex integris morborum historiis, sed ex earum fragmentis tantum & quibusdam non omnibus & singulis circumstantiis, depromtæ sunt. Igitur, longe perfectior & hæc doctrina de prognosi speranda nobis erit, modo ex multiplici observatione & accuratiori consideratione circumstantiarum prognosticas regulas de-

demum elicere incipiamus. Neque dici satis potest, quam utilia corollaria in usum futurum, ratione methodi medendi, ratione adplicationis remediorum, & in cognoscendo, quænam ex horum genere noceant vel profint, hauriri queant. Medico enim nunquam desistendum est ab observationibus, et experimentis, neq; ulla, licet etiam minoris momenti videantur, negligenda sunt. Ego certe non facile casum quendam medicum prætermitto, quia vix ullus incidit, ex quo non quippiam adhuc addiscere possim, cum ad minimum, quod jam inventum et cognitum fuit, exinde confirmetur.

§. XII.

Observationes medicæ itemque historiæ morborum accurate conscriptæ, ad dissidentes medicorum hypotheses, opiniones & controversias etiam in praxi decidendas aptissimæ sunt.

Scholion.

Si ulla, certe medica disciplina innumeris opinionum figmentis, sectis et controversiis immersa est. Ex harum verum dissidentium opinionum labyrintho nosmet extricandi non ego meliorem novi modum, quam si earum adplicationem ad medicas observationes, quæ genuinum ac immutabilem naturæ ordinem et processum in vitæ, sanitatis ac morborum negotio complectuntur, urgeamus; tum enim facile earum sterilitas apparebit, eo quod tam paucis phænomenis et circumstantiis explicandis congruant aut sufficiant. Quod diversissimę medicorum in praxi medica circa remediorum valentium et heroicorum usum e. g. venæ sectionis, fonticulorum, vesicatoriorum, purgantium, opiatorum, chinæ chinæ, salium volatilium, martialium, sunt sententiæ? dum quidam in certis morbis sanandis illa in cœlum quasi efferunt, alii eadem in iisdem morbis penitus deprimunt et damnant: et singuli tamen, ut adsertiones suas confirment, ad experientiæ asylum confugiunt. Hic certe non proclivior emergendi ex hisce difficultatibus patet via, quam si observationes cum cura et diligentia conscriptas de illis morbis, in quibus damnum vel salutem hæc medicamenta attulerunt, consulamus: tunc facile apparebit, pro differenti circumstantiarum ratione in eodem morbo remedia hæc insignem opem vel etiam damnum attulisse, adeoque in se non esse nociva, sed in medicos culpam esse refundendam qui iis non recte usi fuerint.

§. XIII.

Alterum veræ pathologiæ & therapiæ fundamentum est scientia corporis humani anatomica & mechanices, quę in eo celebratur.

Scholion.

Corpus nostrum machina est, summo DEI artificio et sapientissimo ordine constructa, ut motus structuræ convenientes edat; quorum naturam et leges exquisite nosse oportet medicum. Hi enim sunt, qui vitam sive conservationem corporis nostri corruptibilis tuentur: hi sunt, qui omnes ejus actiones secundum ordinem et divinum præscriptum moderantur, id est, sanitatem præstant; hi quoque perversi vel destructi morbos, imo ipsam mortem efficiunt. Hæc motuum scientia adprime utilis est medico, quia ex horum natura omnia ea, quæ circa corpus contingunt, atque tum in corpore morboso, tum in morborum historiis continentur, apte explicari debent. Et hoc est, quod medicorum recentiores urgent, omnia ex mechanicis rationibus deducenda ac derivanda esse, cum veteres dumtaxat materiæ variis qualitatibus et temperiebus inhæserint, omisso motu, qui tamen præcipuum est mechanices principium. Ex quo intelligitur, quantum utilitatis in rem medicam ex interiori rerum mechanicarum et physicarum notitia, quæ etiam ipsam physiologiam corporis nostri comprehendit, profluat.

§. XIV.

Quicumque anatomes peritus est & mechanicam corporis nostri bene callet, is utique aptissimus erit ad multas difficiles & alias abstrusas res, quę

quæ in nobis fiunt & contingunt, explicandas.

Scholion.

Facile damus et concedimus, mechanicam corporis humani longe superiorem esse illi, quæ ab arte humana proficiscitur. In quantum enim divina ars ab humana distat, in tantum etiam scientia ejus mechanices, quæ in animantibus reperitur, præcellentior est illi, quæ in vulgus nota est. Opera itaque sedulo adhibenda est, ut in mechanismi, qui in œconomia corporis nostri observatur, rationes, modos et leges, quoad humani intellectus imbecillitas patitur, penetremus: plura enim adhuc sunt, quæ in nobis mechanicé peraguntur & captum nostrum longe exsuperant. Quis enim dubitabit, illas etiam actiones, quæ ab anima proficisci dicuntur, mechanismo, utut subtiliori, cerebris in acceptis esse referendas, præsertim cum videamus, mores, cupiditates, vitia ac virtutes, prudentiam quoque & insaniam hominis a sanguinis conditione & mechanismo, qui per diætam & medicamenta varie immutari potest, dependere, utut eorum explicatio, quomodo fiant, adhuc paulo sit cognitu difficilior.

§. XV.

Cum res corporeæ, quibus continuo ad vitam & sanitatem tuendam & restituendam utimur, magnam potentiam habeant corpus immutandi, destruendi & morbosas afflictiones inferendi: tantarum mutationum causas inquirere solius physici & mechanici est.

Scholion.

Quam insignis utilitatis in explicandis rebus medicis sit veritatum physicarum studium, liquido ex dictis constat, id quod etiam jam olim optimi & antiquissimi medicorum, in quibus merito habendus est *Hippocrates*, agnoverunt. Testes sunt ejus libri physici, quos *de humana natura, de corde, de locis in homine, de flatibus, de diætis, aeris, aquarum & locorum natura* nobis reliquit, quibus maxime adstruere contendit, ex diæta & aere non tantum varii generis nasci morbos, sed & mentem humanam inde sapientiorem & stolidiorem reddi. Quo magis mirandum est, dari hodieque quosdam, qui veræ physices studium in rebus medicis parum utilitatis habere adfirmant, ducti potissimum hac ratione, quod ex animi affectionibus perversis varias morbosas motiones nasci videant. Id quod uti non negamus, ita tamen nobis comprehendere non licet, quare omnes motus & actiones animæ principio adscribi debeant. Ecquis enim est, qui causarum morbificarum, medicamentorum vel venenorum operationes plane peculiares & diversas, quas singula edunt, inde explicare conetur?

§. XVI.

Cum duo sint veræ & rationalis pathologiæ fundamenta; nimirum observatio sedula, & scientia mechanices naturalis, sponte & per se fluit, veteres & qui hisce fundamentis caruerunt, nihil solidi in arte nostra tradidisse.

Scholion.

Equidem veterum solertiam in eo dilaudandam esse censeo, quod plura, quæ ad morborum indolem, genium, progressum & eventum pertinent, annotaverint. Quia tamen corporis humani plena & exacta structura, quæ anatome indagatur, neque minus solida mechanices & rerum naturalium scientia caruerunt; præterea observationes paucas, breves & minus completas nobis exhibent: non mirum est, eos, pro veris causis sterilia maxima ex parte nomina venditasse verasque vitæ, mortis & morborum causas & medendi etiam rationes aptas ignorasse. Quare ex eorum scriptis tantum ea, quę ad historiam morborum pertinent, depromi & hauriri possunt. Nam morbi semper & constanter, uti nunc, ita etiam olim, suam peculiarem habent naturam & ordinem servant immutabilem, adeoque & veterum observationes, modo plurimas haberemus, eandem utilitatem habent quam recentiores.

§. XVII.

Nostrum seculum quamquam præstan-

ſtantiſſimis in re anatomica, phyſica, botanica, chymica & mechanica inventis ſplendeſcit, mirandum tamen eſt, quare in vera pathologia adſtruenda tam exiguus progreſſus adhuc factus fuerit.

Scholion.

Hujus rei multæ dari poſſunt cauſæ, quarum una eſt, quod plures ex recentioribus tam negligentes ſint in obſervationibus practicis accuratioribus adornandis: altera eſt, quod inventa illa præſtantiſſima phyſica ad hiſtorias morborum & obſervationes vel plane non, vel non ſatis recte adplicent & referant. Ut ſanguinis tantummodo circulum attingam, quis divino plane illo invento ad pathologiam & therapiam ſcientifice tractandam ſatis recte uſus fuit; videas enim quotidie repeti falſas concluſiones ex diu repudiatis veterum principiis pullulantes, ſed ſanguinis circulo directe contrarias. Tertia ratio, & potiſſima eſt, quod plures fictis principiis & hypotheſibus nimium in doctrinis ſuis inhæreant, & a novis condendis, iiſque antiquitatis conſenſu ſubinde incruſtandis non deſiſtant. Pauci medicorum, ut in aliis etiam diſciplinis ſuo ſenſu & judicio utuntur & uti ſciunt, ſed aliorum, quos fallere & falli non putant, potius dogmata ſervili animo ſequuntur & adorant, iiſque tamquam ad ſaxum adhærent, & quod maximum eſt, has opiniones ſuas obtorto quaſi collo ad morborum hiſtorias, plerumque non ſufficientes & recte inſtructas, detorquent. Atque hæc potiſſimum ſunt illa impedimenta, quæ progreſſum artis noſtræ huc uſque valde retardarunt.

CAP. II.

De hypotheſium medicarum in arte noſtra damno.

§. I.

Veritatibus & certitudini in medicina nihil magis contrariatur, quam hypotheſium, opinionum & ſectarum copia.

Scholion.

Multum veritates & fictiones, quæ fœcundæ variarum opinionum & hypotheſium genitrices ſunt, inter ſe differunt. Nam veritas eſt una, ſimplex & ſuccincta atque intellectu facilis; opiniones vero ſunt variæ & multiplices multumque diſſidentes & captu ſæpe difficiles, incertæ, dubiæ, quæ cum veritate, quæ una eſt, conſiſtere nequeunt. Deinde veritas eſt intellectus puri, ſinceri ſoboles: opiniones vero & hypotheſes ex imaginationis efficacia profluunt; tandem omnes veritates ſunt frugiferæ ad explicationem, demonſtrationem & inventionem aliarum rerum incognitarum utiliſſimæ, opiniones vero magis errorum & gravium diſſidiorum matres exiſtunt.

§. II.

Hypotheſes ſunt principia quædam ficta, quæ nonnullis phænomenis explicandis inſerviunt, minime vero cum omnibus quadrant atque conveniunt.

Scholion.

Si non ficta, ſed vera principia eſſent hypotheſes, omnibus quadrarent phænomenis explicandis & nulli errores vel perverſæ explicationes inde profluerent. Cæterum non in totum omnes damnamus hypotheſes, quia plerumque quaſdam veritates continent, utut non ſint univerſales.

§. III.

Illa ars, quæ ſanitatem & longam vitam mortalibus promittit, dolores ac morbos propulſat & ob præſtantiſſimum uſum plane divina eſt, merito ab omnibus incertis opinionibus, fictionibus & hypotheſibus libera & immunis eſſe debet.

Scholion.

Pudet & piget dicere, ſed tamen veriſſimum eſt, infinitas fere eſſe inter medicos diſſenſiones, quæ non tantum in eorum ſcriptis, ſed maxime, ubi ad lectum

ctum ægrotantium concurrunt, advertuntur, cum rarissime inter eos de morbi, quo quis laborat, genere, causis, multo minus de medendi methodo & remediis præscribendis conveniat, ut potius subinde sibi adversentur. Quid frequentius evenit, quam quod unus alterum erroris & damni illati in curatione arguat atque criminetur, quæ omnia ex eo proveniunt, quod non illorum judicia et facta firmis nervis, demonstrationibus et veritatibus nitantur, sed ex variis ingenii commentis et lusibus errantis phantasiæ proveniant. Neque enim facile discordiæ in disciplinis, ubi veritates manifestæ sunt et regnant, ut sunt mathematicæ, reperiuntur, sed in iis, ubi veritas nondum inventa et opinionum est multitudo atque varietas, apparent. Ea est natura veritatum, ut, quia ex intellectu puro profluunt, alterius etiam mentem convincant et quasi ad ad sensum pertrahant; opiniones vero, quia potentiæ fictricis fœtus sunt, in mente humana nonnisi dubia pariunt et relinquunt, atque ab iis, quibus major vis imaginativa, quam judicii est, facile arripiuntur et pro verissimis habentur. Variæ itaque hypotheses in medicina non modo discordiam inter medicos, sed maxime ægrotantibus perniciem adferunt, et artis nostræ dignitati multum detrahunt, ita, ut etiam apud vulgus male audiat; quod suo tempore jam indicavit *Hippocrates*, dum Libro *de victu acutorum* §. 4. *ait: calumniam incurrit tota ars apud vulgus adeo magnam, ut neque omnino medicinam esse putent. Nam in acutis morbis in tantum inter se differunt artifices, ut quæ alter exhibet, optima esse putans, ea alter jam mala existimet: & fere ob id artem vaticinationi similem esse dixerint.* Igitur vehementer optandum et laborandum est, ut salutifera nostra ars tandem a perniciosis hypothesibus purgetur, ita futurum speramus, ut graves illæ contradictiones, contentiones, odia, simultates, quæ inter medicos hodienum vigent, finem tandem habeant in maximum ægrotantium commodum atque salutem.

§. IV.

Hypotheses medicorum optime in tria genera dispesci posse videntur, quorum primum ad eam causam sive principium pertinet, quod omnes in universo corpore actiones efficiat, moderetur ac dirigat: alterum ad morborum causas spectat; tertium in differenti medendi morbis methodo & remediorum facultatibus positum est.

Scholion.

Ipsas hypotheses medicorum non unius ejusdemque esse notæ, sed alias aliis esse præstantiores, vel ex eo colligitur, quod medicorum opiniones sæpius versentur circa eas res, quæ plane nec sensu, nec intellectu comprehendi possunt et quorum existentia prorsus non concipi potest. Quædam vero opiniones utique et sensui et intellectui non adversantur, sed iis, quibus adhibentur, explicandis vel deducendis minus sufficiunt.

§. V.

Pejoris notæ hypotheses fovent illi, qui nonnisi mera nomina pro causis universalibus vitæ, sanitatis, morborum, sanationis & omnium, quæ fiunt in corpore, constituunt, eo quod nec ullum in theoria vel praxi habeant usum.

Scholion.

Hisce merito sunt annumerandi veteres, quibus structura corporis nostri et ex ea provenientes motus penitus fuerunt incognita et quos porro corporum vires et potestates, ex mutua eorum reactione potissimum resultantes, latuerunt; hinc neque vitæ, aut sanitatis aut morborum causas veras intellexerunt, sed pro hisce mera nomina nihil significantia in medio posuerunt, cujus generis sunt innatum calidum, humidum radicale, spiritus insitus et influus, natura sapiens, anima consilii, rationis et intentionis particeps, principium agens, quod sensu et motu interiori gaudeat, neque ab aliis externis motum accipiat, principium omnia movens ac dirigens et sapienter administrans, spiritus vitalis certis facul-

facultatibus instructus. Quorsum etiam spectant recentiorum nonnullorum commenta, uti *Helmontii* archæus, duum viratus et occultum vitæ regimen, anima sensitiva in ventriculi orificio sinistro, flammula vitalis, phosphorus cordis et cerebri: quæ perversæ medicinæ principia ex male intellecta in physicis doctrina de corporum natura, proprietatibus et motu, cum illa pure passiva, omnis actionis et motionis expertia habeantur, profluxerunt. Deinde, motus, certa proportione, ordine, tempore ad certos etiam fines collineantes et contingentes in corpore humano, qui sapientissimæ structuræ et actionis solidorum in fluida et fluidorum in solida inacceptis ferendi erant, interiori cuidam cum ratione agenti principio adscribebant, cujus tamen existentiam nec ullo solido, quod non infirmari possit, argumento adstruere possunt. At vero numquam, quod instar regulæ tenendum est, ad causas plane abstrusæ cognitionis et non intelligibiles perveniendum est, si explicationes manifestæ per causas plane perspicuas adfuerint. Quas quidem si non statim sensu et ratione comprehendimus, præstat saltem agnoscere effectus et de causis, quæ non latent, tacere, quam talia adducere, quæ nec concipi, nec explicari, nec applicari rebus medicis ullo modo possunt et omni usu destituuntur.

§. VI.

Ad inanes quoque & valde noxias hypotheses referenda est illa doctrina, quæ omnium morborum causas vel ex quatuor humorum intemperie, ut *Galenus* & ejus asseclæ, Galenici, vel ex acido, viscido & bile, ut *Sylvius*, vel ex acido & viscido, ut *Bontekoe*, vel ex potentiis multiplicibus salinis, fermentis morbificis, ut plures ex recentioribus, deducere in systematibus suis allaborarunt.

Scholion:

Utut omnibus hisce causis magna insit potentia motus secundum naturam pervertendi, minus tamen sufficiunt ad omnes causarum morbificarum classes constituendas. Veras enim et proximas, quæ morbus efficiunt, et quæ in motuum turbato ordine consistunt, non attingunt, neque cur certis ætatibus proprii sint morbi, aut quare vehementes animi turbationes, aut venena in perfecte sanis etiam corporibus gravissimas afflictiones celerrime inferant, ex hisce explicari potest.

§. VII.

Neque eorum hypotheses, qui omnes morbos ex salina, acri vel scorbutica humorum intemperie aut discrasia deductos volunt, examen sustinent.

Scholion.

Utique magna est salium, uti videmus in causticis, potentia in corporis nostri solidas partes, eas lancinando, irritando, corrodendo: sed tamen longe adhuc aliæ causæ sunt, quæ morbos et dispositionem ad eos inferunt. Ecquis enim est, qui apte ex iis morbos ex humorum et sanguinis redundantia eorumque circa viscera stagnatione provenientes explicare conabitur; multo minus hæreditariorum morborum et qui certis ætatibus proprii, quorum ingens est numerus et vehementia, origines et causæ ex inde repeti poterunt: item, quare ii, qui intemperatissime vivunt, non statim ægrotent.

§. VIII.

Neque ex sola sanguinis & humorum nimia redundantia eorumque excretionibus suppressis omnium effectuum causæ apte deduci possunt.

Scholion.

Eam abundantiam sanguinis, quæ liberæ ejus circulationi obicem ponit, multarum earumque chronicarum maxime passionum primam subinde et præcipuam originem præbere, omni caret dubio. Testes sunt solemnes illæ mensium in feminis et hemorrhoidum in viris impeditæ, suppressæ vel repente cohibitæ excretiones. Sed tamen hoc principio universali posito, quomodo vel unde eos, qui a sanguinis defectu oriuntur, atque ea corpora, quæ a morbo acuto vel chro-

nico jam convaluerunt vel nimias hæmorragias passa sunt & valde infirmos infestant, deducere velint morbos, ego quidem satis non perspicio. Atque etiam morbos, epidemice grassantes, quorum ingens numerus est, & qui aeris vitio ejusque subitæ mutationi ac tempestatum præternaturali constitutioni debentur, ex hac hypothesi derivare longe erit difficillimum. Sunt etiam præter sanguinis consuetas excretiones suppressas aliæ, quæ per alvum, per insensibilem transpirationem, per expectorationem fiunt, ejusdem indolis, ut graves ad morbos progignendos causas subministreat. Plethora quidem & hujus effectus, stagnatio, œconomiæ corporis nostri infensissima primam subinde originem chronicis maxime morbis præbent atque ad hos avertendos plethoræ solutio mirum quantum valet; sed tamen, quia ex plethora fiunt stagnationes, stases, infarctus, obstructiones, indurationes, corruptiones atque exulcerationes viscerum, unde cachexiæ, hydropis species, lentæque & hecticæ febres oriuntur, ubi hæc jam acciderunt, non amplius ad primam causam, sed potius ad effectus, qui eam sequuntur, in curando respiciendum erit.

§. IX.

Neque illa doctrina in universum valet & firma est, qua statuitur vitam & conservationem corporis nostri corruptibilis a solis excretionibus recte peractis ducendam esse.

Scholion.

Sine excretionibus nec sanitatem, nec vitam diu consistere posse tam certum est, ut nihil indigeat probatione. Hæc tamen non omne punctum ad vitam & sanitatem tuendam absolvunt, nisi enim in eorum locum, quæ quotidie excernuntur, novi, iique idonei & benigni succi ex ingestis succederent, actum certe mox etiam esset de nostra vita & sanitate. Quare medicus in sanitatis negotio conservando tum ad excretiones, tum ad ea, quæ ingeruntur, congrua vel incongrua, non modo respicere, sed & morborum originem inde repetere debet.

§. X.

Minime quoque in eorum opiniones salva veritate descendere possumus, qui adserunt, morborum causas materiales esse dumtaxat occasionales & naturam prudentem morbos in bonum finem, ut eas corpore ejiciat, instituere.

Scholion.

Ut ejusmodi agens corporis nostri medullis inhæreret, quod ex longinquo & morali quadam æstimatione perniciosas causas pervideret & ad eas ejiciendas variis motibus secretoriis, resolutoriis, excretoriis se semper armaret, optandum certe foret. Qua vero ratione cum tam sapiente agente concilianda sint ea phœnomena, quod videlicet ad leves causas v. g. flatuum in ventriculo vel intestino incarcerationem, vermes nervosas partes lancinantes, nervi punctionem ab aculeo vespe, vel instrumento acuto, aut cuspides arsenici ventriculi tunicis inhærentes vehementissimos motus, qui vitam quoque destruunt, excitet, ego quidem non video. Multo minus ad sapientiam referendum esse puto, quod ad causas febrium corpore eliminandas tantas spasticas stricturas in excretoriis & extremis partibus excitat, quibus sanguinis motus non invertitur tantum, sed versus interiora vergit, quæ omnia remorantur expulsionem, præsertim cum longe commodior et tutior modus esset emunctoria reserandi et cordis atque arteriarum motus ad propulsionem intendendi, et excitandi. Neque ego video, cur tantum occasionales morborum causas statuere velimus, cum ex satis potentes in se et sua natura sint ad motus, qui fiunt in machina nostra, ordinatos turbandum, pervertendum, destruendum. Id quod in excessivo aeris calore, frigore, humiditate, alimentis valde potentibus, et omnis generis venenis satis cognitu planum atque perspicuum fit. Quis istis rebus nocentem potentiam, quam nonnisi motu exerere possunt turbativo et destructorio, denegare ausit?

§. XI.

Ad hypotheses quoque referendum esse puto, quod natura sive anima rationis, consilii, intentionis & scientiæ interioris particeps, medicinæ & omnium motuum, qui vitam tuentur, & morbos curant, principium constituatur.

Scholion.

Quemadmodum enim sine anima intelligente non modo in microcosmo, sed & in vegetabilibus & animantibus ordinatissimi ad certum finem directi fiunt motus, ita cur corpori nostro perfectissime constructo hos motus, ex potentia materiæ minus passive sed active fluentes, denegare velimus, nulla verisimilis adest causa. Non solam esse machinam corpus nostrum, sed ei altioris indolis principium junctum esse, quod influxum & potentiam in certos partium motus, exserat nec ullus negare poterit, qui considerat, ad solum arbitrium moveri artus, ad perversas cogitationes, & fluidorum & solidorum motum turbari, sed inde tamen minime eliciendum erit, omnes motus, qui conspiciuntur in corpore humano inde dependere, eo quod anima, licet vehementissime velit, nec motum cordis & arteriarum aut motum peristalticum ductuum impedire vel intendere possit. Ecquis præterea non novit, & mentis sapientiam ejusque inclinationes & mores a solidorum & fluidorum motu, quem miris modis res corporeæ immutant, multum dependere? Quare mentis commercium mutuum cum corpore omnino statuendum est, quia hujus ratione habita pluribus difficultatibus enodandis & phænomenorum rationibus explicandis sufficere possumus.

§. XII.

Tertium genus hypothesium ad remediorum vires & curandi modum pertinet & inter has primum locum ea tenet communis fere opinio, qua medicina quædam universalis statuitur.

Scholion.

Fuerunt complures & adhuc sunt inprimis ex chymicorum choro, qui medicinam omnium morborum curationi accommodatam venditant, quam potissimum ex auro præparandam esse affirmant quod peculiariter principium corporis nostri movens roboret atque confortet. Si effectus pollicitationibus responderet, etiam si rationes solidæ (quæ ignorari possent) non afferrentur, haud inutilis utique foret eorum labor. Quia vero illi deficiunt, iis, qui vires remediorum a viribus naturæ probe interstinguere callent, non immerito de ejusmodi medicina plane dubitandum est. Ego quidem semper hac in sententia fui, ejusmodi medicinas universales venditatas plane esse innocentes & validis ad agendum viribus carere atque hac ratione in quocunque morbo sine damno porrigi posse. Nuspiam enim memini tale remedium in universa rerum natura mihi occurrere, quod, si potens sit in agendo, non etiam noceat, si perverse quis utatur. Deinde ut omnes rerum corporearum vires non sunt absolutæ, sed semper conditionales & relativæ: ita etiam de viribus remediorum statuendum esse existimo, quorum effectus tantummodo ad certos respectus se extendit, secundum quos variant etiam illorum vires, id est, nocere vel prodesse possunt. Præterea si quis consideret, motus, qui proxime morbos efficiunt, non unius ejusdemque esse generis; eosdemque in quibusdam valde auctos, & intensos, in aliis nimis remissos & deficientes, in ceteris inæquales, inversos, ab externis partibus ad interiora vergentes deprehendi: non difficile erit judicare, ab uno remedio hos motus præternaturales, tam multis modis inversos, in ordinem restitui non posse. Illud vero maximum est, quod tantæ causarum, quæ motus inordinatos efficiunt, multitudini, quæ mox quantitate mox defectu aut differenti temperie vel summa activitate delinquunt, unum remedium sufficere neutiquam possit.

§. XIII.

Idem judicium esto de remediis in certis morbis specificis, quorum nomine plura habentur & venditantur.

Scholion.

Perversa admodum opinio est, dari medicamenta certis morbis sanandis specifice accommodata, quæ vel sola eos tollant vel minimum cum fructu applicari possint. Ita vulgus sentit, ita sibi plurimi medicorum persuadent; quare si semel vel iterum faustum a medicamento laudato in curatione morbi effectum observent, statim si similis morbus incidit, ad idem præscribendum parati sunt; sed sæpius oppido infelici successu. Ita cortex chinæ specificum antifebrile, mercuriale medicamentum adversus luem Gallicam, lac antiphthisicum, atque antipodagricum, martialia, item acidula contra malum hypocondriacum castoreum aut hystericum, ipecacuanha antidysentericum, lumbrici terrestres antepilepticum, alcmella & bareira brava antinephriticum, sanguis asininus antimaniacum habentur maximique æstimantur, quibus eximiam, quam ferre possunt, dictis in morbis non detrahimus, si recte quis iis utatur, laudem: sed id saltem urgemus, non indistincte, nullo habito individuorum vel causarum respectu, esse adhibenda talia, multo minus hæc sola dictis morbis curandis sufficere. Interea tamen nullus modus vel finis est conquirendi & aucupandi arcana & adversus morbos specifica, cum tamen nulla in rerum natura dentur vel existant, sed arcanum medicorum in scientia & prudentia quæri, & inveniri debeat.

§. XIV.

Dari unam eandemque morbis ejusdem generis medendi methodum præconcepta quoque opinio est.

Scholion.

Illi medici, qui in curando morbo v.g. quartana, colica, mensium suppressione, epilepsia chronica, asthmate eadem methodo, qua antea feliciter usi fuerunt, incedere semper solent, mirum quantum falluntur; quandoquidem ejusdem morbi diversæ existunt causę & subjectorum, quę morbo affliguntur, natura longe multumque differt. Quia vero is rectam medendi viam sequitur, qui inter causam morbi & remediorum vires proportionem invenire, & quæ in vitio est, materiam corrigere & debito tempore excernere novit: palam est, non eodem modo & ratione id præstari posse. Quare prudenter *Celsus Lib. III Cap. II.* monet, non omnibus ægris eadem auxilia convenire & *Sydenhamius in praxi sua* testatur, eandem methodum, qua quis olim feliciter in tollendis v.g. febribus epidemicis usus est, alio tempore nocere & ęgrotantes e medio tollere. Quisque enim morbus & quodvis individuum peculiarem medendi & tractandi rationem desiderat; hinc morbi eorumque historiæ probe prius sunt indagandæ ac ponderandæ, ut ex omnium circumstantiarum ratione medicus solido judicio instructus methodum seu viam tractandi inveniat. Specialissima enim medendi methodus nonnisi in judicio medici versatur, & quo quis attentior & acutior in judicando est, eo melior medicus haberi habet.

§. XV.

Autocratia naturæ non nimis in medendo est extendenda.

Scholion.

Naturas morborum esse medicatrices, non modo ab *Hippocrate* sapienter dictum, sed & ab omnibus *Græcis* medicis semper repetitum est. Quid per naturam hic indigitaverint, non satis est perspicuum, utpote diversissima hujus nominis significatio in veterum monumentis reperitur. Id vero in facto verissimum est, quod multi ægrotantes a morbis maxime acutis convalescant sine accedente medici arte. Hæc consideratio quosdam induxit, ut principium corpori nostro inexistere putarent, quod sciat, quomodo, quo tempore & in quantum, per quas vias etiam agere, movere & morbi causam expellere debeat, quam viam & methodum sequi, imitari, & rectos conatus adjuvare debere medicum statuerunt. Ut ut vero negandum non sit, motus in corpore nostro, a quacumque etiam causa proveniant, sive materiali sive immateriali, sæpius proportionem, ordinem & tempus servare, si a causa morbifica excitati fuerunt, & eo etiam collineare, ut ipsam causam, a qua proficiscuntur, e corpore auferant: attamen non id semper contingit, sed multi morbi,

bi, & motus morbosi, non certe salubres, sed plane perniciosi dicendi sunt, quos, quam primum fieri potest, sedare debet medicus; quemadmodum id maxime conspicitur in illis motibus ac excretionibus, quæ a materia acri, caustica vel læsione nervosarum partium a vermibus, a calculo, a stagnatione sanguinis in cerebro, a virulento morborum miasmate, vel veneno adsumto excitantur. Deinceps in tollendis affectionibus chronicis, uti videmus in malo hypochondriaco, hysterico, omnes illi spastici motus inanes sunt, nec tollendæ causæ quicquam inserviunt, sed maximam potius perniciem adferunt. Sunt etiam plures ex chronicis, in quibus natura parum vel nihil juvat, sed sola ars curationem præstare debet, ut videmus in morbo Gallico, in affectu scorbutico, cachectico. Succumbit quoque penitus natura adsumto veneno narcotico vel caustico, nisi remedia artis accedant: idem fit in cholerico affectu, inque passione iliaca ex hernia, colica sic dicta convulsiva atque epilepsia chronica. Est itaque autocratia naturæ recte prius explicanda, & postea ad negotium praxeos adplicanda.

§. XVI.

Ex falsis medicorum hypothesibus ac præconceptis opinionibus pathologicis plures iique perniciosi admodum errores in praxin medicam redundant.

Scholion.

Possem id adsertum innumeris confirmare exemplis, si instituti ratio maxime exposceret; perpauca tamen attigisse suffecerit. Plures adhuc sunt medici, qui summum illud venæ sectionis remedium in plerisque morbis reformidant vel plane non admittere volunt, ex prava hypothesi huc adducti, quia sanguinem optimum esse vitæ thesaurum, nec abundantia eum peccare posse credunt. Quidam emeticorum usum vel penitus e foro medico eliminare studént, quia secundum eorum hypothesin plurimi morbi, tam acuti, quam chronici, ex plethora vel sanguinis excretionibus consuetis suppressis oriuntur, cum ad hunc scopum nihil efficere queant vomitoria. Nonnulli in morbis chronicis, quos ab exsuperante acido & viscido omnes deducere amant, nihil nisi talia remedia, quæ acidum absorbent & contemperant, uti sunt martialia, alcalina terrea, præscribenda esse autumant. Cortex chinæ præstantissimum & fere infallibile in intermittentibus antipyroticon creditur, non alia de causa, quam quia secundum eorum opinionem fermentum febrile prima in regione oberrans immutare & corrigere creditur. Opiata & omnia sopientia, imo ipsa castorina & vaporosa, nonnullis ob id exitiosa sunt visa, quia ad plethoræ solutionem & sanguinis excretiones juvandas adeo nihil faciunt, ut potius eas impediant. Quidam ex recentioribus etiam venæ sectionis usum in febribus, tam acutis, quam intermittentibus, damnant, eo ducti hac hypothesi, quod natura in febribus non excretioni, sed consumtioni abundantis sanguinis intenta sit. Quicumque vero acidum in morbis peccans rarius vel plane non admittunt, ii remedia alcalina, lixiviosa, salia volatilia rarius propinanda esse arbitrantur.

§. XVII.

Ex tot tamque vexatis & dubiis opinionibus atque hypothesibus, quæ salutari nostræ arti plus exitii, quam utilitatis adferunt, ut medicus emergat, omni modo annitatur.

Scholion.

Uti omnis sectaria doctrina, utpote a veritatis simplicitate aliena, maxime evitanda est: ita multo magis id fieri debet in disciplina medica, quia variæ opiniones, fœcundæ errorum genitrices, non, ut in aliis disciplinis, tantummodo in mente subsistunt, sed ad artem, quæ morbos sanare & mortem propulsare debet, transeunt, ubi in magnam subinde cedunt perniciem.

§. XVIII.

Non propior aut certior ex tanta opinionum difficultate & multitudine, quæ premit artem nostram, emergendi via invenitur, quam de omnibus prudenter dubitare, neque

totum se illis mancipare, sed omnia dogmata ad observationes practicas tanquam ad lydium lapidem examinare ac dispicere, num usum in iis resolvendis & in praxi habeant. Deinde, cum medicina sit summa philosophia, medicus nihil in ejus doctrina, nisi quod clarissime cognitum ac demonstratum fuit, admittere & singulares veritates in ordinem, rationem, connexionem contrahere & ex jam notis ignotas detegere debet.

Scholion.

Optandum vehementer foret, ut in academiis, ubi prima veritatum fundamenta poni debent, nonnisi optimis praeceptis & pura, nullisque opinionibus vel erroribus contaminata doctrina animi tironum imbuerentur, quia, teste *Quintiliano*, ea, quae rudibus annis didicimus, pertinacissime haerent, neque facile ex memoria excidunt: sed hoc rarius evenire testatur experientia, quia plures ex iis, qui artem profitentur, sibi dedecori ducunt, ab iis, quae olim parum considerate foverunt, sententiis recedere, easque vel emendare vel prorsus rejicere. Mihi semper hic mos fuit, quem perpetuo etiam aliis commendare soleo, in nullius verba magistri jurare, sed de omnibus prudenter dubitare, aliorumque dogmata expendere, atque ad observationes practicas tamquam ad cynosuram, quem usum habeant, examinare, meliora retinere eaque postea in certum nexum & ordinem redigere. In quo labore omnes eruditos, qui veritates utilissimas, quae divini quid habent, amant, vitam suam transigere & consenescere debere ego quidem existimo. Denique omnibus, qui praecepta artis nostrae aliis tradere volunt, hujus rei exercitationem commendare soleo. Certissimum enim est, eum, qui sola lectione aut auditu artem medendi comprehendit, non posse aliter eam tradere, quam aliena dicta aut scripta sequendo aut illa referendo instar convallium echus, quae alienas dumtaxat voces, aut sonitus refert. Sapienter *Hippocrates Libr. de Praeceptionibus num.* 10. inanem futuram ejus exspectationem adserit, qui in multifida dogmatum hujusce disciplinae sectione citra exercitationis constantiam veri rectique cognitionem habere sperat.

CAP. III.

De veritatibus pathologiae fundamentalibus ex physiologia repetendis.

§. I.

Sicuti omnis scientia & demonstratio veritates quasdam jam notas & cognitas, ceu principia, ex quibus aliae incognitae, convenienti ordine, ratione & nexu deteguntur, supponit: ita etiam in doctrina de morbis scientifice tractanda certae & jam demonstratae veritates ceu principia & postulata supponenda sunt.

Scholion.

Veritates, quae demonstrationibus in pathologia serviunt, maxima parte ex corporis humani sani sive physiologia depromendae sunt. Sicut enim rectum est norma obliqui: ita status corporis vivi & sani turbati & perversi sive morbosi index erit.

§. II.

Vera vitae definitio, quod ea sit sanguinis & humorum in circulum abiens motus, a solidorum contractione & relaxatione proficiscens, quo corpus a praesentanea corruptione vindicatur, est ex primis & praecipuis veritatibus, quae pathologiae solidae stabiliendae substernenda est.

Scholion.

Uti in mathematicis & philosophicis verae rerum definitiones sunt optima demonstrandi principia: ita, quae naturam, genesin & ipsam formalem vitae & efficientem causam complectitur, permultum nobis in demonstrationibus pathologicis serviet; cum primum & praecipuum

cipuum medici munus sit, vitam tueri & tristissimam mortem propulsare; quonam vero modo cum ratione id præstare velit, si causæ, quæ vitam efficiunt, fuerint incognitæ, ego quidem non satis comprehendo.

§. III.

Genuina sanitatis definitio, quod sit integritas actionum, quę ab ęquabili & libera solidorum contractione & relaxatione sanguinisque circulari motu, quem justo ordine secretiones & excretiones sequuntur, provenit, in præcipuis pathologię fundamentis est.

Scholion.

Plena & exquisita motuum naturæ, qui certo ordine & legibus constant & sanitati patrocinantur, notitia ad motuum, qui morbos efficiunt, cognitionem scitu admodum est necessaria. Liber sanguinis circulus is est, qui sine ullo impedimento per tubulos apertos ab interioribus versus exteriora fertur; æquabilis vero is dicitur, qui nec nimis celer aut tardus est, sed qui justam in gradu, successu, ordine & tempore servat proportionem. Hi motus ejusmodi sunt indolis, ut omnes functiones, vitales nempe, naturales & animales secundum naturæ leges & ordinem administrent.

§. IV.

Motus, qui in œconomia corporis nostri celebrantur, duplicis sunt generis: vel enim ad solidas vel ad fluidas partes pertinent.

§. V.

Qui in solidis peraguntur, simplicissimę sunt indolis; nam tantum contractione & relaxatione reciproca, quas Gręci systoles & diastoles nomine efferunt, continentur; qui duo motus omnem fluidorum impulsum, progressionem, circuitum, secretiones & excretiones efficiunt.

§. VI.

Hę duę simplices motuum species mirabilium in corpore humano effectuum unicę sunt causę: ratione partium vero quodammodo inter se differunt & propria etiam nomina obtinent. In corde & arteriis pulsum efficiunt, in ventriculo, intestinis & omnis generis ductibus excretoriis v.g. biliariis, urinosis motum peristalticum exhibent, in fibris motricibus, tonum, robur, resistentiam & potentiam elasticam exerunt, in nervosis undulatorium quendam motum producunt.

§. VII.

Fluidorum motus identidem duplicis sunt generis: vel enim sunt progressivi, dum e loco in locum feruntur, intestini, ubi partes fluidorum continuo situm suum mutant & motu vorticoso agitantur, & hi sunt illi, qui calorem & fluiditatem efficiunt.

§. VIII.

Ex progressivis primus & princeps, a quo reliqui & intestini dependeat, est sanguinis circulus.

Scholion.

Motus secretorii, quibus utiles succi a sanguinis massa in usum secernuntur & excretorii, quorum ope superflui & perniciosi foras ejiciuntur, maxime sanguinis, sequuntur circularem motum, adeo, ut quo citatior & liberior sanguinis ad organa secretoria & excretoria fit adpulsus, hoc copiosiores & celeriores secretiones & excretiones fiant, contrarium accidit, si contrario modo res sese habeat. Duę quoque sunt motuum intestinorum species, quę a sanguinis progressivo motu reguntur. Primus est, qui calorem efficit, alter qui fluiditatem humoribus conciliat, & intime solidas partes cum liquidis miscet; nam a fortiori & continua cordis & arteriarum contractione sanguis premitur ad latera arteriarum, ejusque partes sulphureæ intestina, & attritiva agitatione incalescentes universo corpori calorem fœnerant. Ab eadem solidorum contra-

ctione & interiori partium agitatione fit, ut solidæ sanguinis partes cum fluidis intime misceantur, quo eo melius minutissimas vasorum angustias pertransire possint. Sunt præterea duo intestini humorum motus, qui vero a sanguinis motu progressivo non pendent, sed potius quadam quiete sive lentiori sanguinis cursu producuntur. Atque hi sunt motus fermentationis & transmutationis: ille maxime in primis viis conspicitur & alimentorum texturam resolvendo spirituascentiam vel etiam acescentiam relinquit; hic vero, cujus beneficio unus humor alterius figuram, dispositionem pororum & partium facile induit, transmutatorius nobis vocatur, qui chyli transmutationem in sanguinem, seri sulphurei in bilem, chyli in lac adjuvat, inque statu morboso, dum bonus humor in naturam pernitiosi stagnantis transit, sæpius occurrit. Nam uti parum fermenti panifici ingentem farinæ massam in sui similem naturam convertit, & parum aceti, vino adfusum, id acidum reddit: ita etiam humores corporis nostri, præsertim cum moram quamdam trahunt, vi quadam transmutatoria præditi sunt.

§. IX.

Cor & arteriæ omnisque generis solida movent & actuant fluida, eorumque cursum gubernant; cum autem motum suum non a se suaq; natura habeant, necesse est, ut motuum, qui in illis vigent, causæ quædam existant.

Scholion.

Veteres omnium, qui in animantibus conspiciuntur, motuum causam ab anima, quæ interiori motu gaudeat & primum movens sit, deducebant, sed quia sub hoc nomine nulla res concipi, neque cujus naturæ sit, intelligi potest, utique causa hæc allegata principii, ut Logici loquuntur, petitionem involvit. Etenim ex eo, quod ad certas cogitationes, impressiones, vel nostrum arbitrium motus quidam in partibus solidis fiant, minime sequitur, ut omnes motus qui vitam maxime & sanitatem sustinent, inde derivari debeant. Solidioris enim physicæ & medicæ doctrinæ Viris non amplius ignotum est vel esse debet, omnia corpora vim activam motricem sibi insitam habere, eorumque unum in alterum agere & diversos effectus producere: ideoque ineptissimam illam veterum esse sententiam, qui statuerunt, corpora omnia esse passivæ indolis, quæ ab alio agente sine anima essent actuanda, a corporis natura distinctissima.

§. X.

Cor & omnes partes motrices solidę motum, robur, tonum & vim contractilem ac elasticam a fluidis tenuissimis, quę in cerebro, nervis atque ipso in sanguine sunt, mutuantur.

Scholion.

Hoc theorema, quia in rationali status morbosi explicatione magni usus est, firmis quibusdam argumentis stabiliendum est. Primo nempe indubia constat observatione, nullum organum, utut rationes texturæ salvum, integrum atque illæsum sit, ad motum quicumque etiam fuerit, edendum esse idoneum, si nervi ad illud tendentes vel etiam arteriosa vasa ligentur aut præscindantur, luculento testimonio, causam motus ab hisce fluidis dependere. Deinde perquam notatu dignum est illud experimentum, sæpius a nobis observatum, quod cor ex pisce recenter exemtum & longo adhuc tempore pulsans aquæ calidæ immissum, omni motu privetur, qui eodem corde in aquam frigidam injecto mox reviviscit. Quo ipso planissime patet, materialem esse quamdam causam motus in corde existentem, quia calidum & frigidum ingentem ei inducit mutationem. Neque minus illud memorabile est, expresso ex vasis coronariis incisis sanguine statim cessare pulsationes: Veri itaque simillimum est, non modo fluidum per nervos, sed & sanguinem per minima arteriolarum ad organa motuum & fibras motrices atque membranas musculosas adductum eas non tam nutrire, quam systalticum motum, & vim contractivam illis concilia-

ciliare. Atque hinc est, quod nimia sanguinis amissio solidorum robur, tonum ac vim motricem infringat, corporis autem vires valde attritæ a boni & largioris sanguinis proventu argumentum capiant.

§. XI.

Sanguinis temperati defecatissima & subtilissima etheria atque elastica portio est illud principium corporis nostri agens & movens, cujus origo & generatio ab aeris & alimentorum puriori & subtiliori parte potissimum arcessenda est.

Scholion.

Sicuti enim stupendi in rerum natura a fluidis mobilissimæ indolis v. g. æthere, aere effectus proveniunt: ita nihil dubii est, quin tenuiores aereo ætheræ & sulphureæ sanguinis & lymphæ partes maximam motus excitandi in animantium corporibus habeant potentiam: præsertim cum continuo animadvertamus ab alimentis & medicamentis subtilioris indolis, neque minus ab aere puriori robur & vires corporis manifesto augeri; ab alimentis vero incongruis & aere impuriori eas decrescere. Rectissime itaque in sanguine thesaurus vitæ & virium quærendus est, in quo vitalem veteres spiritum collocarunt. *Hippocrates L. de Corde* §. 8. pura & illustri substantia ex sanguinis discretione nata mentem hominis nutriri asseverabat: fortasse ob hanc rationem, quia animadvertebat, sapientiam hominis a bono & temperato sanguine plurimum foveri.

§. XII.

Aeris ad sustentandam animantium vitam inevitabilis est necessitas, tum propter ejus vim elasticam & gravitatem, qua pollet, tum etiam propter simplicissimum & agilissimum etheris elementum, quod pro anima & spiritu quidam habent, cujus vehiculum aer est.

Scholion.

Quare non temere prodidit *Hippocrates Libr. de flatibus* §. 4. *aerem in omnibus, quæ corpori accidunt, maximum esse & auctorem & dominum, cujus potentiam diligenter perspicere oportet*. Item §. 6. *mortalibus vitæ & morborum ægrotis aerem esse auctorem* & ob eum inquinamentis plenum, quibus humana natura offenditur, homines ægrotare, non minus vere, quam sapienter, idem gravissimus auctor innuit. Cui enim ignotum est, aeris mutationes parere morbos epidemios simplices & pestilentes & qui in certa anni tempora incidunt. Ex quo recte colligitur, majorem in aere esse vim ad immutandum corporis habitum, quam in diæta, siquidem aer respiratione non modo intra pulmones recipitur, atque exterius corpus nostrum ambit, sed & alimentis intermixtus ad ipsum sanguinem transit. In pulmonibus elastica vi magis aucta & etiam gravitate sua circulantem per eos sanguinem urget, propellit, promovet & torpidum jam ac motui ineptum ad cordis fontem vivida circumpulsione perducit. Externe vero gravitate sua elasticam ejus & expansivam vim in sanguine in æquilibrio quasi servat, intra humores vero contentus ejus elater virtute sua expansiva solidorum motus excitat, adeo ut mirandum non sit, pro diverso aeris statu & animi & corporis robur vel augeri vel imminui. Sique veterum imprimisque *Hippocratis* monumenta consulamus, clare patet, aerem sive potius ætherem pro anima illos habuisse: quorsum spectant loca *L. I. de diæt.* §. 8. *animam hominis augeri, sapientissimam esse, quæ ignis & aquæ habeat temperamentum, &* *libr. de sanitate tuenda. Calore continetur anima, qua vivimus* it. Sanguis animum vitiat & *L. VI. Epidem: hominum anima semper producitur, id est, vegetatur usque ad mortem*.

§. XIII.

Ad impulsum sanguinis ejusq; motum in convenienti equabilitate conservandum solidarum partium, quæ motus instrumenta sunt, structura non parum contribuit.

Scholion.

Partes corporis nostri solidas ex meris fibris & filamentis contextas esse, non igno-

ignotum est. Multum itaque refert scire, quænam sit harum fibrarum in constituendis solidis structura, an ex fibris tensioribus, tenerioribus, solidioribus & compactioribus, aut flaccidis, rudioribus quoque & densioribus contextæ sint, siquidem illis major vis resistendi & premendi, his vero minor & debilior inest. Neque ignorare oportet, an corpus capacioribus & paucioribus: vel copiosioribus & angustioribus vasis donatum sit: nam ex solidorum varia textura & structura illam temperamentorum & motus sanguinis diversam rationem maxima parte petendam esse, ego quidem arbitror. Et quia varia fibrarum ratione ætatis, sexus & nativitatis est dispositio, mirandum non est, certas ætates & sexum quoque suos peculiares ferre morbos & nonnullos esse hæreditarios.

§. XIV.

Perpetuis naturæ microcosmicæ legibus sancitum est, ut ad motuum vitalium justam administrationem moderata & proportionem servans sanguinis & humorum quantitas & temperies requirantur.

Scholion.

Ut tunicæ vasorum, in quibus fluida circumvehuntur, libere & convenienter tum contrahantur, tum expandantur, humores nec in excessu, nec in defectu peccare debent. Copiosior enim eorum moles ac renisus vasorum elaterem & potentiam systalticam non mediocriter deprimit, unde tardior enascitur progressus, qui deinceps ad stagnationes & corruptiones plurimum confert. Quodsi vero deficiunt humores, expansio vasorum fit insufficiens, neque etiam ad minima & capillaria vasa tunicarum, quibus ea investiuntur, quæque eorum systalticum motum adjuvant, pertingere ac continuari potest; quare non mirum videri debet, si pulsus cordis & arteriarum fiat debilior atque robur universo corpori decedat.

§. XV.

Legibus naturæ & hoc continetur, ut sanguis vitalibus motibus rite prosequendi aptus ex partibus, quæ ejus essentiam constituunt, probe sit mixtus.

Scholion.

Elementa, ex quibus vitalis ille purpurei coloris succus conflatur, debentur partim principio oleoso, sulphureo, partim terreo & aqueo, horum vero perfecta mixtio ac unio in eo consistit, ut tres fere partes liquidi aquei ad unam solidi necessario requirantur, quemadmodum id apparet in sanguine hominis sani, si lento calore ejusdem evaporatio instituatur. Proportio vero principii terrei & sulphurei exacte determinari nequit, eo quod pro diversitate alimentorum & motus progressivi ac intestini sanguinis illa ipsa admodum variet. Fluidum autem solido hanc ob rationem prævalere debet, quo tenuissimos mæandros atque canales, ex quibus machina nostra, quæ tota hydraulica est, constat, libere permeare possit.

§. XVI.

Eadem lex naturæ præcipit, ut partes solidæ sulphureæ, terreæ & mucidæ aqueis fluidis intime sint intermixtæ.

Scholion.

Nisi enim solida cum fluidis intimam inirent societatem, facile fluida a solidis secederent, & minimi partium tubuli necessario obstruerentur. Quo minus itaque hæc contingerent, provido naturæ consilio multorum viscerum, maxime pulmonum & lienis fabrica ferme tota ex canaliculis minimis est constructa, hunc præcipue in finem, ut pressione ac impulsu per vasculorum myriades transientis sanguinis partes solidæ in minimos globulos discerptæ eo melius cum interlabentibus fluidis per vasa circumferrentur: unde patet quoque ratio, quare textura sanguinis ex horum viscerum obstructione vitiata plurimorum morborum generationi velificetur.

§. XVII.

Ordo & lex naturæ nostræ microcosmicæ postulat, ut temperatus, id est, ab omnibus salino sulphureis mucidis excrementitiis partibus liber & de-

depuratus sanguis ad actiones, quæ in corpore humano fiunt, decenter præstandas esse debeat.

Scholion.

Qui de causa tam copiosa exoretoria organi & emunctoria, quæ varii generis inutiles, & effœtas sordes continue educunt, in animantium corporibus a provida natura constituta reperies; quo plus enim excrementitiis sordibus inquinatus est sanguis, eo sanitati minus patrocinatur, quin etiam morborum & mortis causa fit, unde excretiones ad vitam & sanitatem tuendam valde sunt necessariæ.

§. XVIII.

Vitales illi progressivi & intestini sanguinis motus ejus sunt naturæ, ut optimi sanguinis & temperati crasin tandem resolvant, cumque intemperatum & vitæ continuandæ inutilem reddant; opus hinc est, ut continuo inutiles & excrementitiæ partes secretæ foras protrudantur, novæ vero & temperatæ in earum vicem surrogentur.

Scholion.

Quibus cognitis jam clarissime intelligitur, cur homo sine alimentis & sine excretionibus non diu vivere & robustus ac validus permanere possit? calor enim, qui nonnisi intestinus partim sanguinis motus a progressivo oriundus est, continuo in temperatam humorum crasin agit, quam in excrementa salino sulphurea, mucida, corruptibilia dissolvit, ut perpetuo novorum & benignorum succorum accessu opus sit. Continuis itaque ingestionibus atque egestionibus corpus nostrum corruptibile conservatur, adeo ut perpetui humores in illud influant & rursus ex eo affluant. Quare sapienter more suo *Hippocrates* ad sanitatem hominis, & ut corpus recte se se habeat *Lib. de insomniis* §. 12. requirit, ut omnes circuitus & exhibitiones ciborum ac secretiones integræ sint. Pressius autem & specialius idem gravissimus auctor sanitatis naturam per convenientes ingestiones & egestiones *Lib. IV.* §. 16. describit & sensus hic est: *per ingesta humor ad corpus venit & in eo manet, si postridie vero alius ad ipsum accedit, tum prior caliditate diffusus & tenuis factus a recenti expellitur & tempore graveolens fact us una cum stercore & urina exit copia ipse sibi inæqualis & consimilis & æquilibris, etiamsi pars quædam sit, quæ maneat in corpore, tamen tertia die, si novus influit humor, rursus secedere debet, atque hoc modo, scribit, sanitas contingere solet; Et in eodem* §. *addit: humor in corpore manens robur exhibet, & porro addit: si humor pluribus, quam tribus diebus in corpore permaneat, aut alius multus implens accedat venis calescentibus ac stantibus majus aut minus malum facit.*

§. XIX.

Denique etiam a natura constitutum est, si sanitas constare debeat, excretiones in homine, qui non amplius crescit, pondere sint æquales ingestionibus.

Scholion.

Quæ veritas amplissimi in pathologicis usus experimento statico commode confirmatur: nam si corpus exacta lance quoad ejus pondus & simul etiam ea, quæ trium dierum spatio ex liquidis & solidis ingerit, examinantur, tunc in sano & laboribus dedito quinquaginta facile libras æquabunt; si postea rursus pondus corporis indagetur, ejus vel minimum accessisse deprehendemus; si aliud evenit, plura incommoda sequentur. Ex quo clare intelligitur, tantum in sano statu decedere, quantum accessit. Multum itaque refert ad morbos præcavendos, & sanitatem hominis indagandam, diligentius ingesta et excreta spectare, num proportionem inter se habuerit: nam si eam non servant, certe morborum primordia non procul erunt. Atque revera totius diætetices cardo in eo vertitur, ut excretiones ingestis bene respondeant.

§. XX.

Per insensibilem transpirationem quæ fit excretio, secundum *Sanctorii* calculum aliis, quæ excernuntur, multum prævalet, unde ex hac suppressa vel cohibita sanitas multum patitur detrimenti.

Scho-

Scholion.

Quare non minus vere quam perite *Lib. I. de diæta* §.3. *Hippocrates: si inventa fuerit ciborum mensura & laborum ad unamquamque naturam numerus, ita ut excessus neque supra neque infra modum fiat, inventa sane exacte fuerit hominibus sanitas*: ratio quoque in promtu est, namque labor & exercitatio corporis egregie sanguinis circulum adeoque excretionem per transpirationem auget & promovet.

§. XXI.

Quoniam alimentorum feculentiæ a solutione atque extractione residuæ una cum succo superfluo bilioso & copioso muco per alvinas vias, vigore motus peristaltici, continuo ejici debent, patent hinc luculentissime, nihil ad sanitatis tutelam æque necessarium esse ac illum motum in sua proportione & æquabilitate conservare, ab hoc enim læso gravia mala in corpus humanum redundant.

Scholion.

Dici vix potest, quantum commodi justa alvi successio, quæ a debita constrictione & expansione motus peristaltici, quem etiam vermicularem adpellitant, unice proficiscitur ad valetudinem tuendam & morbos a corpore propulsandos, adferat. Accedit, quod hujus motus integritas ad alimentorum solutionem, pleniorem extractionem & ad succi chylosi ingressum ac motum per venas lacteas multum contribuat. Qua de causa optimam salutis suæ curam gerunt ii, qui in earum rerum, quæ ullo modo hunc ipsum motum conservandi vel labefactandi aut penitus destruendi facultate pollent, exactam notitiam pervenire allaborant.

§. XXII.

Cum homo fere ordinario plus ingerat, quam excernat, deinceps quoque structura unius corporis præ altera ad generandam succorum abundantiam pronior & accommodatior sit, ac demum parum nonnulli corpus suum laboribus vel alia motionis specie exerceant, hinc plerumque plus sanguinis progignitur, quam ad corpus nutriendum vel motus vitales æquabiles conservandos est necessarium; uti & contingere videmus potissimum in fœminis & in viris sanguinei temperamenti & spongiosi corporis habitus. Quare summo cum fructu motu quodam præternaturali spasmodico superflui humores cum sanguine etiam optimæ notæ certis temporum periodis in fœminis per menses & in quibusdam viris per hæmorrhoides evacuantur.

§. XXIII.

Verbis vix potest efferri, quam salubres sint ejusmodi excretiones sanguineæ, unde etiam petenda est ratio, quare ab iis turbatis vel ex vehementi quasi causa cohibitis tanta morborum in corpore seges proveniat, qua de re infra fusius agendum erit.

§. XXIV.

Cum vitæ & sanitatis ratio maxime in eo versetur, ut in machinam nostri corporis mere hydraulicam & vasculosam humores continuo adfluere inque orbem & circulum ferri & effluere quoque debeant, sequitur omnino, ut ii non modo fluxiles, sed & viæ atque tenuissimi meatus, ex quibus maxime secretionibus & excretionibus dicata colatoria constant, patentes atque aperti esse debeant.

Scholion.

Ex quo clarissime intelligitur, quam noxia & sanitati adversa sit sanguinis & humorum crassities atque tenacitas, qua minima vasa, ex quibus pleraque viscera constant, facile obstruuntur. Plurimarum autem chronicarum passionum fundamentum in viscerum obstructione, quæ promte in scirrhescentiam vel etiam corruptionem abire solet, positum esse, nemo medicorum facile in dubium vocabit.

§. XXV.

Fundamentum itaque conservationis corporis nostri corruptibilissimi in

in perpetuo affluxu succorum benigna temperie gaudentium & effluxu uve excretione intemperatorum atque inutilium situm cum sit, iis utique utendum est, quæ ad convenientes ingestiones & excretiones faciunt.

Scholion.

Præstat id maxime conveniens sex rerum a Galeno dictarum non naturalium usus, quarum usui recto & perverso tum sanitatem & conservationem vitæ, tum morbos & mortem debemus; quarum nonnullæ, ut alimenta, quies animi & corporis, itemque somnus ad generationem & retentionem succorum corpori nostro utilium conferunt, quædam vero, ut corporis exercitatio ac motus, item vigilia ad inutilium excretionem faciunt. Aer vero & animi affectiones ejus sunt indolis, ut pro differenti statu solidas maxime partes afficiant, quibus varios motus imprimunt.

§. XXVI.

Cum rerum non naturalium ad vitam & sanitatem tuendam tam inevitabilis sit necessitas & mors quoque ac morbi inde suam ducant originem, plurimum utique refert, ut ex iis, quæ noxia sint & morbis progignendis idonea, probe intelligat medicus, eaque a salutaribus discernat.

Scholion.

Quo magis patet, quam utile medico sit aeris, aquarum, alimentorum, locorum & vivendi generis naturam, vires, & proprietates exquisite nosse & quomodo ad sanitatem vel etiam generationem morborum contribuant, qua in re illustri exemplo nobis præivit Hippocrates, qui non sine cura & solertia libros mere physicos de diæta, de aere, aquis & locis, de alimento, humidorum usu, de flatibus conscriptos posteritati reliquit; sed hæc omnia & singula, quod ad morborum generationem & quomodo concurrant, fusiori infra doctrina sub divino favore persequemur.

§. XXVII.

Præcipuum quoque ex fundamentis pathologicis illud est quod corpus nostrum sit artificiosissime constructa machina, cujus omnes partes tam solidæ, quam fluidæ, uti in machinis fieri solet, arctissime inter se connexæ sint & cohæreant, ut solidæ in fluidas & fluidæ in solidas agant, & omnes læsiones ac vitia, sive in solidis sive in fluidis hæreant, invicem conspirent & omnes motus mox in consensum rapiant.

Scholion.

Quomodo fluidarum ratione temperiei & motus læsiones in solidas musculosas & nervosas mox transeant & harum motus vitiosi fluidas in temperie, mixtione & crasi sua turbent: qua ratione porro gravior quædam partis nervosæ læsio universum nervorum & membranarum genus in consensum rapiat & inde etiam rursus fluida alterentur, hæc probe cognoscere debet is, qui in pathologicis variorum & sæpe insolitorum symptomatum rationes & causas explicare conatur. Legi hanc in rem meretur nostra Dissert. de consensu partium præcipuo pathologiæ & praxeos medicæ fundamento.

§. XXVIII.

Mira est consensio & communicatio partium nervosarum cum universo fere corpore.

Scholion.

Hujus asserti veritas facile patet: si quis consideret, a læsione nervi, vel tendinis, v. g. sub infelici venæ sectione, vel a vespæ aculeo, aut a violenta pressione & vellicatione nervosarum tunicarum a vermibus, a flatibus, febres, deliria, lipothymias, epilepsiam, convulsiones provenire.

§. XXIX.

Longe vero maxima est consensio ventriculi & intestinorum cum aliis partibus nervosis & universo fere corpore.

Scholion.

Hanc consensionem inter alia clarissime monstrat congeries gravissimorum symptomatum, quæ venenum, quod ventriculi tunicas arrodit, subsequitur:

quæ sunt partium extremarum frigus cum sudore algido, urinæ difficultas, syncope, convulsiones, tormina atrocia, præcordiorum summæ anxietates, spirandi angustia, epilepsia, paralyses, inflammatio faucium & deglutiendi difficultas, inquietudo, & id genus plura. Atque etiam mirifico illo ventriculi cum corpore consensu adductus est *Helmontius*, ut sedem animæ sensitivæ in ventriculo collocaverit.

§. XXX.

Maxima operationum animalium fluidique cerebri & nervorum cum actionibus vitalibus viget consensus ac mutua communicatio.

Scholion.

Ita in vulneribus capitis a duræ matris punctura vel irritatione vomitus aut motus convulsivi, item febres oriuntur: sanguinis in basi cerebri extravasatio tandem motum cordis & arteriarum tollit. In membris, quæ paralysi tacta sunt, robur, tonus, sensatio & nutritio minuitur, sanguinisque circulus cum pulsu lentior ac debilior evadit. Ad vehementes animi perturbationes v. g. iram, cor validissime palpitat & contrahitur, ut sanguis, perinde ac in febre, per vasa cum impetu feratur. Terror externas partes constringit, sanguinem circa præcordia sistit, pulsu parvo, debili & inæquali reddito. Anxiæ diuturnæque curæ & meditationes profundiores, tonum & motum peristalticum ventriculi & intestinorum in vertendo, digestionem & egestionem alvinam valde turbant. Perversa quoque phantasiæ actio alienum visceribus imprimit motum. Ita ad aspectum rei ingratæ nausea oritur vel vomitio concitatur; ad visum pulchræ puellæ copiose sanguis & fluidum nerveum ad genitalia influit: a variis impressionibus fœtus in utero conformationem vitiari, inter omnes constat. Quod naribus susceptus suaveolus vapor in vehementes convulsiones abdominis viscera adigat, easque graveolens rursus supprimat, notissimum est. Ex quibus satis elucet, quanta sit consensio cerebri, & nervorum cum solidis & fluidis corporis nostri partibus.

PHI-

PHILOSOPHIÆ
CORPORIS HUMANI MORBOSI
SIVE
PATHOLOGIÆ
GENERALIS
PARS I.

De mortis, morborum & motuum morboſorum natura; legibus in producendis morbis ac ſymptomatibus & cauſis morborum.

CAP. I.
DE
MORTIS NATURA ET CAUSIS.

§. I.

Quemadmodum vita conservationem corporis animati inque corruptionem proni denotat, a motu interno solidorum & fluidorum, præsertim circuli sanguinis beneficio pendentem: ita mors est plenaria destructio circuli sanguinis & motuum in solidis & fluidis peragendorum cessatio, corporis corruptionem putredinosam post se trahens.

Scholion.

Egregie et mechanice *Hippocrates Lib. IV. de morbis* §. 11. vitæ et mortis caussas explicat his verbis: *Donec vivit homo, venæ apertæ sunt & suscipiunt & dimittunt humorem. Ubi vero mortuus fuerit, clauduntur & extenuantur.* Quas veteres nobis reliquerunt definitiones mortis, quod sit discessio animæ a corpore, vel cessans animæ in corpus operatio aut destructio vinculi, quod calido innato cum humido radicali intercedit, aut secundum *Galenum* virium corporis nostri plenarius lapsus aut destructio facultatum ob deficientem a corde innati caloris influxum: eas non satis perfectas et adæquatas esse, perspicacior quisque facili intelligit negotio. Illa enim ignorantiæ vocabula, ut anima, calidum innatum et humidum radicale, quæ pro caussis allegare veteribus placuit, realem et sufficientem mortis conceptum, ex quo aliquid demonstrari possit, intellectui, haud sane offerunt, quod realis definitionis proprium esse debet. Attamen illæ veterum aberrationes jure meritoque excusandæ sunt, quia pulcherrimum illud circuli sanguinis inventum eos prorsus latuit, quo cognito scimus nos utique, quod sublato sanguinis ad partem vel universum corpus influxu liberoque refluxu prorsus intercluso, non modo ejus functiones penitus essent, sed et in præsentaneam corruptionem atque putredinem prolabatur.

§. II.

Plenaria systoles & diastoles, quæ in corde & arteriis viget, exstinctione, & toni ac roboris fibrarum omnimoda remissione, sanguinis motum & progressum non modo deficere, sed & in momento cogitationes, sensum, calorem, vires & robur, item respirationem artuumque motus perire, certæ indubiæque experientiæ testimoniis quotidianis edocemur.

Scholion.

Neque vero syncope, quæ dumtaxat cessatio motus cordis et sanguinis momentanea est, in qua etiam cogitationes, sensationes, vires et motiones ad tempus pereunt, cum morte, quæ est destructio motuum omnimoda, ut non revocari amplius queant, confundenda est. Quare sibi maxime caveant medici, ne fortiori syncope correptos pro mortuis habeant, cujus rei infelix olim exemplum edidit instaurator ille anatomicæ disciplinæ, *Vesalius*, qui ad mulierem hystericam, quæ mortua credebatur, dissecandam accersitus, adeo se negligenter gessit ut novaculam in corpus adi-

geret; verum illa motu & clamore se vivam mox ostendebat; quæ res optimum virum invisum ac detestabilem reddidit, & in calamitates acerbas conjecit.

§. III.

Non desunt indicia, quibus vera mors ab ejus imagine, nempe syncope, discernitur.

Scholion.

Interdum paulo difficilius est mortuos a vehementiori syncope correptis distinguere, quia tam lenis sæpenumero aeris alternus motus, cordis quoque agitatio & sanguis cursus tam subtilis est, ut vix ac ne vix quidem in sensu incurrat; sunt tamen certi mortis indices omnium membrorum frigiditas & corporis gravitas, sique ad forte sternutatorium naribus admotum nulla sensatio conspiciatur, neque in cordis regione aut in collo, ubi carotides sitæ sunt, vel minima quædam motio observetur, aut in speculo ori admota nulla macula observetur. In certissimis autem mortis signis incipiens corruptio habenda est.

§. IV.

Mortis ratio formalis & adæquata non unice in corruptione vel putredine quærenda est; hæc tamen sæpius tanquam causa proxima, potissimum vero tanquam effectus mortis præsto fuisse deprehenditur.

Scholion.

Illud quidem certissimum est, corpus vel partem ejus mortuam esse, quæ putredine facta est, utpote quæ prorsus mixtionem & structuram destruit: at vero haud quaquam sequitur, corpus non esse mortuum, ubi putredo non deprehenditur. Hujus adserti veritatem quotidiana confirmant exempla eorum, qui violenta morte ex transfossa nobiliori parte, ut corde vel vase majori aut cerebri parte inferiori, aut intensissimo frigore moriuntur. Putredo enim non proxima ratione ab extinctione motuum machinæ nostræ dependet, sed est potius diuturnioris quietis, nec non atmosphæræ calidæ humidæque in corpus multa humiditate perfusum agentis productum.

§. V.

Proxima cum mortis causa in plenaria cordis & sanguinis quiete consistat; sequitur sane, ut omnia ea inferendæ morti sufficiant, quæ systolen atque diastolen cordis, sanguinisque circularem motum ex toto auferre valent.

§. VI.

Genuinas mortis causas quicumque paulo altius a motus cordis & circuli sanguinis causis derivant, hi recte sane agunt. Nam quo posito ponitur vita, hoc sublato eadem etiam tollitur.

§. VII.

Ad machinam cordis movendam sanguinis per vasa & fluidi tenuissimi per nervos, itemque aeris in pulmones ingressus requiritur: quare statuendum est, quicquid sanguinis ad cordis ventriculos & fluidi per nervos ad ejus fibrosam elasticam compagem adfluxum cohibet, & aeris usum intercipit, id inter certissimæ mortis causas referendum esse.

Scholion.

Ex physiologicis repetendum est, nervis omnibus, qui ad cor abeunt, præcisis ejus motum tolli, & diastolen cordis, a sanguine adfluente factam, esse systoles & systolen rursus diastoles causam sive cor movere sanguinem & a sanguine quoque moveri. Notandum quoque hic est, miram esse in corde fibrarum fabricam, quæ vi sua elastica pressionem sanguinis mirum in modum adjuvare valent.

§. VIII.

Vehementior apoplexia, quæ a sanguine extravasato ex plexu choroideo in ventriculos cerebri irrumpente nascitur, nec non fractura vertebrarum colli, præsentissimæ mortis

tis causæ sunt, quia fluidi ex cerebro vel spinali medulla per nervos ad cor & viscera liber influxus intercipitur.

§. IX.

Sanguinis ex venis immodica effusio, polyposum concretum ostium vasis in corde claudens, aerisque interceptio mortem præsentissime inferunt.

Scholion.

Patet jam ratio, quare vasorum majorum insignia vulnera, item suffocatio in aquis, strangulatio & aer, ob contentas in eo tenuissimas sulphuris & carbonum exhalationes, expansiva virtute sua orbatus, celerrime homines necandi facultatem habeant.

§. X.

Si cordis substantia, præsertim ad cavitates penetrante vulnere læsa sit, celerrime mortem inferri necesse est.

Scholion.

Id non tantum eam ob causam evenit, quod sanguis effluat, sed quod etiam machina illa motoria, cujus beneficio fit impetus & compressio, non amplius integra, sed destructa sit.

§. XI.

Venena penetrantioris causticæ indolis, & morsus ac ictus animantium non alia ratione celerrime perimunt, quam quod omne genus membranarum & nervosarum partium graviter convellendo, universum æquilibrium motus solidorum & fluidorum invertunt & cordis quoque & sanguinis cursum liberum sufflaminant, atque in ventriculo stases sphacelosas & inflammatorias producunt.

§. XII.

Alia tenui sulphure vaporoso narcotico necant, quo fluidum in membranis & nervis mobilissimum contaminando cordis & aliorum solidorum systolen & robur auferunt.

§. XIII.

Præter violentas has mortis causas sunt adhuc aliæ naturales, quæ mortem in morbis inferunt, inquirendæ; & inter has atonia nimia partium solidarum, ex qua stagnatio, quies humorum plenaria & putredo nascuntur, principem sibi locum vindicat.

§. XIV.

In corporibus morbo extinctis ordinario extravasationes sanguinis vel seri corrupti in thorace, in capite & abdomine: vel viscera putrida, sphacelosa & fœtida deprehendimus.

Scholion.

Notatu perquam digna est observatio, quod violenta morte peremti sine ullo fœtoris & putredinis sensu dissecentur: quos vero morbi vehementia oppressit, in iis semper fere in dissectione insignis fœtor, putredo atque corruptio se se offerunt.

§. XV.

Mortis, sive violenta sive naturalis ea fuerit, causæ semper in dissecto cadavere reperiuntur.

Scholion.

Legenda hac de re est nostra ***dissertatio de generatione mortis in morbis***, in qua plurima attulimus exempla & observationes cadaverum certis morbis defunctorum & dissectorum, & ostendimus, vel extravasationem humorum vel corruptionem aut polyposas concretiones fuisse repertas. Cavendum tamen maxime est, ne causas mortis pro morborum causis habeamus ac venditemus, quod plures facere adsolent medici, qui adstantes fallere volunt, proponendo, morbum ob tantam vehementiam læsionis, quæ cernitur, non potuisse sanationem recipere. Mors enim utique non fit sine causis evidentibus & manifestis, sed hæ non statim causa morborum, sed potius harum effectus sunt. Id vero in quæstionem venit, annon causæ, quæ morbum intulerunt, tolli adeoque morbus sanari causæque mortis illæ, quas secantes deprehendunt, averti prohiberique potuissent?

C 2 Por-

§. VI.

Porro mortis ex morbis causa familiaris admodum est putredo visceris vel partis intra corpus progenita, quę celerrime ex inflammatoriis stasibus in acutis, ex sanguinis vero & humorum stagnationibus in chronicis producitur.

Scholion.

In hujus adserti testimonium allegamus anatomen eorum, qui morbo sive acuto sive chronico interierunt; quæ licet instituatur paucis a morte horis, tamen fœtidissima intus corruptio subinde offenditur. Vel enim viscera, ut ventriculus & intestina, ex parte aliqua; aut omentum lien, hepar, uterus sphacelo correpta cum summo fœtore sunt, vel aqua aut pus fœdi odoris in cavitatibus stagnat, aut apostemata, quæ pus continent, hinc inde deprehenduntur: aut in capite sanguis vel humor extravasatus putrefactus cernitur. Ex quo conficitur, putredinem visceris internam esse frequentissimam mortis causam: & putredinem quoque universi corporis mortem insequi: quo magis mirari licet præcipitem quorumdam adsertionem, quod sphacelus sit res rarissima, adeout ex centum mille hominibus vix unus eo intereat: quum potius dicendum sit, ex centum mille vix unum dari, qui morbo pereat, ubi non sphacelosa cujusdam partis internæ corruptio cum fœtore ostendatur.

§. XVII.

Putredo vitæ est inimicissima, quia non modo omnes vires, quibus moventur solida & fluida, aufert, sed & structuram atque mixtionem corporis penitus dissolvit.

Scholion.

Putredinis ea est indoles, ut celerrime se se diffundat & vicinas partes in similem corruptionem conjiciat: deinde, ut vires brevi tempore omnes prosternat, id quod conspicimus in iis, qui ex cancro exulcerato laborant, aut sphacelo in parte quadam externa corripiuntur.

§. XVIII.

Putredo vires & tandem quoque vitam adimit, quia fœtore suo corruptivo purissimam illam sanguinis & fluidi nervei substantiam, quæ robur, tonum, motum cordi, fibris elasticis & reliquis solidis partibus conciliat, inficit atque depravat.

Scholion.

Repetendum erit, quod supra tetigimus, fluidum, quod in cerebro separatur ex sanguinis subtilissima parte sulphurea, aereoætherea, motum maxime facere atque gubernare in corde & aliis solidis partibus existentem.

§. XIX.

Omnis itaque morbus, qui corpus brevi tempore in putredinem conjicit, vires & vitam facile destruit, & ob id summe malignus habetur.

Scholion.

Hujus rei testes sunt febres pestilentiales, petechiales & aliæ epidemicæ & exanthematicæ malignæ, quæ plerumque ex miasmate, quod ad celerrimam corpus disponit putredinem, nascuntur. Si vero lentius procedit corruptio putrida, & magis in lympha, quam sanguine residet, ut in scorbuto, lue venerea: tametsi non vitam statim auferat, tamen lassitudinem summam relinquit; quin imo ex præsenti virium prostratione malignitas & periculum morborum semper æstimari debent.

§. XX.

Putredo mortifera in morbis ex stasi & quiete sanguinis omnimoda, sive ejus circulo penitus sublato, prognascitur.

Scholion.

Quamdiu sanguis per vasa circumfertur, nullus fœtor vel putredo observatur: simulac autem firmiter consistit & motus progressivi expers fit, protinus mors partium sive sphacelosa corporis corruptio producitur. Recte itaque *Hippocrates Lib. II. de morbis* §. 8. *a motu & calore sanguinis vitam, ab ejus vero congelascentia & quiete mortem dilucide explanat.*

H 3

§. XXI.

Itaque princeps & præcipua medentium intentio esse debet, ut in morbis omnem stasin & majorem ac plenariam quietem sanguinis avertant, ne mors inde sequatur: quod fit, si virium conservatio maxima medentis cura atque clientela sit.

Scholion.

Patet hinc amplissimus analepticorum; & quæ moderate sanguinem & transpirationem movent, in acutis et malignis morbis usus, et quam noxia sint ea, quæ motus sistunt atque vires infringunt, cujus generis sunt purgantia, sanguinis missiones, perturbationes animorum omniaque anodyna et opiata, quibus nihil in hisce morbis perniciosius est, quia horum usu tristissimam mortem acceleratam fuisse, tristissimis aliquot exemplis edocti sumus.

§. XXII.

Mors, quæ morbos sequitur, vel ex nimia virium defectione vel ex spasmo præcedente producitur.

Scholion.

In febribus continuis excessivus calor, assiduæ vigiliæ, diuturna cibi abstinentia, miasma malignum sanguini admixtum benignorum succorum ipsiusque sanguinis nativam crasin penitus destruendo, omnes vires, quibus solidorum et fluidorum motus conservatur, adimunt, unde incidit sanguis in hac vel illa parte; præsertim in cerebro vel etiam pulmonibus aut abdominis aliquo viscere, ventriculo vel intestino quiescere, putrescere, atque cordis et arteriarum systolen tollere. Innumera afferre possem exempla, ubi ægri morbis acutis valde debilitati, paulo longius in erecto situ existente subitam et inopinatam mortem sibi accersiverunt: siquidem in hoc situ difficilis est sanguinis a corde propulsio, quæ, ob nimis languidum cordis motum, si cessat vel non sufficiens est, liquidi nervei in cordis fibras influxus etiam cessans plenarie cordis motum aufert. Quare non sine ratione *Hippocrates Lib. Prænotionum* § 4. *in omnibus acutis morbis malum pronuntiat, si æger erectus in morbi vigore sedeat*. Deinceps haud infrequenter mors in vigore ac statu febrium acutorum a sanguinis, propter rigorem et spasmum in extremis partibus, supervenienti congestione in cerebro, valde ob vim morbi imbecillo, producitur, ex quo si non per narium fluxum prorumpit, lethalem stasin vel inflammationem meningum et convulsionem producit. Pessimum itaque et lethale indicium, si, præsertim die impari, quo secundum adsertum *Hippocratis Lib. II. Epid. S. III.* et testante experientia plerumque mori solent acute febricitantes, in variolis, purpura alba, petechiis et aliis epidemiis acutis & malignis rigor accedit cum urina tenui, et sine stillicidio sanguinis mentis emotio sequitur. Recte enim habet, quod *Hippocrates in Prænotion. Coac.* in acutis rigorem, corpore jam debili, lethalem observavit. Inde etiam ratio quam prompte elici potest, quare ungues nigri, digiti frigidi et contracti, labia inversa frigida, aures frigidæ contractæ, tempora collapsa mortis imminentis signa sint.

§. XXIII.

Virium in senectute ordinaria est defectio & omnibus hominibus, utut temperatissime secundum præcepta saluberrima viventibus, mors inevitabilis est.

Scholion.

Licet homo purissimo aere qui pabulum virium et spirituum est, fruatur, et benignissimæ indolis ad pondus alimenta adsumat; optima etiam adsit mentis tranquillitas: tamen extrema senectus et vires et vitam aufert. Quare non in fluidis, sed in solidorum structura, quæ sub ætatum decursu valde immutatur, horum effectuum causa quærenda erit.

§. XXIV.

Fibrarum & membranarum nimia soliditas & durities, atque canalium angustia genuina & mechanica virium & vitæ defectionis in senio confectis causa videtur.

Scholion.

Perpetuæ observationis est, fibras et membranas, ex quibus compages corporis nostri maxime vasculosa consistit, eo durio-

duriores & densiores fieri, quo annosiora sunt animantia; unde etiam eorum carnium valde difficilis est coctio. Neque vero anatomes peritum latere potest, liquida præstantissimi usus ad robur, & motum per capillares & tenuissimos canales in cerebro secerni & per membranas ac nervos filtrari: Notum quoque porro est, tenuissimum & valde activæ indolis excrementum per subcutaneos minimos tubulos foras ejici. Durioribus itaque & densioribus, sub decrepita ætate, redditis membranis, quæ formant hos canales, hi angustantur vel plane clauduntur, ut nec liquida laudatissima ad motum ac nutritionem libere, & quantum satis est, influere, neque excrementitia effluere possint. Non mirum hinc est, & sensoriis & motoriis organis suum robur atque potentiam movendi subtrahi, & bonos alias succos excrementitiis sordibus depravari. Unde nutritionem in sensibus perire; vires deficere & multas impuras sordes in corpore accumulari necesse est, quas necessario tandem sanguinis & humorum stagnatio & quies excipit. Cum itaque manifestas & in solidorum conformatione fundatas habeamus mortis in senibus causas; concidit utique frivola eorum opinio, qua moriendi necessitas in animantibus animæ, cui limites operandi a Deo præscripti sint, adscribitur.

§. XXV.

Homines habitus corporis spongiosi mollioris, repleti & qui angusta, exilia & copiosa vasa obtinent, facilius moriuntur atque ex morbis difficilius convalescunt, quam macilentiores & qui ampliora vasa habent.

Scholion.

Hanc veritatem sua auctoritate quoque corroborat divus Senex in *aph.* 44. *s.* 2. Rationem is facile inveniet, qui considerat solidis & tensis fibris plus roboris & potentiæ motricis inesse quam laxis, & per vasa amplioris diametri sanguinis cursum liberiorem & per angustiora difficiliorem esse, unde in his stases & stagnationes, mortis procreatrices, frequentiores & periculosiores sunt.

CAP. II.

De morborum & symptomatum natura.

§. I.

Corpus humanum multis mutationibus, quæ sanitatem imo vitam destruunt, obnoxium est: itaque harum mutationum naturam & causas scire oportet medicum, cujus officium est, mortem avertere & sanitatem reparare.

§. II.

Morbus a nonnullis definitur, quod sit mutatio status naturalis in præternaturalem.

Scholion.

Definitio hæc est nominalis, quia tantummodo explicat nomen morbi, non autem ipsam rem & causam, in qua illa mutatio consistat. Et hujus indolis sunt quoque a veteribus plures allatæ definitiones morbi, quod videlicet sit affectus præter naturam vel constitutio præternaturalis, sive alteratio stabilis, quæ vitiet vel lædat actiones. Quo spectant etiam illæ recentiorum, quod morbus sit moriendi conatus vel symptomatum complexio. Neque nobis hæc arridet, quod omnis morbus sit molimen sive extraordinarius motus a natura susceptus eum in finem, ut, quod corporis mixtioni adversum est, per motus ejiciat atque corpus a morte sive corruptione præservet. Etenim obscurissimum vocabulum naturæ & ejus molimen salutare est, neque hac ratione concipi potest, cur morbus in mortem sæpius terminetur, vel dispositionem ad alios morbos pejoris sæpe indolis relinquat.

§. III.

Morbus rectius sic definitur, quod sit magna mutatio & turbatio proportionis & ordinis motuum in solidis & fluidis, cum vel nimis accelerati

vel

vel retardati in universo corpore aut in certis partibus sunt, juncta cum insigni læsione secretionum, excretionum & aliarum functionum corporis animati, tendens vel ad ejus salutem aut interitum, vel ad pravam partium ad alios morbos dispositionem.

Scholion.

Hæc definitio, quæ morbos in genere, seu potius statum morbosum a sano deflectentem, explicat, realis est, utpote non modo rationem ejus formalem, quæ læsio & depravatio actionum est, sed insuper ejus genesim ac proximam & continentem causam, quæ est mutata proportio motuum in universo corpore vel ejus partibus, complectitur & effectum morbi in corpus declarat.

§. IV.

Uti sanitas est integritas actionum corporis & animi, ita status morbosus utique in læsione & depravatione actionum, quæ ad corpus & animum spectant, consistit.

§. V.

Non quæcumque levior & transitoria functionum læsio statim pro morbo haberi debet, sed stabilis & quodammodo perseverans requiritur.

Scholion.

Cum nemo mortalium perfecta, constante & omnibus numeris absoluta facile gaudeat sanitate, propter innumeras res, quibus homo utitur & quæ eam mutare atque adfligere possunt; ideo non quisque levior sanitatis defectus aut læsio actionum pro morbo statim haberi debet, sed ea tantum causa, quæ æquilibrium & ordinem motuum in solidis & fluidis machinæ valde turbat atque pervertit eaque stabilis est, causæ veræ morbificæ nomen sibi vindicat. Quia vero ejusmodi causæ rariores sunt, quæ omnem motuum ordinem invertere queant, ideo fit, ut homines non tam frequenter per vitam ægrotent.

§. VI.

In omni morbo vel actiones vitales, ut virium robur, pulsatio arteriarum, respiratio sanguinisque circulus; vel animales, ut sensuum exercitium, motus membrorum arbitrarius, item somnus & vigilia, mentis vigor & constantia; vel naturales, cujus generis sunt appetentia, digestio & apta per alvum, urinam & perspirationem sordium excretio, vitio quodam laborant & depravatæ sunt.

§. VII.

Ex actionum harum majori vel minori turbatione & perversione morbi utique & causæ lædentis magnitudo æstimanda venit.

Scholion.

Nam sicut effectus semper proportionalis est viribus suæ causæ, ita vehementior turbatio functionum corporis animatę causæ morbificæ vim ac potentiam manifestat.

§. VIII.

Ut moderatus, liber & æquabilis sanguinis & liquidorum cursus, a proportionata solidorum in universo corpore, quæ impellunt & recipiunt fluida, systole & diastole sive constrictione & relaxatione ortus, sanitati & proportionatis secretionibus patrocinatur: ita immoderatus, impeditus & inæqualis sanguinis & liquidorum cursus ac circulus ab improportionata solidorum vel universi corporis vel certarum partium systole vel diastole improportionata sive imminuta vel nimis aucta contractione & relaxatione natus, turbationem functionum corporis efficit & morbum format.

§. IX.

Motus itaque solidorum & fluidorum valde immutati, ratione proportionis suæ vel nimis deficientes vel nimis excessivi, proximam & intimam morborum causam, qua posita poni-

tur & qua sublata tollitur morbus, constituunt.

Scholion.

Quemadmodum in macrocosmo omnes, quæ contingunt, mutationes a motu pendent: ita etiam id fit in microcosmo. A motibus enim dependet vita, a motibus quoque sanitas provenit, motus quoque graviter lædunt & adficiunt homines in morbis: motus quoque ejus sunt indolis, ut destruere corpus & mortem inferre valeant. Iidem in ipsis etiam morbis id beneficium corpori præstant, ut sanitatem amissam reparent & læsiones a morbis factas emendent. Veteres, cum in explicandis rebus medicis, quippe ignoto sanguinis circulo, ad solidorum vel fluidorum motiones non respicerent, sed tantummodo conceptibus circa materiæ copiam, temperiem, facultates, variasq; ejus conditiones inhærerent, utique nihil solidi vel demonstrativi in pathologicis adferre potuerunt. Testes sunt eorum libri dogmatici, quorum maxima pars, ubi causæ morborum vel symptomatum adferendæ erant, figmentis enarrandis, & quantum fieri poterat, incrustandis consumitur.

§. X.

Motus fluidorum in machina nostra duplicis potissimum generis in statu morboso observantur. Vel enim sanguis & reliqua fluida a centro ad peripheriam, sive ab interioribus ad exteriores partes moventur & propelluntur: vel a peripheria sive ambitu corporis & partibus extremis atque externis sanguinis & fluidorum motus ad interiora corporis viscera dirigitur.

Scholion.

Motus, qui ab interioribus ad exteriora tendunt, non adeo naturæ infensi sunt, sed salutarem sæpe effectum relinquunt: præsertim, si fuerint aucti & intensiores, quoniam excrementitiis sordibus e corpore eliminandis inserviunt; posterioris vero generis illi, qui introrsum vergunt, œconomiæ corporis nostri admodum inimici & κατ' ἐξοχὴν morbosi dicendi sunt, quoniam in se numquam, nec nisi per accidens utiles evadunt; & sub horum etiam vehementia totus vitalis corporis nostri mechanismus destrui solet.

§. XI.

Si sanguis cum magna celeritate & impetu, beneficio systoles cordis & arteriarum intensioris & valde auctæ, per universi corporis canaliculosam compagem fertur, motus hic dicitur febrilis, idemque ex immoderato calore & celeritate pulsuum dignoscitur.

§. XII.

Si nimia fit contractio solidorum membranaceorum inque primis duræ matris, concitatissime fluidum nerveum in membra, quæ motibus voluntariis auscultant, influit atque inde vehementior distensio, tractio, constrictio & agitatio musculorum perficitur, qui motus epilepticus dici solet.

§. XIII.

Motus peristalticus, qui in reciproca & blandiori contractione & dilatatione consistit, atque in canalibus excretoriis majoris vel minoris diametri locum habet, nimis auctus & citatior redditus excretiones alvinas & quę per transpirationem, per urinam atque per ductus biliarios fiunt, promovet et auget.

§. XIV.

Glandularum conglobatarum, quę e latere suarum fibrarum lympham impellunt ejusque progressum per vasa lymphatica promovent, motus systalticus auctus celeriorem lymphæ, vel etiam salivalis laticis, progressum atque excretionem efficit.

§. XV.

Quandocumque in partibus corporis, sive fibris musculosis sive membranosis ac nerveis eæ constent, systole sive contractio intenditur, hic motus vocari solet spasmus.

Spas-

§. XVI.

Spasmus est vel universalis vel particularis. Ille a partibus extremis vel remotis incipit & totum systema fibrarum carnearum atque vasorum, quæ ex membranis nerveis & muscularibus contexta sunt, afficit. Et talis quidem motus maxime observatur in principio febrium intermittentium, item in plurimis chronicorum paroxysmis & affectibus spasmodicis; atque rigore, horrore, frigore, contractione externi habitus, interna vero anxietate, & in arteriarum pulsu duritie ac debilitate sese manifestat.

§. XVII.

Si quando spasmus, a partibus extremis initio sumpto, membranas exquisitæ sensationis, inque primis cerebri meninges & nervos in consensum trahit, in epilepsiam transit: si vero tantum nervorum illa paria occupat, quę ad certas partes abeunt vel ex spinali medulla prodeunt, motus tantum convulsivi emicare solent.

Scholion.

Atrociores infantum ex intestino dolores, vel qui ex dentitionis difficultate fiunt; quandoque etiam in adultis immanes dolores intestinorum, aut qui calculo vel cardialgiæ junguntur, in epilepticos motus non raro transeunt. Quin imo videmus morbi sacri paroxysmos sæpissime ab extremis partibus, nempe pedum digitis oriri: alii testantur, primum accedentis mali sensum in intestinis se percipere, hinc illum per spinalem medullam usque ad caput penetrare, ubi membranas tandem cerebri occupantes motus in epilepticas contractiones easdem adigunt. De cetero in partibus internis quasdam convulsionum species dari, id colicæ, tusses, asthmata convulsiva cordisque palpitationes nec non vomitiones & singultus vehementissimi satis planum atque testatum faciunt.

§. XVIII.

Spasmi, qui certas tantum nerveas & membranosas partes corripiunt, dolores pariunt, & hi pro diversitate partium, quibus insident, varia sortiuntur nomina.

Scholion.

Dolor, qui in tunica ventriculi vel ejus orificiorum nervea sedem habet, cardialgia; qui in intestinis, dolor ilei vel colicus vocatur: qui in membranis capitis, cephalalgia, hemicrania, cephalea audit: in intestino recto dolor hemorrhoidalis sese offert: in articulis podagra, chiragra, dolor ischiadicus, gonagra scenam adornant: idem, si membranis costarum insidet, pleuritis spuria, si musculorum membranis inhæret, dolor rheumaticus adpellari solet.

§. XIX.

Spasmus, qui summam cutim & sub ea delitescentes excretorios tubulos adprehendit, horripilationis quodam sensu percipitur, unde tubuli occluduntur, transpiratio cohibetur & excrementitia materia versus interiora repellitur.

§. XX.

Spastica intestinorum constrictio non modo flatus concludit eorumque exitum præpedit, sed & alvum constringit & sordium excretiones, quæ per eam fiunt, cohibet. In ductibus urinariis si consistit, urinæ effluxus vel cum dolore fit, vel sæpe prorsus intercipitur, aut saltem valde difficilis redditur. Canalium, qui bilem ex hepate in duodenum vehunt, per spasmos constrictio biliosi liquoris ad intestina descensum impedit, unde ob bilis ad vasa lymphatica regurgitationem icterus promte gignitur.

§. XXI.

Nulla pars tam gravibus stricturis spasticis patet atque obnoxia est, quam

quam ipse ventriculus cum intestinis, quia horum viscerum canales ex membranis valde nervosis acutæque sensationi maxime idoneis contexti sunt.

Scholion.

Clarissime hoc apparet in affectibus colicis, hypochondriacis, hystericis, variisque chronicis & spasmodicis morbis, quorum primaria sedes & quasi campus, ubi morbus tyrannidem suam exercet, est in ventriculo ac intestinis. Et quia his partibus ingens consensio, propter communem nervum intercostalem, cum capite, cum pectore, renibus, hepate & aliis nobilissimis partibus intercedit; hinc tanta symptomatum multitudo & vehementia affectibus spasmodicis jungi solet.

§. XXII.

Quemadmodum nimia solidorum contractio atque intensior systole, sive spasmus, plures morbosas afflictiones parit: ita etiam solidorum languidior & debilior systole, sive laxitas & resolutio eorum nimia, & ad movendum impotentia, quæ Græcis atoniæ nomine venit, functiones œconomiæ nostræ corporeę valde lædit atque immutat.

§. XXIII.

Quantum systole intensior motum fluidorum accelerare valet: tantum atonia eundem, vel in universo corpore, vel in certis tantum partibus, impedit atque retardat.

§. XXIV.

Uti spasmus, ita etiam atonia est vel universalis vel particularis. Illius exemplum in summa virium prostratione & maxime in animi deliquio videas: hæc vero, quæ certas tantum partes obsidet, in morbis maxime chronicis atque hæreditariis conspicitur.

§. XXV.

Ex motu liquidorum impedito & retardato decubitus humorum, infarctus, obstructiones, indurationes, item corruptiones viscerum fiunt: adeoque pervicaces & chronicę passiones ex nimia atonia partium progignuntur.

§. XXVI.

Sanguinis & humorum circulus retardatus valde disponit corpora ad morbos; quandoquidem exinde humores valde spissi, impuri & copiosi evadunt, ob retentas in corpore multas excrementitias partes, quas evacuationes rite atque ordine fientes excluderent. Sic plethora atque cacochymia, multarum, inq; primis chronicarum passionum fœcundę genitrices, nascuntur.

§. XXVII.

Motus solidorum & fluidorum in morbis valde immutati lędunt & turbant functiones corporis nostri variis modis: & hę functionum læsiones vocari vulgo solent symptomata.

Scholion.

Ingens confusio apud auctores morborum & symptomatum reperitur, dum plures morbos pro symptomatibus & symptomata pro morbis habent. Ex quo intelligas, eos veras utriusque rei notiones animo non concipere, nec modum, quo singuli producuntur morbi, satis recte indagasse.

§. XXVIII.

Symptomata duplicis sunt generis: vel enim a motibus morbosis immediate & proxime fiunt, vel demum ex aliis concurrentibus causis producuntur: illa quidem symptomata morbi essentialia, hęc secundaria vocantur.

Scholion.

Essentialia sequuntur presso pede ipsum morbum, seu potius motus morbosos speciales, neque possunt divelli aut separari, unde etiam certa morborum, ex quibus illi dignoscuntur & invicem di-

distinguuntur, signa atque indicia præbent. Ita febris, quæ motus solidorum ac fluidorum nimis acceleratus est, symptomata sunt immodicus corporis calor, sitis inexhausta, vigiliæ assiduæ, virium & succorum consumptio, appetitus dejectio, respiratio auctior, urina rubicunda: nam hæc omnia sunt fructus & effectus nimis accelerati sanguinis circuli. Simili modo inflammationis symptomata, ex quibus ea cognoscitur, sunt partis affectæ dolor, tumor, rubor, arteriarum vehementior pulsatio: quia hæc omnia a denegato sanguinis libero circuitu, propter ejus in vasculis stases, vel partium nervosarum stricturas, necessario proveniunt.

§. XXIX.

Symptomata secundaria non immediate ex priori morbo, seu motu morboso, sed ex alia causa superveniente pronascuntur.

Scholion.

Horum symptomatum exemplum præbent ventriculi aut meningum vel pulmonum inflammationes febribus acutis vel etiam exanthematicis, variolis, morbillis in earum statu demum supervenientes: nam sine illis prior morbus consistere potest. Sed hi, si æque rem æstimes, distincti a priori illo sunt morbi & motus morbosi, in aliis etiam partibus residentes: quia vero effectus & producta sunt prioris morbi, symptomata jam vocantur. Nihil in nostris regionibus solennius est, quam ut febribus acutis, item variolis & morbillis demum in fine purpura rubra vel alba, sæpissime funesta, superveniat: quia, ut mihi quidem videtur, excrementitii succi, ex ipsa sanguinis febrili dissolutione geniti, atque ob cohibitam diutius alvum in intestinorum latebris occlusi, in humorum massam postliminio recipiuntur, & hæc pessimæ sane indolis exanthemata cum febrili insultu suscitant.

§. XXX.

Neque symptomata morbis supervenientia confundi debent cum aliis affectibus, qui demum sublatis morbis prioribus subnascuntur.

Scholion.

Ita ex quartana non raro hydrope, ex hæmoptysi phthisis, ex tertiana intermittente affectio hypochondriaca & melancholica vel colica spasmodica; ex variolis, & morbillis abscessus, ex pleuritide empyemata pulmonum prodeunt. Motus enim morbosi ejus sunt indolis atque ingenii, ut non modo sanguinis & fluidorum crasin, sed & solidorum robur, tonum, atque substantiam multum lædant, destruant vel labefactent, unde quam facile, ob tantam imbecillitatem partium, indeque excretiones debiliores redditas, nova materia novorumque fomes morborum producitur. Neque vero infrequenter etiam ex perversa prioris morbi ab imprudenti medico tractatione, & ob materiam morbificam relictam, novi & subinde pejoris notæ morbi pullulant.

§. XXXI.

Ex symptomatibus maxime, secundariis supervenientibus, morbi vis atque vehementia judicanda est.

Scholion.

Siquidem effectus testatur de sua causa, quæ ut plurimum latet; ex symptomatibus vero, ceu effectibus dignoscitur. Quo major itaque est symptomatum morbo supervenientium vehementia; eo plus quoque periculi ille morbus habet. Est itaque boni ac periti medici in prudenti prognosi, formanda, vel ipsa etiam curatione adornanda symptomatum rationes atque genium & effectus quæsitissimo studio expendere.

C A-

CAP. III.

De motuum microcosmicorum legibus & effectibus in producendis morbis & symptomatibus.

§. I.

MOtibus in machina nostra proportionatis & ad excretiones tendentibus vita & sanitas sustinetur: morborum vero natura & indoles mutatis, impeditis & inæqualibus istis motibus continetur. Motus quoque morbosi ejus sunt indolis, ut vel ad interitum machinæ vel ad sanitatem recuperandam convertantur: quare motuum, qui in machina nostra morbos efficiunt, vitamque ac sanitatem dispensant, naturam, leges, effectus probe intelligere oportet medicum, qui cum certitudine agere & operari tum in præservando, tum in curando velit.

§. II.

Quemadmodum in macrocosmo motus secundum certas leges, tanquam ad normam, fiunt, & constantes edunt effectus; ita quoque in microcosmo tum illi, qui functiones secundum ordinem præstant, tum vero etiam, qui easdem lædunt vel turbant aut machinam a præsentanea corruptione & morte præservant, certis legibus continentur.

Scholion.

Scientia legum, quæ in hydraulicis, staticis, mechanicis & motu elasticorum corporum observantur, ingens lumen mechanicæ corporis nostri scientiæ, ad clariorem phænomenorum explicationem, accendit. Neque enim dubitandum est, quin cuncta in corpore nostro mechanice, id est, secundum certam mensuram & proportionem motuum peragantur; neque illud inficiandum, quod mechanica corporis animati scientia tanto excellentior & sublimior sit ea, quæ per experimenta intellectui humano cognita perspectaque redditur, quantum sapientia Dei omnem humanam artem longissime exsuperat. Enitendum tamen omni labore ac cura arbitror, ut, quantum fieri potest, divinam in corporibus animatis & vivis mechanicam, motuumque, quæ tantas mutationes efficiunt, leges inquiramus & addiscamus.

§. III.

Prima itaque lex hydraulica microcosmica hæc est: quod spasmi tubulos, qui fluida vehunt, constringendo liberum eorum cursum impediant atque eum inæqualem reddant.

Scholion.

Inæqualitas circuli sanguinis in eo posita videtur, ut ad partes spasmo affectas & constrictas minor sanguinis copia, ad alia vero inque primis vicina aperta vasa major, quam convenit, affluat & irruat. Hunc sanguinis inæqualem progressum pulchre & dilucide satis jam suo tempore notavit *Hippocrates lib. de flatibus* §. 21. his verbis: *prohibetur sanguinis cursus atque alio quidem loco consistit, alio lentius penetrat, qua sane inæqualitate transitus sanguinis per corpus facta omnigenæ inæqualitates per omne corpus contingunt.* Ex uno enim canale continuo machina nostri corporis hydraulica constructa est, qui, pro differenti structura, diversa accipit nomina, ut vel arteria vel vena vel vas lymphaticum vel excretorius tubulus, vel glandula nominetur. Si igitur liber fluidorum cursus in uno loco sistitur: necesse est, ut in altero statim inæqualitas progressus fiat.

§. IV.

Quo major est spasmorum, qui vasa coarctant, vehementia, & quo latius illi sese diffundunt atque ad ampliora vasa exporriguntur: eo copiosior & impetuosior ad alias & remotas partes fit sanguinis appulsio translatio & congestio.

Scholion.

Hujus theorematis veritas nititur hoc axiomate, quod causa semper viribus suis proportionatum & adæquatum effectum producat, quare validior spasmus validissime etiam liberum sanguinis cursum impedire, & ad alias partes eum transferre debet. Fundamentum quoque hæc nostra thesis habet eximium in hydraulicis inam fluida, certo velocitatis gradu per plures tubulos æqualiter decurrentia, tanto majori velocitate per apertos feruntur, quanto magis per obstructos tubulos effluxus impeditus fuit.

§. V.

Varia eaque satis gravia sunt symptomata, quæ ab intercepto alicubi sanguinis motu ejusque majori ad alia loca adfluxu subnascuntur.

Scholion.

Quando crassiora fluida in arctiores canales, ubi firmius inclusi hærent, imprimuntur, fiunt inflammationes. Si vero vasa ob nimiam distensionem aperiuntur, sanguinis fiunt profusiones sive hæmorrhagiæ: a nimia congestione sanguinis & humorum in porosa & vasculosa partium substantia tumores gignuntur & ob membranarum nervearum violentam ibi factam distensionem dolores gravativi pullulant. Si a stagnante sanguine partes aqueæ & serosæ secedunt, catarrhi, defluxiones, rheumatismi fiunt. Ex hoc quoque fonte apostemata atq; exulcerationes prodeunt, sanguis enim in poros partium illapsus, si regredi nescit & ibi firmius hæret, in pus mutatur vel erodentem, salsam, acrem indolem adsumit.

§. VI.

Prout loca differunt, in quibus congestio & translatio sanguinis a spasmis facta est: pro eo diversi quoque prodeunt effectus seu morbi.

Scholion.

Congestio & stagnatio vehementior sanguinis in capite ejusque vasis, narium hæmorrhagiam parit: ob rupta vasa plexus choroidei apoplexia sanguinea oritur: a nimia distensione vasorum in meningibus apoplexia spasmodica vel etiam epilepsia progeneratur. Si vero secedit serum a sanguine & medullæ spinalis nervos occupat, hemiplexiæ vel paralyses fiunt; si in cerebri cortice vel ventriculis serum extra vasa subsistit, affectus soporosi: si decumbit circa thalamos nervorum opticorum, gutta serena propullulant. Si serum secessum facit circa par septimum nervorum, surditas; si circa nonum par, aphonia subnascuntur. Si firmiter sanguis impactus est in meningibus, phrenitis; si difficilius per vasa cerebri progreditur, insomnia terrifica demoniaca & melancholica pathemata fiunt.

§. VII.

Nimia sanguinis ex spasmorum violentia congestio & decubitus in pulmonibus hæmoptysin, pleuritidem, peripneumoniam, asthma sanguineum, spirationem valde anxiam & difficilem gignit. In cordis thalamos si multus confluit & diutius retinetur, summas anxietates animique deliquia prompte admodum inducit, neque minus ad immanem ejus palpitationem vel polyporum ibi generationem, adeoque ad subitam mortem facilem occasionem subministrat.

§. VIII.

Farctus & congestio sanguinis in abdominis vasis ex spasmorum vehementia insuetas sanguinis effusiones subinde non sine periculo producit.

Scholion.

Si enim ex coli nimia strictura in sinistro latere jacentis ad vasa ventriculi brevia sanguis cum impetu urgetur, facile iis apertis vomitio gignitur cruenta. Si vero ruptio vasculorum in tenuibus, præsertim in ileo, contingit, fœtidæ & nigræ dejectiones fiunt, & morbus sic dictus niger Hippocratis nascitur. Si vero ob stricturam vehementiorem tunicarum intestinalium nimia sanguinis appulsio atque congestio in vasis hæmorrhoidalibus est, atque eorum orificia aperiuntur, immodica sanguinis per hæc vasa fit profusio. Vasa renum emulgentia, a nimio san-

fanguine ibi appulfo aperta, mictionem cruentam; difrupta uteri vafa enormes hæmorrhagias vel etiam abortiones pariunt.

§. IX.

Quandocumque fpafmus organa & vafa excretoria arctat atque conftringit, fit, ut excretoriis illis motibus inverfis & intro vergentibus humores fuperflui & impuri ad alia & interiora non loca fine damno transferantur.

Scholion.

Conftrictis a ventis feptentrionalibus fubito ortis fubcutaneis tubulis ac fpiraculis, per quæ vaporis fpecie fubtilis humor fine fenfu fubinde exhalatur, fubito ad pectus & glandulofa capitis ac faucium loca fit ejus repulfio ac retroceffio, & fic coryzæ, gravedines, tuffes cum externorum horripilatione, & internorum ardore protinus generantur. Sub fpafmis inteftinorum, qui continenter hypochondricos exercent, excernenda, & maxime alvini flatus furfum feruntur & ad ventriculum regurgitant, qui anoterici motus ingentes & admodum moleftas ibi inflationes, anxietates, fpirandique anguftias, phlogofes quoque & continuas eructationes caufantur. Canalibus, qui bilem ad inteftina deferunt, fpafmo arctatis, biliofum illud excrementum, ad lympham & fanguinis maffam per lymphaticas venas repulfum, vividum faciei & cutis colorem vitiat, & malum habitum inducit. In pertinaci urinæ ex fpafmorum vehementia fuppreffione copiofus ille falfus liquor ad interiora vifcera regurgitans & in capite fubfiftens facile affectus foporofos, paralyfin, convulfiones; in pulmonibus oppreffionem refpirationis, vel etiam pectoris hydropem ingignit.

§. X.

Spafmus quoque fortior tanta vi & potentia pollet, ut tumores ingentes oedematofos ad interiora non fine infigni damno repellat.

Scholion.

Vidimus id fæpius a fubito & vehementi terrore, vel fuffimigiis aut adftringentibus imprudenter applicatis id factum fuiffe: fabem inde repentinam pulmones, ubi feri feceffio facta, contraxerunt, cum refpiratio valde anxia ac difficilis non fine fuffocationis metu inde reddita fuit, ingenfque virium languor cum pulfu parvo ac debili fubfequutus.

§. XI.

Spafmi quoque efficiunt, ut non bonis certe ægrotantium rebus ex fumma cute, quæ jam depofita ibi erant, excrementa, ad fanguinis maffam partefque nervofas periculofe admodum repellantur.

Scholion.

Nihil perniciofum & quod magis œconomiam motuum vitalium interturbare poffit, eft, ac fi excrementum tenue, malignum a maffa fanguinis jam feparatum & ad cutem depofitum, v. g. in fcabie, lue venerea, fcorbuto, in tinea capitis: it. variolis, morbillis, purpura retropellatur, quod promptiffime a frigore improvide admiffo, terrore, vel purgantibus aut nimis refrigerantibus fieri folet, ficuidem materia jam pejoris indolis facta nervofis partibus inhærens exitiales inflammationes, convulfiones, dolores, inquietudines, anxietates, animique defectiones fufcitat. Quo magis intelligitur, quam plena res periculi fit, excretiones, quæ per cutim fiunt, negligere, vel eo prorfus audaciæ progredi, ut extrinfecus ea admoveamus, quæ repellendi facultatem cuftodiunt.

§. XII.

Neque tantum a fpafticis ftricturis fanguinis, fed & lymphæ circulus impeditur & inæqualis redditur.

Scholion.

A fpafmis quam maxime venæ, ob debiliorem refiftentiam, compreffionem patiuntur, atque adeo fanguinis libera trajectione per eas intercepta partes ejus ferofæ & fluxiles a craffioribus in vafa lymphatica fecedunt, quæ nimia diftenfione tandem rumpuntur, & ingentem feri copiam in cavitates effundunt. Jam facile intelligi poterit ratio, qua-

quare asthmati spasmodico, validissimo affectui, testantibus id sectionibus numquam non pectoris vel etiam pericardii hydrops junctus offendatur. Qui sævissimis ex intestino doloribus, vel a sumto veneno cruciatibus intereunt, in iis plerumque ingens seri colluvies in abdominis cavitate collecta conspicitur. Ingentes dolores & spasmos post partum non raro abdominis diuturna sequitur intumescentia. Novimus ab operatione fortioris emetici quosdam in mesenterii tumores & abscessus incidisse. Mercurialia, præsertim stimulo salino armata, magnam seri profusionem concitare notissimum est; id vero vix alia de causa, quam quod spasticis stricturis venas & vasa lymphatica comprimendo largiorem serositatum effusionem per nimiam relaxationem tubulorum efficiunt.

§. XIII.

Quandocumque spasmus magis universalis est, id est, totam membranacearum & nervosarum partium rempublicam affligit, & maxime cutim totius compaginis seu corporis superficiem cum subtilibus vasculis arctat atque stringit, fit, ut sanguis cæterique humores a circumferentia ad centrum, sive ab exterioribus & minoribus vasis ad cor, motus circularis principium, pulmones, & majora vasa reprimantur & horripilatio, rigor cum habitu corporis subsidentia & vasorum cutis detumescentia generetur.

§. XIV.

Repressus sanguis ex partibus exterioribus per spasmum ad cor & majora vasa eorum contractionem ac systolen adeoque arteriarum pulsationem intensiorem & auctiorem reddit, unde cum magno impetu & celeritate sanguis per universum corpus fertur, comitante valde intenso calore, donec, remittente in membranosis & exterioribus partibus spasmo, exorbitantes hi motus in statum naturalem reducantur.

Scholion.

Solennes hi naturæ motus, quibus magna vis inest & salvandi & perimendi corpora humana, dicuntur febriles, & quam maxime effectus spasmorum sunt, qui obsidendo partes nervosas & exteriores liquida sanguinemque ad interiora & versus vitæ fontem, cor, urgent, ubi primum anxietates & pulsus parvos & languidos faciunt; postea vigore legis atque imperii naturæ, ut ita loquar, validior cordis motus & impetus, quacunque etiam de causa, exsurgit, & ipsum sanguinem cum magna intensione & celeritate rursus versus exteriora pellit, & relaxatis antea constrictis tubulis liberum cursum ei restituit, adeo ut perspiratio & sudor longe liberalior inde sequatur. Hunc solennem naturæ motum a circumferentia ad centrum & a centro rursus ad circumferentiam jam olim suo tempore dilucide satis descripsit *Hippocrates Lib. de Flatibus*, ut suus honos illibatus atque integer etiam antiquitati constet, dum ait: *dum ingesta ventri diu immorantur & alvus obturatur, per universum corpus permeant flatus, sanguineque plenas corporis partes maxime petentes eas frigefaciunt, frigefactis autem his locis, unde fontes & radices sanguinis prodeunt, per universum corpus horror consequitur, sanguis vero horrore concurrit, ac penetrat per omne corpus ad locos maxime calidos. Hi enim sunt ejus saltus. Decedente igitur ab extremis partibus sanguine, viscera contremiscunt & carnes. Sunt autem quædam corporis partes sanguine plenæ, quædam vero exangues. Exangues itaque propter frigus non tremunt, sed parumper commoventur, ac palpitant, quum calor ex iis defecerit. Sanguine autem abundantes propter sanguinis multitudinem & tremunt & inflammationes suscitant. Nequit enim fieri, ut sanguinis multitudo conquiescat.* Et in fine §. 3. scribit: *Hoc ergo modo febres fiunt.*

§. XV.

In gravioribus doloribus & pathematibus spasmodicis, quæ hypochondriacis sic dictis perquam familiaria

ria sunt, ejusmodi motus, qui ab extra intro, & ab intra foras tendit, adeoque febrilis animadvertitur.

Scholion.

Neque enim ullus atrocior dolor occurrit, ubi non extremorum refrigeratio cum horripilationis sensu & pororum cutis constrictio junctæ sint; postea vero intensior cordis motus cum calore superveniens extremorum spasmum solvendo dolorum finem facit. Et quum terroris eadem sit indoles, ut constringendo extrema sanguinem intro pellat, hinc etiam fit, ut tandem in sudorem & calorem universi corporis terminetur.

§. XVI.

Neque tantum ex spasmis liber & æquabilis sanguinis & humorum cursus impeditur, sed etiam ob atoniam & nimiam partium solidarum & motricium relaxationem ac debilitatem & retardatum fluidorum motum variæ in sanguinis circuitu inæqualitates & turbationes functionum in corpore animato fiunt.

Scholion.

Siquidem ob vasorum, fibrarum ac membranarum, ex quibus solida contexta sunt, robur deperditum & vim contractilem & elasticam imminutam motus liquidorum retardatur, adeoque eorum fiunt in vasis stagnationes, a quibus multa mala, viscerum intumescentiæ, infarctus, obstructiones & non raro indurationes, scirrhescentiæ & corruptiones subnascuntur.

§. XVII.

A stagnante in visceribus sanguine serum separatur, inque vasa lymphatica copiosius transiens ea tandem disrumpit, unde tumores oedematosi & ascitici enascuntur.

Scholion.

Valet id maxime, ubi duo ampla illa & spongiosa, ex meris sanguineis vasis contexta viscera, hepar ac lien, ex nimia atonia infarcta, obstructa, aut indurata fuerint. In his enim utplurimum fons & scaturigo hydropis, & cachexiæ residet. Qualis vero est sanguinis per hæc viscera transitus, talis quoque est lymphæ per abdominis vasa circulus.

§. XVIII.

Stagnante & difficilius progrediente sanguine per hepar, regurgitat ille ad vicina venæ portæ vasa ac viscera, sicque ingentes in circulo sanguinis fiunt inæqualitates, ejusque nimiæ in aliis partibus congestiones, quæ plura mala progignunt.

Scholion.

Per nullum viscus difficilior est sanguinis transitus, quam per hepar, quia potissima vasa ad illud advehentia sunt venæ, quæ sufficienti pulsu & impulsu destituuntur. Compertum enim ex anatomicis est, omnem sanguinem, qui ex toto volumine intestinorum, ventriculo, omento, liene & pancreate redit, per venæ portæ ramos advehi ad hepar: quum vero valde difficulter hoc viscus trajiciat, facillime, præsertim in vitæ sedentariæ addictis, regurgitat ad eandem venam illaque viscera, unde sanguis hic prodierat. Hinc non est mirum, ob tam difficilem & impeditum sanguinis per hepar transgressum eadem viscera, unde hic sanguis prodierat, ab eodem per hepar liberum transitum non inveniente, tandem infarciri, distendi & multum in functionibus suis vitiari posse. Si vero in mesenterii vasis nimia sanguinis copia subsistit, facile inde generantur abscessus, febres lentæ & mesentericæ. Ex obstructo hepate et liene vomitus sæpe cruentus et dejectio nigra fœtida fit per alvum. Neque novum est, immodicum sanguinis per hæmorrhoides fluxum ex obstructis hisce visceribus subnasci, qui cachecticis et hydropicis admodum familiaris evenit. Quodsi sanguis inter membranarum intestinalium interstitia congestus earum nimiam distensionem facit, atroces subinde dolores graviter hæmorrhoidarios affligere solent.

§. XIX.

Difficilis quoque est regressus sanguinis per uterum, qui valde copiosis & in se convolutis vasis constat.

Ab

Ab horum itaque a ſanguine infarctu menſium ſuppreſſio aut immoderatus ſanguinis vel ſeri viſcidi albi fluxus concitatur ; exinde quoque non raro ipſe uterus in tumorem attollitur, & copioſæ ſeri fœtidi per uterum effuſiones, hydropes ovarii, vel etiam ulcera aut abſceſſus uteri generantur.

§. XX.

Ob difficiliorem ſanguinis per renes atonia laborantes tranſitum mictiones cruentæ, renum tumores, exulcerationes, inflammationes & calculoſa concretiones fiunt.

§. XXI.

Motus ſanguinis valde retardatus in pulmonibus tubercula, abſceſſus, reſpirationem difficilem, aſthma, peripneumoniam, hemoptyſin atque exulcerationem gignit. In corde autem cunctatior ſanguinis tranſitus ejus palpitationes ſummaſque anxietates parit.

§. XXII.

Impeditior ſanguinis per vaſa progreſſus ad polyporum generationem multum contribuit. Nam a ſanguine intra vaſa ſubſiſtente ejus fluidæ partes perquam facile ſecedunt, unde fit, ut ſolidæ & craſſiores procedente tempore concreſcant & firmius coagmentantur.

Scholion.

Polypi in vaſis majoribus hærentes liberum ſanguinis itum ac reditum valde perturbant & plerumque in corde crebriores lipothymias, pertinaces palpitationes & ſubitam mortem producunt. Si majora pulmonum vaſa obſident, aſthma convulſivum, hydropem thoracis, catarrhum ſuffocativum vel etiam enormem hæmopthyſin efficiunt. In finibus duræ matris epilepſiæ, affectuum apoplecticorum, pertinacis cephalalgiæ & affectuum ſoporoſorum cauſæ ſunt. In abdominis vaſis majoribus tumores œdematoſos & hydropem : in utero vel continuas ſanguinis aut ſeri profuſiones vel omnimodam menſium ſuppreſſionem inducunt. Huc etiam ob ſimilitudinem referre licet, quod in gravidis vaſa iliaca ab utero diſtento compreſſa inflationem ac tumorem crurum circa ultimos geſtationis menſes efficiant, qui fœtu emiſſo evaneſcunt.

§. XXIII.

Nimia laxitas & atonia glandularum multas præternaturales & immodicas humoris ſeroſi, ob copioſum affluxum, excretiones excitat.

Scholion.

Ex hoc fonte diarrhϾ, ejectiones copioſi humoris per nares, per tuſſim, immodicæ urinæ & ſalivæ profuſiones immoderatæ ſeri vitioſi & humoris ſeminalis ſeceſſiones per fluorem album, gonorrhæam tam benignam quam virulentam, pullulant. Atque hæc nimia glandularum in naribus ac faucibus laxitas etiam in cauſa eſt, quod tumores in lue venerea hic ſuborti miſerrime has partes corrodant et fœda putredine inficiant.

§. XXIV.

Glandulis, quæ elatere fibrarum lymphæ per vaſa appropriata circuitum adjuvant, obſtructis ac tumefactis, humores lymphatici circa earum confinia ſtagnant, ibique diutius hærentes acrem & erodentem naturam induunt, unde ſolidarum partium eroſiones, exulcerationes, ſalſæ fluxiones, rheumatiſmi & catarrhi proficiſcuntur.

Scholion.

Attenta obſervatione a nobis notatum eſt, ea cutis vitia, quæ ab acri et erodente lympha proveniunt, in quorum ſenſu ſunt ſcabies, lepra, herpes, tinea capitis, achores, exulcerationes fœdæ in lue venerea vel ſcorbuto, nec non ſalſæ ex oculis defluxiones a glandulis tumefactis ortum habere, quæ vel in collo vel in ipſa cute atque in artubus hærent, ubi ſæpe tumores, globuli molles, mobiles, rotundi, nunc majoris nunc minoris ambitus, interdum ovi co-

lumbini magnitudine, doloris expertes, in maligna præsertim scabie & lue venerea observantur: & quamdiu hi tumores non tolluntur, perfecta horum vitiorum curatio frustra speratur.

§. XXV.

Quo majores glandulæ obstructæ sunt, eo magis liber lymphæ transitus impeditur, eoque graviores exulcerationes, apostemata vel lymphæ effusiones nascuntur.

Scholion;

Testes hujus rei sunt glandulæ in inguine & sub axillis sitæ, quæ in peste aut febre erysipelacea vel a miasmate venereo intumescentes sæpe mali moris apostema vel ulcus excludunt, Glandulas mesenterii obstructas & valde tumidas sequitur hydrops ascites, vel ingens intumescentia abdominis.

§. XXVI.

Est quoque lex firma & constans naturæ, quod vehementior spasmus, membranis nervosis insidens, vitiosum hunc motum per universam sæpe nervorum ac membranarum compagem mirifice propaget.

Scholion.

Luculentum hujus rei testimonium præbent venena, v. g. arsenicum album aut mercurius sublimatus, quæ intra corpus assumta statim tormina atrocissima, sitim ingentem, ob stricturam glandularum œsophagi & faucium, extremorum frigus, sudores gelidos, anxietates intolerabiles, inquietudines, animi deliquia, vomitiones, constrictiones præcordiorum & convulsiones excitant. Quæ omnia a validissimæ illa & spastica partium nervosarum constrictione ac celerrima vitiosæ hujus oscillationis fibrarum per totum nervorum genus propagatione proficiscuntur. Si dentes eruptionem moliuntur, a sola hac generis nervosi irritatione & punctione gravissima oriuntur pathemata. Inde enim præsto sunt febres, vigiliæ, pavores, epilepsiæ, inquietudines, alvi constrictiones, tormina abdominis, & alvo suppressa feces virides, in quibusdam diarrhœæ, vomitiones & asthmata fiunt; nihilque contingit frequentius, quam quod tormina infantum cum alvi suppressione juncta febres & epilepsiæ funestæ sequantur. A purgantibus improvide & crebrius sumtis flatulentias, ventris tumores tympaniticos, urinæ suppressiones, sitim, febrilem calorem, sudorem gelidum in ipsa medicamenti operatione animadvertimus. Quod crudeles intestinorum dolores in paresin vel paralysin terminentur, res in praxi notissima est. Sic nimia pedum refrigeratio mox ventris dolores concitat. Sic etiam dolor ex calculo nauseas ac vomitiones parit, pulsumque in latere affecto parvum ac depressum reddit & urinæ exitum ob solam spasticam compressionem sæpius in utroque uretere impendit. Nec raro est tanta spasmi vis ac magnitudo, ut testem affecti lateris sursum trahat, & crus constringat. A lacte post partum intra mammas stagnante febres excitari & lochiorum fluxum sufflaminari, sæpissime in praxi occurrit. Longe autem clarius motuum horum spasmodicorum per eximios nervorum plexus propagatio in hystericis conspicitur, ubi maximam partem spasticæ illæ oscillationes in intestinis incipiunt, alvo adstricta & urina aquosa existente; inde vero ad plexum mesentericum, testante id ipsum dolore in prima lumborum vertebra, abeuntes, ad ventriculum, diaphragma, pulmones, fauces & usque ad caput grassantur, indicantibus id summis præcordiorum anxietatibus, diaphragmatis constrictionibus, faucium strangulatione, animi deliquio, respiratione ad suffocationem usque difficili, vertigine, scotomia, hemicrania, quibus interdum epilepsiæ & suffocationes superveniunt. Hæ spasmodicæ ac violentæ partium nervosarum tractiones & commotiones sæpius ex capite per eadem nervorum paria, ceu vias, ac inferiores partes, unde processerunt, revertuntur, sed plerumque cum majori symptomatum vehementia viriumque debilitatione. Ita sæpius ex capite summas præcordiorum anxietates cum vomitionibus & torminibus ventris prodiisse annotavimus.

§. XXVII.

Spasmi ejus sunt indolis atque ingenii, ut iis partibus, ad quas ingens

gens sanguinis & humorum copia cum impetu vibratur, magnam inducant debilitatem.

Scholion.

Nimia humorum copia fibrarum elaterem, tonum ac robur valde infringit atq; enervat, adeo, ut pristinam vim ac robur difficulter recipiant. Unde fit, ut novis spasmis insurgentibus ad capiendos æque ac retinendos humores appulsos valde dispositæ atque accomodatæ sunt. Exemplo esse potest vesica, quæ ab urina diutius retenta ita distenditur, ut postea, ob debilitatam ejus vim systalticam laticem urinosum difficilius emittat. Petenda hinc venit ratio, quare in plurimis morbis eorumque paroxysmis ac recidivis humores per spasmos repulsi prompte admodum ad eas partes, quas semel occuparunt, per vias quoque, & meatus eosdem, rursus affligere, ac lacessere soleant.

§. XXVIII.

Ad leges, quæ motus microcosmicos respiciunt, etiam hæc referenda est, quod spasmi, quam partem semel vel iterum atque iterum occuparunt, ei talem inducant habitudinem, ut postea levi causa accedente easdem spasticas constrictiones repetant, habitum quasi & consuetudinem quandam consequutæ.

Scholion.

Elucet hinc ratio, cur omnes morbi spasmodici, & qui circuitum habent, ut paroxysmi febriles, epileptici, convulsivi, vel acerbiores dolores, uti maxime videmus in hypochondriacis & scorbuticis, ex levi admodum causa & occasione tam facile revertantur.

§. XXIX.

Perpetua lex naturæ est, quod spasmorum in partes operatio non sit continua, sed plerumq; ad certum tempus eorum vehementia se remittat, vel plane intermittat, interjecto autem aliquo tempore statis ac certis periodis, cum eodem sæpe impetu, revertatur.

Scholion.

Est hæc natura atque indoles omnium morborum tam acutorum quam chronicorum, & qui per paroxysmos, periodos & exacerbationes corpora humana exercent, ut non continuo affligant eodem gradu vehementiæ, sed certo temporis spatio conquiescant, & quasdam quasi faciant inducias. Adeo etiam atrocissima intestinorum tormina, intolerabiles anxietates, vomitiones aut concitati alvi dejectiones a veneno, vel drastico purgante, aut emetico subortæ, non continenter corpora affligunt atque excruciant, sed remissiones & exacerbationes suas habent.

§. XXX.

Quod spasmi illis partibus, quas diu obsederunt, atoniam atque imbecillitatem inducant, hæc etiam una ex præcipuis naturæ legibus & observatis censenda est.

Scholion.

Partium imbecillitas, quæ diuturnius spasmorum sequitur exercitium, haud aliunde arcessenda videtur, quam quod validissima illa fibrarum agitatione, mutua allisione & contorsione fluidissimæ sanguinis ac succi nervosi partes, quæ tonum, ac robur vitale efficiunt, avolent ac dissipentur. Unde sequitur, partibus tamdiu illam inhærere debilitatem, usque dum cum tempore paulatimque recentibus succis spirituosis iterum perfusæ ac refocillatæ fuerint.

§. XXXI.

Atonia & imbecillitas, quam vehementia spasmorum in partibus relinquit, variorum phænomenorum in pathologicis rationem & causam subministrat.

Scholion.

Mirum est, quam levi negotio plura difficilia phænomena per hanc legem mechanicam explicari possint. Res perquam notatu digna est, quod sub intermittentium paroxysmis maxima adsit pulsuum, cum intenso calore, celeritas, ac vehementia, diebus vero vacuis mirabilis pulsuum tarditas ac debilitas cum partium refrigeratione observetur. Si affectus &

motus spasmodici hypocondriacos, arthriticos vel hystericas exercent, pulsus valde duri, celeres cum interno ardore & anxietate observantur: remittentibus vero his paroxysmis pulsus tardissimi ac debilissimi evadunt. In febrium paroxysmis inque acerbis doloribus cutis arida tensa, fervida, stricta & exsiccata visitur, ut necquicquam humoris prodeat: finito autem paroxysmo relaxatur, & tumida ac mollis redditur, largissimoque sudore cum frigidiusculo sensu perfunditur. Sub spasmis, febrili calore, ac doloribus urina valde aquosa ac tenuis, & quæ nihil sedimenti deponit, mingitur, quum tamen in declinatione & silentibus spasmis propter nimiam meatuum laxitatem urina valde crassa ac saturata, quæ facile sedimentum dimittit, excernatur. Quid notius est, quam quod partem vehementer inflammatam & acutissima sensatione vexatam non ita multo post tanta atonia & resolutio excipere soleat, ut omnis dolor sublatus sit, atque sanguis ob extremam debilitatem partis quiescens sphacelosam corruptionem concipiat. Sub omni graviori dolore partis adest constrictio, quam insequens intumescentia certum desævientis doloris indicium est. A venenis causticis mire contorquentur intestina cum ventriculo: operatione vero peracta & post mortem venter ab intestinis inflatis in magnum tumorem attollitur. Fortiorem emetici aut purgantis operationem plerumque ventriculi & intestinorum atonia ac flatulentia excipit, & labefactato motu peristaltico alvi tarditas subsequitur. Petenda hinc etiam est ratio, quare cessante febris impetu aut convulsione demum ingens languor ac virium prostratio percipiatur. Similiter in principio tussis materia admodum tenuis est, sub declinatione vero, remittente glandularum spasmo, valde copiosa ac mucida excernitur.

§. XXXII.

Quo vehementior itaque est spasmus, & quo diutius partem affligit: eo major atonia, imbecillitas ac virium resolutio relinquitur.

Scholion.

Inde fit, ut profundior, ac vehementior inflammatio sphacelum post se trahat. Motus vero epileptici, asthma convulsivum, si diu perdurant, plerumque ita vitiant tonum cerebri ac nervorum, ut paralysis, hemiplexia vel apoplexia finem vitæ imponant.

§. XXXIII.

Quia partes per motus spasticos & paroxysmos admodum debiles & imbecillæ evadunt, hinc fit, ut stagnantes & subsistentes, qui affluxerunt, humores fomitem ac materiam ad novos paroxysmos producendos ingenerent.

Scholion.

Frequentissime accidit in intermittentibus, ut paroxysmi statis temporum intervallis redeant, etiamsi omnis materia febrilis subacta & exturbata fuerit. Qua de re ego ita sentio. Nimirum ipsi paroxysmi novam semper materiam & caussam novi & futuri paroxysmi progignunt, dum intensiori calore & motu sanguinis adaucto plures biliosæ ac salsæ excrementitiæ sordes, in quas sanguis vehementiori motu attritus tandem fatiscit, producuntur, quæ in partibus membranosis a paroxysmo valde debilitatis, facile stagnant, easque ad concitandas spasticas constrictiones exstimulant. Multo autem facilius paroxysmi regenerantur in partibus valde debilitatis, si materia febrilis adhuc præsens sit, inque abdominis visceribus adhuc resideat. Idem nostrum judicium est de caussis, quare febres aliique morbi facile patiantur recidivam. Nisi enim partes a morbo fractas ac debilitatas convenienti medicina roboremus atque earum tonum instauremus & materiam, quæ in vitio est, evacuemus, quid mirum est, si de novo priores morbi repullulascant. Ex dictis aperta jam erit ratio quare cortex chinæ & alia subadstringentia & roborantia febrilibus paroxysmis & id genus spasticis pathematibus avertendis sint utique præsidia efficacissima.

In

§. XXXIV.

In juvenili & virili ætate, item in corporibus vegetioribus & agilioris indolis sanguis & humores impetum magis faciunt versus superiora; in senibus vero infirmis & segnioris naturæ hominibus versus inferiora.

Scholion.

Ita observamus, profusiones sanguinis per nares, per pulmones in hæmoptysi familiares admodum esse juvenibus, adeo ut etiam ardentes febres in iis sæpius per narium hæmorrhagiam solvantur. Et quia ex sanguinis impetu ad pectus facile phthisis gignitur, patet jam facile ratio, quare nulla ætas phthisico malo tam obnoxia sit, quam juvenilis. Ratio vero, quare in hac ætate versus superiora magnus humorum fiat impetus, dubio omni procul in fibrarum robore, nimia tensione, elatere, quærenda erit, in senibus vero & infirmis humores magis versus inferiora tendunt, quoniam nimia est solidorum laxitas & flacciditas atque fibrarum robur diminutum, hinc remittit etiam ille vividus humorum versus superiora impetus, sed magis vitiosi humores descendunt ad inferiora inque visceribus stagnantes chronicas passiones, scorbutum, cachexiam, hydropem, nephritidem, colicam, fluxus hæmorrhoidales & ex his varia resultantia incommoda producunt. Accedit & illud, quod in juvenili ætate semper alvus sit adstrictior, in senibus vero mollior & laxior. Quin etiam horum libere hinc inde diffluere liquidum nerveum & juxta naturæ ordinem robur ac motum partibus præstare possit. Sunt vero affectus animi certis naturis & corporibus magis vel minus infensi & cum in juvenili ætate magno impetu agitantur humores, non mirum est, iracundiam juvenibus maxime esse noxiam, dum inde in enormes hæmorrhagias narium, hæmoptyses, phthises, pleuritides, febres ardentes, cephalalgias & deliria facile incidant. Et quia in provectiori ætate solida laxitate naturali laborant, facile intelligitur, mœstitiam & curas, terrorem quoque senibus esse infensissimos affectus, quibus graves chronicæ passiones & ipsa etiam mors promte admodum suscitantur. Est enim mirifica tristitiæ vis tonum ventriculi et intestinorum labefactandi & destruendi, ut alimentorum digestio, secretio & excretio mille modis inde turbetur.

§. XXXV.

Fluida & solida ex repetitis actibus & consuetudine talem acquirunt naturam ac dispositionem ut facillime eosdem motus repetant.

Scholion.

Hæc lex naturæ universalis est & hinc probe custodienda, eo quod plurimorum phænomenorum explicationi inserviat. Plures sunt morbi, seu potius motus morbosi, quibus fluida ex uno loco in alterum cum impetu transferuntur, qui certo anni, mensis tempore revertuntur suamque tragœdiam ludunt. Qui semel vel iterum colico dolore correpti sunt, ii facile rursus in eundem incidunt. Et quibus circa tempora æquinoctialia hæmorrhoides fluere consuescunt, illi eodem tempore revertente spasmos hæmorrhoidales in lumbis, dorso, osse sacro ac infimo ventre experiuntur. Si qui certo anni tempore venæ sectioni aut scarificationi adsuescunt, recurrente eo tempore, gravitatem & pressionem in iis locis patiuntur, sique has evacuationes omiserint, sæpe fit, ut inde in morbos incurrant. Qui nimiis exercitationibus & laboribus corpora assuefecerunt, si intempestivæ & diuturnæ quieti postea indulgent, facile ægrotant et maxime in articulorum dolores incidunt et contra *si quis ex multa quiete*, ut verba sunt *Hippocratis Lib. de victu acutor.* §. 24. *ad ampliorem laborem de repente perveniat, multo magis læditur, quam si ex multo cibo ad vasorum vacuationem transmittetur & si ex multo labore derepente ad otium & segnitiem exciderit. Oportet tamen & hic corpus quiescere. Oportet item illis ventrem a ciborum copia quiescere. Sin minus & dolorem in corpore inducet & totius corporis gravitatem.* Et idem auctor §. 13. *levis lectus præter morem mollis dolorem inducit, itemque præter consuetudinem durus.* Qui dormire consueverunt hiemali tempore in

in conclavi minus calefacto, ii læduntur, si somnum capiunt in hypocaustis tepefactis. Qui adsuescunt determinata diei hora cibum adsumere vel etiam expergisci, ii eadem hora revertente ad ciborum appetentiam coguntur vel evigilant. Quibus in usu est certa noctis hora mingere, ea dem singulis noctibus ad mingendum excitabuntur. Sic plura circa hanc rem valde utilia tradidit Hippocrates de veteri medicina §. 19. *item de victu acutorum* §. 15. 16.

§. XXXVI.

Motus omnes & singuli, qui functiones corporis animati turbant, in se & sua natura noxii atque perniciosi sunt, nihilominus salutarem sæpius effectum relinquunt & causas morborum jugulando corpori sanitatem restituunt.

Scholion.

Quemadmodum omnis ordo tam in moralibus quam in physicis & quodcunque cum illo recto ordine convenit, in se & sua natura bonum ac salutare est, ita etiam, quod huic ordini repugnat & contrariatur, in se & sua natura malum est. Sicuti itaque motus, qui vitæ & sanitati præsunt, temperati, proportionati & in æquilibrio consistentes absolute salutares & proficui censendi sunt, ita necessario inde infertur, omnes eos motus extra proportionem & æquilibrium constitutos qui vitiant & lædunt actiones, sua natura & suis viribus esse perniciales. Ecquis est, qui motus circulares humorum retardatos, depressos, excretiones suppressas & ex his pendentes sanguinis & seri stagnationes, viscerum infarctus, obstructiones, corruptiones, quibus maxime natura morborum chronicorum continetur, dicere velit salutares. Neque de motibus intensioribus & spasmodicis absoluta salubritas quæ corpori utilis sit illudque a corruptione & morte vindicet, prædicari potest: perquam enim notum est, spasmos ejus naturæ ac indolis esse, ut excretiones sistant, emunctorium cutis, quo utilissima perspiratio continenter fit, constringant atque humorum motum ab ambitu corporis & extremis partibus ad interna & ipsum cor retrovertant, cum tamen motus illi, qui sanitati & vitæ patrocinantur, excretorii, debeant esse liberi & a centro ad peripheriam corporis ferri. Et quod spasmorum natura vitę e diametro adversetur vel ex eo colligendum est, quia sub spasmis & per spasmos symptomata, quæ mortem inferunt, producuntur.

§. XXXVII.

Non spasmi, sed qui spasmos sæpius subsequuntur, intensiores sanguinis per vasa motus a validiori & celeriori cordis & arteriarum systole suscitati & qui ab interioribus ad exteriora devergunt & febriles dicuntur, salutarem sæpenumero effectum præstant, dum corpora a causis morbosis & earum pravis effectibus liberant.

Scholion.

Neque etiam febris, utut ejus effectus sæpe salutaris sit in se & sua natura adeoque absolute & nullo respectu habito salutaris motus vel conatus naturæ in bonum finem institutus dici potest, quia vires consumendo sæpe, præsertim in morbis chronicis, stagnationes humorum & viscerum corruptiones ac putredines deteriores reddit, hinc fit, ut febris phthisi, authydropi vel cachexię & scorbuto superveniens vel senilibus & infirmioribus corporibus accedens plerumque, imo fere semper mortem inferat; salutaris itaque effectus sequitur, si spasmi ejus sunt naturæ, ut causam a qua proveniunt, nempe sanguinem stagnantem, evacuent & celerrime febriles motus identidem stases et stagnationes perniciosas discutiant, et sanguinem, qui copia et spissitudine laborat, resolvant.

§. XXXVI.

Periti itaque & prudentis est medici, motuum, qui fiunt in morbis naturam & effectus probe cognoscere & in salutarem finem convenienti auxilio convertere.

Scholion.

Profecto in eo therapiæ cardo versatur, ut medicus valde perniciales morbifi-

biferos motus discernat ab iis, qui salutarem possunt præstare corpori effectum: illos enim præcisis causis tanquam radicibus compescere, hos vero arte, qua fieri potest, exquisitissima secundare & adjuvare debet. Neque vero feliciter hoc negotium conficere poterit, si naturæ leges & effectus, item diversissimas motuum morbosorum, a quibus sustentantur, causas & corporum afflictorum naturam probe & accurate intelligat & hæc omnia invicem probe discernat. Et qui omnia hæc bene norit, is nostra sententia optimus erit censendus medicus.

CAPUT IV.

De morborum & motuum morbosorum causis.

§. I.

QUum turbatio functionum corporis vivi & sani a motibus, qui secundum leges naturæ fiunt, valde immutatis proveniat; nulla autem corpori mutatio sine causa, quæ hanc inferat, induci possit, necessario sequitur, ut motus in corpore insigniter mutati ab adæquatis & quoad proportionem accommodatis causis proficiscantur.

Scholion.

Quoniam variæ, eæque graves admodum turbationes motuum secundum naturam incidunt, quæ etiam variis modis corpus humanum excruciant, facile patet non unam eandemque, sed valde diversas ratione principii & virtutis agendi esse causas, quæ hos motus excitarunt.

§. II.

Plena exquisita causarum morbi cognitio Medico scitu summe est necessaria.

Scholion.

In accurata causarum morbi perspicientia medentis labor maxime versatur atque absolvitur. Nam si quis causas morbi, quo corpus afficitur, juxta effatum *Hippocratis, Lib. de Flatib. §. 2. probe cognoverit, valde potens est ea afferre, quæ corpori commodent, nimirum contraria morborum natura perspecta.* Quam sententiam divus senex magis planam ac perspicuam facit *Lib. de Natura human. §. 25. curationem, inquiens, instituere oportet, ut causæ morbi nos opponamus, sic enim solvitur utique id, quod morbum in corpore fecit.* Pertinet huc illud *Celsi: Causæ investigatio, ejusque primordia & occasio in affectionis & remediorum cognitionem deducunt amplissimam.* Sique origines & principia ex quibus pravæ corporis adfectiones proveniunt plene atque exacte perspectæ sunt, longe facilior præcavendi morbos erit ratio: ex parva enim occasione sæpe ingens nascitur morbus. Neque vero quicquam præclarius a medico desiderari potest, quam ut corpora humana a morbis, & prænatura morte defendat.

§. III.

Causa motuum morbosorum minus recte in principio omnes corporis motus dirigente ponitur.

Scholion.

Hoc principio fluidum illud nobilissimum in sanguine & nervis contentum atque ex puriori & delibatissima aeris & alimentorum substantia oriundum, significatur, non plane repudianda est hæc assertio. Quod enim motus secundam naturam efficit, id immutatum eosdem turbare ac pervertere potest. At enim vero si tali principio ens quoddam materiæ expers intelligitur, quod sensu interno, intentione ac sapientia instructum motus ad certos fines in morbis dirigat, id neutiquam admittere possumus. Clarior enim ac distinctior prius hujusmodi principii, quod motus ad vitam pertinentes tam in statu sano, quam adflicto dirigat, tam existentia, quam explicatio a nobis desideratur.

§. IV.

Causæ ex Metaphysicorum scholis in physicam & pathologicam corporis humani doctrinam minime transferri debent.

Scholion.

Metaphysici causarum suarum classes maxime secundum actiones humanas instruxerunt, quo referri videntur causa efficiens, principalis, impulsiva, moralis, physica, instrumentalis, formalis, objectiva, finalis, subjectiva & id genus plures. Ut itaque genuinus harum distinctionum, & usus, qui ab instituto nostro non alienus videtur, appareat, ponamus, hominem esse, qui imminentem domus ruinam præcavere atque avertere velit. Causa igitur efficiens hic ponenda erit in domino, qui hanc impendentem domus ruinam præsentit, intelligit, & omnia ad hanc avertendam conquirit præsidia. Causam materialem & subjectivam constituet res, quæ ruinam minatur; objectiva consistet in hujus abolitione; formalis erit modus hanc amovendi; instrumentalis continebitur instrumentis huic scopo accommodatis: causa denique finalis dicenda erit præservatio a damno. Hanc concatenatam causarum seriem nonnulli ex recentioribus transferunt ad œconomiam corporis humani, quod causa morbi ruinæ & corruptioni facit obnoxium. Rem igitur hunc fere in modum explicant: dicunt nimirum, hoc periculum corruptionis esse omni modo a corpore avertendum, atque ad hoc concurrere omnium primo animam humanam, quæ prævideat atque intelligat imminentem corporis sui interitum, omniaque media ad hunc amoliendum dirigat, adeoque causam esse morbosorum motuum efficientem; pro causa autem materiali seu subjectiva habendam esse materiam illam perniciosam quæ corporis destructionem moliatur; causam objectivam esse ejus ex corpore eliminationem, formalem motus secretorios & excretorios, instrumentalem vias & partes solidas, finalem denique corporis ab omni interitu ac putredine conservationem. Hæc utique animæ methodus in conservatione corporis, quemadmodum est simplicissima: ita etiam a tironibus, quibus simplicia, facilia, & quæ ingenium non adeo fatigant, maxime arrident, avidissime & cœco animi impetu arripitur. At enim vero, quum hæc nimis generalia sint, atque ejusmodi principium, scientia, intentione, & potentia motus tam vitales, quam naturales dirigendi instructum, frustra supponatur, quippe cujus existentia nondum solido quodam ratiocinio probata est; causas has metaphysicas, quæ potius mentis, quam corporis operationibus explicandis inserviunt, jure meritoque rejicimus, easque in physicam corporis humani scientiam neutiquam recipiendas esse existimamus, præsertim cum ejusmodi admissis omnis vera ratio & demonstratio in medicina, quæ maxime in vera causarum, quæ corpus in functionibus suis mutant, inquisitione versatur, uno ictu præscinditur.

§. V.

Quemadmodum functiones ac motus, qui ad machinæ corruptibilis conservationem tendunt, a causis mere mechanicis, i. e. rerum corporearum facultatibus earumque mutua actione ac reactione dependent; ita ab eodem fonte causa, quæ machinam corporis nostri pervertunt vel plane destruunt, derivandas esse arbitramur.

§. VI.

Causa morbifica recte definita est a *Galeno Lib. de Symptomat. Different.* quod sit illa, quæ suapte natura, propriisque ac insitis viribus ad morbi generationem confert sive proxime sive remote.

Scholion.

Nam quemadmodum alimentis atque ac elementis & venenis peculiaris inest vis ac facultas operandi in corpus humanum, ejus motus diversimode mutando; ita nullum est dubium, quin causæ morborum opifices, proprias atque insitas vires ac facultates habeant, corporis nostri partes solidas ac fluidas multifariam in motu suo turbandi & alterandi. Patet id maxime ex diversis phænomenis atque effectibus, qui in morborum generatione conspiciuntur.

Ve-

§. VII.

Venenorum vehemens illa operatio, qua celerrime pervertunt ac destruunt machinæ nostræ vitales & conservatorios motus, causarum aliarum nocentium & morbidarum indolem, principium & modum operandi perquam pulchre declarat.

Scholion.

Quod venenorum diversa genera sint & cuivis peculiaris potentia agendi in corpus pernicialis insit, ex eorum effectu diversissimo, quem exercent, satis clarum ac perspicuum est. Ita mercuriale venenum peculiari ratione agit in fauces earumque glandulas, eas constringendo & exulcerando. Arsenici virus atrocibus tormentis, vomitionibus enormibus, convulsionibus, & sphacelatione tunicarum intestinalium necat. Semen naturæ insaniam parit; hyoscyamus stuporem infert, & adeo conturbat phanthasiam, ut dæmones & spectra homines sibi imaginentur. Opium somnolentiam ac torporem menti infert; purgantia acriora necant inflammatione intestinorum; morsus canis rabidi funestam ab omni liquido horrescentiam affert. Venenum ictus tarantulæ mirabiles effectus causatur; nam ictu earum læsi musicis instrumentis delectantur, eorumque sono ad gesticulationem, choreas & tripudia adiguntur. Ictus scorpionis subito & frigidissimo sudore totum corpus perfundit. Lythargyrium improvide & copiose haustum colicam convulsivam cum pertinacissima alvi adstrictione producit. Et quodvis etiam venenum peculiari ac specifica sua antidoto oppugnatur. Quo clarius intelligitur, diversorum, quos venena excitant, pernicialium effectuum causam nullo modo, ut nonnullorum fert hypothesis, in principio corporis nostri agente ac dirigente ejus motus, sed in ipsius veneni peculiari erasi, qua violenter totam motuum vitalium rempublicam evertit, quærendam esse. Pari ratione plurimæ morborum causæ veneni naturam indolemque æmulantur, & diversis effectibus peculiarem suam texturam & ex hac dependentem activitatem & motum produnt. Ita nullum dubium est, quin variolæ, morbilli, purpura rubra alba, esseræ, rubeolæ, maculæ petechiales scorbuticæ a peculiari causæ indole & schemate proficiscantur, eo quod diversissimus horum morborum sit genus; symptomatum etiam & curandi diversa ratio: item quod unus alteri succedat. Ita non novum in praxi est, variolas supervenire morbillis, his variolas & utrisque tandem purpuram accedere, purpuram rubram sequi albam, vel albam rubræ supervenire.

§. VIII.

Causæ morborum virulentæ non omnibus, sed certis ac determinatis corporis partibus, in quas suam exercent violentiam, infensæ sunt.

Scholion.

Miasma pestilentiale, quod corpora inficit humana, cetera animantia non offendit, contagium, quod bovum gregem summa virulentia adoritur, equis & aliis bestiis innoxium est, & contra. Contagium scabiosi non alias partes inficit, quam subcutaneas, & similes ibi exulcerationes producit. Virus impurioris coitus maxime glandulas petit inguinales & faucium ossibus firmiter insidet, inque facie pustulas attollit, quod non facile in ulla morbida, etiam maxima impuritate lymphæ, quæ in scabie, scorbuto, & lepra est, visitur. Materia, quæ scorbutum ingenerat, peculiari ratione gingivali carni, quam laxam, putridam & sanguinolentam reddit, infecta est. Ex oculis in ophtalmia promanantia effluvia non phthisin inducunt, sed oculos inflammant. Contra habitus contagiosi phthisicorum pulmoni, non oculis nocent. Materia morbillorum effectrix nervis pneumonicis insidias struit, ac sæpius vehementissimam tussim proritat. Variolarum autem materia habitum corporis externum aggreditur, summamque cutim exulcerat. Serum acre, quod arthritidem parit, tantummodo articulorum membranas invadit, & ex una articulatione in alteram grassatur, sique ad viscera interna retropellitur, ventri-

cul-

culi & intestinorum membranas petit; easque ad vehementes spasmos & convulsiones sollicitat. Ex quibus adductis clarissime apparet, morborum causas materiales non esse passivas, sed ad actiones & motiones præternaturales inducendas valde potentes & quasvis peculiari plane elemento, indole modoque operandi esse instructas.

§. IX.

Quæ morbos inferunt causæ, motusque secundum naturam turbant non unice primario, directe & efficienter motus in corpore perversos excitant.

Scholion.

Enim vero venena vel exitiosæ morbidæ materiæ motus istos spasmodicos convulsivos febriles in nervorum & vasorum systemate minime suscitant ita prorsus, ut causa horum unice illis sit adscribenda, sed jam tum in motu existunt & constitutæ sunt partes corporis nostri, in quas agunt morbificæ causæ, ut proinde motus isti naturales tantummodo a morbidis rebus immutentur, perverse augeantur aut minuantur.

§. X.

Igitur motus morbosi partim motuum, qui jam vigent in partibus secundum naturam, partim causarum morbidarum quæ partes motrices infestant producta sunt.

Scholion.

His cognitis non longius repetenda erit ratio, cur res infestissimæ, ut venena vel terræ in aere exhalationes tempore, quo epidemiæ affectiones grassantur, non in singulis similia, sed subinde plane diversa symptomata inferant, ita prorsus, ut v. g. variolæ in nonnullis valde benigne, in aliis acerbissime procedant. Sicut enim idem pharmacum pluribus oblatum diversas edit operationes, ita etiam eadem morbi causa pro diversa corporum conditione effectus exerit longe multumque discrepantes. Nam secundum vulgatum canonem causæ non tantum ratione activitatis, sed etiam receptivitatis operantur, sive, quod idem est, causarum vires perpetuo se habent relative, i. e. ab aliis præsentibus rebus multifariam modificantur. Prudentis igitur est medici, non modo respicere ad causarum morbidarum vires, sed etiam pensi habere corporum laborantium naturam, habitum, vires ac temperamentum. Ita demum rectum de morbi diagnosi, prognosi & curandi methodo enascitur judicium.

§. XI.

In generandis morbis non una, sed plures concurrunt causæ, quarum seriem & ordinem utique scire oportet medentem.

Scholion.

In cunctis rebus, quæ a natura fiunt, infinitus fere causarum progressus observatur. Ut res illustretur exemplo, annonæ sterilitatis causa esto caloris fœcundantis defectio, hujus causa erit cœlum continuo turbidum ac pluviosum, quod a continuo ventorum ex occidente & septentrione flatu ortum fuit. Qui diuturniores venti dubio omni procul aliam causam & forsan peculiares ex terra exhalationes, aut siderum positiones habent. Neque etiam hæc ipsa suis, quibus oriuntur, causis erunt destituta. Et hæc concatenata causarum series prope in infinitum extendi poterit. Simili ratione innumerabilis erit causarum morbificarum productio, dum semper causa producit effectum, qui postea causa fit alterius effectus, & sic porro. Quemadmodum vero satis est, si physicus causas tantum proximas sterilitatis temporum novit, ita etiam sufficit, quando medicus earum rerum, quæ præter naturam fiunt in corpore, causas proximas, & antecedentes, quæ eas regunt, cognoverit.

§. XII.

Causæ continentes proxime formales morborum dicuntur, quæ immediate & proxima ratione animati corporis functiones vitiant ac perturbant, ita, ut hisce positis corporis afflictiones præsto sint, & remotis, illæ tollantur: & hæ sunt maxime motus solido-

lidorum & fluidorum perversi, inaequales, ordinis expertes.

§. XIII.

Causas proximas materiales quas nonnulli efficientes per excellentiam vocant morborum nosse etiam oportet medicum; & hae sunt illae quae turbatos istos motus sua natura excitant: hisce vero causis quia antecedunt aliae tam internae quam externae, factum est, ut illae κατ' ἐξοχὴν antecedentes, Graece προηγούμεναι hae vero externae sive προκαταρκτικαί & occasionales a veteribus dictae fuerint.

Scholion.

Medicam hanc causarum doctrinam illustriorem reddemus exemplo. Saevissimorum, quibus hystericae excruciantur, pathematum continens et proxima causa formalis erit vehementia spasmorum, quibus genus nervorum impetitur. Efficiens materialis erit copiosi, spissi et impuri sanguinis in nervosis partibus congestio. Causae antecedentes erunt vel internae vel externae: ex illarum genere plethora ex mensium suppressione, et generis nervosi imbecillitas accusandae erunt. Quod vero attinet remotiores causas externas, ex rebus naturalibus corporis nimia sensibilitas, vasorum exilitas, terror, vita motus expers, inordinata diaeta, liquidorum usus parcior quae ad genesin harum causarum occasionem praebent, adducendae erunt.

§. XIV.

Plurimum refert, causarum morbificarum ordines in morborum & medendi scientia non confundi.

Scholion.

Si medicus in demonstrando et sanando considerate ac prudenter agere velit, opus utique est, ut ordines et successiones causarum non invicem confundat, quod facit, si causas antecedentes loco proximarum et efficientium habet. Quod vitium maxime in recentiorum temporum pathologia solenne est, ubi ad acidum, vel ad humorum acrimoniam, aut ad plethoram causa efficiens vel proxima morborum refertur. Et quum medentes maxime occupati esse debeant in removendis causis proximis, perperam utique curas suas instituunt, dum toti in eo sunt ut humorum acrimoniam vel acorem extinguant, aut plethoram minuant, quum potius primo omnium causae proximae, v. g. vehementia spasmorum et quae hanc efficiunt, sanguinis stases vel stagnationes convenienti medicina removendae essent. Mensium vel haemorrhoidum suppressio est saepius causa antecedens cachectici vel etiam hectici status, ubi viscera depravata, obstructa et corrupta sunt atque vires cum bonis sunt exhaustae. Si quis itaque tali in negotio ad menses vel haemorrhoides proliciendas curationis rationem dirigere velit, hic certe mirum a scopo aberrabit et secundo successu frustrabitur. Si vero ad praecavendos hos morbos has causas antecedentes animadvertit, pro voto rem suam utique perficiet.

§. XV.

Causae, quae motus morbosos proxime efficiunt, duplicis sunt generis: vel enim celerrime agunt, vel paulo tardius suam operationem perficiunt. Illae rursus duplicis sunt ordinis, nimirum vel immateriales aut materiales. Prioris generis sunt animi motus: posterioris, res, quae dicuntur toto suo genere infestae, videlicet venena.

Scholion.

Animi commotiones, quae secundum scholas veterum inter causas morborum remotiores perperam referuntur; cum potius efficientes sint celerrimae activitatis, immateriales dicuntur, quia in corpore sanissimo absente omni, quae vitio sit, materia solidorum et fluidorum motus cum vehementia ac celeritate pervertunt, ut in gravi terrore vel ira apparet. Protinus enim concepta in animo iracundiae idea cor palpitare, arteriae valide pulsare, et humores cum impetu ad caput ferri incipiunt. A subito terrore protinus frigent, et inhorrescunt extrema, tubuli subcutanei constringuntur, venae antea plenae detumescunt et in

prae-

præcordiis a congesto ibi sanguine oritur anxietas. Et profecto ea est motuum animi vis, ut omnium aliarum causarum, quin etiam venenorum vehementiam ac celeritatem in operando longissime exuperent, quia in instanti agunt, quum venena spatium postulent; quibus etiam statim in principio adhuc utiliter medicina opponi potest, quod tamen in animi pathematibus non valet. Inter causas igitur, quæ morbos progignunt, primum jure meritoque ordinem animi pathemata tuentur, in secundo autem venena ponenda sunt.

§. XVI.

Res venenatæ, seu toti animantium naturæ suis viribus infestæ, in exili admodum mole ingentes in corporibus vivis motuum perversiones suscitant.

Scholion.

Venenorum natura et classis latius patet, quam quidem vulgo existimatur, namque epidemiæ grassari et acerbe affligere solent passiones, a virulentis maxime rebus, quæ tenuissimæ et valde corrosivæ aut fermentescibilis indolis sunt, et ex tetris exhalationibus invicem in aere mixtis oriundi. Et prout earum et crasis et vis et natura subinde multum differt, ita etiam fit, ut uno tempore hæc vel illa corpora aut temperamenta item has vel illas partes sævissime adoriantur. Ad venenorum autem classem quoque pertinent subtilioris indolis sordes, quæ in sanis æque ac ægrotis ad partes extremas, salutari consilio amandantur. Hæ ibi diutius hærentes et intro repulsæ veri veneni vires sæpissime æmulantur, ut videmus in transpiratione prohibita, variolis, morbillis, scabia, purpura, erysipelate et doloribus arthriticis violentia repulsis et intempestive fonticulis et ulceribus consolidatis.

§. XVII.

Dantur quoque motuum morbosorum causæ materiæ vitiosæ majori mole infestæ, & hæ potissimum sunt sanguinis ceterorumque humorum in vasis vel extra ea stases aut stagnationes.

§. XVIII.

Quamdiu fluida, intemperie copiaque delinquentia, non quiescunt, sed motu circulari jugiter agitantur, jam diu morbis procreandis in idonea sunt. Simul ac vero motus fiunt expertia vel vasorum alveis elabuntur, vel in iis firmam stasin concipiunt, vel valde tarde progrediuntur, corpus offendunt, & morbos faciunt.

Scholion.

Ita plethorici vel etiam intemperantissime viventes sæpius sine ullo incommodo spiritum trahunt; si natura est in perpetuo motu circulatorio et excretorio occupata. At ubi a terrore vel vento septentrionali subito oborto libera sistitur perspiratio, statim ingens morborum seges progerminat, quia humores, qui antea in motu erant et excernebantur, jam deficiente excretione consistentes partes præter naturam afficiunt.

§. XIX.

Stases & sanguinis & humorum plus habent periculi, & acutiores sunt, quam horum congestiones & stagnationes. In stasibus humores omni motu carent, vasis minimis firmiter impacti, in stagnationibus vero non ex toto quiescunt, sed ob copiam & infarctum lentiores tantummodo cursus faciunt, & ejusmodi stagnationes potius passionum chronicarum & motuum morbosorum transitoriorum procreatrices sunt.

§. XX.

Stases sunt vel sanguinis vel seri impuri acrioris: illæ inflammationes, hæ dolores spasticasque contractiones potissimum pariunt, utræque febrilium motuum fœcundæ matrices sunt.

Scholion.

Prout gravior vel levior sanguinis stasis est, et partes magis vel minus sensiles sunt, ita diversæ naturæ et effectus prodeunt morbi. Sanguinis stasis in locis valde nervosis plurimum habet periculi, qua-

qualis est in meningibus atque in ventriculo et intestinorum canalibus item in membranis, quæ pulmonales vesiculas constituunt. Serum impurius membranas capitis et cerebri lancinans hemicranias, cephalalgias convulsiones parit: in membranis articulorum dolores arthriticos: in intestinorum tunicis atrocissima tormina, in ventriculo acerbissimas cardialgias: in meatu auditorio sævam otalgiam: in dentium ligamentis gravissimam odontalgiam: in musculorum membranis rheumaticos dolores suscitat. Idem serum extravasatum variorum exanthematum, macularum, pustularum et ulcerationum causa fit. In glandulosis locis lymphæ stases, defluxiones et catarrhales febres ingignunt.

§. XXI.

Stagnationes sanguinis convulsionum & spasmorum fœcundæ genitrices sunt, quæ vel ex copia vel ex inopia humorum secundum *Hippocratis aph.* 39. *Sect. VI.* fiunt.

Scholion.

Ad tutelam secundæ valetudinis proportio humorum in vasis, quæ nec excedat, nec nimium deficiat, semper necessaria est: alias statim proportio et æquilibrium motuum læditur: nam ex nimia copia æque ac ex inopia, si est supra modum, oriuntur stagnationes, quæ in locis valde nervosis naturam promte ac expedite ad spasmos sollicitant. Et quamvis in infirmioribus et elanguidis nimia humorum et sanguinis copia stagnans viscerum et partium tonum plane resolvat et morbos chronicos potissimum accersat, tamen in vegetioribus, sensibilioris texturæ et juvenilis ætatis hominibus fibras potius ad validissimas et spasticas constrictiones armat, quibus efficitur, ut magnæ in sanguinis circuitu inæqualitates et infensæ ad alia loca humorum translationes fiant.

§. XXII.

Stagnans sanguis ex mensium fluxu suppresso aut vi cohibito graves maxime ad alia loca parit congestiones acerbissimis symptomatibus stipatas.

Scholion.

Nemo expressius & rectius ipso *Hippocrate* valde infensas sanguinis congestiones ad alia loca, si menses fuerint obstructi in mulieribus nobis delineatas reliquit. Ejusmodi clarissimus locus extat *Libr. de virginum morbis* §. 6. qui hic est: *sanguis non habens ex utero effluxum præ multitudine resilit ad cor vel ad septum transversum vel in tibias & pedem descendens torporem inducit. Et Libr. I. de morbis mulierum hæc prodidit: a mensibus suppressis dolor corripiet ventris partem infra umbilicum, nunc inguina, nunc lumbos & coxendicum ad sedem juncturam, nunc collum: aliquando vero strangulatio fortis accidet & caligo ante oculos observabitur & vertigo, utpote purgatione sursum vergente ac adscendente.* Præter ea plurimis in locis ut *Lib. I. de morbis mulierum* §. 5. 6. 8. 17. diserte explanat, quam graves passiones oriantur, si menses ad caput, ad præcordia, ad stomachum, ad hepar & ad ventrem allapsi fuerint, quæ loca alias fusiori explicatione persequemur. Neque in praxi obscurum est, quemadmodum menses vehementia v. g. a gravi terrore repressi sanguinis ex pulmonum, ex ventriculi vasis ex renibus profusiones, in capite convulsiones, vertigines, vocis privationes, in præcordiis strangulationes suffocatorias & ingentes angustias efficiant.

§. XXIII.

Neque minus sanguinis hæmorroidalis in pleniori & nervoso intestino, quod colon vocatur, stagnatio, graves congestiones ad alia loca & affectiones ærumnosas causatur.

Scholion.

Non indignum annotatione est, quod in hanc rem prodidit *Celsus Lib. I. Cap. XVIII.* „ cum sanguis per hæmorrhoides „ exitum non habeat inclinata ad præ„ cordia materia subitis & gravissimis „ morbis correpti sunt. Et quemadmo„ dum fluentes hemorrhoides teste expe„ rientia & secundum *Hippocratem Lib. VI. epidem. Sect.* 3. §. 64. a peripneumonia, pleuritide, ab ulceribus, a lepra & juxta *aph.* 2. *Sect. VI.* a melancholia, a ne-

a nephritide, item a siderato morbo vid. *Coacas Prænotiones Sect. III. num.* 318. liberant; ita nihil dubii est, quin cohibitus hic fluxus eosdem morbos proferat. Neque egregius locus *Coac. versu* 159. prætereundus est, ubi scribit „ ex hæmorrhoi-„ de parum apparente vertigines obortæ „ parvam ac modicam siderationem si-„ gnificant: solvit venæ sectio & quic-„ quid *hoc modo apparuerit, mali aliquid* „ *significat*. Item: *anteced. versu* san-„ guinis fluxiones statis temporibus con-„ tingentes, si sanguinem non effuderint, „ comitiales morbi mortem inducunt. „ *Martianus* excellens *Hippocratis* com-„ mentator in illa loca hæc adjicit: multitudo sanguinis retenta nervosum genus invadit & si superna petat, aut apoplecticus affectus aut convulsivus producitur, „ hic quidem, si acrimonia plus lædere „ aptus sit, si vero corpulentia, eo casu „ apoplecticus affectus expectandus erit „ potius: item, si hæmorrhois appareat „ in sede, id sanguinis plenitudinem te-„ statur, quam si solvere per fluxum, na-„ tura non potest, in caput translata ver-„ tigines fiunt, sunt & adhuc alia eaque valde ærumnosa pathemata spasmodica convulsiva, dolores cardialgici, cum summa anxietate conatu vomendi juncti, convulsiva & spasmodica tormina, quæ paralysin relinquunt, quibus illi infestantur hæmorrhoidarii, ubi consueta sanguinis per sedem profusio violentia quadam cohibita fuit.

§. XXIV.

Sanguinis stagnationes in plethoricis ob consuetas ejus excretiones suppressas obortæ viscerum tonum solvendo subinde graves & diuturnas passiones inferunt.

Scholion.

Propullulant inde maxime in imo ventre cachexia, hydrops, calculus, morbus niger *Hippocratis*, icterus niger & scorbutus mille malorum opifex, valde enim impurus a suppressis excretionibus nascitur sanguis, qui graves & spontaneas lassitudines, difficilem spirationem, pectoris angustiam, corporis extenuationem, luridum faciei colorem, varii coloris maculas, artuum dolores, gingivas fœtidas & putridas in scorbuticis maxime suscitat.

§. XXV.

Sicut sanguinis nimia copia; ita etiam ejus magna inopia & periculosas stagnationes & graves spasmos & partium resolutiones efficit.

Scholion.

Neque enim tantum proportionem excedens sanguinis plenitudo, sed & humorum inopia perniciales stagnationes spasmorum & chronicarum passionum procreatrices, producit: nihil enim familiarius usu evenit, quam ut amisso vel nimium exhausto per morbos vitali nectare gravissimi & qui difficilem admodum curationem habent alii superveniant. Observavimus non semel, sed sæpius atque iterum ab enormi sanguinis profusione corpora valde obnoxia fuisse motionibus spasticis adeo ut vel refrigeratione vel terrore accedente in summas angustias, anxietates, animi deliquia, cordis palpitationes & tremores delapsi fuerint: quin imo in exhaustis corporibus a gravi animi affectu aut refrigeratione præpostera aut a validiori medicina, aut ab acidorum perverso abusu ærumnosum hypochondriacum, quod nonnisi spasmodicum est malum, sæpius subortum annotavi. A largiore sanguinis missione molliora corpora septentrionali frigido cœlo paulo diutius exposita in catarrhales rheumaticas affectiones prompte incidunt. Neque indigna consideratione res est, quod si ex vena animalis aperta ingens sanguinis copia effundatur, statim convulsiones succedant, ita ut quo major fiat effusio, intensiores etiam oriantur convulsiones, quæ circa mortem evadunt vehementissimæ. Quorum ratio hæc veri valde similis videtur: ubi nimirum ingens copia sanguinis effunditur, non sufficiens ejus ad cordis musculum fit affluxus, unde ejus dilatatio sive diastole minuitur, qualis vero diastole, talis etiam est systole, sive contractio cordis: proinde hæc debilior reddita sanguinem in vasis præsertim capillaribus constitutum non satis valide propellere & in circulum agere potest, hinc in partibus membrano-

sis &

sis & nervosis capitis & medullæ spinalis stagnans eas ad convulsiones sollicitat. Tandem adjungenda & hæc erit ratio: motus ille contractorius, in nervosis & membranosis partibus qui figet & a liquidi nervei influxu sustentatur, a resistentia sanguinis, qui vasis vehitur, in æquilibrio detinetur, quod plane tollitur sanguine effuso, unde motus contractionis in illis partibus increscit. Ad motus enim temperatos, qui sanitati patrocinantur, utique proportio sanguinis & humorum qui nimiæ contractioni fibrarum quam fluidum nerveum efficit, resistant, perquam necessaria est, & contra etiam, ne nimia fibrarum expansio a sanguine fiat, opus est, ut sufficienti fluidi nervei influxu fibræ perfundantur, quo systoles & diastoles exactum fiat æquilibrium. Hoc supposito, jam ratio haud difficulter reddi poterit, cur præsente aut convulsione aut spasmo aut in horrore febrili in corporibus non plethoricis sectio venæ immane quantum spasmodica pathemata intendat ut in extremo vitæ periculo ægri videantur constituti.

§. XXVI.

Et Sanguinis, & Seri & aliorum humorum excrementitiorum stagnationes morbosas quoque faciunt afflictiones.

Scholion.

Seri excrementum salino-sulphureum ubi non satis per subcutaneum cribrum, vel per urinarias vias expurgatur, intus remanet & in partibus glandulosis & nervosis stagnans eas lancinat arrodit & morbos salinos producit, cujus generis sunt dolores artuum, rheumatismi, coryzæ, gravedines, tusses, fluxiones salsæ acres ex oculis, diarrhœæ, dolores abdominis ab erosione intestinorum & ventriculi, varii generis exulcerationes. Atque etiam febriles spasmos ab excrementitia transpirationis materia intercepta in locis nervosis & membranosis nasci, non sine ratione statuendum est. Quo magis mirari lubit, esse nostris temporibus nonnullos, qui ab uno extremo in alterum delapsi plane inani conatu contra omnem fere pathologiam falsam pugnant.

§. XXVII.

Serum viscidum & copiosum in habitu poroso & carnoso stagnans facit tumores œdematosos; in cavitates effusum comprimendo lædit & ad corruptionem disponit interiores partes; in glandulis collectum earum tumores & dolores insignes efficit.

§. XXVIII.

Cruditates acidæ biliosæ a prava digestione & alvo suppressa subortæ & in canali alimentario diutius detentæ ingentes dolores, inflationes, spasmos & ob consensum cum genere nervoso sævissimos spasmos efficiunt.

Scholion.

Profecto sedes plurimorum morborum ex alvo suppressa est, quoniam complures varii generis & indolis sordes in intestinorum canale confluunt, quæ non expurgatæ pejorem naturam ob diuturniorem moram, & ob novam cum aliis mixtionem induunt, unde fomites & mineræ febrium maxime intermittentium, flatulentiarum, spasmorum, qui præcipue hypochondriacos & hystericas exercere solent, fiunt, inde anxietates, inde dolores, etiam in remotis partibus ut in capite, producuntur.

§. XXIX.

Humores acidi, corrosivi cum bile permixti viridem & valde corrosivam indolem nanciscuntur, atque in ventriculo & duodeno stabulantes graves afflictiones inferunt.

Scholion.

Sicuti in nulla corporis parte sibi magis relicta & conspicua est acrimonia acida, quam in ventriculo, ita hæc ipsa nimium ingravescens, quod præsertim fit in senibus, hypochondriacis, melancholicis, quartanariis & vitæ sedentariæ addictis & vina acida bibentibus multas calamitates, ventriculi rosiones cum ardoris & anxietatis sensu, eructationes acidas, vomitiones & insignes debilitates, pectorisque angustias, dolores lancinatorios circa præcordia invehit, quin imo in-

de

de cholericæ & dysentericæ affectiones & diuturni rosivi cum inflatione dolores intestinorum, ab erosione producuntur.

§. XXX.

Solennes illæ & universales morborum causæ: stases & stagnationes ubi vel natura vel arte motibus discussoriis, & excretoriis removentur, sanum & salvum evadit corpus: Si vero hoc non fit, in pertinaces obstructiones, indurationes, corruptiones, extravasationes, sphacelationes funestas transeunt.

Scholion.

Universa therapia, quam vel natura vel ars suis motibus adversus morbos suscipit, præcipue in eo posita est, ut causæ illæ functionum corporis turbativæ, quæ potissimæ sunt sanguinis vel puri vel impuri aut humorum excrementitiorum insensissimæ stases & stagnationes, removeantur, quod fit si humores subsistentes vel in ordinem & motum redigantur vel per congrua emunctoria corpore expellantur. Quodsi vero neque natura neque ars id efficere poterit, causæ hæ, quo longius in corpore resident, eo perniciosiorem induunt indolem, adeo ut elusa omni curatione in extremam perniciem & mortem corpora deducant.

§. XXXI.

Providendum hoc præcipue est, ne causarum morbidarum producta in corporibus dissectis conspicua pro ipsis morborum causis habeamus & venditemus.

Scholion.

Habent utique dissectiones morbis defunctorum corporum in condenda æthiologia magis mortis, quam morborum multum utilitatis atque usus: nam mortis, quæ est destructio plenaria motuum vitalium causas omnino reddunt perspicuas & sensibus manifestas. Perperam vero hæ causæ mortis cum morborum proximis vel ab imperitis vel ab astutis medicis vulgo confundi solent, cum hi ignaris adstantibus tales esse morborum causas, quæ nulla arte vinci potuissent, prompte imponunt, ut eo melius curationes suas sæpe satis frivolas excusare possint: nihilo tamen minus ex frequentioribus inspectionibus cadaverum illud in pathologicum usum trahere possumus, quod videamus, quales effectus graves imo funestos morborum causæ sibi relictæ, & non sublatæ post se trahant.

§. XXXIII.

Cum nulla causa in rebus contingentibus a se ipsa existat, sed ab aliis causis præincipientibus sustententur, necesse est; ut insensissimæ illæ stases & stagnationes ab aliis producantur, quæ antecedentes secundum scholas vocari solent.

§. XXXIV.

Antecedentes stagnationum & stasium causæ sunt maxime sanguinis & excrementitiorum humorum solennes & consuetæ secundum naturam excretiones suppressæ.

Scholion.

Quamdiu humores ratione quantitatis & temperaturæ in convenienti proportione & equilibrio consistunt, tamdiu machina placidis & proportionatis, qui pro vita & sanitate militant gaudet motibus: simulac vero excretiones illæ solennes vitium capiunt atque adeo sanguis vel humores excrementitii nimium in corpore accumulantur, statim hinc inde exitiosæ humorum fiunt stagnationes motus progressivi expertes & sic morborum fit genesis.

§. XXXV.

Excretiones summe salutiferæ vel a nimia sanguinis & succorum copia vel ab eorum degeneri & quæ excretoriis motibus resistat indole vel a partium solidarum depresso robore dependet.

Scholion.

Depressio roboris in solidis partibus plurimum sane ad languidiores excretiones & generationem tum plethoræ, cum cacochymiæ confert, unde quotidiana

na praxis edocet, senes, infirmos, viribus fractos propter ingentes sanguinis profusiones aut perpessos antea morbos illis maxime esse obnoxios. Rectissime enim *Celsus* scribit: *infirmitas omnibus morbis patet*. Quo magis elucet, quantum salutis & præsidii ab omnibus iis, quæ vires conservant, quæ robur & tonum deperditum restituunt, cujus generis maxime sunt balsamica medicamenta bene temperata & mixta, in avertendis morbis expectandum sit.

§. XXXVI.

Neque universi corporis, neque solidarum partium infirmitas, neque humorum & sanguinis nimia exsuperantia, neque excretionum suppressio a se ipsa fit, sed ab aliis progignitur caussis, quas scholæ remotas, procatarcticas, occasionales, primordiales vocare solent.

§. XXXVII.

Caussarum remotiorum, quę disponunt partes fluidas æque ac solidas ad motus vitiosos, classes plures sunt; vel enim partes solidas earumque tonum & robur atque efficaciam motus vel fluidarum copiam aut mixtionem & dispositionem ad motum respiciunt, & sunt vel naturales, vel non naturales, vel præternaturales.

§. XXXVIII.

Ex naturalibus & quæ maxime internam solidarum habitudinem & dispositionem ad motus afficiunt, sunt ætas, temperamentum, sexus, dispositio hæreditaria a parentibus, consuetudo, habitus corporis; ex præternaturalibus dispositio prava partium solidarum a morbis vel perversa medicatione relicta; ex non naturalibus diuturnus mœror, cura ac angor animi, & aliæ animi perturbationes.

§. XXXIX.

Vitia partium fluidarum morbis ingenerandis idonea, maxime aer & ingesta tam solida, quam liquida, motus quoque, quies corporis, somnus & vigilia disponunt & modificant.

Scholion.

A *Galeno* sex res sive caussæ dictæ non naturales, quæ remotæ morbos ingenerant, numerantur. Sed quia affectus animi vehementiores, præsertim terror & ira, quæ celerrime agunt, neque minus salutares sanguinis & aliarum sordium excretiones cohibitæ & suppressæ inter caussas morborum propinquiores & antecedentes referendæ sunt, quapropter & ordinis & doctrinæ caussas has ipsas ex rerum non naturalium numero, quæ valde remotæ sunt, excludendas esse arbitramur.

§. XL.

Perspicientia caussarum remotiorum, quæ corpora disponendo ad morbos agunt, non vacat in pathologia & therapia singulari usu ca fructu.

Scholion.

Nam remotiores caussæ, quæ ex rerum sic dictarum naturalium, non naturalium & præternaturalium classe petendæ sunt, antecedentes et proximas caussas demum progignunt, et constituunt. Multum itaque refert scire, qualis victus, loci, aerisque conditio, qualis cœli status, quale vitæ genus, qualis animi dispositio, qualis ætas ad hunc vel illum morbum ingenerandum conspirent. Ab istis enim morbi veniunt et nascuntur, ab illis quoque eorum principia caussæque ducendæ sunt, unde discimus, ad morborum præservationem multum conferre, si harum rerum usum et præcepta diætetica non habeamus neglectui, sed accuratius illa observemus.

§. XLI.

Cum ingens & innumerabilis vero eorum, quæ corpus humanum infestant, idque morbis obnoxium reddunt, sit copia, mirum est, homines non frequentius ægrotare.

Scholion.

Etenim & anni tempora & varia tempestatum genera & quævis etatis partes suos peculiares edunt & proferunt morbos. Deinde corpora diversi sexus, diversi temperamenti & habitus & dispositionis a parentibus acceptæ suos peculiares & proprios fovent morbos; Multum quoque juvat nosse, gracilia, an obesa, infirma, an robusta sint corpora, utrum perversæ vitæ & victus rationes, an noxiæ & insalubres esculentorum & potulentorum adsumtorum sint facultates. Hæc enim omnia ad morbos ingenerandos esse aptissima, nemini facile ignotum est. At vero inter tot rerum infestarum, quarum injuria corpus nostrum impetitur, discrimina, rarius homines graviori quodam morbo divexari mirandum est.

§. XLII.

Quamvis plures sint res insalubres & ingenerandis morbis aptissimæ, tamen non semper potentia pollent, ut motus naturales universæ machinæ turbare valeant, hujus generis sunt perniciales stases & stagnationes humorum cum magna imbecillitate vel universi generis nervosi vel certarum tantum partium junctæ. Ad harum vero causarum, quæ proximæ merito dicendæ sunt, produ[illegible] una remotior causa, [illegible] plures conspirare & consentire debent, & quoniam id rarius contingit, rariora etiam ex causis remotis vitia & morbi exsurgunt.

Scholion.

Meretur hæc adsertio exemplo illustrari. Motus ille familiarissimus, qui affectio hypochondriaca nominatur, est convulsiva, & spasmodica partium nervosarum præcipue ventriculi & intestinorum afflictio: hæc ut producatur, non una, sed plures concurrere debent causæ: Neque enim sola a motu abstinentia, neque acidorum ac refrigerantium abusus, neque animi mœror, neque vasorum exilitas, neque pharmacorum, quæ stomachum lædunt, copia, huic gravi malo ingenerando sigillatim sufficiunt. Si vero inter hæc plura concurrunt, tota natura debilitatur, excretiones necessariæ sufflaminantur, ventriculi robur & digestio perit, ingens suburra vitiosorum humorum primis in viis congeritur, adeoque & stagnatione sanguinis & excrementitiorum humorum partes nervosæ vehementer afficiuntur & ad spasticas stricturas sollicitantur summa subsequente earum imbecillitate.

§. XLIII.

Rariores quoque inter homines oriuntur morbi, quia mechanismus corporis nostri ad eorum causas avertendas eximie concurrit.

Scholion.

Tam sapienti constructa est corporis humani machina artificio, ut in continuo motu & solidæ & fluidæ ejus partes existant, cujus beneficio sanguinis & humorum insensilissima quies & stasis continuo præcavetur, neque minus superflui, effœti, inque corruptionem proni humores continenter per congrua sua emunctoria ejiciuntur. Præservatoriam itaque medicinam a benignissimo corporis nostri architecto in ejus structura & mechanismo positam solertior quisque medicorum animadvertit, quam medicinam naturæ internam & præservandi ac curandi methodum si prudens medicus recte intelligit, et sequi et imitari eamque adjuvare scit, is certe non perfunctorie, sed rectissime officio suo fungitur. Cum itaque perpetuo corpori nostro adsistat medicina, quæ in humorum circulatione et rerum inutilium excretione consistit, non facile morbi nascuntur, nisi violentæ admodum causæ, ut venenum vel frigidus potus calefacto corpori immissus aut vehementissima animi commotio hunc motuum præservatorium ordinem valide subvertant et interturbent.

CAPUT

CAPUT V.

De causarum morbificarum sede & operatione.

§. I.

Corpus humanum quando a causis exitialibus, quæ invertendis ejus naturalibus & proportionatis motibus aptæ sunt, impetitur, non ut mere passivum, sed ut activum reagens & resistens spectandum est, quæ vivida corporis reactio in vera pathologia & therapia stabilienda scitu valde necessaria est.

Scholion.

Numquam enim causæ etiam morbosæ vires suas exerunt secundum suam activitatem, sed secundum receptivitatem & dispositionem corporis partium, quatenus illarum activitati magis vel minus resistit. Et profecto consideratio & relatio illa virium, quæ causis morbificis insunt, ad dispositionem & motum partium fluidarum & solidarum corporis animati cognitu valde difficilis, difficultatem etiam in judicando parit, ut sæpe plus conjectura, quam firmior prædictio locum habeat. Ab hac diversitate corporum reagentium fit, ut idem dosi pharmacum valide vel leniter alvum vel vomitum moveat, & materia noxia in quibusdam corporibus nihil quicquam moveat vel perturbet, in aliis vero ingentes turbas faciat.

§. II.

Ut causa morbi fiat activa, id est, motus naturales perturbet, certa ejus quantitas sive ad agendum efficacia, & in corpore ad hanc recipiendam apta proportio requiritur.

Scholion.

Debet enim in morbis generandis & producendis conspirans consensus & æqualitas prope fraterna esse causæ efficientis & excipientis, absque quibus de natura & effectu causarum morbificarum rite & κατὰ λόγον nihil quicquam statui umquam poterit. Hoc fundamentum, hic cardo morborum nascendorum est, neque aliunde, quam hinc omnis comparanda ratio est diagnoseos, prognoseos & therapias. Res vero sic se habet: omnes causæ corporeæ vires & potentiam suam exerunt in alia corpora & quidem motu, qui est immutatio status in corpore mobili. Jam vero in omni corpore est resistentia & nullus fit motus, nisi potentia activa movens superet vires alterius corporis resistentis. Si igitur causa morbi pernicialis vim & potentiam suam nocendi, & motus naturales turbandi in corpus nostrum exerere velit, opus est, ut tanta ejus sit potentia, quanta requiritur ad motum naturalem partium corporis nostri immutandum & destruendum, alias nihil efficiet, ex quo facile intelligendum est, quare exigua portio veneni v. g. unicum granum arsenici albi, vel mercurii sublimati non perimendi habeat potentiam; præsertim in robustioribus, & exigua purgantis vel emetici quantitas in robustioribus nihil moveat, imbecilliores vero satis valide exerceat.

§. III.

Corpora igitur, quo imbecilliora sunt, eo gravius a causa leviori nocente afficiuntur.

Scholion.

Verissima sunt, quæ *Celsus* prodidit *Lib. I. Cap. III.* infirmitatem omnibus morbis maxime esse obnoxiam. In infirmorum vero numero maxime sunt ii, qui per nimias sanguinis profusiones, per diutinos morbos, per famem, per assiduam vigiliam, per nimiam venerem, per gravem animi mœrorem & fatigationem vires, quæ optime corpora præservant & quæ potentiis rerum noxiarum resistunt, exhauserunt. Ejusmodi imbecillia corpora promtissime contagio afficiuntur, inque passiones epidemias incidunt, vel ab alia graviori causa læduntur: ita non semel, sed sæpius observavimus, a validiori summo purgante vel a vehementiori terrore fœminas a puerperio, vel ab abortu valde cruento exhaustas in fontcum affectum ...um spasmodicum, qui hypochondriaco hy-

ftericus audit, incidisse, utpote qui maxime omnibus imbecillis corporibus, infestus est.

§. IV.

Causa eo potentior ad nocendum est, quo subtilioris indolis & majoris molis existit.

Scholion.

Uti in mechanicis celeritas cum massa comparata constituit impetum: ita quæ celerrime agit materia subtilis nocens, si moles accedit, maximam in agendo potentiam producit. Omnis veneni & materiæ morbidæ virulentæ ea est natura indolesque, ut ob tenuitatem summam partium aut sulphur earum aut salinarum, causticarum celerrimæ operationis sit, uti in cicuta, napello, helleboro albo, arsenico, stibio emetico apparet, & subtilissima, quæ aere vehuntur, morborum miasmata id testantur. Igitur per se liquet, vim nocendi eo esse vehementiorem, quo major materiæ virulentæ est moles

§. V.

Omnes morbis inferendis aptæ causæ agunt vel in partes solidas vel in fluidas subtiliores sive spirituosas aut humidas.

§. VI.

Quæ in partes tenuissimas sive spirituosas agunt causæ omnium pessimæ sunt, quia vires & robur corporis, a quibus vita pendet, destruunt. Nihil vero magis in partes corporis nostri impetum facientes destruit, iisque adversum est, quam putredo.

Scholion.

Constans est observatio, quod plurimum terroris & periculi habeant illi morbi, qui putredinem intus alunt, cujus generis sunt omnes malignæ febres, sanguis in intestina crassa effusus ater fit & in fœtidissimam abit putredinem, quæ brevi tempore perimit. Qui sphacelo, qui exulcerato cancro pereunt, ob putredinem, quæ celerrime subtilissimas sanguinis partes inficit & vires adimit, extinguuntur. Narcotica, ut hyoscyamus, opium, stramonium, solanum cito necant, quia ob sulphur graveolens, vaporosum fluidas cerebri & nervorum partes inficiunt & contaminant, vires surripiunt & motus vitales sistunt. Ingens etiam est potentia odorum in partes, quæ motum & impetum in corpore nostro faciunt, quod apparet in odoramentis fragrantioribus, quæ subjecta naribus in omnibus, qui nervorum & cerebri imbecillitate laborant, vehementes motuum turbationes in genere nervorum afficiunt.

§. VII.

Celerrime in sanguinem & partes fluida agunt acida, austera, actu frigida & valde spirituosa, & quia incrassando & coagulando liberum sanguinis maxime per exigua vasa circuitum destruunt, ad morborum chronicorum generationem plurimum conferunt.

Scholion.

Nihil frequentius in praxi medica occurrit, quam quod homines ex frigido potu ægrotent, inque acutas & chronicas passiones incidant, præsertim si ex labore sudanti & calefacto corpori offeratur. Nihil quoque frequentius observatur, quam quod ab acidorum abusu præsertim fœminæ & vitæ sedentariæ addictæ pessime sese habeant inque mensium suppressiones & spasmodicas affectiones incurrant: Denique nihil familiarius est, quam quod homines ex potu spiritus vini largiori præsertim matutino tempore vacuo ventriculo hausto in insanabiles viscerum corruptelas incurrant. Postremo: hæc tria, acida, frigida & spirituosa ad obstructiones & concretiones polyposas, quæ magnorum morborum fomenta & crebriores causæ sunt, producendas omnium aptissima sunt.

§. VIII.

Agunt quam maxime nocentes & morbificæ causæ in eas partes solidas, quæ motibus præsunt, cujus generis sunt nervoso-membranaceæ & musculosæ, in quibus maxime motus mo-

morbosi & præternaturales celebrantur.

Scholion.

Etenim partes, quæ motus secundum naturam ordinatos & proportionatos efficiunt, fluidorum circulum regunt, motusque secretorios & excretorios gubernant & sanitatem efformant, sunt utique etiam motuum morbosorum opportunum subjectum, atque instrumentum.

§. IX.

Firma & perpetua naturæ lex est, quod omnes motus & functiones in universo corpore tranquille & placide peragantur, si partes, quæ motibus præsunt, quales sunt nervoso-musculosæ, nullam a causa quadam violenta patiantur injuriam. Quotiescumque vero illæ paulo vehementius agitantur vel offenduntur, protinus insignis turbatio motuum & functionum animi ac corporis subsequitur.

Scholion.

Naturalis enim tonus, robur & constitutio partium, quæ motus obeunt, quam maxime sanitatis negotium & omnium functionum liberum exercitium dispensat. Quare firmum ac statum nobis est, quod in omnibus fere morbis, maxime motibus morbosis læsio nervosarum partium occurrat a causis morbificis & nocentibus inducta, adeo, ut quo major sit causæ impetus & violentia in morbo, eo violentior læsio, spasmus, vel motuum resolutio sequatur. Et quamvis intellectu non capere possimus omnium causarum morbificarum modum agendi, sufficit tamen ad scopum medicum, effectus nosse, eosque mechanica ratione produci.

§. X.

Agunt violentæ & perniciales causæ maxime mechanice in fibras corporis nostri motrices, eas vel nimium distendendo aut comprimendo, constringendo aut irritando, pungendo, arrodendo, discindendo, quas actiones mox sequitur mutatio fibrarum in motu suo naturali.

Scholion.

Insensissima autem nervoso-musculosis partibus sunt omnis generis venena, animi commotiones, humores valde acres, caustici, acidi, stases quoque & stagnationes humorum in vasis & extra vasa. Denique frigidum excessivum valde inimicum est nervosis partibus, quod etiam adfirmat ***Hippocrates* Sect. V. aph.** 18. item *de humidorum usu* §. 4. his verbis: *frigidum inimicum ossibus, dentibus, nervis, cerebro, dorsali medullæ*.

§. XI.

Recte igitur plurimorum morborum sedem partes nervosæ & membranaceæ motu & sensu instructæ constituunt.

Scholion.

Morbi capitis, ut epilepsia, variæ insaniæ species, sensuum abolitiones, dolores & affectus soporosi, membranis, quæ cerebrum & sensoria investiunt, firmiter insident. Convulsivæ motiones, quorsum etiam violentæ tusses, asthmata spasmodica, singultus, cordis tremores & palpitationes atroces, vomitiones, abortiones frequentes pertinent, nervosis partibus potissimum inhærent: sæviores ventris rosiones, dolores colici, iliaci, cardialgici & qui dentes, artus, juncturas, & vias urinarias male habent, nervosis etiam partibus infixi sunt; nihilque dubii est, quin sæva illa, quæ hypochondriacos & hystericas immaniter exercent, spastica symptomata in partibus nervosis & maxime in ventriculi ac intestinorum tunicis, inque mesenterii plexibus & iis nervis, qui ad pulmones, diaphragma & præcordia abeunt, sedem instructam habeant. Febriles motus, & qui eos præcedunt, spasmos ad nervorum partiumque nervosarum pathemata referendos esse, nostra est sententia, quam infra fusius quoque persequemur. Enormes illas sanguinis per menses, hæmorrhoides, pulmones aut nares, vel ventriculi venas, perruptiones identidem non sine spasmo & adflictione generis nervosi unquam fieri, certissimum est.

§. XII.

Nulla in universo corpore pars tam fertiles morborum fomites & materias fovet, quam canalis ille nervoso-membranaceus, qui ventriculi & intestinorum nomine venit.

Scholion.

Longus ille canalis, qui alimentorum præparationi & egestioni præest, morbis ac mineris morbosis solennem quasi officinam præbet. Congeruntur ibi diversissimæ indolis, & subinde valde aliena alimenta: confluunt quoque ex universo corpore ibi succi excrementitii valde activæ & fermentescibilis indolis, ut sunt lympha salivalis, mucus ipsaque bilis. Aliis excretoriis occlusis & constrictis cutis tubulis sordes tenuissimæ indolis ad has vias depelli, ibique deponi consuescunt. Si sanguis per venas meseraicas difficilius regreditur & transmeat per hepar, uti fit in hypochondriacis, cachecticis, senibus, stagnatione, impurus evadit, & feculentias per glandulas in intestinorum cavitatem infundit. Præter hæc nulla pars corporis est, ubi ob tot plicas, valvulas, flexuras & anfractus tam promte, tam facile, tam diu humores, collecti hærent, morantur, ipsaque mora pessimam naturam induunt, quam prima in regione, & præcipue in ventriculo, nec non in duodeno, item in coli flexuris. Accedit & illud, quod ipse aer pessimis subinde inquinamentis imbutus cum ipsis alimentis ad has vias immediate delatus ad fermentationes peregrinas, ad flatulentias concitandas sit omnium aptissimus. Ecquis igitur non perspicit, primam hanc regionem ob varii & pessimi sæpe generis partium combinationes, fermentationes & diutinas moras amplissimam esse, imo instructissimam causarum & materiarum morbidarum officinam. Ex quo porro intelligitur, quam prudenter ii medici agant, qui in omni morborum curatione ante omnia ad statum primarum viarum mentem advertunt & prospiciunt, ut per congrua evacuantia, emetica, laxantia, clysteres, vel etiam temperantia, absorbentia, corrigentia & salia detersiva, & id genus alia morbosi fomites ibi contenti sive pessimorum humorum conserta saburra expurgetur.

§. XIII.

Plurimorum itaque morborum domicilium in ventriculo & primis viis collocandum est.

Scholion.

Omnis fere generis tam malignæ quam benignæ febres maxime omnium vero intermittentes, & ex his quotidianæ, tertianæ simplices & duplices, biliosæ, cholericæ & quæ lentarum nomine veniunt, fomitem & mineram suam in duodeni flexura positam habent. Pestilentiæ morbus, & qui Hungaricus dicitur, & malignæ febres castrenses, item quæ epidemice ex aeris inquinamentis infestant, plerumque causam suam prima in regione fovent, & in hac operationem pernicialem primum exerunt. Plurimi affectuum periodicorum, quo in numero maxime habemus pathemata dolorifica, & spasmodica. quæ remotas maxime partes exercent, a colluvie pessimorum succorum prima in regione collecta ut plurimum propullulant. Cardialgiæ, summæ circa præcordia anxietates, diarrhœæ, dysenteriæ, cholericæ passiones, convulsiva infantum tormina a materia corrosiva, acida, biliosa, ventriculi, & intestinorum tunicis firmiter insidente incunabula sua trahunt. Continuæ eructationes acidorum succorum, anxietates constrictoriæ & inflationes sub costis nothis in sinistro latere dolorificæ cum alvo constrictiori, quæ continentes sic dictos hypochondriacos exercent, vix aliud quicquam designant, quam hujus morbi affectam sedem esse in ventriculo ac primis viis quærendam. Qui caput pessime habent gravissimi affectus, ut melancholia, mania, epilepsia, acerbissimi dolores, convulsiones, vertigines etiam, frequentissime ex male moratis & affectis primis viis oriuntur, adeo, ut vitiosorum humorum saburra per alvum vel vomitum expurgata protinus mitiorem naturam induant. Dolores arthritici, podagrici ibi etiam causam suam delitescentem sæpissime habent, hinc fit, ut si statim in principio elementi medicina sordes per alvum educantur, lenissime hi affe-

ctus

ctus incedant. Sed prolixius hæc omnia persecuti sumus in Differt. quæ agit *de unodeno plurimorum morborum sede*.

§. XIV.

Quia morbi & motus morbosi in membranis nervoso-musculosis maxime resident, & causæ morbiferæ exitiales in has primario agunt, facile patet, pro differenti harum partium textura & ad motus anomalos dispositione multum discrepare effectus læsionum.

Scholion.

Constanti notavimus experientia, quod corpora, quæ fibras habent tenerioris & sensibilioris texturæ, temperaturæ cholericæ & ætatis juvenilis, longe acerbiores dolores, convulsivas artuum tractiones, spasmos, anxietates & febriles impetus experiantur, quam ubi fibræ sunt densiores, laxiores & ubi temperamentum est phlegmaticum, segnius, & provectior ætas. Ita interceptio solennis mensium fluxus in juvenculis tenerioris texturæ atroces spasticas & convulsivas nervosarum partium tractiones parit; in torpidis vero & habitus corporis spongiosi, laxi feminis decolorem faciem, pedes tumidos & insignem languorem potius inducit & morborum cachecticum, qui chloroseos nomine venit, progignit.

§. XV.

Cum igitur infensæ morborum causæ principaliter in partes sensiles & nerveas agant, atque morborum plurimi & præcipui nihil aliud sint, quam acerbæ generis nervosi adflictiones, plurimum utique refert, ut medicus in quovis morbo nervorum systematis dispositionem, imbecille, an validum sit, ad motus anomalos proclive, necne, probe noscat.

Scholion.

Supra jam satis ostensum est, motus præternaturales in morbis non solum suis causis deberi, sed maxima ex parte a dispositione subjecti, in quod agunt, dependere. Quapropter inter causas morborum præcipuas partium nervosarum constitutio jure meritoque reponenda venit, quia hæc ipsa activitatem & effectum causarum morbidarum valde immutat atque modificatur. Juvat itaque, & quis morbum curandum suscipiat, ante omnia inquirere, quale sit genus nervosum, validum, an imbecille & valde sensibile, & utrum hæc imbecillitas sit inveterata, an recens, a perversis animi passionibus, nimia venere, vigilia, ebrietate, acidorum abusu, vel ab imprudenti medicatione inducta, vel an a nativa & hæreditaria dispositione, vel a præcedenti graviori morbo dependeat, ubi certe omnis erit supervacanea cura, quæ in evacuatione aut remotione causarum materialium est occupata; sed tum potius id efficiendum erit, ut commoda & benigna vivendi ratione ac medicina amissum robur & tonum nervosis partibus restituamus.

§. XVI.

Homo præ omnibus aliis brutis animantibus & copiosius cerebrum & nervos tenerioris texturæ & subtilioris sensationis obtinet, ideo fit, ut longe frequentius ægrotet & gravioribus morbis obnoxius sit, quam quodvis ex animantibus.

Scholion.

Hujus afferti veritatem ipsa experientia, optima rerum magistra, stabilit atq; confirmat. Rarissime febres vel epilepticas convulsiones in animantibus animadvertimus, statas sanguinis eruptiones nunquam videmus, neq; pathemata spasmodica, quibus maxime adfligitur genus humanum, in illis locum inveniunt, unde ob horum defectum impetuosiores sanguinis & humorum ad alia loca congestiones & translationes non observantur: sed brutorum morbi magis ex sanguinis & humorum copia, stagnatione, extravasatione, suppuratione & viscerum corruptela ac sphacelatione subnascuntur. Utut vero homo & gravius & frequentius ægrotet, quam ullum animal brutum, tamen vita omnia fere animantia exuperat. Causa, quod frequentius morbis laborent, in sensibili solidarum partium textura, ad motus febriles & spasticos suscipiendos admodum idonea, quærenda est. Quod

vero diutius vivant, hæc causa videtur: sanguinis & humorum in corpore animantium stases nisi removeantur, mortem intendunt eamque certissime inferunt: jam autem ea est motuum febrilium & spasmodicorum indoles, ut plerumque salutarem effectum exerant in resolvendis, discutiendis & tollendis pernicialibus illis sanguinis & humorum stagnationibus. Quo cognito jam facile elici poterit ratio, quare homines natura sensibiliores & imbecilli frequentius quidem laborent, facilius vero convalescant & diutius quoque subinde vivant, quam qui natura robusta & valentes sunt, atque rarius morbo afficiuntur.

CAPUT VI.

De differente morborum ratione causarum indole atque effectu.

§. I.

INgens est morborum ratione effectuum differentia, quæ unice a differenti causarum, quæ eos inducunt, indole, virtute atque actione desumenda est.

Scholion.

Omnes quidem morbi in eo conveniunt, quod functiones corporis vivi & sani lædant. Quia vero id differenti modo, gradu atque effectu fit, quærendæ utique hujus differentiæ erunt causæ, quæ partim in materiæ lædentis perniciosæ natura, partim in locis & partibus affectis, partim in ipsius corporis ægrotantis natura resident. Quanta sit causarum morbificarum differentia, supra jam ostensum est; loca vero, quibus ea insident, insignem quoque faciunt differentiam, quod jam olim agnovisse videtur *Hippocrates* cum *Libr. de flatibus* §. 4. ait: *morborum omnium unus & idem modus est, locus vero ipse eorum differentiam facit.* Maxime omnium vero differentiam morborum naturam atque effectum ipsius corporis, quod ægrotat, natura reddit. Si illud imbecille vel senile sit, si viscera sint corrupta vel obstructa, si quædam viscera nativa vel inveterata imbecillitate laborent, si venæ sanguinis puri vel impuri copia turgeant, si tonus ventriculi & intestinorum destructus sit, & prima regio vitiosorum humorum, aut vermium copia referta sit, si menses vel aliæ solennes evacuationes interceptæ, si nervorum systema ad spasmos valde proclive: tunc profecto una eademque morbi causa valde discrepantem ratione symtomatum, eventus, curationis producit effectum.

§. II.

Exquisita morborum differentia medentibus scitu admodum est necessaria.

Scholion.

Morborum plena, & exacta ratione differentis causæ & effectus cognitio medicum tum in prognosi, tum in curando multum juvat. Nam secundum *Hippocratis* effatum *Libr. de articulis* §. 6. prædictiones morborum splendidæ sunt ac gloriosæ ex cognitione, quo & qualiter & quando singuli desinant, sive eo vertantur, ut incurabiles fiant, sive curationis spem exhibeant. Tum differens morborum ratione causarum indoles & aptiorem & certiorem medentem reddit, ut sciat, quæ medicamenta, an debilia aut fortiora, quo tempore, qua dosi sint porrigenda & an salus vel spes curationis ab iis sit expectanda, necne.

§. III.

Quidam morborum sunt acuti & breves, quidam longi, illi ex stasibus inflammatoriis viscerum vel a læsione partium nervoso-membranacearum ab inhærente acri caustica materia; hi vero potius ex humorum & sanguinis stagnatione & spasmis ortum suum habent.

Scholion.

Plurimum refert, ut medicus sciat, an morbus, quem curandum suscepit, sit acutus, vel longus, siquidem ille cito finitur, vel cito hominem tollit, neque periculi expers est: nam si stases non discutiuntur & removentur, in exitialem

lem putredinem & sphacelum transeunt. In longis morbis secundum *Celsum Lib.III. Cap.I. neque sanitas, neque exitium est in propinquo, sed diutius perseverans*, acuti vero periculi non sunt expertes, quia plerumque inflammatorias stases viscerum vel partium nervoso-membranacearum læsiones pro causa habent, quæ nisi natura adjuvante, quæ in hisce morbis optima est medicatrix, per auctiores motus removentur, in exitialem putredinem transeunt. *Hippocrates Lib. I. de morbis* §. 18. in acutorum classem maxime reponit inflammatorias & acutas febres, phrenitidem, peripneumoniam, anginam, pleuritidem; inter longos vero refert tabem, alvi fluxum, podagram, arthritidem, cachexiam, coxendicum morbum, stranguriam, in senioribus nephritidem, hæmorrhoides, ani fistulas, in mulieribus fluxum sanguinolentum. Quod pertinet ad curam acutarum illud sciendum est, quod natura ibi plus sibi vindicet, quam ars, quare secundum *Celsum* loc. cit. *magis ignoscendum medico est, parum proficienti in acutis morbis, quam in longis. Hic enim breve spatium est, intra quod, si quod auxilium non profuit, æger extinguitur: in chronicis & deliberationi & mutationi remediorum tempus patet, adeo ut raro, si inter initia medicus accesserit, obsequens æger sine illius vitio pereat*, & monet idem *Celsus*, quod in cura eorum non statim contemnendum sit, si quid non statim profuit, neque statim removendum, si quid paululum saltem juvit, quia profectus tempore expletur.

§. IV.

Sunt quoque morbi vel continui vel intermittentes: illi dicuntur, ubi sine intermissionibus accessiones & symptomata urgent, quia eorum causæ firmius vel nervoso generi & partibus membranaceis insident, ubi universalem & continuum quendam spasmum, uti in febre fit, efficiunt. Si vero lædentes causæ a partibus vitalibus paulo remotiores sunt, & in primis viis vel excretoriis consistunt, tunc spasmi intermittunt, & symptomata plane ad tempus quiescunt, postea certis periodis redeunt.

Scholion.

De continuis illud circa praxin tenendum est, quod plus habeant periculi, quam intermittentes, quia continuo & sine intermissione, utut non æquali vehementia, universi corporis functiones lædunt, & vires frangunt, quæ penitus fractæ causis & effectibus morborum removendis non amplius sufficiunt. Accedit, quod in continuis & ubi natura est in motu, valida auxilia numquam proficiant. Quia vero vacuo tempore vires elanguidæ recolliguntur, & spasticis motibus conquiescentibus omnia tranquilla reddita sunt, non tantum adest periculi, & medicamentorum etiam expeditior & certior est operatio, utpote quæ ex male habentibus primis viis longe citius hostiles causas exturbare, quam ex interioribus nervorum & viscerum sedibus propellere possunt.

§. V.

Morborum acutorum alii sunt benigni, alii maligni: in illis non tam pernicialis indolis est causa morbi, neque tanta labes & proclivitas ad corruptionem, quam in malignis, qui facile inclinant in putredinem vitæ & viribus infensissimam.

Scholion.

Quia benigni a causis non adeo vitæ infestis producuntur, symptomata sunt mitiora & tempora sua ac ordinem servant in excretionibus criticis & remediorum etiam viribus magis obediunt, & ex hisce raro pereunt homines, nisi magna ægrotantium vel medicorum culpa. Quia vero malignorum causa grassantur magis in eas partes corporis, quæ motum & impetum faciunt & solidorum robur firmant, hinc vires, a quibus vita proxime pendet, valde prosternunt & insuetis incedunt symptomatibus, inconstantis sunt decursus, & expertorum etiam remediorum vires eludunt & plures perimunt.

§. VI.

Dantur quoque ex morbis chronicis quidam maligni, & hi fiunt, si suc-

succis valde impuri & in putridam corruptionem proni sunt.

Scholion.

Ita scabies, gonorrhœa, purpura, intermittentes febres, scorbutus, diarrhœa dantur benignæ vel etiam malignæ. Horum indoles ut plurimum a constitutione ipsorum corporum laborantium dependet, si succis impurioribus in corruptionem pronis venæ magis vel minus refertæ, sique partes solidæ adhuc robustæ vel a robore penitus dejectæ sunt. Et quia temporum anni mutationes & præcedentes constitutiones tempestatum præternaturales magna potentia gaudent corporis nostri succos prava diathesi imbuendi & ad corruptionem eos disponendi, hinc efficitur, ut arthritides, intermittentes febres purpura, quæ alias satis benigne & placide incedunt, pessimos mores induant, neque absque omni periculo sint. Chronicis quoque malignis merito annumeramus cancrum, si in exulcerationem abit, item sphacelum, qui a causa interna fit, quandoquidem summam dyscrasiam & promtitudinem sanguinis & humorum ad putridam corruptionem indicat.

§. VII.

Morborum quidam sunt communes, qui plures uno in loco invadunt & Græce dicuntur epidemii. Quidam non multos communiter, sed separatim sparsimque adprehendunt & sporadici vocantur. Illi a communi causa, nempe aeris vitio & inquinamentis, hi a pravæ vitæ & victus ratione nascuntur.

Scholion.

Epidemii certis tantum temporibus prodeunt, & quia aeris vitiis & alienis exhalationibus & inquinamentis in eo contentis temporumque constitutioni plane præternaturali debentur, fit, ut in uno districtu plures invadant. Quia vero harum mutationum aeris magna est differentia, neque unius ejusdemque semper indolis sunt inordinatæ aeris constitutiones & exhalationes in eo contentæ noxiæ, quæ diversissimo sæpe genio & moribus incedunt, quare accidit, ut non una semper methodo curationem recipiant, sed quæ uno tempore prosunt remedia, alio noceant, neque etiam eadem auxilia omnibus ægris propter dissidentem vim atque naturam conveniant. Solertis itaque & periti est medici, morborum, qui grassantur, origines & causas a priori, id est, ex præcedenti temporum ac tempestatum habitu probe cognoscere, eo consilio, ut postea communes ejusmodi afflictiones convenienti diæta vel auxilio avertere & corpora ab iis præservare possit. Nihil enim præstantius est, quam sub præternaturali temporum morbosorum constitutione accuratiori vitæ & victus rationi invigilare, ut vel morbi communiter grassantes arceantur, vel corporibus bene sic præparatis modestius & benignius se exhibeant.

§. VIII.

Alia quoque est morborum endemiorum, alia pandemiorum ratio: hi spectant ad universum populum quasi sunt plebeji ac vulgi fecem maxime afficiunt, atque uno eodemque tempore in multos cujuscumque sexus, temperamenti, ætatis, conditionis aut generis vitæ fuerint, promiscue grassantur ac desæviunt, cujus generis sunt morbi pestilentes. Endemii vero certis locis proprii sunt & inquilini, & ab aere, situ loci, victu consueto, & pravis aquis nascuntur.

Scholion.

Ad morbos pandemios maxime pertinent castrenses, qui ex fame & annonæ difficultate, ex insolentium & eorum, a quibus natura plane abhorret, esu, ex alimentis, quæ uliginosis in locis ac fœtidis justo diutius condita fuerunt, vel situ putrilagineque obsita atque inquinata sunt, vel ex ingurgitatione aquarum stagnantium nascuntur. Hoc genus morbi sunt febres, dysenteriæ, diarrhœæ, morbus Ungaricus, anginæ. Ad pandemios referri etiam debent, qui ex frugibus sideratis, ærugine, quæ pestis segetum est, obductis, secali corrupto & lolio temulento infecto originem suam traxerunt superioribus annis, cujus generis

neris exemplum nuper habuimus, cum ob copiam pluviarum temulentum lolium secali admixtum miras convulsiones excitavit. Endemiorum, qui certis regionibus vel etiam locis proprii sunt, causæ variæ sunt, quas longa serie enumeravimus & pertractavimus in Dissertatione *de morbis endemiis*.

§. IX.

Sunt quidam morbi contagiosi, quidam contagii plane expertes; illi ex subtiliori miasmate fermentalis indolis proveniunt, dum cum aere & alimentis in ventriculum descendit & primum succos ibi contentos, postea lympham & sanguinem inficit atque corrumpit.

Scholion.

Ex contagiosorum classe maxime eminent pestis & omnes febres petechiales & catarrhales malignæ, item variolosæ, morbillosæ, dysentericæ. Ex numero chronicorum scabies, lepra, lues venerea, gonorrhœa virulenta, ulcera mali moris sunt. Res notatu dignissima est, quod omnes febres acutæ, quæ ex sanguinis inflammatoria stasi fiunt, item morbi chronici, qui ex viscerum corruptione nascuntur, a contagio sint immunes; contra vero, qui a lymphæ corruptione & putredine fiunt, fermentativæ & multiplicativæ indolis sint, & contagiose propagent. Sanguinis enim putredo sphacelosa sive internis, sive externis partibus insideat, propter infectionem minus est terribilis, quia crassioris paulo est texturæ & sensus afficit, sed quæ in tenuissimo lymphatico humore residet, penetrantioris est naturæ, quia in poros altius se insinuat, & fluidas partes in intestinam similem motionem promptissime abripit.

§. X.

Morbi sunt vel simplices vel compositi; illi dicuntur, qui ab una morbi causa proxima oriuntur, hi vero sunt, cum plures causæ in morbum producendum conspirant.

Scholion.

Sæpissime fit, ut compositi appareant morbi, ita epidemii cum endemiis frequenter miscentur, febres omnis generis, item variolæ, morbilli, catarrhales & aliæ grassantes sæpe cacochymicos, scorbuticos, hypochondriacos, vermibus laborantes, arthriticos & lue venerea infectos invadunt, & tunc semper minus tractabiles fiunt & multum medentibus facessunt negotii, quia simplici methodo & remediis alias morbo appropriatis non obtemperant.

§. XI.

Differens quoque morborum idiopathicorum & symptomaticorum est ratio. In illis morbi causa functionum turbationem efficit, ubi sedem suam habet. Quandocumque vero causa morbi in alio loco residet, quam ubi functiones turbat, symptomaticus morbus dicitur.

Scholion.

Ita epilepsiæ & convulsiones, si quando dentium dolori ex eorum eruptione violenta vel atrocioribus intestinorum tormentis, aut calculo vel vermibus superveniunt, morbi habendi sunt symptomatici. Idem fit, si vertigo, si capitis dolor, si tinnitus & difficultas auditus aut melancholia ex male affecto ventriculo, cruditate acida ibi hærente & spasmos ac inflationes concitante subnascitur. Ita quoque vomitus symptomaticus est, si dolori ex calculo supervenit & tussis symptomatica fit, ab acidorum & acrium humorum saburra primis in viis congesta oritur. Epilepsia idiopathica est, quæ supervenit gravioris capitis pertusioni, si festucæ vel fragmenta cerebri membranis infixa sint; vomitus idiopathicus fit pyloro existente eroso vel duodeno humore corrosivo, bilioso oppleto. Tussis idiopathica pulmonalis est, si tubercula, obstructiones aut vomicæ ibi hærent, vel serum acre a sanguine secedens bronchiorum membranis altius insidet. Hæc distinctio inter morbum idiopathicum & symptomaticum magni momenti est in praxi medica, nam facilius semper symptomaticus tollitur, si causa in prima re-

regione, ubi facile corrigi & evacuari potest, hæret, ac si altius interioribus visceribus fuerit infixa. Dein curato morbo principali secundarii & symptomatici sua sponte desinunt & solvuntur. Tandem vero & istud sciendum est, quod morbus acutus aliis acutis ceu symptoma superveniens lethalis plerumque fit, quia exhaustis jam a magno morbo viribus, alius magnus superveniens non potest tolerari. Ita phrenitis vel inflammatio ventriculi, quando supervenit acutis, plerumque necat.

§. XII.

Morborum alii sunt vel genuini, alii corrupti. Priores suum genium, typum, progressum atque effectum decenti tempore & ordine observant; posteriores ex perverso laborantis regimine aut errore medentium alium plane & pejorem morem adsumunt.

Scholion.

Corrupti morbi plerumque sunt fructus male administratæ curæ, si e. g. intermittens febris ante correctionem vel evacuationem materiæ peccantis intempestive famigerato illo chinæ cortice, vel alia adstringente medicina reprimitur, vel si exanthemata cum febre sociata, ut variolæ, morbilli, purpura, paulo calidioribus & expellentibus præpostere tractantur, vel si solennes & statæ excretiones v. g. mensium, hæmorrhoidum nimiæ validioribus constringentibus intercipiuntur, vel si virulenta gonorrhœæ aut intempestivis adstringentibus aut calidioribus balsamicis præpropere sistitur, aut excretio quædam critica supprimitur, tunc plerumque insueta & deterioris indolis symptomata, ac ordinario fieri solet, sequuntur. Tum certe artis & laboris est corruptos hos affectus pristinæ suæ formæ restituere. Pulchra sunt, quæ circa hanc rem jam suo tempore monuit *Celsus Lib. III. Cap. II. multum interest, ab initio quis recte curatus sit, an perperam, quia curatio minus his prodest, in quibus assidue frustra fuit*. Plura de hac materia legi possunt *in dissertat. nostra de conversione morbi benigni in malignum*.

§. XIII.

Dantur morbi recidivantes, qui ad tempus silent, postea majori vehementia & periculo recurrunt, partim ob causam non penitus sublatam & in corpore adhuc relictam, quæ cum tempore vires sumens pejorem effectum producit, partim ob insignem partis adfectæ imbecillitatem a morbo relictam, quæ prompte data causa occasionali repetit vitiosos motus.

Scholion.

Ex recidivantium numero sunt maxime intermittentes febres, si imperite, quod plerumque fit, tractantur, nec perfecte sanantur. Recidivant quoque sanguinis nimiæ per hæmorrhoides, per pulmones, per ventriculum proruptiones, quæ plerumque ob validiorem spasmum primarum viarum & a nimia sanguinis abundantia vel bilis acrimonia nascuntur. Recidivant quoque asthmata, affectus apoplectici, paralytici, capitis dolores, qui ex raptu sanguinis ad caput ob violentos in imo ventre spasmos producuntur, qui si partem a morbo priori debilem relictam inveniunt, facile periculosas stagnationes de novo ibi efficiunt. Ipsa quoque experientia deprehendimus, quosdam ex morbis chronicis, qui sublati videbantur, recurrisse, ut icterum, hydropem, phthisin, luem venerem, scorbutum, purpuram; in feminis maxime recidivant abortus.

§. XIV.

Redeunt quoque certo anni tempore, quo primum invaserunt, quidam morbi, & hi vocari solent anniversarii.

Scholion.

Nullum anni tempus facilius eosdem morbos revocat, quam vernum & autumnale, ob sanguinis copiam, quæ spasmos efficit & sanguinis congestiones, quas veteres raptus vocarunt, ad alia loca: Ita maxime narium hæmorrhagiæ, pleuritides, peripneumoniæ, cephalalgiæ, asthmata, in autumno certo & stato mense sæpius revertuntur ob congestos multos impuros humores, & ob aeris inæqualitatem frequentiorem, quæ ingentem imbecillitatem partium antea laborantium denuo producit. Ita redeunt arthritides, podagra, malum ischiadicum, diarrhœa, catarrhales febres, defluxiones rheumaticæ, qui morbi etiam in senioribus, & imbecillioribus verno tempore stata sua anni tempora servant.

§. XV.

Alia est differentia morborum recentium, alia antiquorum & habitualium, illi in partibus magis fluidis, hi magis in solidis vitium suum positum habent.

Scholion.

Omnes morbi recentes facilius admittunt medicinam, quam inveterati, eo quod vitium, in partibus fluidis consistens, facilius emendari potest, quam illud, quod in partium solidarum, viscerum vel nervorum depravata constitutione hæret. Affectus quoque spasmodici, & qui in habitum atque consuetudinem abierunt, uti videmus in hypochondriacis & doloribus inveteratis, difficulter & ægerrime sanationem recipiunt. *Hippocrates antiquos morbos difficilius curari, quam recentes adserit Lib. de locis in homine* §. 47. *quia morbos antiquos primum recentes facere oportet.*

§. XVI.

Sunt quoque morbi vel hæreditarii, vel adventitii; priores in solidæ cujusdam partis vitio & imbecillitate nativa causam suam positam habent. Adventitii pravæ victus & vitæ rationi, & omnibus, quæ fluidorum potius crasin destruunt, accepti sunt referendi.

Scholion.

In affectuum hæreditariorum numero sunt epilepsia, mania, melancholia, apoplexia, qui in mala & nativa constitutione cerebri fundamentum suum habent. Ex pulmone, si imbecillitate nativa laborat, nascitur hæmopthysis, phthisis; ubi a natura male affectum est hepar, cachexia & hydrops cum tempore oriuntur: ubi ventriculi & intestinorum tubus nervoso-membranaceus a tono suo plane dejectus, & ad spasmos ac flatulentias promptus a natura est, molestissima illa adfectio, quæ hypochondriaca audit, producitur. De congenitis vero morbis scribit *Hippocrates Lib. II. prædict.* §. 11. *quod qui hisce corripiuntur, ægre ab ipsis liberentur.*

§. XVII.

Alia morborum species est congruorum, alia incongruorum; illi dicuntur, qui certis ætatibus, temperamento, sexui, anni temporibus convenientes & familiares sunt: incongrui vero appellantur, si plane hisce non respondent.

Scholion.

De hisce morbis tale judicium fert *Hippocrates Sect. II. aph. 3. 4. minus periculose ægrotant ii, quorum vel naturæ, vel ætati, vel consuetudini, vel tempori familiaris est morbus, quam quibus horum nullus, affinis cognatusque existit:* Et ut rem planiorem faciamus exemplo, epilepsia, variolæ, morbilli, infantili ætati sunt maxime proprii ac facilius tum solvuntur ac leviores sunt: si vero hisce

ſce juvenis vel vir laborat, ob ſtrictiorem fibrarum habitum, longe periculoſior eſt eventus. Hæmorrhoides & apoplexiæ ſenibus familiares, ſi primam ætatem infeſtant, aliquid monſtri alunt. Febres tertianæ æſtati conveniunt, & citius etiam tunc finiuntur; ubi vero, ſi autumnus eſt, incidunt, pertinaciſſimæ indolis ſunt: menſtruæ purgationes circa quinquageſimum annum diſcedunt, ſi in ſenili ætate accedunt, ſanguinis eruptiones graviſſimæ, & quæ periculo non vacant, eſſe ſolent. Pleuritides, ſi juvenilis ætas eſt, facile ſolvuntur, in ſenili ætate ut plurimum necant. Plura, quæ ad hoc argumentum pertinent, tractavimus in *Diſſertatione de morbis incongruis*.

§. XVIII.

Diverſi quoque ſunt morbi ratione ætatum, dum quidam in pueritia, alii in adoleſcentia & juvenili ætate, alii in virili & ſenili oriuntur.

Scholion.

Obſervatione digna ſunt, quæ de morbis ætatum *Hippocrates in Coacis Prænotionibus, Sect. III.* §. 95. profert; *morbi ante pubertatem non fiunt peripneumonia, pleuritis, podagra, nephritis, varix circa tibias, fluxus ſanguinis, hæmorrhois. Horum morborum nullum ante pubertatem fore, expectandum eſt: verum ab anno decimo quarto uſque ad quadrageſimum ſecundum natura corporis morborum omnis generis ferax eſt. Rurſus ab hac ætate uſque ad annos ſexaginta tres non fiunt ſtrumæ, neque lapis in veſica, niſi prius exiſtat, neque defluxus medullæ ſpinalis, neque nephritis, niſi ex alia ætate comitentur, neque hæmorrhoides, neque fluxus ſanguineus, niſi prius fuerit. Hi uſque ad ſenectutem adſunt morbi.*

§. XIX.

Memorabile eſt, quod ætates ſuos proferant morbos incipiendo a capite & ſuperioribus partibus, ſucceſſive ad alias, inferiores & extremas progrediendo.

Scholion.

In infantia caput maxime petitur, ibique ob nimiam humiditatem & fibrarum flacciditatem, neutiquam vero ob pulſionem ſanguinis ad caput, a natura ſapiente inſtitutam eo conſilio, ut per nares nimia ſanguinis copia excernatur, fiunt a ſtagnatione ſeri achores & tineæ capitis, cruſta lactea, fluxiones ex auribus, epilepſiæ, glandularum tumores, parotides, ophthalmiæ, lippitudines; in adoleſcentia gravedines, coryzæ, cephalalgiæ: in ætate juvenili & virili morbi magis pectoris invadunt, & tum magis tuſſes ſiccæ, pleuritides ſpuriæ & veræ, peripneumoniæ, pulmonum vomicæ, phthiſis, circa hypochondria & præcordia ſpaſmi, ardentes febres, alvi conſtrictiones. In prima ſenecta hæmorrhoides fluentes vel cæcæ, flatulentiæ, icterus, quartanæ, cachexiæ, calculus renum, colicæ flatulentæ; in provectiori vero ſenectute morbi magis adhuc deſcendunt in ima viſcera & regionem corporis infimam, unde ſcorbutus, cachexia, ſtranguria, calculus veſicæ, teneſmus, hæmorrhoides ulceroſæ, podagra fixa, malum iſchiadicum, gonagra, maraſmus, atrophia, mictus cruentus, in fœminis profuſiones ſanguinis enormes per uterum contingunt.

§. XX.

Morbi ætatum fundamentum ſuum maxime habent in diſpoſitione ſolidarum partium ad motum & ad humores commotos & congeſtos recipiendos.

Scholion.

Etenim in ætate prima & adoleſcente & juvenili magno impetu humores ſurſum feruntur propter validum elaterem & tenſionem, & ibi poſtea, ſi ob partis jam antea adfectæ imbecillitatem, ſtaſin

sin vel stagnationem efficiunt, facile hos morbos procreant. Quoniam autem paulatim et procedente tempore hic vigor, hic motus, hoc robur partium remittit, imo plane deficit, illud efficitur, ut ob laxitatem partium solidarum magis humores inferiora petant, descendant, ut in abdominis visceribus stagnationes, et ab his morbi chronici et imi ventris fiant.

§. XXI.

Morborum alii sunt sanabiles, alii insanabiles; illorum vitia magis consistunt in partibus fluidis, quæ facilius emendari possunt: horum causæ in tanta labe viscerum positæ sunt, quæ medicina nulla superari potest.

Scholion.

In morbis insanabilibus præcipui sunt hemiplexia vel paralysis inveterata, surditas et gutta serena, antiqua, hectica ex viscerum corruptione, hydrops ascites ex induratione viscerum, cachexia scorbutica ex corruptis visceribus, hydrops pectoris ex polypo cordis vel vasorum pulmonalium, cordis palpitatio vel asthma ex polypo, calculus renum per plures annos affligens, mania inveterata, cancer exulceratus, sphacelus a causa interna, podagra hæreditaria, gonorrhœa inveterata ex prostatarum fistulis, exulcerationes pulmonum fistulosæ, calculus vesicæ, exulceratio vetus uteri, chlorosis et sterilitas ex polypo vasorum uterinorum, marasmus senilis.

§. XXII.

Distinctio inter morbos sanabiles & insanabiles non caret suo usu in medicina.

Scholion.

Præclara sunt, quæ hac de re prodidit *Hippocrates Libr. de articulis* §. 6. *possit aliquis dicere, extra medicinam talia esse. Quid enim opus est de his, quæ incurabilia facta sunt, amplius tractare? At hoc facere multum refert. Ejusdem enim professionis est, & hæc cognoscere. Non enim fieri potest, ut inter se dirimantur. Oportet enim curabilia ita tractare, ut ne incurabilia fiant, ea intelligentia, ut quam maxime prohibeamus, ne ad hoc deveniant*.

§. XXIII.

Plurimi ex morbis sunt salutares, nonnulli etiam exitiales: illi restituunt hominem pristinæ secundæ valetudini vel etiam corpus præservant a gravioribus malis; hi ad perniciem vel destructionem corporis vergunt.

Scholion.

Morbi salutares dicuntur, quia salutarem habent exitum, dum motibus suis extraordinariis et vehementioribus a causa perniciali morbida corpus liberant, quatenus eam sive discutiendo sive foras ejiciendo a corpore removent.

§. XXIV.

Morbi plurimi ex salutaribus solvuntur excretionibus, sive sanguinis per varia excretoria, sive propulsione excrementitii humoris ad habitum corporis, vel per sudorem aut transpirationem auctam, sive per crebriores dejectiones.

Scholion.

Non omnes morbi, qui cum excretionibus junguntur, salutari semper fine atque effectu gaudent, sed ii tantum, qui cum levamine fiunt et causam, a qua motus morbosi orti, evacuant: si videlicet morbi non tam a qualitate vitiosa et motu inordinato, quam a copia nimia vitiosæ materiæ nascuntur.

Ex

§. XXV.

Ex morbis salutaribus eminet maxime febris, quæ summum præsidium & medicina sæpius est corpori illudque non tantum a causa morbifica, sed & a graviori morbo, imo morte præservat.

Scholion.

Præclara sunt, quæ refert *Celsus* de *Asclepiade*, quod febre ipsa præcipue se ad remedium uti professus sit, & *Lib. II. Cap. VIII.* scribit: *febris, quod maxime mirum videri potest, sæpe præsidio est.* Sanguis enim, cum in febre majori celeritate per omnis generis tubulos fertur, ipsas periculosas stases & stagnationes sensim paulatimque resolvit, humorum nimiam copiam consumit, obstructa & constricta excretoria & tubulos tandem aperit, & liberum sanguinis & humorum reddendo circulum, omnes suppressas evacuationes restituit. Quodsi itaque hæc facit, utique talis febris salutaris dicenda est. Porro omnes febres, quæ cum levamine ad partes extremas materiam nocentem exturbant, ut sunt variolosæ, morbillosæ, purpuraceæ, arthriticæ, catarrhales & quas dejectiones copiosæ comitantur, salutares quoque morbi sunt. Pleræque etiam intermittentes febres, si sibi relinquuntur, & remotio causæ morbificæ arte adjuvatur, non vero præpostera medicina aut diæta impeditur, saluti & præsidio potius sunt corpori, quam detrimento, & corpus ab aliis gravioribus malis vindicant. Maxime omnium vero febres catarrhales cum tussi, cum coryza junctæ, omnium saluberrimæ sunt.

§. XXVI.

Morbi & febres, quæ ad exitum & summam perniciem tendunt corporis, sunt, qui a vehementiori inflammatione, a partium nervosarum corruptione & sphacelo interno nascuntur, item inflammationes, quæ aliis gravioribus morbis superveniunt, ut sunt phrenitis & inflammatio ventriculi ac intestinorum, vel illæ febres atque excretiones, quæ a gravissimo animi affectu, ab adsumpto veneno, a bile caustica, a gravi læsione externa partium nervosarum, a vermibus intestina rodentibus, a flatibus, ab hernia incarcerata, a nimiis doloribus fiunt, quia omnes hi morbi & motus morbosi non ita sunt comparati, ut causas removeant, sed potius læsiones graviores reddunt vel necant ac in extremam perniciem ac imbecillitatem vel universum genus nervosum vel certæ partis tonum ac robur præcipitant.

Scholion.

Ex hisce jam omnibus clarissime apparere arbitror, quanta cum cura & solertia motus, qui in salutarem finem tendunt, & qui perniciem adferunt, sint distinguendi; nam in illis naturam adjuvare & ejus negotium promovere debemus, ubi pestilens error est, si ejusmodi motus sine respectu ad causam statim sistamus; cum contra perniciales omnes motus, quia nihil salutare præstant, ac vires magis exhauriunt, utique protinus, & sedandi & profligandi sunt.

§. XXVII.

Distinctio etiam non exigui usus in medicina admittenda est inter morbos frequentiores & rariores. Priores dicuntur, qui crebrius & fere omnes homines invadunt; posteriores tales sunt, qui rarius & tempore & numero eveniunt.

Scholion.

Omnes quidem morbi in genere rariores sunt, id est, minus frequenter homines infestant, si consideramus tantum rerum insalubrium & nocentium, quibus perpetuo corpus humanum objectum

jectum atque expositum est, copiam. Causam hujus peculiaris phænomeni jam supra attulimus, quia nempe ea est insalubrium rerum indoles, ut non proxime, sed potius remote & tantum dispositive morborum generationem quidpiam conferant, atque etiam ex his plures causæ ad partium solidarum tonum naturalem destruendum conspirare & concurrere debeant. Sed tamen neque tam rari sunt quidam morbi, quia plures frequentissime in praxi eveniunt, & non semel, sed sæpius homines per omnem ætatem excruciant.

§. XXVIII.

Inter frequentissimos morbos, seu potius effectus morborum, qui jugulant & e vita tollunt hominem, est interna viscerum corruptio, & sphacelatio.

Scholion.

Quo rarior est sphacelus in partibus externis, eo frequentior est in internis; nam nec ullus fere hominum, qui morbo naturali moritur & non violenta vel celerrima morte perit, est, qui non ex putrida & sphacelosa corruptione partium internarum moriatur, quod iis quidem, qui rarius vel plane numquam morbis defunctorum hominum cadavera dissecuerunt, ignotum videtur, neutiquam vero iis, qui frequentius hisce exercitiis interfuerunt.

§. XXIX.

Morbi frequentiores ii sunt, qui a causa communi, nempe aeris constitutione fiunt, & maxime a transpiratione prohibita suam originem habent. Ita sæpius intra anni spatium invadunt & plures simul divexant catarrhi, coryzæ, gravedines, tusses humidæ, catarrhales febres & rheumaticæ, item diarrhœæ, cephalalgiæ, variolæ, morbilli, febres intermittentes, præsertim tertianæ, dolores artuum & id genus plures.

§. XXX.

Frequentiores etiam sunt ii morbi, qui certis locis ob peculiarem cęli constitutionem, situs regionis, aquarum & alimentorum naturam familiarissimi sunt.

Scholion.

Ita in Westphalia frequentiores sunt peripneumonia, quartana, & hydrops. Qui loca marina incolunt, vel diutius in mari versantur, scorbutum vix effugere possunt. Qui dulci, farinaceo victu utuntur, in febres putridas, malignas, lumbricos, purpuram & exanthemata maligna facile incidunt; qui in locis paludosis degunt, creberrime intermittentibus iisque anomalis exercentur.

§. XXXI.

Frequentissime quoque & graviter homines laborant ex vehementia animi pathematum.

Scholion.

Nullus fere gravior morbus acutus vel chronicus est, quem non soli animi affectus, multo vero magis cum aliis causis juncti excitari possunt; inde enim apoplexiæ, epilepsiæ, hæmopthyses, narium hæmorrhoidumque effrenes hæmorrhagiæ, febres inflammatoriæ ventriculi, ardentes, cholericæ, abortus, mensium hæmorrhoidum, alvi, sudoris suppressiones, & exinde gravia pathemata, cordis palpitationes, tremores, animi deliquia oriuntur.

§. XXXII.

Frequentiores etiam sunt morbi, qui ex pravæ digestionis vitio, item ex mensium vel hæmorrhoidum defectu vel suppressione oriuntur.

Scholion.

Fœminæ frequentius ægrotant, & de variis incommodis conqueruntur, si sunt gravidæ, vel eo tempore, quo menses instant; multoque magis affliguntur, si defi-

deficiunt vel supprimuntur, aut plane in senioribus cessant. Crebrius quoque afficiuntur homines ex pravæ digestionis vitio & cruditatibus prima in regione stagnantibus, inde enim nausea, colicæ flatulentæ, diarrhoeæ cum torminibus, cephalalgiæ, vertigines, vigiliæ, spasmi præcordiales, inflationes ventriculi, dolores hypochondriorum, alvi adstrictiones; adfectus enim hypochondriacus dictus malum est, si ullum, frequens & familiare, quod plures homines per multos annos quotidie divexat et excruciat.

§. XXXIII.

Notabile est, quod morbi salutares, id est, qui ad salutem machinæ tendunt, longe frequentiores sint, quam qui in ejus perniciem cedunt.

Scholion.

Divinæ sapientiæ, tamquam architectici corporis humani, hoc beneficium debemus, quod plurimi, qui frequentissime homines exercent, morbi liberent corpus a gravissimis malis, dum materia vitiosa vel corrigitur, vel per convenientia emunctoria excernitur; quales sunt illi spasmi & affectiones morbosæ, quæ circa mensium vel hæmorrhoidum fluxum infestant, item omnes catarrhales et rheumaticæ febres, defluxiones, coryzæ, tusses humidæ, diarrhoeæ, intermittentes febres, variolæ, morbilli, arthritides, aliæque febrium species.

§. XXXIV.

Rariores sunt morbi, qui ratione ætatis, temperamenti & structuræ partium incongrui, ut & chronici graviores.

Scholion.

Ita infantibus vel pueris rarius vel plane non eveniunt podagra, apoplexia, hæmoptyses, vomitus cruenti, vel sanguinis ex hæmorrhoidibus, vel utero profusiones, nec non maniæ, melancholiæ; senibus vero rarissime accidunt hæmopthyses, epilepsiæ, variolæ, morbilli, phthises, lumbrici, spasmi hypochondriaci. Rariores etiam sunt apoplexiæ, hemiplexiæ, paralyses, mania, gutta serena, melancholia, epilepsia chronica; rarior quoque est vera phthisis et asthma spasmodicum, rarior hydrops et icterus niger, morbus niger, et vesicæ calculus; item lepra, scabies maligna: quia dicti hi morbi non tam facile oriuntur, sed summam imbecillitatem et dejectum robur partium earumque magnam labem et corruptionem, et sanguinis ac succorum maximam dyscrasiam, et viscerum obstructionem, quæ non tam facili negotio ingignitur, subindicant.

§. XXXV.

Differentia inter morbos raros & frequentes non caret in therapia suo usu, discimus enim exinde naturam earum rerum, quæ frequenter & graviter nostra corpora afficiunt iisque inimicæ sunt, ut majori cum cura earum noxam evitemus.

§. XXXVI.

Hujus generis sunt animi commotiones, aeris repentinæ mutationes, frigus, acida, lacticinia, & quæ excretiones menstruas, alvinas, & quæ per cutem fiunt, supprimunt, intemperantia, nimia voracitas, sedentaria vita.

§. XXXVII.

Dantur quoque plurimi ex morbis, qui stato tempore, certo mense, circa lunæ mutationes, vel certa septimana, die, vel etiam hora determinata redeunt, & hi vocari solent periodici; alii vero sunt morbi simplices, omnis circuitus expertes.

Scholion.

Differunt periodici a recidivantibus morbis, quia hi non servant periodos, utut variis de causis revertantur, neque confundendi sunt periodici cum remit-

mittentibus; nam dolores ex calculo, item colici, arthritici remittunt quidem, raro tamen certo ac definito tempore revertuntur.

§. XXXVIII.

Omnes affectus periodici habent suum fundamentum in motibus spasmodicis, quare & omnes morbi spasmodici, qui inæqualem circuitum sanguinis, ejusque congestionem in partibus efficiunt, sunt etiam periodici, & inter hos primas partes tenent hæmorrhagiæ.

Scholion.

De mensium & hæmorrhoidum fluxu res jam satis nota & explorata est, quod statas periodos servent, neque ignotum est, has sanguinis excretiones semper cum spasmo partium externarum & lumborum, quo comprimitur sanguis versus uterum & anum, fieri, & quia abortus etiam cum spasmis & nimiis uteri hæmorrhagiis invadunt, etiam illi inter affectus periodicos jure meritoque sunt referendi. Nam in recens nuptis non raro tertio mense & circa ordinarium fluxus menstrui tempus, exactissime etiam septimana respondente, non semel vel bis, sed sæpius ter quater, imo ultra recurrunt. Ita quoque multiplici experientia compertum est, & narium hæmorrhagias & hæmopthyses dari menstruas, & semper cum extremorum refrigeratione & constrictione invadere, neque rarum est, vomitus cruentos intra certum mensis spatium in feminis, quibus menses suppressi fuerint, reverti.

§. XXXIX.

Quando statæ & solennes excretiones sanguinis per nares, hæmorrhoides vel menses non respondent, & a spasmis fiunt sanguinis & humorum ad partes infimas congestiones, varia inde pathemata convulsiva, spasmodica, dolorosa periodica nascuntur.

Scholion.

Sæpissime occurrit in praxi, quod interceptas sanguinis per menses & hæmorrhoidas excretiones excipiant hemicraniæ: vel ophthalmico hemicraniæ, odontalgiæ, otalgiæ, it. capitis erysipelata periodica, neque minus in pectore asthmata spasmodica, tusses convulsivæ & violentæ. Circa præcordia vero graves anxietates, dolores, cardialgiæ, inflationes ventriculi ructuosæ, vomitus, sitis cum ariditate linguæ, ingentes dolores circa lumbos, & os sacrum fiunt, quæ omnia periodice eveniunt, & exacerbantur. Dantur quoque ex mensium defectu epilepsiæ, & motus convulsivi periodici, circa mensium maxime fluxum provenientes, & postea singulis diebus certis horis redeuntes. Neque minus ab eodem fonte hysterica pathemata; per periodos recurrentia, producta vidimus.

§. XL.

Cum spasmi maxime familiares sint tubis nervoso musculosis ventriculi & intestinorum, non mirum est, eos morbos, qui ex spasmo primarum viarum fiunt, periodos & stata sua tempora sæpissime servare.

Scholion.

Ita dolores cardialgici, colici sæpe certis horis recurrunt de die. Vidimus vomitus biliosos singulis pleniluniis recurrentes per aliquot dies cum summa angustia, anxietate & virium prostratione. Vidimus quoque ex spasmo duodeni icterum singulis mensibus dominica die recurrentem, & per aliquot dies perdurantem. Vidimus non semel, sed sæpius iterumque ex primarum viarum vitio & cruditatibus inde propullulantibus periodicas tusses, & infarctus pectoris certis horis de die vel nocte redeuntes, item vertigines, cephalalgias certis horis ingravescentes.

§. XLI.

Febres intermittentes statis & determinatis diebus, imo sæpius horis redire notissimum est.

Scholion.

Paroxysmi intermittentium etiam soboles sunt spasmorum, qui ex prima regione veniunt, postea partes extremas & corticem corporis, cutem & subjacentes musculos constringunt, sanguinemque ad interiora repellunt, ubi anxietates, difficultatem respirandi, & parvum ac debilem pulsum efficiunt, donec motu in contrarium facto a centro ad circumferentiam validiori, hi motus spasmodici discutiantur.

§. XLII.

Periodicorum morborum causa perperam interno agenti, quod determinato tempore motus præstet, vel fermento morbifico aut ætheris peregrini per lunas vel sidera influxui adscribitur; sed potius partium imbecillitati, quæ stagnationi & corruptioni humoris, inde producto spasmo occasionem subministrat, debetur.

Scholion.

Supra jam in *Cap. III.* §. 27. 28. 29. 30. 31. latius deduximus, spasmos semper relinquere post se quandam imbecillitatem, quæ deinde facile ad stagnationes occasionem subministrat, & ad motus jam adsuetas fibras perducere potest, id quod etiam suo calculo adprobare videtur *Galenus in Lib. II. de differentiis febrium, dum omnes accessiones ægritudinum ex membrorum dispositione male affecta ortum habere prodidit.* Atque etiam inter certas & status leges microcosmicas referenda hæc est, quod natura ad partes infirmas maxime humores ablegare soleat, præsertim si illa in spasmis ac motibus violentis est occupata. Ita frequentissime evenit, quod in hisce partibus quæ scarificatione vel incisione venarum aliquoties affectæ fuerunt, certis temporum intervallis, idque ex redundantia humorum, tensivi & pungitivi dolores ac languores ibi percipiantur. Observavimus, a contusione dorsi & scapularum circa æquinoctialia tempora in partibus affectis ingentes dolores recruduisse. Si dens vitio laborat & cariosus est, facile recrudescit dolor intra certum temporis spatium, præsertim circa vesperam; exemto autem dente omnis dolor consistit. Id quod unicum exemplum non potest deducere ad cognitionem causalem repetitionis febrium; necessario enim statuenda videtur mala in primis viis diathesis, quæ infirmitas stagnationem & motum humoris facit, qui postea causa febris est: sublata vero hac prava diathesi & vitio partis correcto necesse est, ut motus & febris provocatio cesset.

§. XLIII.

Morborum periodicorum causæ investigatæ clarissime medentem instruunt, quod non valentiora remedia, quæ spasmos concitant, neque opiata & narcotica, omniaque ea, quæ robur partium infirmant, locum habeant, sed potius roborantia, nervina, item diaphoretica cum clementioribus anodynis mixta magnum solatium adferant.

Scholion.

Pessime periodici affectus tractantur, præsertim si adsuefacti & habituales sint, per valentiora emetica, purgantia & sudorifera; hæc enim omnia robur partium valde infirmant, & spasmos magis adaugent, tantum abest, ut eos sistant. Deinceps ea est ratio atque indoles motuum adsuefactorum, ut a leviter nocente causa revocentur, cui removendæ tam valida remediorum genera minus quadrant. Neque etiam expedit, dolores vel convulsiones fortiori medicina sedativa tractare, quia in principio quidem alleviamentum quoddam præstant, postea vero pro-

ptet infirmitatem, quam partibus nervosis inducunt, pejoris indolis fiunt, & crebriori usu facile in cachexiam, tumores œdematosos ac lentas febres ægros præcipitant.

§. XLIV.

Datur etiam singularis species morborum, in quibus ad externas partes propulsa materia peccans stationem suam relinquit, & ad interiora revertitur, & hi vocantur retrogradi vel retrocedentes.

Scholion.

Variant multum inter se se, retrogradi qui adpellantur. Quidnam enim ex iis ad summam cutem, ejusque superficiem tantum feruntur, ut sunt morbilli, variolæ, purpura, scabies, crusta lactea, quidam vero profundius inhærent partibus carnosis & nervosis glandulisque, cujus generis sunt erysipelata, bubones venerei, pestilentiales, carbunculi, tumores podagrici, venerei, œdematosi, antiqua ulcera.

§. XLV.

Retrogradorum morborum pessima est ratio atque eventus, quia materia ad superficiem corporis detrusa indolis subtilioris salino-sulphureæ postea ad interiora delata nervosas partes occupans, gravissima pathemata excitat.

Scholion.

Quodsi enim materia retropulsa ad cerebrum ejusque membranas delata fuerit, graves affectus capitis, ut phrenitides, convulsiones epilepticæ, lethargus, hemiplexia, aphonia, gutta serena, mentis & memoriæ alienationes facile suscitantur. Si vero ad præcordia delata nervosas ibi fatigat partes, graves pectoris morbi, ut asthma convulsivum, tussis ferina, catarrhus suffocativus, difficilis & ægra cum anxietate & angustia spiratio & ingens virium collapsus resultant. Si vero ventriculi & intestinorum tunicis firmiter inhærescat, atrocia ventris tormina, cardialgiæ & periculosæ harum partium inflammationes, singultus, diarrhoeæ oriuntur. Ex quo intelligitur, quantum periculi omnes illi morbi habeant, qui ab exterioribus ad interiora convertuntur, id quod jam olim probe annotavit *Hippocrates in Coac.* §. 103. *erysipelas foras quidem accedere commodum est, intro autem converti lethale, invertitur autem intro, cum disparente rubore pectus gravatur, & difficilem spirationem habet*. Et quod de erysipelate hic dictum est, id de omni affectu externo, qui cum quadam inflammatione & dolore jungitur, intelligendum venit. Quod vero tantum periculi hi morbi alant, id ex eo fit, quod materia morbifica virulentæ indolis ad interiora relegata nervosas maxime partes obsideat, in quibus gravissima pathemata producit, nec tam facile ex iis rursus evelli potest. Quapropter oportet utique medicum hos omnes morbos, qui facile ab exterioribus ad interiora revertuntur, cautissime tractare, & ab omnibus iis, quæ ullo modo repellendi facultate pollent, uti sunt externa constringentia, item purgantia, emetica, sanguinis missiones, quæ ab ambitu corporis humores revocant, abstinere. Contra nihil præsentius est, quam ejusmodi in morbis corpora in perpetua leniori, & æquabili transpiratione servare, & omni modo a topicis sibi cavere.

§. XLVI.

Morborum alii sunt cogniti sive manifesti, alii incogniti sive occulti: illi dicuntur, quorum causæ cognitu faciles sunt, hi vero vel novi sunt, vel eorum natura, causæ, eventus adhuc latent.

Scholion.

E novis & incognitis morbis insignis occurrit locus in *Præfatione Cornel. Celsi Pag.* 14. dum ait, *rarius, sed aliquando morbus quoque ipse novus est, quem non incidere manifeste falsum est*,

cum ætate noſtra quædam ex naturalibus partibus carne prolapſa & arente intra paucas horas exſpiraverit, ſicut nobiliſſimi medici neque genus mali, neque remedium invenerint, quos ideo nihil tentaſſe judico, quia nemo in ſplendida perſona periclitari conjectura ſua voluerit, ne occidiſſe, niſi ſervaſſe videretur. Veteribus illi morbi, quorum cauſæ erant occultæ, θεῖόν τι ſive divinum quid in ſe continere judicabant, et tales fuerunt, quas non poterant ex temperaturæ facultatibus explicare, unde huc referebant inprimis epidemios, et qui ex aeris infeſta et virulenta quadam qualitate naſcebantur. Ceterum *Hippocrates Lib. de loc. in homine* §. 461. de curatione morborum incognitorum id egregie monet, ut, ſi quis morbum non cognoſcat, medicamentum bibendum non forte præbeat. Illud ſaltem hoc loco adjicimus, quod plurimi morborum et ratione indolis et cauſarum et ratione laborantis corporis, adeoque etiam ratione curationis ſint, proh dolor! incogniti non ex ſe et ſua natura, ſed propter ignorantiam eorum, qui divinam hanc artem temerario plane auſu exercent. His itaque et ego auctor, ſuaſorque ſum, ut cum prodeſſe nequeant, ſi non nocere velint, debiliſſimas ſemper medicinas porrigant, quibus maxime diaphoretica fixiora, clementer laxantia et analeptica temperata annumero.

PHILOSOPHIÆ
CORPORIS HUMANI MORBOSI
SIVE
PATHOLOGIÆ
GENERALIS
PARS II.

De rerum nocentium & insalubrium natura, proprietatibus & viribus in corpus humanum, item de omnibus iis, quæ ullo modo corpora ad morbos proclivia reddunt.

CAP. I.

DE

Rerum insalubrium & nocentium natura & viribus, speciatim de affectibus animi.

§. I.

CAusis morborum proximis exquisitius enucleatis & perspectis, tractationis nostræ ordo & methodus omnino requirit, ut jam rerum, quę lædunt functiones corporis & ejus conservationi resistunt, naturam & vires ad causarum morbificarum originem & generationem inquirendam ea, qua par est, accuratione & sedulitate investigemus atque evolvamus.

Scholion.

Cum morborum causæ, quæ corporis nostri motus, secundum naturam proportionatqs inque æquilibrio constitutos, turbant, ac pervertunt, non a se existentiam suam habeant, nec casu quodam incomprehensibili, sed ab aliis causis præexistentibus, & antecedentibus progignantur & sustententur; harum utique causarum primordia atque originem sollicita indagine ut perscrutemur, necesse est.

§. II.

Scientia earum rerum, quæ insalubres sunt, & corpori humano vivo ac sano nocent, atque ad causarum morbificarum productionem multum faciunt, medico tum ad præservationem, tum ad curationem morborum summe utilis & necessaria est.

Scholion.

Rectissime hinc definitur medicina ab ipso *Galeno*, quod sit rerum salubrium & insalubrium scientia. Etenim non sufficit, medicum earum tantummodo rerum, quæ saluti sunt corpori, ejusque sanum statum & valetudinem prosperam tuentur, notitia esse imbutum, sed id etiam potissimum requiritur, ut insimul illas res plene & exacte cognoscat, quæ miserandis doloribus & variis ærumnis corpora humana objiciunt, animo vigorem & integritatem demunt, ac morbos & prænaturam mortem inferunt. Nam quia præservatio a morbis circa remotionem & depulsionem causarum, quæ morbis ingignendis aptæ sunt, unice versatur, facile quisque medicorum solertissimus videt, scientiam harum rerum, quæ corpori officiunt, & vitæ ac sanitati adversantur, ipsi esse pernecessariam & ad suam perfectionem non parum contribuere.

§. III.

Uti causarum morbificarum multiplices sunt classes atque genera eorumque quædam celerrime & vehementissime, quędam tardiori gradu & longiori tempore vim suam nocentem exerunt; alia vero tantum partium dispositionem ad morbos inferunt & remote concurrunt: ita etiam non unius ejusdemq; sunt generis & virtutis res exitiosæ, siquidem nonnullæ citissime & efficacissime inq; minima mole operationem patefaciunt, nonnullæ tardius inq; majori mole & longiori tempore id præstant: aliæ vero tantum disposi-

tive ad causas morborum proximas ingignendas concurrunt.

§. IV.

Quemadmodum dantur morborum causæ, quæ motus partium solidarum, a quibus sanguinis circulus, vita, sanitas cum secretionibus & excretionibus congruis dependent, proxime ac immediate invertunt ac destruunt: ita similiter etiam dantur res, quæ hoc præstant, nocentissimæ, cujus generis sunt graves animi commotiones & omnes illæ materiæ, quæ veneni vim habent, & cum magna vehementia ac celeritate inque minima mole solidorum motus destruunt.

§. V.

Plethora & cacochymia magnę sunt morborum, præsertim chronicorum, causæ: hinc omnia ea, quæ ad nimiam redundantiam, item summam impuritatem & corruptionem sanguinis & humorum aliquid conferunt, in classem insalubrium & nocentium jure meritoque referri debent.

Scholion.

Si probe naturam & vires causarum morbificarum cognitas atq; perspectas habeamus, utique nobis in facili erit earum rerum naturam explorare, quæ infestæ sunt corpori & causas illas stabiliunt.

§. VI.

Quia excretiones sanguinis tum puri, tum impuri consuetæ interceptæ, itemque ordinarię evacuationes superfluarum & excrementitiarum sordium per urinam, alvum, & cutis porulos cohibitæ ad productionem plethoræ & ad generationem & augmentatio nem impuri ac lutulenti sanguinis & lymphæ variarumque excrementitiarum sordium in corpore plurimum contribuunt, facile hinc potest intelligi, omnia illa, sive ex classe rerum naturalium, sive non naturalium & præternaturalium sint, quæ salutares illas sanitatis conservatrices excretiones ullo modo impediunt, pro rebus maxime noxiis & infensis esse habenda.

Scholion.

Ad hunc censum pertinent nimia ciborum copia, acidorum & viscidorum abusus, aer valde humidus & frigidus, vita laboris & motus expers, incongruus potus, cibi plane corrupti & alieni, atque id genus plura.

§. VII.

Cum dejectio virium in universo corpore vel atonia & infirmitas certarum partium ad stagnationes humorum, obstructiones glandularum, & viscerum corruptiones, adeoque ad passiones chronicas inferendas & acutas funestas reddendas multum contribuant, hinc facile concludendum, omnia ea, quæ infirmant corpus & partium tonum ac robur dejiciunt, ut sunt præcedentes morbi vel imprudentes remediorum administrationes, res esse nocentissimas & ad morborum, ipsiusque adeo mortis generationem aptissimas.

§. VIII.

Quoniam morbi non solum ex iis rebus, quibus ad vitæ sustentationem quotidie opus habemus, in corpore nostro progignuntur, sed subinde etiam ad morborum productionem multum conferat peculiaris alicujus corporis structura & natura, hinc utique a medico & ætas & sexus, & temperamentum & habitus corporis & nativa atque hæreditaria, seu a parentibus suscepta partium constitutio, ipsa quoque consuetudo, quæ altera est natura, probe consideranda sunt, ut inde certus reddatur, ad quos morbos singula hæcce disponant.

In-

§. IX.

Inter res nocentissimas, & quæ celerrime corpora afficiunt, & morbos, imo mortem inferunt, jure optimo valde gravia animi pathemata sunt referenda.

Scholion.

Tanta est affectuum animi vehementia, ut celerrime corpus etiam firmissimum et integra sanitate fruens lædere, ejusque motus ordinatos, qui vitæ præsunt, destruere, pervertere et gravissimos morbos, imo subitam mortem inferre possint; hinc adeo fit, ut potentia ac celeritate nocendi validissima etiam venena superent, quæ non tam cito mortem inferunt, vel in momento in actiones vitales grassantur, quam subitus et vehemens animi affectus, qualis est ira vel terror.

§. X.

Animi pathemata in fluidum nerveum, hujusque ministerio in partes nerveo-musculosas, quæ motuum directioni præsunt, proxime & immediate agunt.

Scholion.

Affectus animi maxime ac primario afficiunt cor et arterias, deinde operatio eorum transit in membranas cerebri, ventriculi et intestinorum, tum in ductus biliarios et urinosos, præcipue vero in tubulos et fibras subcutaneas; hæ enim partes singulæ ex sensibilissimis fibris membranoso-nerveis constructæ sunt. Quod vero in fluidas partes animi pathematum vis et operatio se se exserat, id inter alia ex eo clarum fit, quod per salivam, per lac nutricum longe gravissima mala in infantes inde transferri queant.

§. XI.

Quemadmodum motus solidorum ac inde dependens fluidorum triplici modo læditur, dum vel vehementior & celerior fit contractio nervoso-musculosarum partium corporis, & motus ab internis ad exteriora tendit: vel ab exteriori partium constrictione motus humorum ad interiora vergit, vel tonus & robur partium plane dejicitur & perit, atque ob atoniam & imbecillitatem circuitus sanguinis & humorum imminuitur: ita etiam affectus animi simili plane modo operantur, & motus solidorum ac fluidorum turbant, uti ex mox subjungendis evidentissime patebit.

Scholion.

Præclara de operatione affectuum animi scribit *Pergamenus Lib. II. de cauf. sympt. Cap. V.* ubi hæc verba leguntur: *est quædam ex primis, &, ut aliquis diceret, principalissimis moventibus ipsa naturalis caloris introforasque delatio multas animi passiones sequens, simul autem cum ipso & spiritus & sanguis modo intro & ad principium feruntur ac contrahuntur, modo foras distenduntur & funduntur. Et licet motus hos evidenter perspicere cum in aliis multis, tum in ipsis animi perturbationibus e. g. terrore & ira, ille intro & ad principium spiritum & sanguinem una cum refrigeratione corporis superficiaria subducit, & contrahit, hæc vero foras agit, fundit & calefacit.*

§. XII.

Ira ejus est indolis, ut vehementiori partium nervoso-musculosarum contractione totum systema nervosum celerrime commoveat, & systolen cordis eique adnexorum vasorum cum arteriosorum, tum venosorum, & tonum etiam partium fibrosarum universo in corpore mirifice adaugeat, ut adeo recte a veteribus parva febris, insania, ac momentanea epilepsia dicta fuerit.

Scholion.

Equidem post iram manifestum motus cordis augmentum, pulsus intensio, respiratio concitatior, sitis, calor, inflatio et robur faciei, arteriarum capitis, præsertim circa tempora, major pulsatio et intumescentia, oculorum ferocia, tremor extremarum partium et actionum mentis præcipitantia observantur, quæ omnia luculentum satis de impetuosiori fluidi nervei et sanguinis motu edunt testimonium. Neque parum ad hujus rei illustrationem confert illa observatio pra-

ctica, qua edocemur, nihil tam celeriter febrem acutam biliosam intermittentem inflammatoriam concitare posse, quam ipsum iracundiæ vehementiorem affectum.

§. XIII.

Deinceps is quoque iræ liberioris & a metu, tristitia vel vindicandi libidine non interruptæ effectus est, ut sanguinem moveat a centro ad circumferentiam, & hoc modo humores viscidos, & hinc inde in vasis stagnantes & firmiter hærentes resolvat, discutiat, & excrementa ad habitum corporis externum detrudat. Et ob hunc motum resolutorium & excretorium adauctum accidit, ut iracundiæ affectus interdum saluti sit corporibus, frigidioris præsertim temperamenti, & in morbis sic dictis frigidis, & qui ab humorum infarctu ac nimia mole proficiscuntur.

Scholion.

Sicuti febris sive intensior solidorum & fluidorum motus, quo cum impetu sanguis circumvolvitur, ad viscidorum humorum resolutionem & materiæ heterogeneæ ad habitum corporis protrusionem maxime confert; ita illud ipsum etiam contingit in ira, unde animadvertimus, purpuram, variolas, morbillos, erysipelata ab eadem fuisse excitata & graves ac contumaces morbos ejus prudenti proritatione fuisse sanatos. Quare *Hippocrates Lib. II. Epidem. Sect. IV.* hoc remedii genus commendavit in iis, qui ex assiduo leguminum usu crurum impotentes facti fuerunt, dubio procul ad viscidum sanguinem resolvendum & calorem ac spirituascentiam sanguinis reparandam. Dicit enim gravissimus auctor: *diligentia adhibenda est, ut excandescentia inducatur, & coloris reparandi, & sanguinis in habitum corporis invitandi causa.* Alio vero loco ita fatur: *ira frigidis remedio est.* Cujus in sententiam eunt plures alii gravissimi viri, uti passim hinc inde annotatæ observationes contestantur. Ita paralysin inveteratam & singultum enormiorem iræ beneficio sanatum describit *Valeriola Lib. II. Obs. IV. Dan. Beckerus de culcrivoro Borussico Quæst. IX. & Crato Lib. VI. Consil.* in paralytico & phlegmatico iram cum insigni euphoria proritari asserit. *Horstius Lib. III. Consil. Epist. XII.* refert: triennalem paralyticum, qui ob præsentiam hostis in furorem fuerit actus, e lecto repente prosiliisse, & cum sociis civibus hostem invasisse. Porro etiam in aliis affectibus confirmatis mirabilem iram præstitisse opem observationes testantur. De iræ efficacia in podagrico quodam egregiam communicat observationem *Pechlinus Lib. III. Obs. 28. & Bartholin. in Hist. Anat. Cent. VI. Hist. XXVIII.* Quartanas & tertianas febres contumacissimas subito & vehementi iracundiæ affectu sublatas fuisse memorant *Miscell. Nat. Curios. Dec. II. A. III. Obs. 93. cit. Paræus Lib. I. Cap. XXIII. Valleriola Lib II. Obs. IV.* stypticitatem alvi ab ira solutam refert. conf. quoque *Miscell. Nat. Curios. Dec. II. A. V. pag. 57.* mutum ira loquentem vid. *in Act. Hafniens. Vol. I. obs. 81.* Illud certum est, iram minus esse pernicialem, quam reliquos animi affectus: *vid. Baco de Verulam. in Hist. Vit. & mort. pag. 249.* Cavendum vero maximopere est, ne in cholericis, vel etiam in cachecticis, & ubi male constituta sunt viscera, itemque ubi ad erysipelas, ad hæmorrhagias, ad apoplexiam, & ad metastases sanguinis ad caput; ad effectus spasmodicos inclinant corpora, ejusmodi curam adhibeamus.

§. XIV.

Ulterius ira spasmodica partium, qua agit, strictura vim suam imprimis in ventriculum & intestina, ceu partes valde nervosas & membranaceas exquisitioris sensus & motus, exerit; & de facili inflammationem ibidem subinde periculosam, imo lethalem efficit.

Scholion.

Nihil frequentius in praxi occurrit, quam ab ira inflammationem pati ventriculum & intestina, eamque cum primis lethalem fieri, si mox potus frigidus paulo avidius superingeratur, vel purgans, vel emeticum propinetur ad bilem

ab

ab ira, ut vulgo putant, commotam e ventriculi sinu exturbandam. Et facillime quidem hoc contingit in subjectis debilibus, qualia sunt hypochondriaco malo obnoxia. Ita in virgine hypochondriaca post iracundiam notavimus inflammationem lethalem, quæ duravit viginti quatuor dies, cum delirio & circa mortem secessu sanguinis per alvum. Aucta fuit inflammatio ultimis ægritudinis diebus, cum denuo iracundia excanduisset, & notabile etiam erat in hoc subjecto, quod fęces per intestina inflammata & sphacelata transierunt ad colon. Ceterum non semel, sed aliquoties vidimus, a purgantibus vel emeticis post graviorem iracundiæ affectum exhibitis omnia versa fuisse in deterius, & mortem acceleratam. Neque enim aliam, quam nocendi facultatem hoc in statu exerere possunt memorata pharmaca, siquidem eorum operatio spasmis tunicarum ventriculi & intestinorum absolvitur. Cane igitur & angue pejus vitanda sunt in affectionibus & symptomatibus ab ira productis omnia purgantia drastica & emetica. Quo in casu potius exhibere convenit blanda antispasmodica, diaphoretica & nitrosa, bilem corrigentia & abstergentia, neque minus laxantia benigniora rhabarbarina.

§ XV.

Agit insuper iracundiæ affectus in membranas cerebri & alia viscera, ubi sanguis iræ impetu celerrime adpulsus regredi nescit, eamque ob rationem subsistens inflammationes periculosissimas efficit.

Scholion.

Quodsi ad caput impetuosius compellitur sanguis, in meningibus exoritur phrenitis. Observavimus post ingens sanguinis profluvium per venas sedis in hypochondriaco accedentem iram vehementem ita constrinxisse colon, ut funis instar contortum & angustatum fuerit, & sanguinis ad caput appulsum augendo delirium convulsivum funestum in viro generoso induxerit. *Hildanus Cent. I, Obs. XVII.* meminit juvenis, cui caput vulneratum & cranium fractum erat, qui ex sola ira in phrenesin incidit, ac mortuus est. Cranio post obitum aperto inventæ fuerunt cerebri membranæ inflammatæ venæque & arteriæ sanguine congrumato turgentes. Si ad pectus fertur sanguis non raro ab ira exorbitante, oboritur pleuritis & peripneumonia, ad abdomen delatus suscitat inflammationem hepatis. Erysipelas quoque subsequi iram, præsertim in cacochymicis & scorbuticis corporibus, res familiarissima est.

§. XVI.

Peculiarem vero vim ira exercet in ductus biliosos & hepatis, adeo ut eorum strictura fortiori facile hepar scirrhosum fiat, imo calculi in cystide ac ductibus biliariis generentur, quia liber motus & effluxus bilis hac ratione impeditur.

Scholion.

Præsertim hoc accidit ab ira pessimę notæ, quæ cum tristitia aut metu, ubi vindicandi occasio aut facultas deest, conjungitur. Propter constrictionem quoque horum ductuum icterus fit, qui facile in vesicæ biliariæ calculos desinit, quemadmodum id ex sectionibus cadaverum eorum hominum, qui ictero demortui sunt, apparet.

§. XVII.

Quando bilis ab iræ affectu vehementius commovetur, & copiose ex ductibus biliariis & cysticis ad duodenum & ventriculum effunditur, ex ejus ibidem facta stagnatione & concepta ob diuturniorem moram acredine nausea, vomitiones, diarrhϾ, cholericæ passiones, cephalalgiæ, anxietates, febres biliosæ continuæ & intermittentes suscitantur.

Scholion.

Hinc est peculiare illud iracundorum symptoma, quod in latere dextro sub scrobiculo cordis sentiant dolorem quendam constrictivum, in ore autem amarorem. Originem suam hæc pathemata non aliunde ducunt, quam a motu bilis ejusque effusione in intestina impetuosiori: dum ductus biliarii, nervosis ac mus-

scu-

sculosis tunicis contexti, ab influxu spirituum animalium citatiori nimium compressi ingentem quantitatem bilis exonerant & infundunt duodeno, unde etiam dependet inclinatio ad vomitum & diarrhœa, quare *Hildanus Cent. VII Obs. XVII.* annotavit, alvum subductam fuisse ab ira, ac si pharmacum adsumtum fuisset. Si bilis acrimonia delinquit, & a frequentiori hoc adfectu bilis nimium effunditur, intestinorum & ventriculi erosiones cum lenta febre sequente non raro vidimus.

§. XVIII.

Tandem & illud proprietatibus iræ accensendum venit, quod intensiori partium solidarum & fluidarum per eam reddito motu sanguis copiosior cum impetu ad partes pellatur, quas deinceps nimium & venarum ibi existentium orificia aperit.

Scholion.

Constat experientia practica, iram maximam habere facultatem, in consuetis & dispositis maxime enormes sanguinis excretiones, sive per nares, sive per venas ani, & in feminis per uterum excitandi. Quotidianum etiam fere est, vultum statim rubore suffundi; & venas capitis, præsertim frontales, mirum quantum intumescere, mox etiam sanguinem naribus, si hæc hæmorrhagia olim juveni consueta fuit effundi. Ita vidimus feminas ab iracundia in uteri hæmorrhagias incidisse, vel etiam hæmorrhagias narium passas fuisse. Et hæc quoque est ratio, quare in senibus & plethoricis vehemens ira apoplexiam sanguineam, quæ fit ab arteriolis plexus choroidei in capite præruptis, non raro producat.

§. XIX.

Terroris effectus est spasmodica partium externarum constrictio, qua sanguis a circumferentia ad centrum propellitur, & omnis generis excretiones supprimuntur; hinc disponit maxime ad morbos, qui ab excretionibus sanguinis sufflaminatis ejusque regurgitatione ad interiora proveniunt.

Scholion.

Observamus a terrore subito & vehementi habitum corporis externum constringi, unde vasa detumescunt, venis plane nullis vel minimis tantum apparentibus, facies pallorem contrahit, partes externæ refrigerantur & contremiscunt. Et cum sanguis sic cum impetu ruat ad cor & pulmones, excitat ibi mole sua premente anxietates intensas, spirandi angustiam, pulsus debilitatem & frequentiam. Et quoniam cor ab onere hoc sese expedire conatur, fluidum nerveum non raro maximo cum impetu in ejus musculos fertur & convulsivum motum ejus, sive palpitationem, quæ fere individuum est signum terrore affectorum, producit. Quanta vel ex solo terrore spirituum in sanguineo fluido condensando & præcipitando fit potentia, docet *Malpighius Obs. de Polypo*, ubi refert, virum quemdam robustum terrore perculsum, subito in pulsus inæqualitatem ac obscuritatem incidisse, & recurrente ingenti spirandi difficultate brevi tandem per sputa quandoque rubri sanguinis portiones, quandoque copiosa alba quædam frustula excrevisse, postremo turgentibus superioribus & coercita sanguinis copia suffocatum interiisse. Terrorem quoque cor virtute sua spoliare, horroremque febri similem inducere, effatum est *Moebii in Institutionibus Lib. 7.* siquidem in febris principio itidem partes extremæ spasmodice constringuntur, ut sanguis non libere possit in illas influere, sed potius retrogrado motu ad cor pellatur, ubi subsistens anxietates efficit ineffabiles.

§. XX.

A spasmodica partium ob vehementiam terroris constrictione etiam illud dependet, quod omnis generis evacuationes vel retardentur vel penitus sistantur.

Scholion.

Nihil frequentius in praxi occurrit, quam a terrore subito extorto alvum fieri adstrictiorem, ita ut vel quinque vel sex diebus quandoque non deponatur: transpirationem quoque imminui, mensium

sium, lochiorum, hæmorrhoidum & urinæ suppressionem accidere sæpe momentaneam. Neque novum est in puerperis & lactantibus lac in mammis coagulari & purpuram in febribus acutis vel exanthemata in variolis, morbillis retropelli, uti produnt *Miscell. Nat. Curios. Dec. 2. A. 9. obs.* 18. Vidi non semel, sed sæpius atque iterum, fonticulos & ulcera antiqua a vehementi terrore non sine periculo consolidata, asthmate & colica convulsiva subsecutis.

§. XXI.

Singularis est observationis, quod terror non tantum fluxum sanguinis cohibeat atque sistat, præsertim in juvenculis virginibus & quibus venę sunt exiliores, sed etiam quandoque eundem resuscitet.

Scholion.

Non semel, sed sæpius in praxi annotavimus, mensium fluxum nimium modo cessantem, terroris vi illico fuisse resuscitatum; neque minus lochia post abortum vel partum immoderate fluentia, si videantur jam sanata & in statum pacatiorem deducta, ex terrore confestim revocari, quod forsan accidit ob nimiam vasorum uterinorum relaxationem, qua impetus sanguinis, a partibus exterioribus repressi, ad imbecillia vasa uteri urgetur.

§. XXII.

Quia terror reprimit sanguinem ad interiora ejusque motum plane inæqualem reddit, hinc is certa in parte congestus pro diversitate locorum, quibus insidet, gravia excitat symptomata & multiplices affectiones.

Scholion.

Si in capite ejus fit congestio, non raro apoplexiæ, hemiplexiæ, paralyses, epilepsiæ & convulsivi motus fiunt, secundum observationem *Plat. Lib.* 1. *p.* 17. Elegantissimum locum, qua ratione ex terrore quidam delirare & spectra videre possit, vid. apud *Hippocratem Sect.* 5. *pag.* 125. In corde vero accumulatus sanguis inducit ejus palpitationem, anxietatem, syncopen, lipothymiam, in pulmonibus spirandi difficultatem, hæmopthysin, catarrhum suffocativum, in utero apud gravidas abortum. Mensium tempore invadens feminas terror spasmodica symptomata excitat. *Ita Raygerus in Obs. Med. Obs.* 60. *p.* 131. meminit virginis cujusdam, quæ ex terrore levi aliqua de causa concepto incidit in hysterica symptomata, scilicet difficilem respirationem, dolorum lumborum pedumque, lipothymias & alias molestias, cum mensium obstructione nullis remediis facile expugnanda. Similiter observatione constat frequenti, mammas in puerperis & gravidis singulariter affici terrore, dum sæpius tubercula in iis exurgunt, quæ interdum in ulcera cacoethica vel carcinoma mali moris mutantur. A congesto quoque & ad stasin deducto sanguine per terrorem exulcerationes labiorum & in certis partibus tumores erysipelaceos progigni, in vulgus notum est. In abdomine post terrorem vel metum gravem flatus & borborygmi infestare solent, qui sæpius vel cum alvi fluxu, quod bonum est, vel cum ejus obstructione & abdominis distensionè terrore perculsos affligunt, & hinc contingit, a terrore hypochondriacorum & hystericarum symptomata familiaria mirifice exacerbari.

§. XXIII.

Quemadmodum terror corpora maxime imbecillia, & quæ sanguine bono ejusque sufficiente ad partes externas influxu destituta sunt, invadere solet: ita in iisdem quoque majorem violentiam exercet.

Scholion.

Terror & frigus debilitatis corporibus validissime nocent & symptomata spasmodica facile excitant. Experientia certa cognitum perspectumque habemus, si terror post hæmorrhagiam largiorem, vel etiam sub mensium fluxu, vel post eorum proruptionem copiosam aut diuturnum morbum, vel etiam partu debilitatas feminas invadat, spasmos & flatulentias primarum viarum, quin imo multo truculentiora non sine magno vitæ periculo sequi pathemata, cujus generis sunt animi deliquia, extremorum tre-

tremores, paralyses, apoplexiæ, respiratio difficilis, pectoris angustia cum metu suffocationis & horrendæ cordis palpitationes, omniumque virium subitus lapsus. Quid quod nihil magis morbis contagiosis viam pandit, & miasmati pestilentiali aditum præbet, quam gravis terror. Deinde etiam certissimum est, terrorem morbis acutis continuis præcedentem sævissime inferre symptomata, & sæpius immutare totum morbi genium, ut medicus etiam peritissimus, nisi certus fuerit de causa hac antecedente, in prognosi sua insigniter fallatur. Dici quoque vix potest, quantum terror noceat in morbis acutis, si præsertim die critico superveniat. Evacuationes enim criticas supprimendo & exanthemata repellendo, faciem morbi longe aliam reddit, & ægrum ut plurimum dat internecioni. Ita non semel notavimus, a terrore in cacochymicis febrem lethalem cum summa virium dejectione fuisse obortam.

§. XXIV.

Nulla res tam infensa est vitæ senum, quam gravis terror.

Scholion.

Aliquot nobis nota sunt exempla, ubi senes adhuc vegeti a terrore tam periculose læsi fuerunt, ut appetentia ciborum omni dejecta, & placido somno destituti, ad pristinas vires redire non potuerint, sed marasmo & lento calore confecti, diem extremum objerint. Si enim tanta terroris vis est, ut robustos homines infirmet, multo magis minus valentes & infirmiores lædere debet, eorumque vires depopulari.

§. XXV.

Neque vero tantum varii generis morbos inducit terror, sed etiam quandoque ipsius subitæ mortis causam præbet efficacissimam.

Scholion.

Multa hanc in rem exempla in medicorum prostant monumentis. Hac enim ratione plures interiisse dudum notavit *Galenus lib. de caus. sympt. Cap. V.* Ita & *Plinius Lib. VII. Hist. Natural. Cap. 36.* refert, Publ. Rutilium, nunciata fratris in consulatus petitione repulsa, illico exspirasse. Heli quoque Judæorum Pontificem & Judicem accepto tristi nuncio de clade, qua Palæstinæ hostes, capta arca occisisque ipsius filiis, Judaicum exercitum affecerant, magno subitoque terrore oppressum, de sella retrorsum cecidisse, ac subito expirasse ex sacris literis constat, ne de nuru ejusdem hoc loco dicamus. Conf. quoque *Miscell. Nat. Curios. Dec. 3. A. 9. & 10. obs. 57. pag. 114. Bonetus in sepulchreto suo. Fort. Fidel. de relat. med. Lib. 4. Cap. 3. Raygcr. in Obs. med. obs. 96. Bartholin. Hist. 76. Cent. 4.* Plura quoque exempla collegit & hinc inde historiæ suæ inspersit *Valerius Maximus*. Rationem autem hujus tam subiti & funesti eventus investigare, in proclivi est; sanguis enim hoc modo circa cor & pulmones accumulatus coagulationem, si præsertim natura existit debilis, lethalem promtissime subit.

§. XXVI.

Licet motus, quem terror inducit, a superficie corporis ad centrum vitæ & sanitati corporis nostri sit inimicissimus, & ad morbos internos curandos minus utilis vel constantis effectus; nihilominus tamen observationes inveniuntur, quæ docent, terrorem quandoque in certis morbis fuisse remedio.

Scholion.

Ita *Rolfinccius Comment. in I. aphorism.* 1. profert exemplum maniaci, qui incusso terrore a larvato homine sanatus est. Ipsam paralysin subito incendii terrore cessasse in viro alterius partis solutione affecto, per complures annos omni ope humana destituto, eleganti observatione refert *Fr. Valeriola Lib. 2. Obs. 4. Pechlinus Lib. 3. obs. 24.* annotavit, uterum prolapsum terrore sanatum fuisse. Conf. quoque *Zacut. Lusit. Lib. 2. obs. 95.* Vulgari experimento hæmorrhagiæ narium ex improviso adfusa frigida aqua, ut terrore percutiantur affecti, sæpissime tolluntur, atque cohibentur, *Mæbius in Epitome Instit.* L. IV. P. II. *Cap.* 8. memorat terrore arthritidem curatam fuisse, quod non aliter fit, ac quia terror ex extremis partibus spasmo repellit ma-

materiam, quemadmodum adposito cataplasmate adstringente parti affectæ podagra quandoque recedit, sed non semper salutari cum effectu. *Valteriola in obs. pag. 162.* refert, singultum contumacissimum terrore subitaneo excitatum curatum fuisse; ratio nulla alia est, quam quia partes nervosæ & musculosæ, quæ singultum efficiunt, terrore constrictæ vehementiorem fluidi nervei adfluxum intercipiunt. Cavendum tamen quam maxime est, ne has curationes terrore præstitas universales habeamus ac temere imitemur. Sunt enim hæ curationes & rariores & insecuriores, nam is motus naturæ, qui ab exterioribus versus interiora sanguinem & humores impetuose propellit, valde suspectus habendus est. Si quando itaque a terrore salutaris effectus, vel morbi curatio sequuta fuerit, id nostro quidem judicio non aliunde fieri arbitramur, quam intensiori & quasi febrili sanguinis ad externas partes commotione, quæ sæpissime vehementem terrorem, præsertim in vegetioribus, comitari, & subsequi solet.

§. XXVII.

Terror salutariter solvitur motu intensiori cordis & arteriarum quodam febrili cum subsequente sudore.

Scholion.

Quia vehementiori spasmo superficies corporis constringitur, & sanguis versus interiora urgetur, non secus ac in febre fieri solet, collecti circa vitales partes humores intensum cordis & arteriarum motum, qui febrilis dicitur, efficiunt, quo postea restituitur sanguini pristinus circulus, unde calor occupat rursus externas partes, & ita salutaris fit solutio morbosi status a terrore inducti.

§. XXVIII.

Quædam gravia symptomata a terrore fiunt statim in principio, dum sanguis ad interiora vehementi spasmo propellitur, uti sunt anxietates, palpitationes cordis cum virium dejectione, item animi deliquia & apoplexiæ: quædam vero secundo vel tertio die obveniunt, cum sanguis cursus cum quodam impetu ad exteriora vergit, & hujus generis sunt sanguinis immodicæ profusiones per hæmorrhoides, per uterum, quæ in gravidis abortum faciunt, per pulmones, per nares. Huc pertinent quoque erysipelata & tumores glandularum inflammatorii v,g. in mammis, glandulis inguinalibus, pone aures, qui quandoque tertio die terrore correptis superveniunt.

§. XXIX.

Ad sævissima illa mala, quæ terrorem insequuntur, avertenda, non opportunior datur medicina, quam quæ spasticas partium nervosarum stricturas relaxat, vires reficit & sanguinis cursum ad exteriora promovet, eumque liberiorem reddit.

Scholion.

Quia tam gravia & periculi plena symptomata a deterrimo illo affectu proficiscuntur, omni utique modo providere oportet medicum, ut commoda medicina ea præcaveat, quod optima ratione efficitur, spasmodicis stricturis externarum partium attemperatis & sanguinis circulo ad exteriora revocato, quem in finem obtinendum ego cum felici semper successu uti solitus sum mixturis, quæ aquas analepticas & antepilepticas habent, ut sunt aquæ liliorum convallium, florum tiliæ, salviæ cum vino & sine vino, balsamum embryonum, misceri potest essentia ambræ, spiritus nitri dulcis, mixtura simplex vel etiam essentia theriacalis, item pulvis bezoardicus. Præterea liquor noster balsamicus tribus partibus liquoris mineralis anodyni nostræ præparationis mixtus, & ad guttas triginta vel ultra propinatus expertissimæ virtutis hoc in genere nunquam non observatus fuit. Juvat quoque corpus in quiete servare & probe tegere, frictiones circa præcordia & partes extremas adhibere, pedes quoque balneo immittere & molliente clysmate alvum eluere. Sanguinis quoque missio in plethoris necessaria est, hac tamen cum cautela, ne statim inter initia, ubi omnia frigent & tremunt, administretur, sed tum, quando pulsus in-

incipit fieri major, & redeunt vires & calor ad partes externas revertitur. Nihil vero deterius est, quam potum frigidum vel externum frigus admittere, & validiora purgantia, emetica aut nimis calida propinare, siquidem hisce omnibus spasmi invalescunt.

§. XXX.

Ex iis affectibus, qui tonum & robur partibus motricibus & nerveis suffurantur & vires maxime subtrahunt, nullus validior est, quam diuturnior & profundior tristitia animique angor.

Scholion.

Sicuti tres maxime motuum naturæ hostilium & morbificorum dantur classes, ut vehementior febrilis, qui ab intra foras cum impetu pellit sanguinem, & spasmus, qui ab exterioribus eum urget ad interiora, & denique atonia, quæ in nimia resolutione & relaxatione fibrarum motricium & remissione toni consistit: ita etiam tres vehementes in anima sic dicta sensitiva exurgunt passiones, quæ singulas has motiones morbosas peculiari modo fovent & sustinent, adeo, ut ira motu febrili, terror spasmo, tristitia atonia operationes suas exerant. Et quemadmodum ira & terror celerrime agunt, ita tristitia tardiori paulo gradu nocet, paulatim corporis vires depascendo & tonum ac robur partium solidarum solvendo.

§. XXXI.

Tristitia solvit vires corporis, dum pulsum reddit exilem ac lentum, appetentiam & digestionem dejicit, vires corporis convellit, faciem reddit pallidam, cutim flaccidam, transpiratum remissiorem, frigus in partibus extremis, alvi crebras dejectiones, somnum turbulentum parit.

§. XXXII.

Quia tristitiæ affectus tonum & robur fibris motricibus sensim sensimque suffuratur, cordis motum & sanguinis circulum reddit languidiorem, adeoque excretiones sufflaminat atque obstructiones vasorum viscerumque infarctus gignit, unde longorum & difficilium morborum origo est.

Scholion.

Tristitia maxime infesta est visceribus, præsertim imi ventris, inque primis cursum sanguinis per ramos venæ portæ atque per lienem, pancreas & hepar sufflaminat. Quandoquidem hæc viscera jam tum naturali quadam imbecillitate toni laborant, quia fibrarum carnearum & nervosarum elatere sunt destituta, & vena etiam portæ pulsu caret, & ordinario sanguinis segnior fit per hæc viscera trajectio; hinc facile potest intelligi, ab affectu tristitiæ hæc viscera multum pati, & longe imbecilliora reddita morbis, qui ex horum officio neglecto proveniunt, valde obnoxia fieri. Unde *Hipp. Lib. 2. de Morb.* ait: *Cura visceribus veluti spina est atque illa pungit*. Prodeunt vero a tristitiæ affectu maxime cachexia, scorbutus, malum hypochondriacum, paralysis.

§. XXXIII.

Tristitia pro diversitate partium, quarum tonum destruit, & quas infirmas reddit, ut ad stagnationem & decubitum humores fiant proclives, alios atque alios graves producit morbos.

Scholion.

In capite ad melancholiam, maniam, affectus soporosos, hemiplexiam, paralysin, ad guttam quoque serenam; in regione pectoris ad animi deliquia, ad polyposas concretiones, cordis palpitationes: in regione præcordiali ad inflammationem ventriculi, appetitum dejectum; in intestinis ad diarrhœam, flatulentias hypochondriacas, imo ipsum affectum hypochondriacum disponit, unde *Sanctorius sect. 7. A. 3. mærentes*, inquit, *facile obstructiones, partis duritiem & affectum hypochondriacum patiuntur*, eam nempe ob rationem, quia mœstitia, si diu durat, carnes frigidas facit, dum impedit, ne perspirabilium crassa & inutilis portio exhalet. In reliquis abdominis visceribus cachexiam & maxime scorbutum inducit. Et de scorbuto quidem, quod

quod is originem suam a profundiori tristitia ut plurimum ducat, multis in locis præclare monuit *Severinus Engalenus* in *Tract. de scorbuto*; siquidem *pag.* 3. ubi de causis scorbuti agit, hunc in modum verba facit: *quos cum crassiori victus ratione diuturnior mæstitia exercuit, de his ægrotantibus constanter semper prædicere ausus fui, eos a scorbuto morbo vel solo vel aliis permixto teneri*. Pressius adhuc hanc suam sententiam explanat *Obs.* 9. *pag.* 300. ubi ait: *quos hac affectione laborasse novi, omnibus fere vel post crassum & melancholicum victum vel post diuturniores tristitias advenisse eam memini*. Conf. quoque *Obs.* 27. *p.* 293. *it.* 284. In renibus calculum gignit, in utero mensium suppressionem facit. Observavimus, si magna tristitia ob damnum acceptum, ob maritum vel liberos defunctos, incidat in mensium fluxum, illum statim inordinatum fieri, & gravissime inde luere feminas, adeo, ut sæva pathemata spastica subsequantur, concomitante subinde purpura. In habitu porro corporis ad macilentiam, ad sudorem frigidum maxime in locis inferioribus, nimirum in pedibus, disponit.

§. XXXIV.

Observatione constat, morbos alios benignos & familiares hominibus per diuturnam mœstitiam periculosos & lethales fieri & medicamentis omnem in atrocioribus symptomatibus avertendis alias insitam vim demi ac denegari.

Scholion.

Ita observavimus, in feminis pathemata hysterica, in viris calculum, podagram, itemque scorbutum ob invadentem ingentem tristitiam sævissima, imo lethalia symptomata concitasse, eam videlicet ob rationem, quia hic affectus vires penitus destruit, unde morbo ejusmodi ingruente, cui subigendo vires sunt impares, inflammatoriæ & sphacelosæ sanguinis stases perquam facile contingunt. Quod medicamentorum operatio sub gravioribus animi pathematibus, & præsertim quoque mœrore suspendatur, id extra omne dubium est & inter alios graphice hac de re loquitur *Bagliv. in Prax. Med. pag.* 133. cujus verba hæc sunt: *anima quamdiu in perturbatione est, remedia nequicquam proficiunt & licet quis ea recipiat, viribus tamen non auscultatur natura*. Morbi igitur ab animi pathematibus orti blande ac leniter tractandi sunt, & tunc a nimia remediorum copia & vehementia quam maxime abstinendum, uti idem gravissimus auctor pulchre monet. Convenit igitur, ut verba *Tulpii Lib.* 4. *Cap.* 49. nostra faciamus, *ægros securos agere, ut corpore tantum, non etiam animo laborent, & si quæ sunt, quæ ipsorum animos exasperatura sint, optimum est ea, dum ægrotant, ipsorum notitiæ subtrahere*.

§. XXXV.

Ad præcavendos morbos, qui a diuturniori tristitia proveniunt, nihil utilius esse analepticis, roborantibus, quæ sanguinis & humorum spiritualscentiam & liberiorem cursum promovent, jam quisque facile perspiciet.

Scholion.

Plura huc pertinent tum ex diætetico, cum ex pharmaceutico fonte petenda remediorum genera. Nam aeris sereni & temperati usura, cœli mutatio, motus & moderatior vini potentis & purioris aquæ usus & omnis animi blandior relaxatio mirifice eos profligant morbos, qui a tristitia viriumque dejectione proveniunt. Denique infusa ex herbis aromatice calide pota, it. succinata, ambrata, salia volatilia oleosa & alia balsamica & quæ digestioni maxime ciborum succurrunt, vires mirum recreant, & morbos a copia, infarctu & corruptione proficiscentes arcent.

§. XXXVI.

Præter animi affectus motibus vitalibus conservatoriis & excretoriis, ac robori partium nervosarum infestissimos dantur adhuc alii mentis morbi, videlicet intensa desideria, cupiditates, inquietæ cogitationes, profundæ & laboriosæ meditationes, quæ æque vires consumunt, systema nervorum debilitant & œconomiam

naturalium motuum potenter invertunt.

Scholion.

Animus certe variis motibus & laboribus agitatus numquam sanitati prodest, sed perpetuo secundum naturam actiones interturbet, quarum integritatem mens quieta cupiditatibusque & motibus vacua, idest, sana conservat. Plurimi itaque morbi primam a morbis animi ducunt originem, quemadmodum id ex accuratis morborum historiis abunde discimus. Siquidem anima, quo vocabulo principium cogitandi, sentiendi & imaginandi designamus, directe & proxime operationem in fluidum tenuissimum, quod in cerebro, nervis & medulla spinali continetur, exerit, dumque hujus naturam & motum naturalem pervertit, eumque vel intendit vel sistit aut imminuit, non potest aliter fieri, quam ut omnes corporis functiones inde mutationem in deterius patiantur.

§. XXXVII.

Diuturni animi labores & profundæ cogitationes consumunt maxime vires, ut adeo robur non tantum toti corpori, sed etiam potissimum iis partibus, quæ digestioni, secretioni & excretioni vacant, detrahatur & multæ primis in viis cruditates progignantur & accumulentur.

Scholion.

Experientia constat, senes illos, in quibus a labore immoderato studiorumque intemperantia spiritus consumti sunt, novus eorum proventus ac reparatio ob viscerum tonum destructum, digestiones turbatas languidas, & fere deficientes fuit impedita, ad flatulentias, spasmos hypochondriorum, paralyses, admodum proclives fieri. Cicero non ob aliam causam summa fuit corporis gracilitate & infirmitate, quam ob assiduas lucubrationes & meditationes, quas in vita amavit, & quarum adeo frequentem in operibus suis mentionem facit. De *Baronio* refert *Janus Nicius Erythræus Pinacoth.* I. *p.*90. illum tabe obiisse assi duo studiorum labore concepta, qua ita cibos omnes fastidiebat, ut nullum esset tam nitidum, tam delicatum, tam suaviter conditum obsonium, ut posset in ejus stomacho edendi appetitum excitare; imo cum ad cœnam vel prandium vocabatur, tamquam ad supplicium se rapi dicebat. Apparet etiam hinc, quare ex intemperantia nimia studiorum hypochondriaca sic dicta passio, in meris spasmis & flatibus consistens, frequentissime suboriatur, & quare ex insano amore in feminis cachexia seu chlorosis proveniat, qui morbus identidem ad cruditates & excretiones imminutas velut ad causam suam referendus est.

§. XXXVIII.

Neque vero tantum inordinati animi motus corpori nocent, sed &, quod maximum, peregrinę impressiones & ideæ susceptarum a perversa phantasia rerum plane mirabiles in peculiaribus morbis concitandis, & structura etiam partium vitiandavires possident.

Scholion.

Quantam vim atque efficaciam talis impressio pro diversitate idearum & individuorum in corpus possideat, ut tam varie actiones naturales ab imaginatione determinentur, inter alia conspicuum reddunt gravidæ feminæ; nihil enim familiarius est, quam ad perversam gravidarum phantasiam mirifice formationem fœtus & structuram partium lædi & immutari. Dependent inde maculæ & nævi materni, item mutilationes & conformationes depravatæ certorum membrorum in fœtu. A sola impressione & imaginatione firma præsentis pestilentiæ plures peste correptos esse historiæ & observationes testantur, uti videre licet apud *Helmont. in tumulo pestis pag.*981. *it. Diemerbroec. in Tract. de peste pag* 259. *Pechlin. Lib.* 3. *obs.* 16. Quod solus aspectus variolarum provocare eundem morbum possit, quotidianæ est experientiæ, qua de re consuli potest *Pechlin. Obs.* 23. *lib. III. it. Miscell. Nat. Curios. Dec.* 2. *A.* 4.

Maxi-

§. XXXIX.

Maxime omnium vero motus partium convulsivi vehementiores & terribiles concepto inde quodam horrore aspecti eam vim habent, ut in similes motus spectatores conjicere possint.

Scholion.

Ita plures viso epileptico inciderunt in similem morbum. Huc jure optimo pertinent eæ observationes, quibus edocti sumus, homines meditationibus sacris addictissimos in convulsivos sanguinis motus non modo incidisse, sed & alios hisce inconditis motibus consternatos similiter extra se raptos atque convulsos fuisse. Facit huc quoque, quod nuperrime in pueris quibusdam Silesiacis observatum, itemque & ille morbus convulsivus & phantasticus, qui annis superioribus Annabergæ sævijt, de quo conferri potest *Andr. Kunadi Consideratio Theolog. morbi convulsivi & phantasmatum, quibus Annabergæ nonnulli homines misere constictati fuerunt.*

§. XL.

Animi passiones infestant maxime imbecillos & tenerioris constitutionis homines; qui vero animo & corpore robustiores sunt, eo minus lædere solent.

Scholion.

Agunt enim affectus animi maxime in partes nervosas, & quæ sensibus ac motibus vacant, quarum tonum, robur ac motum violant planeque immutant, dum nervorum fluido valde alienum ac turbulentum motum inferunt. Si itaque hæ partes ad anomalos motus recipiendos jam antea admodum pronæ sunt, in quo maxime natura partium imbecillium posita est, tunc utique longe facilius in alienos & præternaturales motus ab animi passionibus abripiuntur. Quinimo harum partium natura atque indoles ita est comparata, ut si semel graviter v. g. a terrore læsæ fuerint, postea levi de causa & præter voluntatem terrore afficiantur, eosdemque alienos motus in corpore producant. Quod etiam de ira valet, quæ, si animus semel vel aliquoties vehementer illa excanduit, postea frequenter & levi data occasione recurrit. Notatu etiam dignum est, quod homines præsertim fœminæ, ad animi affectus & maxime iram proclives, corpus plerumque infirmum & alienis motibus recipiendis accommodatum obtineant. Et patet hinc etiam ratio, quare fœminæ sensibilioris naturæ utplurimum lædantur a suaveolentibus, siquidem probabile est, hæc eosdem vel similes motus excitare in partibus nervosis, quales ab animi affectibus produci solent.

CAP. II.

De venenis eorumque natura, viribus & modo agendi.

§. I.

Alit natura res, quæ exigua mole & summa partium tenuitate brevi tempore concentum atque ordinem motuum vitalium pervertunt, vel plane destruunt, & hæ vocari solent venena.

Scholion.

Quum venena tam infensa sunt naturæ corporis nostri conservatrici seu motibus machinæ conservatoriis & vitalibus, ut vel cito perimant vel in extremam perniciem corpus conjiciant, utique solertis ac prudentis medici est, horum naturam ac vires alta scrutari indagine, & quomodo illata ab iis noxa averruncari possit, paulo solicitius inquirere.

§. II.

Venenorum tres notæ essentiales sunt, quibus ab aliis rebus exitialibus & humanæ naturæ inimicis discernuntur. Prima est, quod summa partium tenuitate adeoque minima mole agant; secunda, quod brevi tempore partium solidarum ac fluidarum motus ordinatos ac proportionatos universo in corpore pervertant, & gravissima symptomata vel mortem ipsam inducant: tertia, quod in flui-

dum tenuissimum & partes maxime nervosas vim ac violentiam suam exerceant.

Scholion.

Inveniuntur in amplissimo regno naturæ plura, quæ brevi tempore nocent ac perimunt, ut aqua frigida, corpori sudore diffluenti immoderatius superingesta, frigus acerrimum, vel large assumptus spiritus vini aut mineralis, acidus, ut oleum vitrioli, quæ tamen venenorum classi proprie & commode annumerari non possunt, quoniam præcipui characteres ac proprietates venenorum deficiunt.

§. III.

Quodvis naturæ regnum peculiaria venena profert.

Scholion.

Venena omnium subtilissima & quæ penetrantissimæ indolis sunt, in regno animali hospitantur, quæ morsu communicantur ab animantibus rabie vel ira vehementi percitis. Secundum locum tuentur ea, quæ regnum minerale suppeditat, ut sunt arsenicalia & mercurialia. His proxime adjungenda sunt quædam ex vegetabilibus, acerrimo & nocentissimo elemento imbuta, quorum classem ducunt purgantia fortiora & narcotica, principio sulphureo vaporoso infesta.

§. IV.

Non quorumlibet animantium vel insectorum morsus plagam infert virulentam, sed eorum tantummodo, quæ rabie & vehementi excandescentia exarserunt, & quæ calidioris naturæ & ad iracundiam prona sunt.

Scholion.

Ex animantium quadrupedum genere, quæ cholericæ sunt temperaturæ & frequenter ira vel rabie corripiuntur, sunt maxime canes, lupi, feles, vulpes, simiæ, quorum morsus ob virulentiam extimescendus est. Ex insectis potissimum hunc censum subeunt viperarum, scorpionum & aranearum species.

§. V.

Firma constat experientia, in climatibus & locis calidioribus & tempore ardentissimo insectorum morsus multo esse venenosiores, quam in locis frigidioribus.

Scholion.

Araneæ, scorpiones, & viperæ nostris in regionibus, utpote temperatioribus, & septentrionalibus rarius morsu vel ictu nocent vel necant; serpentes etiam nostrates sunt plane innoxii. In calidissimis vero Italiæ, Siciliæ & Asiæ locis horum insectorum venenatus morsus & ictus multiplici experientia satis superque cognitus & exploratus est.

§. VI.

Neque insectum, neque ullum aliud animal in se est venenatum, sed maxime eorum ictus vel morsus vim veneni obtinet; siquidem tunc demum venenosam quasi naturam induunt, quando ira vel rabie, quæ extrema & continua irascentia est, exagitantur.

Scholion.

Nunquam fide dignis historiis vel certa quadam experientia probari poterit, a viperarum, scorpionum, aranearum vel aliorum insectorum, quæ vulgo pro venenatis habentur, usu interno mortem vel insignem quandam perniciem sanis corporibus fuisse inductam. Quamvis enim negari non possit, plurima insecta in se reconditum habere sal quoddam causticum, partibus nervosis non adeo amicum; noxam tamen, quam corpori inferunt, ab eorum morsu vel ictu proficisci certissimum est. Et quoniam fortiter urinam pellunt interius assumpta, ideo hydropicis hæc ipsa remediorum genera saluti fuisse, fide dignæ observationes testantur.

§. VII.

Venenum, quod animantia ictu vel morsu communicant, originem & naturam suam maxime ac primario debet animi affectui vehementiori, qualis est ira, eaque extrema & continuata, quæ in morbum, rabiem vel insaniam tandem degenerat.

Scholion.

Est ea omnium animi affectuum indoles, ut universam fluidi in cerebro ac nervis contenti massam & hujus ministerio totam

I tam

tem, nervorum & membranarum compagem afficiant, omnesque motus vitales partium solidarum æque ac fluidarum, secretorios nempe & excretorios magnopere pervertant, quippe in quo veri veneni vis atque effectus continentur. Atque hinc clarissime patet, inter venenum & animi affectum nullam prorsus intercedere differentiam.

§. VIII.

Quia totum fluidum nervorum ab ira & rabie in concitatissimum motum, quo nihil datur perniciosius, violenter abripitur, non mirum est, omnes corporis succos inde venenosam quandam indolem concipere.

Scholion.

Non desunt exempla, ubi a morsu hominis iracundia commoti lethalia symptomata sequuta fuerunt, non aliam certe ob causam, quam quod saliva veneno infecta fuerit. Ita novimus quendam ex morsu hominis irati mortuum cum eruptione macularum purpurearum accedentibus convulsionibus ac delirio. Corpus post mortem dissectum tumidum, & summo fœtore inquinatum repertum fuit. Deinde non modo rabies, sed etiam vehementiores animi affectus in corpore humano, ut terror & ira, totam lymphæ massam venenata qualitate imbuunt, id quod clarissime ex eo apparere puto, quod infantes ex assumpto lacte nutricis, quæ brevi ante ira vel terrore perculsa fuit, in gravissima pathemata convulsiva epileptica, & sævissima alvi tormina incidant, non secus ac si veneni quid illis fuerit propinatum. Memorabile etiam est exemplum, quod *Timeus a Guldenklee Li.7. de Morb Venenat. obs. 23.* refert de vacca a cane rabido admorsa, cujus lac omnes, qui eo usi fuerunt, in rabiem egit. Et *Fernelius de Abdit. Morbos. Caus. c. 14. p. 508.* commemorat, lupo rabioso trucidato & in varia obsonia a venatoribus quibusdam parato & cocto omnes, quicunque esitarunt, non multo post rabie fuisse correptos. Geminum huic exemplum de porco a cane rabido demorso tradit *Borellus Cent. 1. Observ. 75.*

§. IX.

Saliva imprimis venenata qualitate imbuitur, quoniam humor est valde subtilis, fermentativæ & spirituosæ indolis, qui facillime motum concitatissimum a rabie impressum recipere, cumque per reliquos succos diffundere & quasi multiplicare potest.

Scholion.

Qua de causa salivalis ille virulentus liquor non tantum mediante morsu nervosis & fibrosis partibus insinuatus summe pernicialis est, sed alio etiam modo ad fluidum corporis nostri tenuissimum delatus, ipsi virulentam hanc indolem affricat. *Jul. Palmarius Lib. de Morb. contag. pag. 321.* insigne exemplum refert de rustico in rabiem acto, qui liberis suis oscula figens eosdem pari lue infestos internecioni dedit. *D. Cælio Aureliano* L. III. c. 9. hanc in rem quoque notatu dignum memoratur exemplum sartricis cujusdam, quæ in vestimentis a cane rabido dilaceratis reparandis occupata, admoto propius ore filum præmordens rabiem contraxit.

§. X.

Virum animantium, quod ab eorum ira vel insania generatur, non modo salivam, lac & lympham, sed ipsum quoque liquorem seminalem inficit.

Scholion.

Tristissimus ante aliquot annos obtigit Duderstadii casus, ubi a lupo rabido multi canes & homines admorsi fuerunt, quorum pauci servati, plures cito, quidam post aliquod tempus, præcedente aquæ metu, obierunt. Quidam horum mox post plagam morsu acceptam, quam neglectui habebat, coitum celebravit cum uxore; post aliquot vero dies una cum uxore, quæ a lupo rabioso non tacta fuit, consuetis symptomatibus correptus est, ubi tamen femina servata, maritus vero extinctus fuit. Præterea novimus patrem quendam certis intervallis maniacum, qui paroxysmi tempore cum uxore congrediens filium genuit eodem malo post exactos pubertatis annos correptum; quos vero extra paroxysmum progenuit liberos, ii ab hoc malo immunes fuerunt. Spectat huc etiam illud

quod amor insanus per philtra, quæ ex saliva, semine, vel sanguine menstruo parari solent, eadem prorsus ratione in aliis excitari possit. Neque enim ex toto insuper habendæ sunt illæ observationes, quæ de philtrorum noxa nos certiores reddunt. Ex hisce vero jam cognitis illud maxime ad usum & salutem generis humani depromendum esse existimo, quod diligenter evitanda sit consuetudo eorum hominum, qui rabie, ira vel terrore exagitantur, ac summa cum cura providendum, ne ejusmodi homines quidpiam de saliva, semine, vel lacte aliis sanis, & imbecillioribus communicent. Dissuademus itaque magnopere coitum cum viris, quos paulo ante gravis animi affectus corripuit.

§. XI.

Utut venenum, quod morsu animantis rabiosi infertur, valde activę & penetrantis sit indolis, tamen quandoque accidit, ut illud sine omni noxa diutius partibus admorsis insideat & demum elapso aliquo tempore in actum deducatur.

Scholion.

Prostant in medicorum tum veterum, tum recentiorum monumentis plures observationes, ubi a rabidis animantibus admorsi longo inde tempore nihil molestiarum perpessi fuerunt; exacto vero mensis vel ultra spatio consuetis gravibus symptomatibus, imprimisque funesto aquæ timore correpti fuerunt. Recte hinc *Cal. Aurelianus lib. 3. cap. 9. post morsum quidam celerius in passionem veniunt, quidam tardius, ideo etiam post annum aut eo amplius, sed magis plures post quadraginta dies*. Cujus peculiaris phænomeni causæ quamvis paulo difficiliores videantur, tamen quid verisimile sit, exponere placet. Constat nempe dilaceratas per morsum fibras cutaneas crispari & contractione quadam in se invicem coire, unde renitens quidam tumor subnasci solet. Sub hoc itaque virulentam illam subtilem materiam inclusam & quasi incarceratam detineri posse probabile est. Præterea concursu succi tenacioris, qui ex sauciatis fibris exstillat, volatile illud virus quodammodo etiam figitur, & sub ejus involucro non secus ac acies in vagina vel favilla sub cinere ad tempus reconditur, donec certas ob causas a compedibus liberatum & sui juris factum in partes nervosas sævire & vim suam pernicialem prodere incipiat. Existimamus quoque, differens hominum temperamentum huc multum facere, utpote quum in corporibus segnioris, torpidæ, & phlegmaticæ naturæ ejusmodi venenum sine effectu longe diutius latere possit, quam in cholericæ & agilioris indolis hominibus.

§. XII.

Ex penu & regno minerali pauca prodeunt vera venena, inter quæ tantum unicum est nativum cobaltum: tria vero arte facta, arsenicum, cujus tres dantur species, mercurius sublimatus, & vitrum antimonii.

Scholion.

Cobaltum, cujus copiosior proventus in venis subterraneis Misniæ est, ob virulentam & enecantem suam vim, quam exerit in insecta, bruta & homines, notissimum est. Est vero hoc ipsum minera arsenici, dum acriori igne sub præparatione vitri cærulei, quod dicitur smaltum, germanice *Blave Farbel* ex eo flores albi sublimantur, qui vocari solent *Siffi Mehl*: Hi fortiori ignis temperamento funduntur in corpus vitriforme album quod vocatur arsenicum album, vel etiam crystallinum venenum innumeris lethalibus exemplis satis infamatum. Quandocunque ad partes decem florum additur una sulphuris vulgaris & hæc invicem funduntur, non album, sed citrino colore tinctum arsenicum prodit. Si vero duę partes sulphuris cum decem partibus pulveris albi miscentur, igne fusionis arsenicum rubrum emergit. Hæc omnia sunt venena, sed perniciosissimum album: veteribus vero plane incognitæ hæ tres species fuerunt, mineram vero suam, ex qua præparantur, videlicet cobaltum, vehementia & celeritate nocendi longissime exsuperant. Atque hoc venenum est nostris temporibus commune & usu pervulgatum, quo ad patranda veneficia pessime utuntur, maxime ob hanc causam, quia gustu non percipitur, & in solida æque

que ac fluida forma commode offerri potest.

§. XIII.

Vera venena mineralia veteribus fuerunt incognita, qui falso res alias noxias ex hoc regno venenis adscripserunt.

Scholion.

Antiqui medici res fere omnes minerales nativas naturę humanæ incongruas vel infestas pro venenis habuerunt, unde argentum vivum, antimonium crudum, vitriolum album, & omnes vitrioli species, lithargyrium quoque & cerussam, it. lapidem lazuli, adamantem venenorum classi annumerare non dubitarunt. Maxime omnium vero auripigmentum, quod arsenicum vocarunt, teste *Celso Lib.5.c.5.p.260.* in venenorum familiam reduxerunt, quum tamen omnis virulentæ & enecantis naturæ expers sit. Quo spectat etiam veterum sandaraca, quam arsenicum rubrum vocarunt; & ex colliquato auripigmento confecerunt, quod etiam enecandi virtute orbatum est. Neque vero negamus, has omnes enumeratas species naturæ humanę minus convenire, vel etiam rodente quadam virtute esse instructas; sed tamen neutiquam hinc concludendum est eas ad venenorum classem esse referendas, quoniam veri veneni characteres deficiunt.

§. XIV.

Pessimo errore a recentioribus auripigmentum pro veneno venditatur, & cum arsenico citrino factitio confunditur.

Scholion.

Error est minime excusandus, dum plures ex recentioribus auripigmentum arsenicum citrinum vocant, & pro veneno declarant, quemadmodum id latius deduxi & loca allegavi in *Diss. nostra de Erroribus circa venena vulgaribus*. Nam arsenicorum, quæ veteribus nota fuerunt, & ad auripigmentum referri debent, & quæ demum nostris temporibus inclaruerunt, & ex cobalti minera proveniunt, ratione natalis soli, indolis & effectus ingens est differentia. Nam auripigmentum est minerale aurei coloris, sulphureum, ex tenuibus crustis, tanquam squamis instar lapidis specularis fissilibus compositum, quod in Græcia, Mysia nempe Hellesponti, ex montibus eruitur & ad nos advehitur. Hoc in pulverem redactum & flammæ admotum fluit, accenditur & flammam emittit cum fumo albo, subflavo, qui cultrum superpositum albo luteo & subrubro colore, pulchro spectaculo obducit, relictis in fundo arenosis & lapidosis particulis: fumus odorem habet fœtidi sulphuris. Idem auripigmentum in cucurbita vitrea vehementiori igne liquatum massam dat instar cinnabaris rubicundam, in superficie instar rubini splendentem, quam veteres sandaracam appellarunt. Arsenicum vero album, flavum, & rubrum nostrum est factitium & patriam habet Misniam, ubi tantummodo, inque nullis aliis terris, & quidem in pago *Ehren Friedrichsdorff* conficitur ex minera grysei coloris, quæ vocatur cobaltum, germ. *Fliegen Pulver*, quia muscas hujus pulvere enecare solent. Ex hac minera parantur, ut supra innui, illæ tres arsenici venenati species, quæ veteribus plane incognitæ fuerunt. Unum vero ex illis igni in vase impositum, totum in auras avolat, ne ullo vestigio ejus in vase relicto, densus albus fumus fœtidissimum alliaceum spargit odorem, & laminam ferream albo colore obducit neque flammam concipit. Jam vero auripigmentum omni drastica, purgante & emetica virtute caret, neque animantia necat, frequenti experimento instituto in canibus, felibus, quibus in insigni dosi ad drachmam unam & ultra id obtulimus sine ulla subsequente noxa. Et utut auripigmentum accensum fumum fœtidum emittat, tamen potius est sulphureæ, quam arsenicalis vel mercurialis naturæ. Quod vel inde patet, dum ex æquali auripigmenti & mercurii sublimati parte sublimatione cinnabarim elegantissime rubicundam obtinuimus. Arsenicum vero, sive album, sive flavum & rubrum, summum est venenum, & omnis generis animantia in paulo majori dosi assumtum brevi necat. Ut adeo ex jam dictis satis clare appareat, auripigmentum cum arsenico citrino neutiquam esse confundendum,

dum, quod tamen a plurimis medicis, imo collegiis factum esse acta & responsa publica loquuntur.

§. XV.

Præter arsenici tres species etiam argentum vivum, in spiritibus acidis & mineralibus solutum, veri veneni indolem atque vim habet.

Scholion.

Mercurius currens vivus omnis virulentiæ expers est, neque in ingenti quantitate haustus ullum ex animantibus interficit, sed pondere suo cito per alvum elabitur, atque adeo in passione iliaca, quæ a fęcibus infarctis & intestinorum complicatione fit, summum, & frequenti experimento probatum remedium existit. Si vero ab acido corrosivo, ut est spiritus salis vel nitri, dissolvitur, acrimoniam summe corrosivam acquirit, qua non modo fibras ventriculi & intestinorum nerveas lancinat & discindit, ut omnium corrosivorum mos est, sed & constrictivam & erodentem vim suam ulterius diffundit, & universum systema nervosarum partium in spasticas constrictiones violenter conjicit: unde sanguinis liber influxus & effluxus sistitur, & mors paratur. Quia vero ob causticam acrimoniam hoc venenum non facile offerri potest, hinc rarissimi casus in medicorum libris prostant eorum, qui veneno hoc interfecti fuerunt. Eo plura vero exempla in praxi medica occurrunt, ubi medicamenta mercurialia non rite parata & correcta valde atrocia, imo funesta symptomata excitarunt.

§. XVI.

Inter venena arte parata non infimum locum tenet antimonium in vitrum redactum, quod in pulvere oblatum non modo vehementes & sævissimis torminibus stipatas vomitiones, sed etiam haud raro mortem inducit.

Scholion.

Cognita nobis sunt aliquot exempla, ubi vitrum antimonii in substantia propinatum, præsertim, cum jam prima regio spasmis obnoxia fuit, non secus ac arsenicum intra aliquot horas mortem intulit, præcedentibus omnibus signis ac symptomatibus, quæ propinatum venenum indicant & sequuntur.

§. XVII.

Ex vegetabilium regno inter præsentissima venena referri debent cicuta vera, napellus, sive aconitum cæruleum, solanum furiosum, hyoscyamus ac datura.

Scholion.

Cicutę venenum jam antiquissimis temporibus apud Græcos, & maxime apud Athenienses familiarissimum fuit, quippe quo solenni more sibi vel aliis mortem inferendi usi dicuntur. Neque facile aliud venenum veteribus cognitum & familiariter usurpatum, præter hoc ipsum, invenimus. Memoriæ etiam proditum est, succum cicutæ, leni insolatione spissatum, olim publice Athenis in pœnam fuisse asservatum. Neque tamen inficias ire licet, Græcorum cicutam multo fuisse valentiorem ea, quam regiones nostræ alunt; siquidem illa in locis calidioribus nata, a ferventissimo solis æstu longe penetrantiorem vim insitam habet. Nec tamen cicuta, quæ nostris in regionibus progignitur, indolis venenatæ expers est; nam quod lethalia symptomata hominibus induxerit, aliquot consignatis historiis luculenter docet *Cl. VVepferus in elegantissimo libro de Cicuta aquatica*. Napellum venenum esse plures historiæ & observationes testantur, quas videsis collectas in *Dom. Zornii Botanologia Med. pag.* 458. De noxis venenatis solani furiosi, & hyoscyami memorabilia &, ut solet, erudite tradit *Cl. VVepfer. loc. cit. pag.* 227.

§. XVIII.

Dantur venena certis potissimum animantibus noxia, quæ in hominibus venenatam efficaciam vix exerunt.

Scholion.

Ita amygdalæ amaræ in volucribus, præsertim in ciconia, columba convulsiones excitant. Eædem amygdalæ & nuces vomicæ felibus & canibus oblatæ cum convulsionibus interficiunt. Piscatores cocculis piscis necare, notissimum est. Spiritus etiam vini rectificatus ad unum

num vel duo cochlearia felium ori infusus, in iis mox horrendas producit convulsiones. Videtur autem sulphur illud vaporosum, quod commemoratis simplicibus inest, & quo etiam amygdalæ amaræ imbutæ sunt, testante id ipsum spiritu vini super illas abstracto, animantium cerebro maxime infensum, atque adeo iis magis noxium, quam hominibus, quos natura a majori cerebri mole, & uberiori fluidi nervei quantitate donavit.

§. XIX.

Agunt venena summa partium tenuitate, qua sese altius partibus nervosis insinuant, iisque intensissimos motus inducunt.

Scholion.

Habet hoc regnum naturæ, ut ex minimo maximi & stupendi producantur effectus. Quam tenuis atque exigua est illa portio, tam in ovulo fœminino, quam semine virili, ex qua homo progignitur. Nonne totius naturæ conservatio, si animantium ac vegetabilium regna spectemus, tenuissima materia seminibus inclusa sustinetur. Quam stupendi effectus in rerum natura præstentur a tenuissimis fluidis, aere, æthere, in propatulo est. Est etiam illud quidam exiguum, quod mortem infert, & machinam corporis humani destruit, ut quidem videmus in peste, cujus contagium subtilissimo vapore serpit aliisque communicatur. Non igitur mirum videri debet, venena summa partium tenuitate suas præstare operationes, id quod ex morsu rabidorum animantium & venenis per vulnera communicatis clarissime apparet. Antimonium cum vino infusum vel decem sine diminutione sensibili ponderis vehementer purgat. Omnis deleteria purgantium, ut hellebori albi, nicotianæ, asari, colocynthidis, it. narcoticarum, ut seminis daturæ, hyoscyami, solani, virtus sola diuturniori coctione cum aqua in auras dissipatur. Mercurius vivus utut plane insolubilis videatur & ex fixioris & solidioris naturæ partibus compositus, tamen si cum aqua coquitur, illa acquirit vim vermes enecantem. Cobaltum & arsenicum, utut difficilioris solutionis & nexus videantur, tamen cum aqua si decoquantur, virulentam vim ipsi communicant. Et aqua ejusmodi arsenicalis infamatum illud venenum est, quo veneficæ quædam Romanæ sub Alexandro VII. gravem stragem ediderunt, & aquettam appellarunt. Et memorabile est, quod nuper ad me scripsit *illustris Dom. Garelli, Archiatronum Cæsaris princeps*, his verbis: *Occasione elegantis Tuæ dissertationis de Erroribus circa venena in mentem venis lentum quoddam venenum, quo famosa venefica, in carceribus Neapolitanis adhuc vivens, in sexcentorum perniciem usa est. Hoc vero nihil aliud est, quam arsenicum crystallinum in larga aquæ copia per simplicem decoctionem soluta, addita, nescio in quem finem cymbalaria herba. Hoc mihi communicavit Augustissimus Imperator, cui transmissus est processus criminalis propria veneficæ confessione confirmatus. Aqua vero vulgari idiomate Neapolitano Aqua della Toffnina appellatur. Certissime interficit & plurimi hoc veneno occubuerunt.*

§. XX.

Agunt quædam venena principio tenuissimo salino acri constringente, alia subtilissimo vaporoso sulphureo, naturæ infesto.

Scholion.

Sale subtilissimo acerrimo caustico agunt maxime venena ex minerali regno, ut arsenicum, cubaltum, vitrum & regulus antimonii & mercurius corrosivus factus. Ex vegetabilibus cicutæ napelli, & quædam fungorum species. Et utut acrimonia illa ob summam tenuitatem gustus organon non feriat, tamen salina acris eorum indoles partim ex solutione cum aqua, partim ex septica, erodente & vesicatoria, quam exerunt partibus externis applicata, ea satis liquida dijudicanda est. Graveolenti vero & inimico sulphure vaporoso operantur narcotica; siquidem coctione ingratissimum vaporem exhalant. Et sicut corrosiva in substantiam partium nervearum maxime grassantur: ita vaporosa & narcotica tenuissimum illud fluidum, quod nervosis partibus insidet, & ex cerebro ad eas derivatur, corrumpunt, ejusque

mo-

motum extinguunt, unde motus & sensus aperire solent, quemadmodum contra corrosiva motus reddunt vehementiores.

§. XXI.

Venena, præsertim ex mineralium & vegetabilium regno petita, sævitiam suam maxime exercent in ventriculum, velut partem valde nervosam & sensibilem.

Scholion.

Ventriculum cum ejus orificiis propter tunicas nerveas & copiosos ex intercostali & octavo pari nervos ad eas abeuntes exquisitissimo sensu & motu peristaltico gaudere atque adeo cum universi corporis nervosis partibus communicationem & consensum habere, supra jam satis ostensum est. Quum itaque venena hanc partem inter nerveas principem primo & immediate tangant atque afficiant, & diutius quoque illi immorentur atque etiam succo fermentali gastrico dissolvantur, non mirum est, illa in ventriculo præcipuam suam tyrannidem exercere, quod cardialgiæ, anxietates, constrictiones & compressiones præcordiorum, vomitiones, nausea, inflammationes, maculæ & stigmata sphacelosa post mortem satis abundeque testantur. Et notabile est, quod narcotica; it. arsenicalia antimonialia cito, antequam ad massam sanguinis eorum materia dispersa fuerit, cum quasi adhuc integra & vix soluta in ventriculo hærent, virulentiam suam prodant, dum arctissime contrahunt orificia, teste anatome, & vel vomitum & anxietates, vel gravem somnolentiam derepente inferunt, utpote virulentia, simulac insinuatur fibris ventriculi nerveis, statim per universum nervorum systema dispergitur, & hostilis spasmus diffunditur.

§. XXII.

Quum venena summa partium tenuitate agant, ac partibus præcipue nervosis, quas omnes faciles in consensum trahunt, infesta sint, in violentos motus ea adigendo, in proclivi est judicare, quam ob causam intra cutim admissa plus noceant, quam majori dosi intus sumta.

Scholion.

Planum ac perspicuum inde evadit, quare tam exitiosa sunt vulnera, quæ telis venenatis infliguntur. Notum est, venatores Hispanos & Gallos olim succo hellebori albi, qui intus assumtus non statim interficit, tela sua illivisse, iisque necasse cervos, unde venatoria venena & palæstrica vocata fuerunt, qua de re legi merentur *Cæsalpinus in Tr. de Venen. pag. 141. Crato Lib. 2. Prax. p. 220. & Celsus Lib. 5. c. 17.* Tanta etiam napello vis inest, ut telorum mucrones ejus succo infecti plagam lethalem infligant, cujus rei testes fide digni sunt *Dodonæus Lib. 5. de Purgant Herb. Histor. cap. 12. & Conrad. Gesnerus de Lunarib. Herb. pag. 77. Capivaccius in Med. Pract. Lib 7. cap. 7.* Notatu quoque dignum est, quod *Franc. Rhedi in observat. de Viper. p. 43. refert: expertum est, inquit, quod terribilia & lethalia jacula incolæ insulæ Bantham feriendo brevi tempore mortem concilient.* Relatum vero mihi est, venenum, quo inficiunt tela, esse linimentum ex succo citri & arsenico paratum. Arsenicum interne majori dosi sumtum vim summi quidem veneni obtinet, mirabile tamen est, quod in exigua quantitate exterius applicatum ulceribus cancrosis febres, deliria & convulsiones moverit, id quod aliquot observationibus confirmat *Hildanus Cent. VI. Obs. 80. & 81.* Cujus experientiæ adstipulatur *Cl. VVepferus in Tr. de Cicut. Aquat. pag. 281.* qui ab arsenico cum butyro capiti inuncto febrem, deliria, syncopen, & totius capitis intumescentiam & mortem ipsam annotavit. Denique memorabilis circa hanc rem locus extat in *Thuani Histor. Lib. 27. p. 22.* ubi ita fatur; *A fide dignis mihi narratum est apud Convallenses seu VValdenses in usu esse, ut gladiorum acies, spicula, venabula, sagittas, glandes plumbeas & cætera missilia, Toræ vulgo dictæ seu potius phthoræ succo, quæ in illis locis frequens nascitur, & vulgari toxici nomine appellatur, inficiant, quod præsentissimum venenum esse sciunt Medici.*

Ejus

Ejus & longe alium in re dispari usum inter Alpinos, quem minime reticendum putavi, mirabitur lector: gallinas & pullos & hujusmodi volucres quorum carnes edules in diversoriis apponuntur, cultris eo succo illitis sub alis figunt, quo ictu mox emisso sanguine exanimantur, nullo vitio inde contracto, tantum carnes inde teneriores redduntur, & statim hospitibus comedendæ apponuntur. Cicuta exterius si incaute usurpatur, testibus *Borello Cent. 2. obs. 3. & Sim. Pauli Quadripart. Botan. class. 3.* pernicialia symptomata excitat. Ranunculus hortensis flore pleno miniato omnis quidem odoris expers est, emittit tamen virulenta effluvia, præsertim si naribus admoveatur, unde angustias præcordiorum, capitis dolores, & vomitus ortos fuisse legimus in *Miscell. Nat. Cur. Dec. 3. ann. 9. 10. obs. 92.* Quibus cognitis neminem magna tenere debet admiratio, quod venenum morsu rabidorum animantium subcutaneis fibrillis insinuatum tam acerba ac sæva symptomata in universo partium nervosarum systemate concitet. Cæterum quam periculosa symptomata ab inunctione mercurialium proficiscantur, id complures historiæ & observationes satis luculenter evincunt, cujus rei exempla profert *Hildanus Cent. 3. obs. 92.* dum a mercurio vivo vel ejus pulvere ulceribus insperso corpora tenella protinus de dolore dentium & gingivarum inflammatione conquesta fuerunt. Idem auctor in alio subjecto mortem ab inunctione mercurii vivi inductam commemorat. Et *Borellus Cent. obs. 92.* perhibet, aquam mercurii sublimati in scabie exterius usurpatam paulo post lypothymiam excitasse.

§. XXIII.

Omnia vera venena id commune habent, ut spasmos partibus nervosis & fibrosis inducendo interficiant.

Scholion.

Vana est in medicorum scholis contentio, utrum venena sanguinis massam colliquando, an potius coagulando perimant. Nam venena, ut nobis firmiter persuasum est, primario non tam in fluidas, quam potius in solidas partes, quæ fluida regunt, vim suam exercent, sique ex innumeris hominum, venenis interfectorum, historiis invicem collatis annotata ibi symptomata intueamur, facile intelligemus, ea utplurimum inter se convenire, eorumque causam unice referendam esse ad violentas & convulsivas partium nervosarum contractiones, quæ liberum fluidorum motum perturbant vel penitus extinguunt. Quo magis illa veritas confirmatur, quod spasmi nervosarum partium naturæ humanæ sint infensissimi, nec tantum morbosi, sed etiam plane mortiferi. Perturbant enim sanguinis & humorum motum vitalem, qui ad exteriora & superficiem corporis tendit, omnesque excretiones juvat, atque adeo vitales succos potius ad interiora urgent, ac tubulis constrictis liberum eorum itum ac reditum suflaminant. Agunt vero omnium trium regnorum venena eadem prorsus vi, spasticas nimirum stricturas inferendo. Pro differente autem locorum & partium natura alia atque alia inducunt symptomata. In cerebro nempe ejusque membranis deliria, convulsiones, epilepsiam, nimiumque soporem inferunt: in membranis spinalis medullæ agitationes artuum convulsivas, inquietudinem & jactationem corporis; in corde & arteriarum compage animi deliquia, virium plenariam prostrationem, cordis tremorem, pulsum contractum & celerem, imo plane deficientem producunt; In nervis pneumonicis & diaphragmaticis singultum, ægram & summe anxiam respirationem cum violenta diaphragmatis ad superiora retractione, strangulationis ac suffocationis metu efficiunt. In œsophago sitim intolerabilem ac difficultatem degluttiendi; in ventriculi tunicis nerveis maximas cardialgias cum nausea & vomitu, in intestinorum volumine atrocissima pariunt tormina cum contumaci alvi adstrictione. Cutem horror occupat cum frigore vel sudore frigido, facie pallida, frigida, livida, cadaverosa. Ductus urinarii spasmo constricti urinam retinent, vel perpetuo ad illam reddendam stimulantur. Ductus quoque biliarii spasmo coarctati biliosum succum transfundunt in sanguinem, unde icteritia nascitur. Imo veneni contagium etiam ad membrum virile diffunditur, in quo molesta

lesta sentitur tensio. Quibus accedit, quod cadavera venenis interfectorum quoad ventrem mirum intumescere soleant, reliquo corpore maculis & stigmatibus rubris obsesso. Quod procul omni dubio eam ob causam contingit, quoniam vehementes partium stricturas tandem excipit ingens fibrarum laxitas & atonia, unde flatus antea spasmis compressi & coacervati, jam sui juris facti volumen intestinorum mirifice expandunt. Quod vero ad maculas & stigmata rubra, in ejusmodi cadaveribus conspicua attinet, illa a sanguine vi spasmorum expresso & inter fibrarum interstitia stagnante provenire videntur. Atq; hæc sunt præcipua & solennia illa, cum quibus veneno tacti conflictantur, symptomata, quæ si non omnia ac singula semper & ubivis sunt obvia, illorum tamen præcipua nunquam non observantur. Ecquis autem inde non perspicit, omnes has truculentas afflictiones a violentis partium nervosarum stricturis præcipue suos trahere natales atque originem.

§. XXIV.

Certæ ac perpetuæ observationis est, quod corpori communicata venena menti vim inferant, eique sanæ rationis usum eripiant.

Scholion.

Est ita omnium venenorum indoles comparata, ut non modo mentem emoveant, sed fere singula eorum peculiarem insaniæ speciem inducant. Ita ex morsu canis rabidi hydrophobia, seu vehemens aquæ timor nascitur, ita prorsus, ut ad ipsius aquæ visum, sonitum vel nomen non tantum sine ulla causa vehementissime inhorrescant ægri, sed & cum anxietate & iracundia quadam insaniant, & quodvis liquidum respuant, licet intensissima siti premantur. Qui tarantula, quæ araneæ majoris est speciei, in regionibus Italiæ calidissimis, mensibus præsertim æstivis, punguntur, insatiabili saltandi libidine, præsertim ad quendam musices concentum, exagitantur. Qui fructibus solani veri sive Italis belladonnæ dictis vescuntur, eos furor corripit, unde etiam solanum furiosum seu maniacum appellatur. Quam in rem legi meretur *observatio 161. Miscell. Natur. Cur. Decur. 3. ann. 7.* ubi sex liberi, assumto robbaccarum solani somniferi, quod loco baccarum ebuli confectum fuit, somno expergefacti tantum in furorem acti fuerunt ut vestimentis abjectis, & solo indusio velati clara die domuncula exirent, & per plateas discursarent gesticulando, tripudiando, cachinnando, & delira multa tum loquendo, tum peragendo. Plures historias vid. in *Sim. Pauli Quadrip. Botan. class. 3. p. 541. & Lobel. Advers. p. 103. & Fabri Strychnomania.* Qui semen vel radicem hyoscyami nigri assumserunt, ita dementantur, ut facti videantur dæmoniaci. Hyoscyamus enim maxime phantasiam turbat & satanas ad fraudes quas intendit, peragendas ut plurimum utitur stupefactivis, uti lamiarum unguenta ostendunt. De Hyoscyamo memorabilis est locus ap. *Strabon. Largum. c.* 181. dum ait: *hyoscyamum qui biberunt, caput grave venisque distentum habent, mente abalienantur cum verborum altercatione, unde etiam nomen herba trahit altercum: postea sapiuntur & omni sensu carent, livescentibus membris eorum.* Ab assumto semine daturæ Indicæ omnium sensuum, tam internorum, quam externorum, facultas perit, ita ut apertis oculis vel auribus nihil audiant vel videant, omniumque actarum rerum obliviscantur. Haud dissimilem noxam infert radix cicutæ terrestris cocta & comesta; qua de re memorabilem casum tradidit *Mathiolus in Comment. Dioscor. Lib. 6. cap. 11.* ubi vinitor cum uxore comestis cicutæ radicibus cubitum ivit, media vero nocte ambo expergefacti, omni penitus ratione amissa huc atque illuc per domum in tenebris vagantes amentia & furore commoti caput, faciem & oculos parietibus allidentes misere faciem sibi deturparunt. Plura exempla *vid. ap. Wepferum loc. cit. cap. 4 p. 27. 28.* Ex quibus clarissime intelligitur, mentis humanæ sanitatem cito tolli posse, eamque maximam partem dependere a mechanismo partium solidarum ac fluidarum, quo repente immutato, (mutatur autem maxime a venenis) celerrime perit sensuum ac mentis integritas. Ideo *Hippocrates* hominis sapientiam a sanguinis

con-

conditione & motu rectissime deducit & pulchra sunt quæ gravissimus auctor *Lib. de Flatib.* §. 20. his verbis profert: *Opinor, inter omnia, quæ in corpore sunt, nihil magis ad prudentiam conferre, quam sanguinem. Hic cum in constanti habitu, persistit, consistit etiam prudentia; sanguine autem permutato concidit simul & prudentia.* Nihil vero est, quod sensuum ac mentis usum tam vehementer interturbet, quam graves ac violentæ partium nervosarum contractiones quibus sanguis cum impetu ad caput urgetur, & liberior ejus cursus per cerebri vasa mire distenta intercipitur, unde est, quod hypochondriaci plerumque phantasia corrupta laborent, ac vanas subinde imagines accipiant, temporisque progressu facile mania vel melancholia corripiantur. Quod vero quædam venena peculiarem insaniæ speciem inferant, ut apparet in hydrophobia, id paulo altioris est indaginis, neque ad scopum medicum directe ac necessario pertinet, siquidem curatio horum affectuum sine exploratione modi, quo hæc fiunt, æque feliciter institui potest.

§. XXV.

Venena, præsertim corrosiva, ex minerali regno petita, & morsus virulenti rabidorum animalium sphacelosis inflammationibus; narcotica vero præter sphacelum vasorum distensione necant.

Scholion.

Digna est notatu observatio, quam tradit *Cl. Zwingerus Dec. 3. Ephem. observ. 104. pag. 132.* qui in cadavere rustici hydrophobia secundo mense ob acceptum a rabido cane vulnus correpti & extincti exterius in humero & scapula sinistri lateris, ut & in reliquo dorso gangrænæ & sphaceli indicia observavit, in intestinis autem & stomachi tunicis, præcipue circa utraque ejus orificia maculas rubicundas, ceu totidem inflammatiuncularum signa, thoracis cameram undiquaque sanguine suffusam & ex rubro livescentem, pulmonem inflammatum, interstitia membranosa circulorum asperæ arteriæ cartilagineorum intensissime rubentia, diaphragma maxime circa costas inflammatum, in corde, vasis majoribus, & pulmonibus sanguinem concretum & omni sero fluido destitutum invenit. Quod in iis, qui cobalto, arsenico, cicuta, emeticis & purgantibus acrioribus enecti fuerunt, ventriculus & intestina maxime inflammata, sphacelosa, & maculis nigris obsita inveniantur, ipse usus docet innumeris dissectionibus cadaverum confirmatus, atque etiam experimenta a *Cl. Wepfero loc. cit.* adducta id satis liquido demonstrant. Est vero hæc internarum partium sphacelatio spasmorum soboles, quibus sanguis intra vasa congestus, irretitus, ac refluere nescius stasin concipit tandemque in putredinem abit, qua sphaceli natura continetur. Quibus narcotica vitam eripiunt, in illis mirabilis vasorum cerebri a sanguine congrumato facta distensio observatur. Vid. *Lentil. Misc. Med. Pract. p. 223. Joach. Curæus Lib. 2. de sensu cap. 17. p. 229.* Atque ab hac sanguinis coagulatione ejusque motu per cerebri vasa impedito præcipue sensuum stupor atque insania proficiscuntur.

§. XXVI.

Omnis morsu animantium tactos curandi ratio in eo versatur, ut venenum per transpirationem ac sudorem cito e corpore pellatur, & motus spasmodici compescantur.

Scholion.

Quoniam virulenta materia, quæ morsu animantium communicatur, texturæ est tenuissimæ, ideo ad illam corpore expellendam non convenientius datur emunctorium, quam porosa ac tubulosa cutis compages. Unde in proclivi est judicare, quanta vis & efficacia ad noxam venenorum avertendam recondita sit in iis remediis, quæ transpirationem movent ac sudorem proliciunt. Neque ullum aliud inveniri potest remedium, quod spasmos, qui perpetuo a venenis excitantur, & humores ad interiora corporis retrovertunt, magis cohibeat, quam blandum sudoriferum, quod motum contrarium inducendo succos vitales ab internis partibus ad externas propellit. Veteres tantum non omni veneno frigidam qualitatem tribuerunt, quum liberiorem sanguinis ad partes externas in-

influxum a spasmis cohiberi observarent , qua ratione inducti calida & inter hæc maxime potens vinum veluti universalem antidotum mirifice commendabant. Quos etiam sequutus videtur *Celsus*, quo de morsibus animantium nemo melius scripsit , dum *lib. 5. cap. 27. necessarium est* , inquit, *exsorbere potionem meri vini cum pipere, vel quodlibet aliud , quod calori movendo est ; nam maxima pars venenorum frigore interimit* . Ex quo perspicitur , quam egregie ad expellendum venenum conferat solus motus & exercitatio corporis , qua sudor prolicitur . Et quoniam in tarantismo spasmi cutim constringunt , unde sudor gelidus fluit & corpus refrigeratur , quod etiam in scorpionum morsibus observatum fuit , hinc etiam motus & corporis agitatio , qua sudorem provocat , optimum & frequenti experientia comprobatum in tarantismo est præsidium . Probe enim animadversum fuit a sagacioribus , non musicam , qua tantopere delectantur tarantula icti , genuinum esse tarantismi remedium , sed potius motui , ac sudori , quem movet saltatio , adscribendum esse , quicquid musica præstari fingitur . Cæterum interne acetum ac theriaca in omnibus fere venenorum generibus , solis corrosivis exceptis , discutiendo ac sudorem movendo opem ferunt præstantissimam . Quod remedii genus adversus viperarum morsus jam olim commendatum fuit a *Celso* , quia spissescentem intus humorem discutit et hac ratione sanitatem dat . Præterea etiam veteribus in more positum fuit , veneno tactos et hydrophobia laborantes balneo immittere , quod Celsus lib. 5. *cap.* 27. his verbis testatur : *Quidam post rabiosi canis morsum protinus in balneum mittunt , eumque ibi patiuntur desudare , dum vires corporis sinunt , vulnere aperto , quo magis ex eo quoque virus distillet ; deinde multo meracoque vino excipiunt , quod omnibus venenis contrarium est . Idque cum ita per tridunm factum est , tutus esse homo a periculo putatur* . Eodem loco gravissimus auctor suadet ; *vinum calidum cum ruta quam plurimum ingerendum & in calidum balneum mittendum esse eum , qui cicutam bibit* . Quod curationis genus apud veteres usu receptum valdopere probamus . Temperatum balneum , in omni insania ego magnopere laudo atque commendo , hoc partium nervosarum stricturas laxat , poros cutis recludit , et motum sanguinis , spasmorum vi ad cerebrum retroversum,in corporis exteriora revocat . Poris autem apertis vinum propinatum sanguinis motum liberiorem reddit , et transpirationem juvando omnem venis conceptam virulentam materiam ex intimis sedibus expellit. Ceteroquin ad hydrophobiam ceu solenne ac potens præsidium commendatur immersio in aquam frigidam . Ego autem cum *Celso* non semper securum , sed valde infidum id esse remedium puto , quia verendum est , ne , ut ait *Celsus lib. 5. cap. 27. infirmum corpus aqua frigida vexatum nervorum distentio absumat*. Nam si balneum frigidum in ejusmodi casibus juvat , illud exinde contingit , quod terror et vehementior sanguinis ad interiora repulsio in robustis et calidioribus subjectis motum sanguinis et humorum intensiorem cum calore ac sudore efficiant , quo vis morbi infringitur et venenum eliminatur. Quum vero id non semper et ubivis eveniat , tunc utique frigus spasmi a veneno excitati vehementiam augens majorem potius noxam affert . Quam ob rem *Celsus loc. cit.* sapienter monet , ut , si talis spasmus incidat , æger protinus a piscina in oleum vel balneum calidum demittatur .

§. XXVII.

Externe adversus venenorum vim convenientissima sunt , quæ stricturas partium laxant , emolliunt , poros aperiunt , & virulentæ materiæ exitum præbent .

Scholion .

Veteres hunc in finem non ratione et effectu animalia viva discissa partibus demorsis admoverunt , quod etiam imperat *Celsus lib. 5. c. 27. vivum oportet gallinaceum pullum per medium dividere & protinus calidum super vulnus imponere , ne pars interior corpori jungatur . Facit id etiam hædus agnusque discessus , & calida ejus caro statim super vulnus imposita* . Ita etiam pullos gallinarum vel eorum podices amovendos suadet *Forestus observ. chir. 34. Lib. 6.* Neque alia profecto ratione juvat viscus , vel

paris

pars quædam animalis rabidi, quod plagam inflixit, apposita, vel oleum scorpionum tantopere adversus eorum ictus commendatum, quam emolliente ac demulcente virtute. Nam quod ex vipera, scorpione, aut alio animali rabido quidpiam interne vel externe usurpatum specifica & vi quadam quasi magnetica omnem veneno efficaciam subito detrahat, id potius inter fabellas aniles, quam veras observationes practicas reponendum puto. Serpentum enim ac viperarum, quas nostræ regiones alunt, ictus minime virulentus est, unde frustra ex serpentibus ac viperis præbetur medicina, quæ etiam sine eo non nocent. Nam vere scribit *Celsus loc. cit. Italia frigidioresque regiones hac parte salubritatem habent, quod minus terribiles angues edunt.*

§. XXVIII.

Adversus venena corrosiva ac drastica & inflammatoria purgantia oleosis, pinguibus, & lacte copiosius hausto præsentius non datur auxilium.

Scholion.

Agyrtæ & circulatores ad fucum faciendum, quasi illorum theriaca potentissimum sit adversus omnia venena præsidium, mercurium sublimatum, arsenicum & his similia venena in vulgi conspectu deglutiunt, prius autem stomachum butyro infarciunt, ex quo fit, ut citra omne periculum venena per vomitum rejiciant. Plures vero ob causas lac adversus venena corrosiva certissimum præbet auxilium. Primo enim impedit, quo minus ventriculi tunicæ a veneni spiculis nimium lancinentur. Deinde oleoso ac ramoso suo contextu ipsas veneni soluti acies involvit, atque eo causticam ejus vim obtundit. Tum etiam vehiculum satis opportunum constituit, quo venenum vomitu possit exterminari. Denique vi sua oleosa ac demulcente impedit, quo minus fibræ in vehementiores spasmos adigantur. Ante aliquot annos hic loci nobis memorabilis casus obtigit, ubi decem juvenes, illustri prosapia oriundi, jusculum avenaceum, cui arsenicum ultra duas fere uncias cum æquali pondere sacchari admixtum erat, assumserant, ac brevi post summis anxietatibus ac rosionibus ventris torquebantur, quos omnes propitii Numinis favore adjuti oleo amygdalarum dulcium & lacte liberavimus; hæc vero remedia tanta in quantitate fuerunt exhibita, ut singulis vix decem mensuræ lactis suffecerint, quæ semper vomitu rejiciebantur; imo tam diu a nobis propinata sunt, donec omnis vomendi conatus cessaret. Idem lactis remedium ad noxam venenorum præsertim quæ inflammatione necant, ut est cicuta, præcavendam magnopere commendamus. Datur autem adversus venena stupefactiva intus assumta non excellentius remedium emeticis, mature cum oleo oblatis, quo vomitus eo citius provocetur.

CAP. III.

De venenis corporis humani.

§. I.

Præter varii generis venena, quæ alma rerum natura tum ex vegetabilium, tum mineralium penu producit, dantur adhuc alia corpori humano infensissima & quasi propria, quæ partim in eo generantur, partim ab eo in alia disseminantur, & gravissimos ac plerumque funestos morbos inferunt.

Scholion.

Venenorum classis latius patet, quam vulgo putatur. Dantur enim quædam morbifera, quæ incunabula sua primamque originem trahunt in corpore humano; quædam etiam extrinsecus adveniunt, sed modo mirabili in corporis humani succis multiplicantur, adeo, ut funestum morbum aliis communicent. Quare oportet quam maxime medicum venenorum morbiferorum indolem, vires, proprietates, eorumque auxilia paulo pensiculatius perscrutari.

§. II.

Venena morbifera illa nobis dicuntur, quæ vel extrinsecus mediante aere interiora corporis humani subeunt, & gravem periculique plenum, certisque notis distinctum morbum inferunt, & vocari solent miasmata. Tales morbi sunt ex acutis variæ pestilentialium & malignarum febrium species, variolæ, morbilli, dysenteria maligna; ex chronicis lues venerea, lepra & maligna scabies. Vel in ipso corpore generantur, si materia excrementitia jam separata a sanguine repellitur, uti in arthritide, podagra, variolis, purpura, morbillis, scabie fieri solet.

§. III.

Ea est natura virulenti miasmatis, ut agendo in corporis humani succos, mirifice se propaget atque multiplicet, & tenuis saltem ex eo prodiens vapor alios etiam sanos homines simili morbo inficiat.

Scholion.

Qui ex venenis corrosivis vel etiam narcoticis, ex mineralium vegetabilium regno petitis pereunt, ii vix ullo contagio alios contaminant; sed alia est natura & indoles eorum venenorum, quæ ex animantium, maximeque corporis humani latebris scaturiunt, quippe horum plura contagio corpora, præsertim disposita & vicina, afficiunt.

§. IV.

Miasmata, quæ simili morbo alios inficiunt, sunt fermentativæ & corruptivæ indolis.

Scholion.

Materia fermentativa & corruptiva ea nobis vocatur, quæ intestino motu unionem & texturam corporum mixtorum resolvit vel destruit, similemque motum & crasin, in qua materia hæc constituta est, inducit.

§. V.

Duplicis generis fermentativus & intestinus motus in natura observatur: alter, qui vegetabilium succos, ex partibus oleosis & acidis mixtos, in spiritum resolvit inflammabilem; alter, qui mixtionem animalem, sive animantium succos, qui ex particulis oleosis, subtilibus terreis & aqueis, omni acido excluso, commixti sunt, destruit & cum fœtore dissolvit, qualis status vocari solet putredo sive corruptio.

§. VI.

Fermenta sive miasmata morbifera, nostra sententia non primo & proxime in sanguinem, sed potius in succos lymphaticos subtilioris & fermentativæ indolis, quales præcipue sunt salivales, agunt, iisque similem motum ac texturam imprimunt, adeoque simili corruptione eos contaminant.

Scholion.

Duplicem corruptionis speciem in animantium succis admittendam esse arbitramur; quarum una est, quæ in sanguine, liquore admodum sulphureo, consistit; altera, quæ lymphaticos & serosos magis humores affligit. Illa ob copiosum sulphur eminentioris est fœtoris ac putredinis; hæc vero magis in vappescentiam quandam ulcerosam & corruptionem salso sulphuream, plerumque acrem & causticam, degenerat.

§. VII.

A miasmate morboso non primario sanguis in putredinem conjicitur, quia sanguis, quamdiu est in motu progressivo, inque orbem & circulum agitur, nullam contrahit putredinem. Deinde sanguinis stagnantis putrida & fœda corruptio non tam est contagiosa, ut apparet ex iis, qui sphacelo vel cancro exulcerato corripiuntur, ubi fœtidissimæ exspirant exhalationes, omnis contagii expertes.

Scholion.

Videtur putredo, quæ cum fœtore jungitur, longe crassioris & rudioris esse

se texturæ & indolis; præsertim quum sensus afficiat. Longe vero simplicior & tenuior materia esse debet, quæ interiora pororum ingredi & unionem mixti subvertere potest.

§. VIII.

Salivalis latex ad miasmata virulenta in aere vecta recipienda & propaganda admodum idoneus est.

Scholion.

Neque enim primo alia & commodior patet via, qua perniciales, a morbosis corporibus qui prodeunt, halitus in aere vecti cum corporis nostri succis communicentur, quam ipsum os, quod perpetuo salivali humore madet, & quo continenter aerem tanquam horum vehiculum haurimus. Quod vero vapores etiam tenuissimi lubentissime humido sese apponant, inque eo quasi figantur & irretiantur, res plurimis experimentis compertissima est. Salivæ igitur vehiculo maligni illi halitus continua deglutitione, præsertim cibo ac potu sumto, ad ventriculum & intestina descendunt, & ibi stagnantes valde corruptibiles & fermentescibiles succos, quos salivales latices ex glandulis ventriculi & intestinorum tenuium & ex magna pancreatis glandula defluentes, nec non biliosi in copia affluentes succi, & varii generis ingesta constituunt, in similem fermentativum & corruptivum motum facile convertunt, ut inde ingens corpori struatur pernicies. Denique nullus humor est in universo humano corpore, qui ad fermentationem & intimam partium, quæ corpus constituunt, mixtionem dissolvendam magis est idoneus, quam saliva, quæ quum admodum spirituosæ & mobilis naturæ sit fermentum, ideo miasmatibus, quæ similis sunt naturæ, promptissime obsequitur, similemque motum facile recipit & continuat.

§. IX.

Error est, per cutis spiracula vel vesicularum pulmonalium poros virulentos pestis halitus cum sanguine proxime misceri, eumque inde corrumpi.

Scholion.

Aerem, qui corpus grave & elasticum est, & continua respiratione pulmones subit, non pertransire pulmonum vesiculas & vasa sanguinea, jam superius in tractatione physiologica claris argumentis evincere sustinuimus. Licet vero ponamus tenuissimæ indolis exhalationes per poros pulmonum ad sanguinem deferri, tamen quia sanguis est in continuo motu atque in transpiratione, nulla putredo vel corruptio facile subsistere, neque illæ exhalationes diu in eo hospitari possunt. In prima vero regione longe aliter se res habet, ubi stagnantes & fermentescibiles sunt succi, quibus associatum miasma diutius inhærescit, & pernicialem suum motum atq; indolem communicat, atque adeo jam mora valde auctum & multiplicatum longe potentius, quam sibi relictum, violentiam suam in corpus exercere poterit.

§. X.

Quum morbi contagiosi magis ex corruptione lymphæ, quam sanguinis subnascantur, hinc ad lymphaticos rectius, quam ad sanguineos referri debent, atque etiam symptomata a corrupta magis lympha, quam sanguine petenda sunt.

Scholion.

Si consideramus omnis generis febres, quæ mali moris sunt, & quæ contagio serpentes maximam stragem edunt, lenissime illæ incedunt sine singulari ardore & dolore, & catarrhalium naturam plerumque mentiuntur, ut peritos etiam medicos hoc in genere sæpius fallant. Tusses, sternutationes, pectoris infarctus, copiosæ salivæ effusiones, raucedines, crebræ alvi dejectiones, inflammationes faucium, quæ variolis æque ac morbillis associari solent, pustulæ deinde ulcerosæ cutis & ulcera sæpius cacoethica a variolis relicta, quæ & viscera & artus hostiliter infestare solent, quid aliud designant, quam lymphaticos succos extreme esse corruptos. Ex chronicis scabiem, lepram, elephantiasin, ex summa lymphæ corruptione nasci & ex glandularum vitio prodire res indubia a medicis censetur. Luis venereæ miasma in lympha seminali primo tyrannidem suam exercet, postea vero universam

lymphæ massam corripiendo, dolores fixos, tumores, ulcera depascentia, præsertim in glandulosis locis causatur. In pestilentia quoque lympham magis, quam sanguinem, infectam esse, ex glandularum tumoribus, sub axillis, sub inguine, ex parotidibus, in quibus veræ pestis pathognomonica signa posita sunt, luculenter apparet. Et quia in peste & in malignis vires subito & vehementer prosternuntur statim in principio & antequam putredo formalis sanguinem destruxerit, hinc recte colligitur, spirituosam & lymphaticam sanguinis & humorum partem, quæ genuinum virium fomentum est, magis esse a miasmate corruptam ac destructam, quam ipsius sanguinis sulphuream mixtionem, utut, si invaluerit morbus & mors appropinquet, illud etiam contingat.

§. XI.

Quum contagium subtilioris lymphaticæ corruptionis potius soboles sit, facile patet, fœtidam putredinem, in quam post mortem cadavera abeunt, pestem aliosque contagio infestos morbos non tam facile producere.

§. XII.

Longiori usu & experientia confirmatum est, quod qui peste laborant, facilius alios inficiant, quam qui ea occubuerunt. In cujus asserti veritatem insignis locus ex *Foresto Lib. VI obs.* 28. adducendus est: *In agone, inquit, facile alios inficiunt peste correpti, sed homines mortui non facile peste inficiunt, quia corpora mortuorum, quæ amplius non exspirant, nullum venenum ejaculantur. Quodsi aliquod contrahatur, hoc potius ab eorum pannis vel vestibus contrahitur, in quibus virus diu conservari potuit. Siquidem dissecuimus aliquando corpora mortua ex peste multis spectatoribus studiosis sine aliquo damno, propterea quod mortuo animali perit omne venenum & quia ignorabamus, eos mortuos ex peste, causa fuit, ut minus turbaremur.* Et quod non a sanguine, sed potius ex corrupta lympha, quæ subtilioris naturæ est, ipsa miasmata generentur, vel ex eo apparet, quod ulcerosa materia maxime sit contagiosa, ut videmus in bubonibus pestilentialibus, scabie, lepra, lue venerea, dysenteria, variolis.

§. XIII.

Miasmata, quæ morbis gravioribus inferendis idonea sunt, veri veneni naturam æmulantur.

Scholion.

Sunt enim veneni characteres in eo maxime positi, ut primo exigua mole ingentem potentiam actiones secundum naturam immutandi exerceant, deinde ut celeriter id exequantur; tum ut in nervosas maxime & membranaceas partes vim suam exerant. Hæc omnia propria quoque sunt miasmatibus, siquidem tenuissimus est ille in peste aliisque malignis affectionibus halitus, qui robusta & antea sana corpora brevi tempore e medio tollere potest. Tenue est quoque contagiosorum affectuum, qui longius corpora exercent, ut luis venereæ, lepræ, & virulentæ scabiei principium. Et sicuti venena maxime ventriculo & intestinis, velut partibus valde sensibilibus & nervosis, infesta sunt, ita etiam illæ partes in morbis malignis & contagiosis præcipue omnium læsæ sunt & patiuntur. Maxime enim illæ præcordiorum anxietates corporisque jactationes, ventriculi cum fastidio ciborum subversiones, torminosæ alvi dejectiones, vel contumaciores ejus adstrictiones, dolor capitis & lumborum, animi deliquia, convulsivæ artuum tractiones, inexhausta sitis, vigilia, extremorum frigus, pulsus contractus, debilis & frequens, tusses convulsivæ, cardialgiæ, funestæ ventriculi & intestinorum inflammationes, quæ malignis & exanthematicis morbis sæpe statim in principio associari solent, non aliam habent originem, quam quod corrupti in primis viis succi nervosas ventriculi & intestinorum membranas & mediantibus hisce universum nervorum genus vehementer affligant & commoveant.

In

In eo vero deterior natura morbiferorum miasmatum aliis venenis est, quod se se commiscendo cum succis fermentescibilibus multiplicent, & vicina corpora hostiliter invadant.

§. XIV.

Vis multiplicativa venenorum morbiferorum maxime sese exerit in iis corporibus, quæ ad fermentationem corruptivam dispositos habent humores.

Scholion.

Firma est & veterum & recentiorum sententia, quod ad suscipiendam pestem, & alios morbos malignos certa corporum dispositio requiratur, dum scribunt, quod plures inter ægros infectos versentur, & res infectas tractent, a contagio tamen liberi maneant, alii vero etiam temperatissime viventes levissima occasione peste corripiantur. Ex quo utique discitur, vim miasmatis virulenti non esse absolutam, sed a corporum dispositione ejus funestum effectum maxima ex parte dependere. Jam autem experientia deprehendimus, omnia corpora, quæ pravis, in corruptionem pronis repleta sunt humoribus, maxime esse contagiosis morbis exposita. Et hæc est causa, cur mulieres gravidæ, infantes & infimæ sortis homines, qui misere vivunt, & angustas domos habitant, neque minus milites in castris, & qui diuturnam famem sustinuerunt, & continuis vigiliis atque animi commotionibus corporis robur minuerunt, & qui deliciis diffluunt, longe facilius peste aliisque epidemice grassantibus morbis tententur & difficilius evadant. Quorsum etiam referimus virgines, quibus menses retenti sunt. Siquidem horum omnium corpora & maxime primæ viæ pravis humoribus scatent.

§. XV.

Unum præ ceteris est, quod humana corpora maxime ad pestis & aliorum morborum contagium recipiendum disponit, idque est timor, quia corpora admodum reddit imbecilla, viresque depauperat, & motus excretorios minuit.

Scholion.

Equidem non sum in ea sententia, ut pestis & aliorum contagiosorum affectuum naturam in valido timore constituere velim, quia infantes lactentes & bruta animantia, in quæ nullus cadit timor, ejusmodi morbis corripiuntur. Illud tamen negari nequit, quod ingens mortis formido imbecillitatem, quæ secundum Celsum omnibus morbis patet, corporibus ingeneret, ita ut miasma non modo facilius recipiatur, sed & sæviora symptomata inde producantur. Animadvertimus enim, pestem plerumque tunc fieri lethalem, quum aggreditur corpora animi timidioris ac desperabundi, in aliis vero, quibus firmior mens constat, mitius & citra ullum discrimen decurrere. Nam quemadmodum ipse terror, ut supra exposuimus, veneni vim symptomatum gravitate sæpius superat, & similia sæpeque vehementiora infert symptomata: ita in proclivi est judicare, terrorem, per se nocentissimum, si veniat in virulenti miasmatis & morbi contagiosi societatem, summum minari periculum. Accedit, quod qui de peste memoratu dignissima prodiderunt, constanter & uno ore affirment, sola contagii, quod tamen procul abfuit, imaginatione, & metu inde concepto multos iisdem, quæ sunt pesti familiaria, symptomatibus correptos, imo etiam e vita fuisse sublatos.

§. XVI.

Ad præcavendos morbos, eosque maxime acutos, qui oriuntur a contagio, nihil est salutarius, quam fugere, quæ lædere possunt, loca infecta, neque salivam deglutire; nec cibum vel potum in locis suspectis assumere, sed salivalem laticem crebro exspuere, quo fine quæ ejus fluxum movent, commendanda sunt.

Scholion.

Quum pestilentiæ aliorumque morborum contagiosorum, præsertim acutorum, ut petechialium febrium, variolarum, morbillorum, qui validissime contagio infestant, miasmate ore hausta salivali latici admixta cum eo in ventriculum & primas vias descendant, a pe-

ritissimis medicis salutari & præservatoria lege optime cautum est, ut, qui propius agunt & conversantur cum infectis, numquam deglutiant salivam, sed eam potius frequenter ore ejiciant, neque, quod majoris momenti est, cibum vel potum tunc assumant, eo quod miasmate imbuta saliva promptissime hac ratione ad ventriculum deferatur. Convenit vero paulo acriora ore masticare, e. g. radicem imperatoriæ, angelicæ, zedoariæ, helenii, ut salivæ fluxus cieatur.

§. XVII.

Ad arcenda pessimorum morborum miasmata, & ad illorum vehementiam mitigandam nihil aptius est remediis acidis, e quibus acetum vini & succus citri præcipue eminent.

Scholion.

Certa & diuturna experientia confirmatum habemus, poma citri, vinum Rhenanum, acetum vini, si quis iis dextre usus fuerit, omnibus alexipharmacis, & aliis, quæ in auxilium pestis prompta sunt, remediis palmam præripere. Atque ob hanc manifestam rationem, quia nihil potentius putredini & motui ejus intestino resistit, quam acidum, vino Rhenano & aceto vini os & nares probe colluenda esse vel frustum pomi citrei ore tenendum, ventriculo quoque jejuno, parcius tamen, hæc assumenda esse, peritissimi in peste curanda medici magno cum fructu imperarunt. Frangitur enim & enervatur hac ratione immediate & proxime contagii vis virulenta. Idem remedium eumdemque eo utendi modum alii non sine fructu in cæteris malignis & contagiosis morbis, item in variolis & morbillis adhibuerunt. Spectat huc etiam non contemnenda virtus phlegmatis vitrioli, tincturæ papaveris rhæados & rosarum cum spiritu vitrioli paratæ, quæ a Waldschimidio & Archiatris Hassiacis aliquot abhinc lustris maximopere commendata fuerunt, eo fine, ut grassantibus his morbis frequentius usurpata vel plane variolas arceant, vel eas parciores & mitiores efficiant. Nos mixturam simplicem bene præparatam, ubi maligni morbi grassantur; & curandi & præservandi fine cæteris omnibus præferendam esse arbitramur.

§. XVIII.

Concepto in ventriculo & primis viis morbifero contagio non certius datur præsidium, quam citissime elementi emetico illud cum succis ad corruptionem pronis ejicere.

Scholion.

Certe emetica caute & cum prudentia adhibita divinam opem ferunt, si in tempore & statim in principio pestis & contagiosorum morborum usurpentur, quod certa experientia nobis constat. Quam primum enim se quis infectum sentit, quod ex ciborum fastidio, languore, anxietate, ventriculi subversione judicandum est, statim offerri debet emeticum, quo non modo pestilentia, sed & Hungaricus morbus, febres castrenses, dysenteria maligna ipsa in herba jugulari possunt. Neque enim tantum ipsum illud fermentum, sed & saburra vitiosorum humorum, quæ pabulum ac fomentum ipsi præbet, felicissime ejicitur. Subjungendum postea alexipharmacum, quo sudor largiter moveri debet. Ex emeticis radix ipecacuanhæ, solutio tartari emetici cum mixtura simplici combinata; ex sudoriferis pulvis bezoardicus cum aliquot granis volatilis cornu cervi, nitro & camphora ceu securissima remedia nobis probantur. Quam secura vero & expedita emetica his in casibus sunt præsidia, si statim inter initia morbi dextre fuerint adhibita, tantum periculi & damni inferunt, si ad totum genus nervosum vehementia veneni jam penetraverit, sique, quod pejus est, inflammatio aut sphacelatio ventriculi immineat, tunc enim certissime accelerant.

§. XIX.

Quum colluvies vitiosorum & fermentescibilium prima in regione stabulantium humorum admirandum in modum & pestis & omnium epidemiorum & contagiosorum affectuum vehementiam adaugeat, opportunissimum

simum utique tunc est remedium, statim in principio post vel ante conceptum contagium, emetico vel clementi laxante primas vias sordibus istis purgare.

Scholion.

Hujus insignis remedii virtus non anxie investiganda est. Nam si miasmata vim suam pernicialem maxime exerunt per fermentationem, quæ a copia billosorum, salivalium aliorumque corruptorum humorum mirifice adjuvatur, facile patet, opportune corruptis hisce succis subtractis vehementiam causæ ipsiusque morbi valde minui atque infringi. Sique nihil aliud, certissime tamen id consequimur, ut mitiora, nec graviora succedant symptomata. Harum vero sordium expurgatio etiam vel leni emetico vel benigno laxante instituenda est. Nos pilulas Ruffi, rhabarbarina, vel etiam mercurium dulcem cum extracto rhabarbari in forma electuarii mixtum non satis laudare possumus. Alia enim purgantia, quæ veneni quid habent, aut fermentativa, aut sanguinis massam fortiter commovent, penitus excludenda esse arbitrantur. Patet quoque exdictis, non firmius aut præstantius in peste & contagiosis morbis promitti posse præsidium, quam a temperantia, inde *Diodorus Siculus*, dum fatalem illam Numidiæ pestem describit, diserte admonet, commoda victus ratione, frugalitate ac moderatione affectuum ejusmodi tempore communem luem maxime evitari. Qua etiam ratione Socratem accepimus se incolumem præstitisse, cum dirissima lues Græciam & Atticam imprimis devastaret, temperantiæ nempe legibus se adstringens, cujus etiam beneficio in communi clade superstes perseverabat. Sicuti contra *Riverius* bene observat, proclivia ad pestem ea corpora esse, quæ copioso abundant sanguine, eumdemque habitum ex intempestivo & lautiore victu sibi contraxerunt.

§. XX.

Quum materia, quæ ex ulcere prodit, & corruptivæ & fermentescibilis sit indolis, contagio etiam alia corpora infestandi potentia polleat, hinc scabies præsertim humida, gonorrhœa virulenta, ulcerosum & fœtidum ex uteri vagina stillicidium, dysenteria, cui plerumque ulcera intestini recti juncta sunt, & aliæ quoque cutis defœdationes atque ulcerosæ corruptiones contagiosæ naturæ sunt. Neque pulmonum ulcera a contagio prorsus immunia observantur.

Scholion.

Ichorosam, quam ulcera fundunt, materiam fermentativo quodam motu agitari, vel ex eo patet, quod affluentes ex vasis succos simili corruptione ac fœtore inficiat, & mirifice suam indolem multiplicandi habeat aptitudinem. Non itaque mirum, eandem materiam cum corporum aliorum succis mixtam in iis similem propagare corruptionem. Illud vero observatione dignissimum est, quod promptissime fluida similis indolis atque originis subeant eaque contaminent. Ita ex scabie vel aliis subcutaneis exulcerationibus materia exiens poris ac tubulis subcutaneis se prompte insinuat, ibique eundem morbum procreat. Ulcerosum gonorrhœæ & luis veneræ fermentum adoritur maxime partes genitales, & ibi contentos succos lymphaticos & seminales contaminat. Purulentus dysentericorum fluxus effluvia spargit, quæ ano excepta, præsertim si quis easdem sellæ insideat, intestinorum tunicas petunt, & fœtidissimum morbum pariunt. Ex veteri pulmonum ulcere ore suscepti halitus corruptivæ labi pulmonibus inferendæ aptissimi sunt.

§. XXI.

Ichorosa ulcerum materia non modo affectiones chronicas, sed etiam acutas per contagium aliis corporibus inducit, id quod solenni illo more, qui in Turcia jam obtinet, variolas per insitionem excitandi clarum ac perspicuum evadit.

Scholion.

Non ignotus amplius, opinor erit iis, qui paulo majori cura in experimentis

practicis versati sunt, modus in Turcia familiarissimus variolas pro lubitu per insitionem producendi, qui prolixe descriptus est *Cent. 5, Misc. Nat. Cur. obs. 2.* dum videlicet die duodecima acu pertunduntur tubercula, & pus emanans vasculo excipitur; postea cutis pueri acu pertunditur ad guttulæ sanguinis emanationem & statim pus variolosum infunditur & cum sanguine miscetur. Tunc ad finem plerumque septimi afflorescere solent variolæ, semper tamen cum levioribus, quam fieri solet, symptomatibus, dum rariores erumpunt pustulæ, neque calamitosi aliquid subsequitur, quod experimentum in millenis subjectis intra aliquot annorum spatium securissimum deprehensum fuit. Ex quo discimus, non modo fermenti variolosi naturam, sed & quod fermentatio illa morbifica non tantum sævitię habeat, si in lympha sanguinis immediate suscitetur, ac si cum salivali latice & primarum viarum succis, ut communiter fieri solet, miasma illud prius misceatur. Siquidem fermentum contagii in exhalattionibus consistens magis subtile ac spiriuosum adeoque acutum est. In humore vero purulento communicatum magis iners ac languidum existit. Cui accedit, quod pus variolarum in ipsam sanguinis massam infusum ejus copia obtundatur, ut longe mansuetiorem indolem induat.

§. XXII.

Omnes, qui ex contagio nascuntur, morbi, præsertim chronici, ut scabies, lues venerea, gonorrhœa virulenta, ingressu etiam contagii in corpus jam facto, non commodiori via expurgantur, & quasi prima in herba tolluntur, quam exterius per balnea, & interne per data diaphoretica & specifica alexipharmaca.

Scholion.

Morbos, quos contagium profert, cita ope per ea remedia, quæ circulum sanguinis ad habitum corporis promovent, averti posse, & sana dictitat ratio, & ipsa experientia confirmat. Neque enim convenientius, quo ex intimis sedibus propelli debet tenuissimæ substantiæ virus, datur emunctorium præter ipsam cutem, quæ temperatis balneis relaxatur & aperitur, quo postea massa sanguinis & humorum diaphoretico appulsa eo lubentius alienum admixtum dimittat. Certe enim non datur præstantior modus omnis generis venena ex corporibus infectis extrahendi, quam per balnea & subjuncta sudorifera modo statim id in principio fiat & remedium reiteretur. Novimus hac ratione a gonorrhœa, lue venerea, a scabie maligna inter initia multos fuisse præservatos. Imo quamvis etiam hi morbi invaluerint, tamen in iis eradicandis purgantia, mercurialia balnea & diaphoretica opem ferunt præstantissimam.

§. XXIII.

Præcipuis, quæ venenorum viribus resistunt, alexipharmacis camphoram, sal volatile cornu cervi, nitrum, herbam scordii, radicem pimpinellæ, decocta lignorum & mercurium fixiorem diaphoreticum ad pauca grana terreis & alcalinis commixtum accensenda esse arbitramur.

§. XXIV.

Pesti cæterisque omnibus, qui contagio lædunt, morbis a corpore arcendis magno præsidio sunt fonticuli sive ulcera arte facta.

Scholion.

Fonticuli sicuti purgamenta sanguinis & lymphæ alienæ & noxiæ indolis evacuant, atque adeo iis, qui pertinacibus cephalalgiis, ophthalmiis & aliis oculorum & capitis vitiis vexantur, non mediocre solatium afferunt: ita eo tempore, quo aer putridis & contagiosis exhalationibus inquinatus est, si forsan in corpus irrepserint, non effectu carent, nam noxiis & corruptis humoribus per hæc loca expulsis minus alimenti circumfuso vel intus subeunti miasmati præbetur. Qua in re consentientes habemus peritissimos medicos, quibus maxime accensendus est *Fabricius Hildanus*, qui *Cent. 4. obs. 23. & 86.* prodit, se in acutissima peste Lausannensi, ubi ex centum ægris vix sedecim evaserunt, beneficio fonticulorum in brachio sinistro & poplite

& dextro gestorum servatum, & neminem ex iis, qui fonticulos gerebant, peste correptos vel ea occubuisse, præter unum vel alterum, summe cacochymicum. Horum virtutem etiam laudibus extollunt *Deusingius* in *Tr. de Peste, cap. 23. Paræus Lib. 22.* & *Diemerbrokius*, qui scribit: *insignem fonticulorum utilitatem in peste multoties vidimus.* Et *Hier. Mercurialis L. de peste C.23.* hæc memoratu digna adscribit: *Possum testari, me innumeros peste extinctos vidisse, nec unquam vidisse quenquam, qui haberet cauterium, præter unum tantum, atque ille erat sacerdos. Interrogavi etiam hac de re multos medicos, qui testati sunt, neminem se vidisse.* Quod vero ad ea loca, ubi antea ulcus fuit, noxius & corruptus humor deferatur, ibique exitum quærat, hoc inter alia evincere videtur ipse *Hildanus* loc. cit. qui scribit, se ante triginta annos bubonem ruptum in dextro inguine in gravissima peste habuisse, a quo tempore quotiescumque aer aliquis ipsum afflaverit, protinus dolorem in eo inguine persensisse, quod etiam in peste Lausannensi factum est. Nos vero non tantum in pestilentia sed & in aliis malignis grassantibus & contagio infestis morbis summo cum fructu fonticulos gestari observavimus, idque remedii genus maximopere commendamus. Nam quod majus potest, id quoque minus præstare posse rationi valde consentaneum est.

§. XXV.

Præter venena quæ extrinsecus corporibus humanis adveniunt, dantur etiam & nascuntur quædam in ipso corpore, & hæc duplicis sunt generis, vel putredinosæ vel causticæ indolis.

§. XXVI.

Quemadmodum nulla res magis vitæ & conservationi corporis infensa est, quam putredo, qua non modo solidorum structura & fluidorum mixtio, sed & partium, quæ impetum & motum faciunt, vis motrix destruitur; ita sphacelatio, sive putrida & fœtida partis solidæ cujusdam destructio intra corpus producta, easdem vires obtinens recte perniciale & mortiferum corporis venenum dici meretur, maxime cum repente serpendo se multiplicet, & putrida contagione vicinas partes opprimat.

Scholion.

Sphacelatio sive intus corripiat partem nobilem, cujus generis est nerveo membranacea, sive extrinsecus etiam in artubus oriatur, subito necat, nisi mature succurramus, quia vehementiam serpendo acquirit & vitales vires validissime destruit. Quare animadvertitur, ubi putredo invaserit partem solidam, protinus evanescere vires & languidum ac citatum fieri pulsum, & somnum vel nullum vel laboriosum reddi, animique tandem deliquia, ac denique brevi tempore mortem accedere: id quod non modo in cancro exulcerato, qui sphacelosæ corruptionis species est, sed & in sphacelo pedum, intestini recti ex male tractata fistula non semel, sed iterum observavimus. Et quod tam subito mors morbo sic dicto nigro correptos opprimat, nulla alia videtur causa, quam quod extravasatus sanguis in colo ejus stercoreo quasi fermento in fœtidissimam putrilaginem conjiciatur, a qua corporis vires repente pessum eunt & plane extinguuntur.

§. XXVII.

Plurimi, qui ex morbo acuto & chronico pereunt, sphaceloso veneno partium solidarum, præsertim ventriculi & intestinorum, succumbunt.

Scholion.

Hujus asserti veritatem ipsæ dissectiones cadaverum morbis defunctorum satis claram & testatam faciunt, sed quoniam hac de re fusius actum est in *Cap. 1. Pathologiæ generalis*, plura hic adjicere supersedeo.

§. XXVIII.

Oritur sphacelus vel a causa interna vel ab externa, quæ adventitia est & violenta. Illa fit, ubi universa sanguinis & humorum massa valde impura est & ad putredinem incli-

clinat, tum vel levissima læsio partis externæ hanc producit: externa vero est, quæ a sumptis venenis, a validissima artuum ligatura, ambustione, contusione, vehementia doloris vel frigoris proficiscitur.

Scholion.

Sanguis quidem, quamdiu in motu est progressivo & per vasa circumfertur, in veram & perfectam putredinem non delabitur, si vero valde impurus est, & excrementitiis sordibus scatet, uti videmus in cacochymicis & scorbuticis corporibus & valde imbecillibus subjectis, tunc levi ex causa, si stagnat & subsistit in parte, non modo ipse corrumpitur, sed & subjectam carnem summo fœtore contaminat.

§. XXIX.

Quoniam insignis sanguinis ad corruptionem dispositio ad sphacelum producendum & ad morbos quoque malignos & funestos efficiendos ad modum idonea est, providendum utique omni cura erit, ut tum remediis diæteticis, tum auxiliis pharmaceuticis nunquam non sanguis integer, purus & ab omni corruptiva diathesi immunis conservetur.

Scholion.

Profecto quæcumque læsiones & quicumque morbi in corpora impura & pravis succis referta incidunt, ii non parum periculi ac terroris habent, eo quod promtissime viscera partesque solidas funesta sphacelatione corripiant. Igitur semper & ubique princeps quibus sanitatis & vitæ custodia commissa est, cura sit, ut cita ope humoribus depurandis invigilent, quod utique per tempestivas sanguinis missiones, per remedia diaphoretica, per inediam, motum, analeptica & decocta clementer sudorifera obtineri poterit. Neque enim datur opportunior massam omnium humorum depurandi via, quam per cutem, quæ universale emunctorium est, quo halituosæ & pessimæ indolis sordes, e corpore tuto exturbantur. Si enim olim in Anglia pestis, intra viginti quatuor horas interficiens, placido & continuo ad viginti quatuor horas exacto sudore cardiacis in lecto provocato, sublata fuit, abstinendo simul ab omni somno, quidni etiam sudor prudenter institutus alias corruptiones auferre poterit? sique summa in lue venerea lymphæ & sanguinis corruptio solo sudore prudenter administrato submoventur, utique ex eo clarissime patet, in sudoriferis maximam corruptionem ex corporis nostri succi expellendi potentiam sitam esse.

§. XXX.

Præter corruptiva dantur adhuc alterius generis venena in corpore humano, quæ nempe ex excrementis pessimæ indolis, si ea non evacuentur, sed diutius a sanguine separata excretoriis inhærent, subnascuntur.

Scholion.

Ea est natura humorum excrementitiorum, ut, si in tubulis, quibus efferri solent, stagnant, ipsa mora pejorem indolem induant, dum vel putrescunt, vel acescunt, vel corrosivi evadunt, & valet id maxime in iis excrementis, quæ subtilioris naturæ sunt & per angustos tubulos subcutaneos propelli debent, nam omne excrementum quo est tenujus, eo malignis ipsa mora evadit.

§. XXXI.

Experientia indubia constat, materiam illam alienæ indolis, quæ in variolis, morbillis, petechiis, purpura rubra & alba & aliis exanthematicis febribus naturæ robore atque interno motu ad habitum corporis protruditur, si retrocedat sive ab extra intro pellatur, funesta &c., qualia venena solent, producere symptomata.

Scholion.

Inde enim summas præcordiorum anxietates, inquietudines, summas virium prostrationes, phrenitides, sopores, convulsiones & subitam mortem fieri celebratissimi auctores copiose satis & accurate annotarunt.

Ne-

§. XXXII.

Neque ignotum est ex chronicis scabiem, lepram, herpetem, ultra capitis manantia & crustam in infantibus lacteam, guttam rosaceam, pustulas luis venereæ, item erysipelas, podagram, si ex errore vel culpa medentium aut ægrotantium intro vertantur, gravissima, imo sæpius funesta symptomata progenerare.

Scholion.

Prostant de hac re copiosæ observationes in practicorum libris, quæ evolvi possunt, has enim hoc loco consarcinare non instituti nostri ratio exigit & potest hanc in rem legi *dissertatio nostra de podagra retrocedente in corpus, item de imprudenti topicorum adplicatione & Dn. Lindemanni Differt. de morbo retrogrado.*

§. XXXIII.

Si salutares & critici, qui certis diei horis incidunt, sudores, qui circa declinantes acutas passiones fiunt, vel ex pedibus aut glandulis subaxillaribus cum fœtore emanant, imprudenter cohibentur, summam perniciem corpori adferunt.

§. XXXIV.

Certa quoque observationum fide constat, ulceribus antiquis diu cum fructu gestatis, si ea repente consolidata fuerint, pessimæ notæ symptomata inde oborta fuisse.

§. XXXV.

Excrementitiæ sordes ad sanguinis & lymphæ massam in morbis retropulsæ naturam venenorum exacte æmulantur & rectissime iis annumerari possunt, quia veneni characteristicas habent notas, dum primo tenuissimas & exili mole agunt, deinde vires suas exitiales celerrime exerunt, tum partes nerveo-membranaceas maxime invadunt, denique quod œconomiam universi corporis motuum turbant vel etiam extinguunt.

Scholion.

Non mirum esse debet quod præter scholarum morem venenorum classem aliquanto magis extendamus, quippe quod jure facere videmur; plura enim sunt, quæ veri veneni notas habent, quæ fortiter lædunt ac vitam destruunt & sæviores adhuc effectus exerunt, quam nota illa & authentica venena, quæ tamen neglectui a medicis habentur. Satius itaque duxi, venenorum naturam, vires et proprietates paullo majori cura explanare, ut eo magis evitentur ea pericula, quæ ex imprudenti medicatione subinde nascuntur.

§. XXXVI.

Venena succorum excrementitiorum nervosas & membranaceas partes præcipue adoriuntur, sed producta ab iis symptomata pro diversitate locorum differunt.

Scholion.

Materia excrementitia ad cerebrum et nervorum paria delata vertiginem, phrenitidem, soporem, apoplexiam, aphoniam, hemicraniam, cæcitatem, item surditatem facile progignit. Si vero eadem materia nervos diaphragmatis invaserit, summæ anxietates præcordiorum, singultus et asthma spasmodicum oriuntur. Si nervis pneumonicis et pulmonum membranis nerveis altius insideat, fiunt ferina tussis, respiratio summe anxia atque ad suffocationem usque difficilis. Si cordis nervos impetit, illud tremore et palpitatione corripitur. Si altius se insinuat œsophagi, ventriculi et intestinorum membranis, cardialgiæ, nauseæ, inflationes stomachi, vomitiones cum ciborum fastidio, inflammationes cum ardore circa scrobiculum cordis, interno et extremorum frigore, atrocia tormina, abdominis inflationes et alvi pertinaces constrictiones suscitantur; in ductibus urinariis urinæ suppressiones, in ductibus biliariis bilis in sanguinem effusiones, in cute sudorem frigidum et horripilationes producit. Re itaque probe perpensa hæc omnia recensita symptomata ejusmodi sunt indolis, quæ a proprie sic dictis venenis concitari solent.

§. XXXVII.

Cum in quibusdam morbis tam prompte & expedite lethale venenum medici error & culpa ingeneret, si excretiones non rite tractatæ fuerint, materia foras excernenda incaute cohibita vel retropulsa, prudentis utique erit medici, omnia ea nosse & evitare, quæ retropellendi facultate pollent.

Scholion.

Ex horum numero maxime sunt animi affectus, præsertim terror & timor, corporis refrigeratio, interna adstringentia, opiata, intempestivæ venæ sectiones, fortiora purgantia, nimium refrigerantia atque externa cataplasmata, emplastra constringentia, item linimenta mercurialia, quibus omnibus quanta corpori subinde struatur pernicies, dici vix potest.

§. XXXVIII.

Calidiora quoque & quæ nimium sanguinem exagitant, ex benigno humore venenum & morbum benignum in malignum facile convertere possunt.

Scholion.

Peccatur in eo toto die a vulgo practicorum, quod morbos bene moratos pessimos efficiunt & malignos, quod maxime valet in exanthematicis, ut sunt variolæ, morbilli, purpurea, quando imperitiores non modo per hypocaustum & lectum præcalidum, sed & medicamenta, quæ sanguinem accendunt, uti sunt volatilia oleosa regni vegetabilium & animalium, præpostere vi quadam excretionem & ejectionem materiæ peccantis per cutis habitum urgent. Clarissime testatur experientia, imo hinc inde ex observationibus in hanc rem notatis constat, complures hoc modo fuisse interfectos, qui poterant servari, utpote gravissima symptomata, nempe anxietates, hæmorrhagias enormes, virium cum animi deliquio eversiones, quin imo deliria, convulsiones horum incautum usum subsequi, plus vice simplici vidimus; cum ex adverso, si blandioribus, temperatis, acrimoniam demulcentibus & quæ nimium ardorem deprimunt, morbus tractetur, ille placide sua decurrat tempora & laudabilis fiat materiæ hostilis a sanguine sequestratio & ad cutim protrusio.

CAP. IV.

De venenis in aere contentis epidemiorum morborum caussis.

§. I.

Continentur in aere res corpori humano infestissimæ quæ parva mole & celeri operatione summam perniciem corpori inferunt & epidemiorum ac malignorum morborum caussa sunt, ut adeo rectissime inter venena etiam locum tueantur.

§. II.

Uti venena potissimum sunt naturæ fermentativæ, putridæ, vel acris causticæ volatilis, ita dantur in aere res animantium corporibus infensæ, quæ vel putredine vel acrimonia caustica delinquentes iis labem aut perniciem inferunt.

Scholion.

Sicuti ad has classes pleraque venenorum genera commodissime reduci possunt: ita etiam deprehendimus, omnia valde insalubria, & quæ perniciem morbosam invehere valent, haud dissimili modo operationes suas ferales exercere.

§. III.

Ad res venenatas putridas, corpori humano summe perniciosas, merito referri debent exhalationes ex aquis stagnantibus & corruptis in aerem evectæ.

§. IV.

Est ex natura omnium aquarum diutius stagnantium, ut quiete ac solis æstu putrescentes valde noxia effluvia in aerem evibrent.

Scholion.

Sicuti aqua, si purissima est, diu integra

grâ atque ab omni fœtore & putredine intacta manet; ita si partibus alienis, præsertim sulphureis & terreis, referta est, quas facile ex terra sulphurea & pingui imbibit, per quietem solari æstu accedente situm, ac fœtorem contrahit, ut in paludosis locis apparet.

§. V.

Effluvia ex aquis paludosis & putrescentibus sublata in aerem morbos pessimi moris malignos & epidemice grassantes inferunt.

Scholion.

Morbi, qui ex aquarum inundationibus earumque putredine fiunt & in locis paludosis regnant, sunt maxime epidemii, ut pestis, petechiales febres, variolæ & morbilli mali moris, febres intermittentes, purpura.

§. VI.

Pestis & pestilentiales morbi familiarissimi sunt iis locis & iis temporibus, quibus ingentes fiunt fluviorum inundationes.

Scholion.

Notum est, quod pestis familiarissima sit Ægypto & quod incolæ hujus regionis cum gravissimis morbis iisque contagiosis conflictentur; causa vero unice est quærenda in exundatione Nili, & memorabilia sunt, quæ scribit hanc in rem *Dappert in Descript. Africa pag.* 127. nunquam pestem in Ægypto oriri, nisi Nilus nimium increscat & totas regiones inundet; addit hanc rationem: quod quando Nili aqua stagnat super terram, tota illa paludosa fiat, & accedentibus ventis Australibus & ferventissimo solis æstu putridis exhalationibus aer inquinetur, qui validissimus sit ad excitandam pestem. Subjicit denique hoc memorabile, quod nunquam pestis oriatur ex intemperato æstu, sed tunc potius extinguatur. Alexandriæ autumno plures mali moris febres cum vomitione viridis bilis epidemice grassantur, ex nulla alia causa, quam ex putridis aquis sub domibus incolarum stagnantibus. Alexandriæ autumnali tempore identidem variolæ mali moris contagiosæ invadere solent homines, quæ nullam aliam originem agnoscere solent, quam evaporationem aquæ putridæ Niloticæ. Nam quandocumque ex Nili cornu, quod vocatur Calech, circa hanc civitatem magnæ fiunt aquarum eluviones, & hæ per totum annum immotæ subsistunt, necessario putrescunt & corrumpuntur, præsertim æstate, unde etiam omnes incolæ, qui accolunt huic brachio Nili, fugiunt ad alia loca, donec ex Nilo subsequente anno aliam aquam accipiant, qua de re legi meretur *Dappert in Descript. Africa p.* 127. *&* 128.

§. VII.

Nostris in regionibus fluviorum inundationes frequentissime mali moris morbos epidemicos eosque acutos excitant.

Scholion.

Leidæ quondam morbus contagiosus pestilentialis oriebatur, qui magnam hominum stragem edebat ex nulla alia causa, quam quod ex brachio Rheni veteri inundationes in hoc districtu factæ fuerant, unde aquæ restagnantes putrefactæ diram hanc luem excitarunt; vid. *Pechlini Obs.* 17. *Colerus in Tract. de Morbis Castrensibus Dec.* 3. *Obs.* 5. plures epidemios morbos observavit post Danubii crebras eruptiones & imbres per plures dies continuos. Notavit *Forestus Lib.* 6. *de febr. & morbis epidemice grassantibus pag.* 162. quod civitas Delphensis insalubris sit, quoniam in loco profundiori sita est, aquas non currentes habet, fossis non amplis, sed angustis, per quas moventur, instructa, hinc fit, ut aquæ stagnent æstivo inprimis tempore, quæ sub canalicula putrescunt & effluvia, quæ a transeuntibus sentiuntur, putrida sunt, adeo ut fere singulis decem annis præterlapsis incolæ vel peste vel pestilentialibus febribus afficiantur. *Montanus* refert, prope Famaugustam, Cypri urbem locum esse, qui æstatis tempore putrescat ac causa existat, quod aer putrescat, unde febres pestilentes oriantur, infinitique homines ob vaporum contagionem a paludibus pereant. Exemplum singulare noxiæ inundationis in nostris regionibus exhibuit annus 1712. dum magnam inundationem fluviorum excepit immanis æstus per sex dies, postea frigus, rursus per de-

decem dies intensissimus erat æstus sine pluvia. Ii, qui se libero aeri præsertim nocturno commiserant, febre corripiebantur, cui ingens virium languor, dolor capitis, dorsi, in præcordiis anxietates, crebra vomitio, in nonnullis delirium juncta erant, in quibusdam symptomatum vehementia se remittebat, in paucis intermittebat; in plurimis erat pectoris oppressio, sed hæc lues vix inter quatuor vel sex dies persistebat & oris efflorescentia vel sudore sponte oborto terminabatur. Nulla fere erat Berolini domus, in qua non aliquot ęgrotabant, sed paucissimi mortui, nisi ex alio morbo complicato. Hæc febris epidemia totam Marchiam & Ducatum Magdeburgicum, Thuringiam quoque infestabat. Et chronologia nostra Hallensis nos luculenter docet, nunquam fere hic a multis retro annis epidemium & pessimum morbum grassatum fuisse, nisi semper ingens fluvii Salæ diluvio & inundatio præcesserit. Memorabilis etiam est obs. *Ramozzini*, quæ extat in *Miscell. Curios. Dec.* 2. *A.* 9. ubi ex copiosis pluviis factæ inundationes & stagnationes aquarum produxerunt tertianas & rebelles febres, quæ indiscriminatim homines, cujuscumque sexus, ætatis, victus rationis, temperamenti & vitæ generis fuerunt, occuparunt.

§. VIII.

Paludosa loca, ubi stagnant & putrescunt aquæ, valde insalubria sunt & febres perniciosissimas producunt.

Scholion.

Non procul a Berolino amenissima urbs sita est, Charlottenburg dicta, quæ propter declivem situm stagnationibus præsertim ex copiosis fluviis aquarum valde obnoxia, inde fit, ut æstivo tempore nemo fere ex incolis immunis a febre intermittente tertiana præsertim permaneat, cum primis si aeri frigido nocturno corpus objicit; & propter stagnationem aquarum ingens est ibi copia culicum, quæ homines divexant. Circa nostram urbem Halem est pagus unum milliare distans, qui vocatur *Diestau* in decliviori etiam loco situs & plurimis stagnis (*Fisch Teichen*) cinctus; ibi nullus fere est incola, qui non febre laboret vel laboraverit, quæ ita contumax est, ut non modo frequentius recidivet, sed etiam per aliquot annos duret. Est febris naturæ erraticæ, sed typum tertianæ servat, inassuetis vero & qui ex salubri loco huc habitandi causa accedunt, valde gravis atque exitialis esse solet. Ita & *Cl. Lentilius in Epistola ad Cl. Lancisium* data adfirmat, quod ad mænia civitatis Stutgardiæ olim fuerit piscina seu stagnum amplissimum plurium jugerum & eam ob causam infamis a multis annis fuerit Stutgardia febribus intermittentibus, ferme non amplius epidemicis, seu endemiis, valde rebellibus, ac diuturnis, quæ proinde nomen tulerint febrium Stutgardianarum. Exsiccato vero hoc stagno ob certum finem & in amœnissimum pratum converso ab eo tempore febres intermittentes adeo raræ sunt factæ, ut ne semel quidem epidemiarum nomen meruerint, sed sporadicæ saltem nunc hunc, nunc illum invaserint, etiam hactenus curatu faciliores. Apparet inde, febres ab effluviis illius stagni putridis ortas fuisse, quæ flante euro sublata civitati invecta fuerunt, eo quod ventus allisione ad montes facta, quasi repercussus effluvia dicta provehere non posset. Nemo vero rectius & paulo majori cura hanc materiam aggressus est & pertractavit ipso *Lancisio* qui in *Tract. de noxiis paludum effluviis* febrium perniciosarum & castrensium, quæ Romæ in Leonina nuncupata civitate ex cœnosis fossarum aquis ab æstatis initio ad autumnum vagatæ sunt naturam prolixe describit.

§. IX.

Propter aquarum stagnationes anni valde humidi & pluviosi, præsertim sub continuo austrorum statu, valde insalubres sunt.

Scholion.

Maligni & contagiosi grassantes morbi ex præhumida anni constitutione plerumque originem suam nanciscuntur. Ita *Hippocrates Lib. 3. Epidem.* scribit, aliquanto post diuturnas pluvias ingentem subortam fuisse pestem, totam civitatem Abaton pervastantem, cujus sævitia nonnullis inhabitantibus pedes ac bra-

brachia deciderunt. Idem testatur *Lib. 2. Epidem.* suo tempore ex austrinæ constitutionis aere in Cranone primum ichores & pustulas multas, postea & carbunculos propullulasse. Galenus *de temp. Cap. 4.* annum plus justo humidum pestis esse prænuncium scribit. *Benedictus Sylvaticus Conf. 14. Cent. 1.* refert, quod duo anni fuerint austrini, frigidi, pluviosi cum maxima aquarum illuvie, unde etiam morbi uniformes fuerint per totam ferme Italiam. Nempe populariter grassabantur febres spuriæ, ardentes, pediculares, morbillosæ, variolosæ, viros maxime plethoricos corripiebant, præsertim si locorum humiliorum fuerant incolæ & veneri indulserant.

§. X.

Endemii & epidemii, qui certis locis certisque annorum constitutionibus populariter grassari solent, morbi plerumque originem & causam suam debent variis exhalationibus & inquinamentis, quæ in aere continentur.

Scholion.

Ægritudines, quæ genus humanum frequenter & graviter sæpe affligere solent, sunt potissimum ex numero grassantium sive epidemiarum, quæ certis tantummodo temporibus prodire solent, & in harum numero præcipue sunt omnis generis febres acutæ, quibus exanthemata junguntur, item intermittentes, nec non dolores, fluxiones, inflammationes, ut sunt variolæ, morbilli, febres tertianæ, quartanæ, tertianæ duplices ardentes, pleuritides, ophthalmiæ, anginæ, catarrhales benignæ & malignæ, erysipelaceæ, arthritides, diarrhœæ, podagra, rheumatismi, pleuritides spuriæ, dysenteriæ, qui morbi ex aeris vitio rectissime derivandi sunt. Et hæc sententia fuit *Hippocratis*, qui *Lib. de Nat. Hum.* S. 18. ita scribit: *Quando ab uno morbo multi homines corripiuntur eodem tempore, caussam ad id, quod communissimum est, & quo maxime omnes utimur, referre oportet. Est autem hoc spiritus & aer, quem inspirando trahimus.* Et S. 19. addit: *Quum unus morbus popularis grassatur, manifestum est, diætam non esse culpabilem, sed quem trahimus, spiritum in causa esse, & palam est, eum ipsum spiritum morbosam aliquam exhalationem habere.*

§. XI.

Frequenti & attenta observatione didicimus, eas temporum anni constitutiones esse maxime morbosas & communes morbos proferre, quando vel nimias & diuturnas pluvias aut diluviones vel terrarum inundationes repentini & immodici æstus sequuntur ad aliquot dies, & postea eos insueta frigora excipiunt, quæ si in tempus vernum vel autumnale incidunt, pejorem effectum exerunt.

Scholion.

Hoc modo productas novimus complures grassantes epidemicas passiones; ita etiam febris illa epidemia, cujus supra facta est mentio, suborta est. Atque anno 1698. hic loci hiemem valde placidam, lenem humidamque autumno similem, austrinis stipatam ventis, experti sumus, quam excipiebat initium veris immodice æstuosum. Tum per aliquot menses magna cum sævitia per hanc urbem variolarum morbus grassabatur. Succedebat æquinoctio vernali petechizans febris maligna contagiosa, quæ non paucos e medio sustulit. Cujus febris historia ex professo a nobis pertractata est in duabus peculiaribus dissertationibus. Simili ratione, ut *Miscellanea Nat. Cur. Dec. 1. observ. 145.* tradunt, anno 1664. hieme molli ac pluviosa antecedente, sub veris initio grassata est in civitate Thoruniensi purpura epidemia maligna, quæ per totam æstatem & autumnum usque in hiemem sæviit, plurimos utriusque sexus infantes interficiens. Anno 1675. tota æstas erat pluviosa, insequens autumnus modo serenus, modo pluviosus, hinc in tota Silesia & Austria in autumno catarrhus, & coryza cum tussi & inflammatione faucium ita vexavit incolas, ut nulla domus fuerit exemta, ubi non tres vel quatuor catarrhosi inventi fuerunt, & qui levabantur, alii statim in locum eorum succedebant. Vid. *Reygerus* in *Misc.*

Nat.

Nat. Cur. Dec. 1. ann. 6. observ. 313. Anno 1707. menses Novembr. Decembr. & Januar. 1708. sine nive & omni gelu erant & diarrhœæ familiarissimæ tunc incidebant. Circa initium veris autem æstuosi pleuritides, febres catarrhales cum purpura juvenes & maxime fœminas affligebat. Aderat languor virium, somnus paucus, frequentior frigoris cum calore mutatio & parotidum tumor; paucis vero erant lethales.

§. XII.

Duplicis generis est illud venenum, quod ex aquis stagnantibus putridis per aerem dispergitur inque eo continetur, ex quo morborum gravium, epidemicorum & malignorum origo & causa petenda venit & vel putredino-Verminosæ vel acris causticæ indolis est.

§. XIII.

Aquæ paludosæ seminarium sunt fœcundum putredinis verminosæ.

Scholion.

Ubi enim paludes, lacunæ & aquæ putridæ sunt, ibi semper ingens præsertim sub solis æstu variorum insectorum copia conspicitur. Non semel, sed aliquoties ejusmodi aquas examinavimus instrumento statico, easque deprehendimus levissimas, forsan propter copiosam admixtam æthercam materiam, quæ etiam putredinis earum parens est. Deinde semper innumerabiles, minutissimos variæ figuræ & generis vermiculos in iis turbidis conspeximus. Porro ejusmodi aquæ vasi stanneo infusæ ignis calore admoto in innumerabiles resolvuntur bullulas, fundo vasis adhærescentes, forsan propter viscositatem, in quam calor agit.

§. XIV.

Insueta vermiculorum in aere hospitantium copia & morborum malignorum causa existit & eos quoque præsagit.

Scholion.

In hujus adserti veritate confirmanda adsentientem maxime habemus & antiquitatem & peritissimos medicos. *Varro de re rustica Lib. 1. Cap. 12.* causam labis morbosæ insectorum copiæ asserit his verbis: *Advertendum etiam, si qua erunt loca palustria, & propter easdem causas & quod arescunt, crescunt animalia quædam minuta, quæ non possunt oculi consequi, & per aera intus in corpora per os & nares perveniunt atque efficiunt difficiles morbos.* Idem ante *Varronem* sensit *Lucretius*, dum canit: *obnoxia cuncta putrori Corpora, putrores infecta animata sequantur.* Neque ab horum sententia recedit *Columella, qui Lib. 1. de Re rust. cap. 5.* scribit: *nec paludem vicinam esse oportet ædificiis, nec junctam militarem viam, quod illa caloribus noxium virus eructat, & infestis aculeis armata gignit animalia, quæ in nos densissimis agminibus involant, ex quibus sæpe contrahuntur cæci morbi, quorum causas ne medici quidem perspicere queunt.* Quocumque igitur anni tempore insolita insectorum copia observatur, non sine ratione insalubria tempora & grassantes morbos prædicere possumus, quod diuturna experientia & observatio præstantissimorum virorum confirmat. Ita *Joh. Damascenus aph. 132.* scribit: *Ubivis gentium quocumque anni tempore phalanges muscarum redundaverint, ibidem & ægritudines, quæ ex putredine oriuntur in corporibus indigenarum redundarunt.* *Riverius* tradit post innumerabilem insectorum copiam febrem epidemiam mali moris grassatam fuisse. Auctor quoque est *Verulamius in Oper. pag. 923.* annos insalubres fore & pestis suspicione infamari, quando ranarum, muscarum & locustarum multitudo est. Et *Valleriola obs. 1. lib. 2. pag. 95.* ex insectorum & locustarum copia morbos epidemios prænunciavit. Atque exemplum habemus in recenti memoria, anno videlicet 1692. incredibilis copia locustarum in aere volitantium visa est, quæ universam Thuringiam, Misniam & Voglandiam infestabant, inque terram descendentes segetibus ac vegetabilibus maximum damnum inferebant; a quo tempore cœperunt grassari in hisce regionibus multæ mali moris, imo cum pethechiis junctæ febres. *Hildanus Cent. 4. observ. 23.* affirmat, eo tempore, quo pestis grassabatur, talem fuisse muscarum copiam, ut post ho-

hominum memoriam vix tanta visa fuerit.

§. XV.

Putridæ, stagnantes aquæ ingentem quoque copiam effluviorum salino causticæ & volatilis indolis in aera emittunt, quæ partim ex ipsis aquis, partim etiam ex insectis sale volatili turgidis exspirant.

Scholion.

Insecta fere omnis generis copioso caustico sale imbuta sunt, unde pleraque cuti applicata vesicas excitant, & interius sumta vehementi rosione ac stimulo partes solidas inflammant atque in spasmos conjiciunt, & virulentas vires habent. Quod autem insecta spargant effluvia, cantharides testantur, quæ, ubi arbores & ex his maxime sambucum Hispanicum invadunt fœtidissimo odore aerem replent.

§. XVI.

Ipsæ aquæ stagnantes feraces admodum sunt salibus acribus & causticis, cujus rei documento esse possunt plantæ, quæ in stagnis & humilioribus locis proveniunt, quarum pleræque acrem, plures causticam & virulentam naturam possident: quæ observatio nunquam, quod sciam, antea notata est.

Scholion.

In hujus rei confirmationem exemplo esse possunt acorus, arum, anthora, œnanthe, aconitum, alsine aquatica, cicuta aquatica, colchicum, flammula Jovis, gladioli & iridis species, ros solis, persicaria acris, equisetum palustre, ranunculus aquaticus, caltha palustris, nasturtium aquaticum, beccabunga, quarum pleræque sunt venenatæ, & pecoribus etiam, si iis vescantur, exitiosissimæ. Causa, cur stagnantes aquæ acrimoniam plantis ingenerent, hæc poterit afferri; aquæ in terra præsertim limosa & sulphurea diu subsistentes incipiunt putrescere, sive earum mixtio motu intestino dissolvitur. Jam vero ea est motus intestini natura, ut ex succis temperatis, insipidis & inodoris, imo dulcibus sapidos, salinos, volatiles, item sulphureos fœtidos producat, ut in fermentatione vinosa ac putredinosa conspicuum est. Quidni etiam incipiens putredo partes sulphureas ac terreas aquarum, & quæ in plantarum nutrimentum cedunt, in salsas & acres commutare poterit?

§. XVII.

Præter illa morbosa effluvia, quæ ex putrescentibus aquis in aerem diffunduntur, dantur adhuc in illo alia, naturæ corporis humani identidem nociva & gignendis morbis idonea.

Scholion.

Qui diu in artis exercitio versati sunt, iis non obscurum esse potest, quo habitu & more subinde diversissimo quotannis fere incedant epidemici morbi & modo has, modo illas partes hostiliter aggrediantur & diversis ac sæpe dissidentibus symptomatibus infestent. Veteres incognitam eorum caussam ad τὸ θεῖον referebant. Nos materiis tenuioribus, virulentis & variæ indolis, in aere potissimum volitantibus, eos adscribimus, & eorum diversam naturam a diversa harum materiarum indole deducimus. Est enim aer universale quasi menstruum, quod expansiva sua elastica vi & materia ætherea calida ex omnibus corporibus subtiliores partes solvit, abripit & imbibit, quæ diversissimæ naturæ exhalationes per mutuum conflictum, combinationem & miscelam, intercurrente solari & cœlesti copiosa materia varias formas ac texturas induunt. Sunt in aere salinæ, sunt etiam sulphureæ diversæ naturæ substantiæ; Nitrum, inflammabile illud & elasticum sal, aeris fœtus est; caput mortuum aluminis & vitrioli extreme adustum & omnis salis expers, si diutius aeri committitur, denuo aluminoso & vitriolico sale imprægnatur. Aer etiam ingentem copiam sulphuris alit, quod sulphuris mineralis naturam & odorem habet, uti ex fulmine & tonitru constat. Ecquis vero ausit asseverare, ex subterraneis locis & sulphureis mineris illud in aerem pervenire, quum solis æstus ultra duas ulnas non facile penetret, nec mediocri igne egeat sulphuris mineralis evaporatio. Veri itaque est simillimum, illud

illud ipsum ex sale illo universali aeris vitriolico & unctuosis ac pinguibus exhalationibus in aere generari, non secus ac in chymicis videmus, ex sale acido vitrioli mixto cum carbonum pulvere verum sulphur & ex alumine & vitello ovi vel stercore humano sulphur in aere inflammabile debita encheiresi produci. Quidni igitur pro diversitate effluviorum, quæ certis in districtibus e terra exhalant, & pro anni tempore variant, pro diversa solis operatione & ventorum statu varia in aere seminia salina sulphurea fabricari possunt, quæ in corporis cavitates admissa differentes epidemias vel etiam endemias afflictiones inferunt, quorum tamen indolem ac vires potius a posteriori & effectu, quam a priori per sensus & rationem cognoscimus.

§. XVIII.

Morbi castrenses, qui omnium pessimi sunt, & graviter desæviunt, aeris vitiis & pravis exhalationibus potissimum debentur.

Scholion.

Castrenses morbi sunt maxime exmalignorum contagiosorum numero, & ex intima succorum vitalium corruptela nascuntur. Ut ut vero hujus corruptionis variæ & multiplices sint causæ, ad quas maxime fames, assidua vigilia, continua fatigatio, incongrua victus ratio pertinent, aer tamen vitiosus & fœtidis varii generis exhalationibus inquinatus omnes reliquas causas facile superat. Quanta enim in castris sub tanta hominum ac pecorum multitudine non est impuritatum, excrementorum & fœtidorum vaporum copia & colluvies, quæ continuo circumfusum aerem inficiunt & corrumpunt. Unde si accedunt ex imbribus aquarum stagnationes & venti austrini purgando aeri minus idonei diu regnant, atque immodici æstus ac nocturna frigora atque dormitiones sub dio sunt, non potest aliter fieri, quam ut in magnam corruptionem animantium corpora disponantur & graves morbi exsurgant. Solent vero & illi certum quendam servare ordinem: incipiunt nempe æstivis mensibus intermittentes tertianæ biliosæ & continuæ, sed insuetis symptomatibus stipatæ. Tunc enim solis ferventissimus æstus in aere acris & causticæ sulphureæ indolis materiam copiose producit. In autumno, quo fructibus fermentescibilibus & aquarum potu venter repletur, dysenteriæ malignæ & contagiosæ oriuntur. Sique in hyberna concedunt, sequuntur febres majori malignitate infestæ, exanthematicæ & petechiales. Solet enim interna putredo cum tempore vires sumere atque increscere.

§. XIX.

Virulentæ contentæ in aere exhalationes lædunt quam maxime & morbos facile inferunt, si quis vespertino & nocturno aeri corpus committit.

Scholion.

Omnis generis effluvia, quæ de die validissimo solis æstu in altissimam aeris regionem evehuntur, tempore vespertino & nocturno sole occiduo per frigus condensari atque cum humiditate quadam descendere notissimum est.

§. XX.

Cum rore maxime & nebula exhalationes naturæ humanæ infensissimæ ad inferiora descendunt & vel animantibus vel frugibus nocent.

Scholion.

Quod frumenta, arbores & plantæ ex vitioso rore, qui nomine rubiginis venit physicis, multum detrimenti patiantur, agricolæ & horticulturæ dediti optime norunt. Peccat ut plurimum sale quodam subtili caustico, quo etiam hominibus nocet & legi hanc in rem potest *Obs.* 93. *Miscell. Nat. Curios. Dec.* 3. *A.* 9. & 10. ubi commemoratur, quod ejusmodi rore gustato ulcuscula in labiis suscitata & qui nudis pedibus incesserant, pustulis & ulcusculis nigricantibus inde vexati, quidam vero febribus ardentibus correpti fuerint. Et profecto dysenteria epidemia, quæ inter initia autumni post ferventissimam æstatem grassari solet, plerumque est adscribenda corrosivo rori, qui partim fructus inficit, partim corporis humani poris sese insinuat. Sæpius in certo districtu grassatur hæc lues, aliis ab illa immunibus Et quicunque pruna vel pyra hoc rore infecta comedunt, in eun-

eundem morbum labuntur; qui vero ejusmodi fructibus infectis abstinent, eos hæc lues non invadit. Deinde virulentæ indolis effluvia cum nebula quoque decidunt & morborum epidemiorum causas subministrant, quam in rem lectu digna est *obs. 94. l. c. in Miscell. Curios.* ubi nebula septem viros ceterum sanos atque robustos in febrem malignam & lethalem præcipitasse perhibetur.

§. XXI.

Neque tantum tetra causticæ indolis effluvia, sed organica & animata ex aere, præsertim nocturno tempore, decidunt & humani corporis interiora subeunt.

Scholion.

Minutissima ac varii generis & magnitudinis insecta paludibus innasci & postea per aerem circumfusum dispergi, res curiosioribus physicis non ignota est. Sunt enim revera paludes omnium insectorum seminarium, ubi citissime præsertim sub moderatiori æstu fœcundantur, & sunt quorumdam adeo minuta corpuscula, ut referente *Lævvenhœckio Tom. 1. Epist. 71. & Tom. 2. Epist. 96.* aliquot illorum centena simul sumta crassum arenæ granum mole non æquent, in illa & eorum ovula in aerem diffundi & cum rore rursus deffluere, mirum non est. Et quoniam hanc materiam jam ingeniose non minus quam copiose pertractavit *Cl. Lancisius in cit. Tract. Cap. 16.* lectorem curiosum huc remittimus. Rorem sæpissime ex aere in terram descendere fructibus ac plantis noxium, ex quo ingens insectorum atque vermiculorum copia pronascitur, rei agrariæ & horticulturæ addicti norunt, quo rore perfusis vegetabilibus si vescuntur pecora, vel vehementer ægrotant vel prorsus extinguuntur. Si homines ejusmodi verminoso rore infectos cibos adsumunt, gravi corripiuntur dysenteria, qualis aliquot ab hinc annis ex tali causa in quibusdam locis Ducatus Brunsvicensis exorta fuit, ubi olera infecta rore verminoso German. *Mehlthau* fuerunt & cocta etiam gravem hunc morbum induxerunt.

§. XXII.

Quia tantum periculum ab humido & nocturno aere & rore imminet humanis corporibus, omni cura utique providendum, ut ne circa ejusmodi loca noctu indormiamus vel peregrinemur.

Scholion.

Hanc in rem memorabilia pro more suo erudite scripsit *Lancisius Lib. de Noxiis Paludum Effluviis cap. 16. p. 62.* qui testatur, plurimos incautos & venatores & peregrinos, si in palustribus locis brevem etiam somnum capiant, malignis febribus afflictari, præsertim circa Romam. Quod etiam accidit peregrinantibus ad lacustria Romanæ plagæ. Imo ipse *Lancisius l. c.* monitos vult eos, qui vigilantes per cœnosa loca peregrinantur, qui per Neapoli Romam vel Roma Neapolim contendunt, iisque suadet, ut diurnos potius æstus subeant, quam nocturni frigoris voluptate decepti contemeratam ambientis aeris vim excipiant. Incidi etiam in locum insignem apud *Petr. Laurembergium Lib. 1. Horticult. cap. 35.* ubi inquit; *Uredinis, vulgo* Mebl. Chau *infelicem delapsum fere cum vitæ periculo æstivis noctibus expertus sum aliquando in Aquitania Montalbani & Tolusæ agens, cum nondum a tam infenso hoste mihi cavere didiceram.* Et notissimum est, homines, qui æstate Romæ degunt, & extra urbem dormiunt, gravibus symptomatibus corripi & plerumque mori, quia insectis aer Romanus & terra scatent, quorum exhalationibus ros & aer nocturnus inquinatur. Post pluvias vel maxime mense septembri aer salubrior est, & tum extra urbem sine noxa degunt.

§. XXIII.

Aer virulentis exhalationibus refertus per varias vias interiora corporis humani subit.

Scholion.

Primo se se offerunt cutis spiracula, quæ uti perpetuo balneis & topicis medicamentis patent, ita humiditatem virulentis vaporibus inquinatam atque ex aere descendentem facile suscipiunt, Rectissime *Hippocrates Lib. 6. Epidem. Sect. 7.*

carnes appellat attractrices & ex ventre & extrinsecus, quia totum corpus exspirabile. Adsunt deinde foramina in naribus, auribus, quæ membranis glandulosis & nerveis cincta sunt, per quæ aer effluviis refertus ingreditur, nullumque est dubium, quin per poros nervosis etiam partibus sese insinuent cum humiditate effluvia, quoniam ab odoribus salubribus & insalubribus & robur & vigor & omnium motuum perversio contingere potest, hystericarum exemplo. Tum aer humidus & vaporibus repletus per narium & oris vias ac per laryngem ad intima pulmonum delatus vesicularum pulmonalium se insinuat poris & hac ratione cum sanguine misceri potest. Tandem in ore ipsi salivæ adhærescit & facile per œsophagum, præsertim cum cibo ac potu, ad ventriculum descendit. Pertinet huc egregius locus apud *Hippocratem lib. de Flatib.* ubi inquit: *omnia, quæ eduntur ac bibuntur, spiritus in corpus inferunt, aliquando plures, aliquando pauciores*. Id autem inde manifestum evadit, quod plurimæ eructationes post cibum ac potum evenire solent, discurrente nimirum aere incluso, ubi perruperit bullas, quibus inclusus fuerat. Postremo & illud dicendum est, quod organica & animata etiam effluvia si non per poros cutis ipsamque salivam, tamen per cibum ac potum in corporis interiora admittantur. Unde fit, ut in malignis & putridis morbis subinde ingens copia vermium in alvi fęcibus & per vomitum rejectis conspiciatur. Neque ignotum est, quod animalcula in ovium visceribus, præsertim in hepate, si paludosas aquas imbiberint, reperiantur. Inde quoque dracunculorum Africa & in Germania crinonum, qui pueros adoriuntur, sub cute generatio derivanda est.

§. XXIV.

Quicumque urbem ab epidemiis, imo endemiis malignis morbis liberare vult, iis præcipue omnium in exficcatione fossarum ac paludum operam navare & igne accenso id præstare debet.

Scholion.

Quod lacunis & fossis publicis stagnantibus exficcatis graves & grassantes morbi averti possint, inter alios testatur *Petrus Salius de Pestilente febre cap. 20. p. 130.* qui prodidit, patriam suam exficcatione aquarum in fossis publicis stagnantium a febribus pestilentibus, alias quotannis autumno grassantibus, fuisse liberatam. Et Cl. *Lancisius* in citato illo præclaro opere illud etiam exemplis confirmat. Deinde accensis ignibus palustres regiones ab halituum malignitate purgandæ sunt. Ipse *Hippocrates* igni tantam potentiam tribuit, ut eo pestilentiam abigi posse statuat, vid. *Galen. de Theriaca ad Pison. cap. 16. & Amat. Lusitan. Cent. 7. curat. 27. Plinius quoque in Hist. Nat. lib. 36. c. ult.* ignibus medicam vim pestilentię adscribit; utpote ignis motu celerrimo superfluam aeris humiditatem absumit & ventum gignit, qui ad eventilandum putridum & ignavum aerem magnæ est virtutis. Fumi etiam ex lignis resinosis & bituminosis corporibus ad aeris emendationem multum conferunt. Inter omnes constat, Halam nostram ante usum carbonum fossilium, quorum jam ingens copia ad salis coctionem accenditur, multis malignis morbis, febribus petechialibus, ac dysenteria fuisse infestatam & malo scorbutico huic urbi familiarissimo obiisse quam plurimos, qui omnes morbi per divinam gratiam jam fere per viginti annos, ex quo carbonum fossilium usus increbuit, ex finibus nostris excesserunt. Nam atmosphæra nostra non modo ob copiosas ex Salæ fluvio multis ramis luxuriante evaporationes, sed etiam ob continuam salis coctionem multa humiditate imbuitur, cujus noxam fumus carbonum fossilium egregie castigat atque coercet, quippe cujus salubritatem vel hoc unico argumento adstruere licet, dum ex habitationes, quas aer his carbonum vaporibus repletus perpetuo transit & fumosa nigredine inficit, nullum incolentium sanitati ferunt incommodum.

§. XXV.

Orientales & septentrionales venti, item pluviæ egregie purgant aerem tetris exhalationibus.

Scholion.

Horum ventorum ea eft natura, ut non modo expanfiva, & elaftica fua vi terræ effluvia diffipent ac disjiciant, fed &, dum animantibus vigorem, robur ac motum afferunt, & circulationem fanguinis ac tranfpirationem promovent, impediant, quo minus noceant. *Varro Lib. I. de Re ruft. cap. 4. pag. 12.* teftatur, fe Corcyram infulam a gravi pefte liberaffe, obftructis iis feneftris, quæ auftrum fpectabant, iifque, quæ ad aquilonem vergebant, apertis. Certa etiam obfervationum fide conftat, quod tempore peftis illa gravius fæviat ventis flantibus ex auftro & oriente; fub flatu vero feptentrionalium illa ftatim remittat. Imbres quoque fi copiofius decidunt, atmofphæram caufticis effluviis ftipatam egregie corrigunt ac depurant, nam ftatim poft imbres aer eft defecatiffimus. Et conftat ex hiftoriis, peftilentiam in Ægypto ftatim ceffare, imbribus menfe Junii largiter defcendentibus.

§. XXVI.

Graffantibus morbis epidemiis ad noxam eorum avertendam magno præfidio funt temperantia in victu & venere, evitatio aeris vefpertini & nocturni atque frequens ufus eorum, quæ naturam roborant & motum fanguinis cum falutari tranfpiratione promovent.

Scholion.

Omnibus roborantibus, quæ fimul vicem alimenti gerunt, fummo jure præferendum eft vinum potens & generofo fpiritu turgidum, cujus notæ eft Rhenanum, quod circularem fanguinis & humorum motum augendo, quicquid alieni vitalibus undis admixtum eft, potenter eliminat, atque adeo omnem ad fufpiciendum contagium difpofitionem aufert. Ex medicamentis vero ad arcendum contagium commendationem merentur omnis generis balfamica, falia volatilia oleofa, ambrata, fuccinata, & balfamum noftrum liquidum, quæ fanguini & humoribus fpirituafcentiam fœnerant, nervis robur addunt & omnis generis excretiones egregie juvant. Multum quoque huc confert liberalior ufus infuforum ex herba Thee, meliffæ, falviæ, veronicæ, & fabis coffè, quæ fanguinem & humores ac corporis habitum propellendo omnes peregrinas fordes per emunctorium cutis everrunt. Neque alia profecto caufa afferri poterit, quod noftra in urbe inque vicina Lipfienfi maligni ac putridi morbi, olim familiariffimi & comitem habentes purpuram, jam rarius incidant, quam liberalior ufus calidarum forbitionum, quibus maxima pars incolarum his temporibus affuevit.

CAP. V.

De medicamentis veneni vim habentibus.

§. I.

Dari in medicamentorum claffe res venenatas, quæ & perniciem corpori inferre & caufam mortis præbere poffint, mirum forfan videri poterit.

Scholion.

Plurimis hæc firmiter infidere folet opinio, eas res, quæ remedii nomen fibi vindicant, effe in fe falutares, neque ullo modo vitæ & fanitati infenfas effe poffe; inde etiam fit, ut quidam afflicti vehementiori medicamentorum aviditate, quæ rectius pharmacomania dici poffet, laborent, quum tamen omne, quod magnam vim habet, medicamentum, fi non cum cautione adhibeatur, noxiofiffimum fit. Unde non mirum eft, medicamenta temere ufurpata & morborum & mortis caufas fubminiftrare. Quo magis neceffarium eft, ut peritus medicus ea, quæ plurimum nocendi facultate pollent, probe nofcat.

§. II.

Quæ veneni vim ac naturam æmulantur medicamenta, in eorum numero funt emetica & purgantia draftica five vehementiora; funt etiam ftupefactiva quædam & ex mercurio male præparata.

Scholion.

Si ulla ex remediorum classe multum cautionis & prudentiæ ratione usus desiderant, certe sunt emetica, purgantia, opiata & mercurialia, eo quod ob vehementem eorum vim plures in graves morbos conjectos, vel in orcum per imperitiam medentum præcipitatos fuisse, experientia, proh dolor! quotidiana edocemur.

§. III.

Ex emeticis multum vehementiæ & virulentæ qualitatis habent stibiata, præsertim in substantia data, ut antimonii vitrum, mercurius vitæ, crocus metallorum, sulphur auratum.

Scholion.

Dicta hæc antimonialia in pulvere data vehementissime ἄνω & κάτω non modo purgant, sed & hypercatharses sæpe lethales inferunt. Unde perpetuo non sine periculo dantur, eo quod plicis ventriculi & intestinorum firmiter inhæreant, & a succis confluentibus soluta continuo ea, quibus insident, nervosa loca lancinando convellant & vicinos non modo nervos, sed & mentioris autem naturæ sunt, quæ ex horum solutione parantur vomitoria, ut est aqua benedicta *Rulandi*, tartarus emeticus, Syrupus emeticus *Angeli Sala* vel Dispensatorii Brandenburgici. Sicut vero vitrum antimonii omnium est potentissimum, ita tartarus emeticus ex hoc paratus multo valentior est eo, qui secundum præscriptum *Mynsichti* ex metallorum croco conficitur, quod omnes, qui medicinam factitant, velim ut notent.

§. IV.

Antimonialia summa partium, quæ salino sulphureo causticæ naturæ sunt, subtilitate adeoque in exili admodum dosi & quidem celerrime operantur; posthæc vim suam in ventriculum & partes nervosas exerunt & majori dosi exhibita etiam interficiunt. Hinc, quia omnes veneni characteres habent, rectissime in eorum numerum referuntur.

Scholion.

Frustum vitri antimonialis, quod scrupulum circiter ponderat, vel millia hominum vomere facit, si ejus infusio fiat ex vino. Et nota quoque sunt pocula illa emetica ex mixtura stanni & reguli antimonii parata, quibus vinum infunditur, & intra aliquot horas emeticum evadit, atque illa vis poculi numquam desinit. Ex quo apparet, quam stupenda sit illa exiguitas partium, quæ totius corporis functiones perturbare vel etiam destruere possit, quod maxime proprium est venenorum.

§. V.

Necant antimonialia emetica, dum in vehementissimos spasmos genus nervosum conjiciunt, & ventriculum maxime ejusque orificia constringunt, & circulum sanguinis intercipiendo inflammationes sphacelosas easque funestas efficiunt, unde præsentissimam mortem & hominibus & animalibus inferre possunt.

Scholion.

Quomodo venena ex mineralibus hominem jugulent & quæ symptomata producant, jam supra *cap. 2. de venenis* §. 21. explicavimus. Vim vero suam primo omnium exerunt in ventriculum, qui a venenis præsertim causticis primo ac primario affici solet. Incipiunt ibi spasticæ constrictiones, quibus ejus orificia arctissime clauduntur, unde mira ventriculi inflatio sequitur; brevi etiam sphacelosa & atra stigmata illi inuruntur. Pulchra ac memorabilia sunt illa experimenta, que *Cl. Wepferus* instituit, dum varia venenorum genera animantibus obtulit & post sectionem alia atque alia phænomena annotavit. Vide *ejus Tract. de Cicut. Aquat.* ubi etiam *cap.* 20. commemorat, quod cani robusto vitri antimonii grana obtulerit, & facta sectione maculam palma latiorem atro rubicundam in ventriculo, qui flatibus distentissimus erat, annotaverit, & quia utraque orificia ob spasmos clausa erant, pertinaciter ventriculus flatus inclusos retinuit. Deinde idem auctor observavit, quod diaphragma a vi medicamenti fortiter succussum vomitum adjuverit.

§. VI. An-

§. VI.

Antimonialia emetica, in substantia & paulo majori dosi exhibita, funestum sæpissime effectum exerunt in corporibus sensibilioribus, ad iram pronis & hujus affectus vehementia exagitatis, item si ventriculus ad inflammationem inclinat & doloribus ac spasmis divexatur.

Scholion.

Complura certe in praxi notavimus exempla, ubi post gravem iracundiam &, quæ hanc insequitur, cardialgiam datum antimoniale emeticum mortiferum fuit. Et ante aliquot annos tristissimum habuimus casum, ubi serenissima persona ex tartaro emetico improvide adhibito brevi tempore lethalibus symptomatibus occubuit, ubi post mortem pars ventriculi sphacelosa reperta fuit & putredo vicinas partes ejusdem lateris, lienem, diaphragma, & pulmonem infestavit. Vidimus brevi ante paroxysmum intermittentis pulverem vitri antimonii datum, qui præter vehementissimas vomitiones & purgationes convulsiones & tremores partium cum summa cardialgica anxietate excitavit, quæ symptomata sub febrili calore insequente ad tempus cessarunt, altero vero die redeunte paroxysmo resuscitata mortem intulerunt, & identidem ventriculus inflammatus ac sphacelosus repertus est.

§. VII.

Emetica fortiora, si non necant, gravem & tamen & fere immedicabilem morbum inferre possunt, dum fortissima vasorum strictura & compressione sanguinem & humores cum impetu ad partes præsertim debiles pellant, ubi subsistentes pro partium differētia varios eosq; graves morbos inducunt.

Scholion.

Si spasmi ab antimoniali emetico excitati vehementia sanguinem atque humores cum impetu ad caput propellit, facile aphoniæ, aurium tinnitus, visus & auditus amissio, imo mentis abalienationes oriuntur. Ita enim *Hildanus Cent. 5. Obs. 12.* commemorat, quendam capitis dolore afflictum assumpto emetico mentis ac rationis usu penitus fuisse orbatum. Idem auctor *Cent. 5. Obs. 19.* refert, in corpore cachectico ab assumpto vomitorio cæcitatem fuisse sequutam. Fœmina quoque optimo corporis habitu prædita, de dolore gravativo ventriculi conquesta, assumptis tribus infusi antimonii dosibus, superveniente inter vomendum doloroso aurium tinnitu, auditum amisit. *Vid. Hildan. loc. cit. pag. 395.* Alius, referente *Wepfero in Tr. de Cicuta aquat. pag. 285.* post sumtum antimoniale emeticum ejusque vehementissimam *ἄνω*, & *κάτω* purgationem in internum pectoris ardorem, tussim siccam, raucedinem, gutturis strangulationem & aphoniam diuturnam incidit. Si spasmorum ferocitas artus & partes exteriores aggreditur, fiunt inde sævissimi artuum dolores & truculentæ nervosarum partium convulsiones & sphacelosæ corruptiones. Auctor est *Cl. Wepferus loc. cit. pag. 255.* quendam cachecticum, assumtis aliquot granis vitri antimonii per noctem in vino infusis, non modo in enormes vomitus, sed etiam crudelissimos pedis dextri dolores incidisse, superveniente tandem funesta ejusdem partis sphacelatione. *Hildanus* quoque ab assumto fortiori emetico maximas brachiorum & crurum convulsiones, lipothymiam, summam virium prostrationem, imo herniam intestinalem annotavit. Vid. *loc. cit. p. 914. & 915.*

§. VIII.

Quia emetica fortiora graviter convellunt ventriculum & habentibus nervosis spasmo nocent, atque etiam congestiones humorum in elanguidis partibus efficiunt, prudentiæ est in hypochondriacis, hystericis, hæmorrhoidariis & instante mensium fluxu, & ubicumque ventriculus cum genere nervoso spasmis tentatur, iis tanquam veneno abstinere.

Scholion.

Quum solennes illæ & salutares per menses & hæmorrhoides fluxiones cum spasmis continuo fiant, facile patet, no-

centissima tunc esse & purgantia & emetica. Truculenta circa instans mensium tempus ab emeticis etiam non adeo validis exhibitis symptomata vidimus. In hæmorrhoidariis validior vomitus mesenterii abscessus cum lenta febre excitavit. Ubi sanguinis congestio inclinat ad pectus, periculosa a validiori vomitorio nasci solet hæmoptysis. *Celsus Lib. 2. cap* 13. si morbus acutus est, si febris est, inter rigores asperiora ejusmodi medicamenta damnat. Tutissimum vero est, ubi natura & morbus urgent vomitum, clementia propinare, & minus periculi est, si in minori & refracta, quam pleniori dosi offerantur. Deinde antimonialia nunquam in forma solida & pulvere, sed soluta, & cum sufficiente liquore adhibenda sunt, & si nimiæ dejectiones sequuntur, medicamentum theriacale cum analeptico, ut aqua cinamomi, mixtum, quod confortat, spasmos coercet & ab interioribus ad exteriora sanguinem propellit, omne punctum absolvit. Cæterum nisi urgeat necessitas, sani ac valentes homines ab ejusmodi emeticis abstineant. Perbelle enim monet *Celsus Lib. 2. cap.* 13. quod omne ejusmodi medicamentum non semper ægris prosit, semper vero sanis noceat.

§. IX.

Medicamentis, quæ veneni quidpiam, quo operantur, habent & ob id atque ob malam administrationem, gravium malorum & mortis subinde causa fiunt, non immerito validiora purgantia annumeranda esse censemus. Purgantia, quæ acri & penetranti stimulo salino sulphureo agunt, non modo tunicas intestinorum spastice comprimendo motum peristalticum augent & ex eorum glandulis lympham eliciunt, sed & universum membranarum nerveo musculosarum genus spasmo quodam convellunt.

Scholion.

Adeoque purgantia validiora ea dicimus, quæ vehementer, id est, cum spasmis & torminibus ventrem movent & subito copiosas dejectiones efficiunt. Horum in numero sunt ex simplicibus uterq; helleborus, colocynthis, gummi guttæ, scammonium, elaterium, esula, laureola, resinosa gialappa & species maximeq; semina cataputiæ & quę fortiora hæc aliquanto majori quantitate recipiunt, compositiones

§. X.

Sicut venenis præsertim causticis commune est, sale acerrimo, valde tenui & volatili operari, eoque omnes per universum corpus nervosas partes, maxime omnium vero ventriculi & intestinorum tunicas irritare atque arrodere ibique violentos spasmos, quos sæpius inflammatoriæ sanguinis stases & sphacelationes sequuntur, brevi tempore & non adeo magna dosi efficere: ita cum purgantia acriora easdem notas & proprietates habeant, jure in venenorum causticorum numerum recipienda esse concludimus.

§. XI.

Manifesto salis acerrimi in purgantibus testimonio est, quod masticata fauces graviter adurant & horum pleraque cuti admota vesicas excitent, naribusque attracta vehementia sternutamenta moveant, ac denique improvido usu ventriculi & intestinorum erosionem post se relinquant.

§. XII.

Ut elementum illud, quo venena in corpus agunt, maxime volatilis & penetrantissimæ indolis est, quod per universum corpus & solidarum maxime ac membranacearum partium intimos recessus penetrat: ita etiam illud, quod purgantia custodiunt, virus subtilissimæ naturæ atque indolis est & plura sunt, quæ hujus præsentiam satis abundeque ostendunt.

Scholion.

Primo compertissimum est, validiora purgantia, quo diutius in minutissimo pul-

pulvere serventur, eo plus virtutis suæ, qua supra & subter humores educunt, amittere, utpote cum volatile illud sensim paulatimque exspiret inque auras subducatur. Secundo, nihil tam potenter virtutem purgativam destruit, quam diuturnior ut omnium venenorum, ita maxime purgantium cum aqua instituta coctio. Neque tantum validiora, ut helleborus uterque, colocynthis, elaterium, esula, sed & leniora, ut folia sennæ, rhabarbarum, aloe, agaricus virtutem suam purgativam hac ratione perdunt, ita, ut si fortior sit coctio, prope ex toto eam amittant. Tertio non leve tenuissimi in purgantibus principii argumentum est, quod potentiora, ut sunt colocynthiaca, item elleborata, exterius ventri vel pedibus adplicata alvum commoveant. Ita veteres pedes decocto ellebori lavantes per alvum purgatos esse certam auctores faciunt fidem, neque unguento Arthanite ventri adplicato infantes purgari plane novum est. Id vero non omnibus notum, confectionem Hamech cum unguento dialtheæ plantis pedum impositam ad alvum pertinaciter adstrictam reserandam vix habere sui simile. Neque forsan aliunde, quam a tenuitate, quod purgat, principii petenda erit causa, cur infans a lacte nutricis, quæ modo purgans adsumsit, promte purgetur; item quod referente *VValæo* in *methodo medendi pag.* 42. elleborus fonticulis ad mundificationem impositus, per vomitum & secessum subinde purget. Quo etiam illud pertinet, quod adsumta purgantia sæpius stimulent vehementer ad venerem, & quod magis mirum videtur, cum semine vis purgans in feminam transfundatur, ut *Sinivaldus Lib.* 3. *Genanthropiæ Tract.* 1. *Cap.* 12. asseverat. Spectat huc quoque ex antiquitate illud, quod *Plinius Hist. Nat. L.* 25. *c.* 5. refert, Melampodem observasse capras elleboro pastas purgari & lac eorum adhibuisse ad filias Prœti regi furore percitas percurandas.

§. XIII.

Neque diversę, sed ejusdem indolis sunt mala, quę a drasticis purgantibus improvide datis & quę a venenis causticis excitantur.

§. XIV.

Mala ex drasticis purgantibus importunius datis cum aliis venenis communia sunt, atrocia cum crebris dejectionibus tormenta, subversiones ventriculi, enormes vomitiones, singultus, acerbi cardialgici dolores, precordiorum incendia, strangulationes faucium, anxietates & inquietudines, animi defectio, pulsus ad tactum durus & contractus; ex capite vero convulsiones, epilepsia & mentis turbationes prodeunt. Pręter hęc habitus corporis constringitur, partes extremę frigent & inhorrescunt cum sudore frigido, quę cuncta facies cadaverosa & tandem mors excipit.

§. XV.

Ut in dissectis ex veneno caustico, v. g. arsenico, mortuorum corporibus ventriculi & intestinorum partes maxime inflammatæ & sphacelosæ deprehenduntur, intestinis simul mirum in modum inflatis atque distentis: ita idem etiam me deprehendisse in iis, qui purgantibus vel emeticis interempti fuerunt, bona fide testari & pluribus observationibus omnino confirmare possem.

§. XVI.

Quemadmodum non certius & securius adversus omnis caustici veneni mortalem noxam præsidium & auxilium, quam in pinguibus, mucilaginosis & lacte est, si ingenti in copia hauriantur: ita etiam nihil inveniri potest, quod tam prompte & tam secure ex purgantium abusu lethiferis orientibus malis occurrat, quam lac vel oleum in copia datum.

Scholion.

Res & vulgo non ignota est, agyrtas sine noxa fere ex venenis pessima, ut arsenicum album, item sublimatum mercurium ferre, si prius pinguibus & lacte ven-

ventriculum cum annexis inteſtinis probe muniverint & poſt horum uſum etiam copioſe adhuc illa aſſumſerint. Ego ad exemplum experimenti hujus idem tentavi, cum aliquando illuſtris perſona ex incuria loco unius doſeos ſex pilularum purgantium ſatis fortium ſumſiſſet, tum feliciſſimo cum ſucceſſu ſuaſi ingentem lactis vaccini quod ad manum erat, copiam ebibere, & citra ullam noxam vel atrocia tormina quatuor tantum ſedes ſequebantur. Nam quod veneni acrioris ferociæ potenter reſiſtit, id etiam vim mitioris evincere poſſe, quid rationi magis conſentaneum videtur? Igitur non ſine cauſa antiqui medici & maxime *Hippocrates* ante & poſt uſum purgantium lactis potum commendarunt, quod præcipue ex inſigni illo loco, qui extat *Lib. de internis affectionibus* §. 46. clarius apparet: *ſi venter nigro elleboro purgatus fuerit ſuperne vel inferne aut etiam ſcammonii ſucco, poſt purgationem ſerum ac lac bubulum aut caprinum vel etiam aſininum commodiſſime exhibetur.* Et *l.c.* §. 31. idem graviſſimus Auctor ſuadet, ante purgationem cum ſcammonio adhibendum fomentum & poſt clyſterem lac aſinium coctum in potu dandum. *Aetius* elaterium cum lactis mulcti hemina porrigendum præcipit. *Rulandus in Curationibus* tanquam ſpecificum ad vermes enecandos & expellendos ſpecies diaturbith, item radices eſulæ in lacte coquendas majorem in modum commendat. Si ullum, certe ſemen cataputiæ majoris vehementiſſimum eſt, cujus tamen feracia, ſi cum lacte caprino in emulſione redigatur, multum miteſcit, ita ut non ſine emolumento in hydropicis ad educendas ex habitu corporis aquas adhibitam eam fuiſſe meminerim. Ob vim, quæ lacti ineſt, acrimoniam cauſticam mitigantem, accidit quoque, ut infantes lactantes, ſi modo lac non corruptum & corroſivum in ventriculi cavitate ſtabuletur, ſine minori ſubinde moleſtia acria etiam purgantia ferre queant, quam ætate profectiores. Ex quo conficitur clariuſq; elucet, ad caſtigandam nimiam & virulentam illam in draſticis purgantibus vim eorum coctionem cum lacte cetera alia tantopere ab auctoribus celebrata purgantiũ correctiva, quorum ingẽs adducitur numerus, longiſſime ſuperare.

§. XVII.

Quum omnium fere venenorum ea natura ac indoles ſit, ut præter exitialem, quam corpori animantium inferunt vim, quodvis ex iis propriam quandam operationem atque virtutem poſſideat: ita etiam illud ipſum circa validiora purgantia animadvertere licet.

Scholion.

Colocynthiaca præ cæteris tormina faciunt & vaſa aperiendo ſanguinem ſive per alvum ſive etiam per alias vias, præſertim ſi importunius data fuerint, effundunt. Elleborus, præſertim albus, id habet vitii, ut peculiari ratione faucibus infenſus ſtrangulationem & ſuffocationis metum cum ſumma anxietate inferat. Elaterium vim ſuam maxime in tunicas arteriarum nerveo muſculoſas evibrat, hinc pulſus fit celer, febrili non diſſimilis, qui etiam in digitorum apicibus percipi poteſt. Unde non mirum eſt, hujus purgantis beneficio hydropicorum in habitu corporis ſtagnantes aquas ad alvum deduci poſſe. Aloe utut ex mitioribus ſit, ani venas maxime irritat atque per has ſanguinem ejicit. Scammonium & gummi guttæ vires maxime infringunt & robur ventriculo ſubtrahunt. Semina cataputiæ perquam facile inflammationem ventriculo funeſtam inferunt. Reſina, quæ elicitur ex gialappa, convulſivæ colicæ & pareſis non infrequens eſt productrix.

§. XVIII.

Quemadmodum venenorum naturam maxime in eo poſitam eſſe, ut majori doſi hominem perimant, naturæ conſultorum judicium eſt; pari ratione cum acriora purgantia, præſertim ſub majori potione data, celeriter interficiant, non injuſte hęc ipſa venenorum catalogum ſubire judicandum erit.

Scholion.

Lethalium purgantium effectum jam olim ipſe *Hippocrates Lib. V. epid. cap. 16. T. 2.* annotavit his verbis: *Quidam homo Eubæus potopharmaco deorſum purgante*

(ela-

(*elaterium dicitur in textu Græco*) *per tres dies purgabatur & mortuus est*. Dici vix potest, quam multa & tristia, imo deploranda in praxi medica occurrant exempla eorum, qui ab improvide adsumtis pharmacis vel enecti vel minimum in pessimum & vix eluctabilem valetudinis statum conjecti fuerint, si modo quis paulo majori cum industria horum pessimorum experimentorum investigationi & observationi velit invigilare, aut curiosus, ab agyrtis, ab imperitis chirurgis & aliis etiam plebeiis in dies fere hac in re fiunt, colligere. Nam profecto ita est, quod impune multi a medicastris occidantur. Atque ideo non sine ratione ejusmodi drastica a magni etiam nominis medicis Germanice *Mord Mittel* vocatur fuerunt. Impense profecto optandum foret, ut magistratus & physici civitatum omnibus, qui cum aliis medicamentis purgantia divendunt, severius intercidererent, ne promiscue omnibus, non secus ac cum venenis fit, ea petentibus darent venderentque. Apud nos hic loci sunt in usu pilulæ aloeticæ cum extracto ellebori & trochiscis alhandal acuatæ, Germ. vocantur *Sescharffte Haupt Pillen*, quæ a vulgo etiam ad usum commendantur & promiscue ex pharmacopoliis dantur; complures tristes eosque funestos non semel, sed sæpius ab hisce pilulis, præsertim in debilioribus & ubi ventriculus maxime in inflammationem proclivis fuit, effectus non sine dolore apud illustres etiam personas observavi. Inter pessima vero & a quibus maxime cavendum esse suadeo propter nocentem & inflammationi interimentem efficaciam, album elleborum, colocynthidem et tilli grana sive semina cataputiæ et quæ ex illis præparata extant, referenda esse censeo.

§. XIX.

Cum acrioribus & drasticis purgantibus tam nocens & naturæ sive, ut rectius dicam, motibus, qui vitam conservant, tam infensa insit potestas, sapientissime & optimo consilio saniores tum ex veteribus, tum ex recentioribus ad conservandam integram valetudinem aut eam amissam restituendam eorum usum vel plane reformidarunt vel summa cum cautione admiserunt.

Scholion.

Ad confirmandum hoc salutare adsertum non dubitabo auctoritate antiquissimorum medicorum uti, maximeque *Hippocratis*, qui in scriptis et aphorismis suis omnes in genere evacuationes repentinas rejicit, easque tantummodo laudat, quæ in corpore talia educunt, qualia sponte exeuntia juvant. Idem quoque disertis verbis *Sect. 2. aph. 36. 37.* pronunciat: *Sana habentes corpora, dum medicamentis purgantur, cito exolvuntur, itemque qui pravo cibo utuntur*. Et porro: *qui sani sunt, eos grave est, medicamentis purgare*. *Plato in Timæo* violentis medicamentis corpora nunquam temere esse movenda admonet. Neque ex methodicis præteriri debet *Cælius Aurelianus*, qui in *Opere suo Cap. 30. pag. 128.* de purgantibus, quæ Græce cathartica vocantur, ita statuit, quod nempe ob acrimoniam stomachum tumescentem efficiant atque ejus membranas inflamment et periculosam ventris effusionem provocent. Et *Lib. 1. Cap. 1.* de cephalæa prodidit, quod purgativis medicamentis stomachus male adficiatur et omnis nervositas (qua genus nervorum universum subintelligit) inde lædatur. Referente *Celso Lib. 1. Cap. 3. pag. 31. Asclepiades* purgationes omnes ceu perniciosas ex tota medicina expulit. Atque idem *Celsus* suam sententiam de purgantibus *Lib. 2. Cap. 13. pag. 98.* his verbis profert: *Quisquis daturus erit pharmacum, id agere ante debet, ut accepturi corpus humidius sit, & illud scire oportet, omne ejusmodi medicamentum non semper ægris prodesse & quam in adversa valetudine, nisi ubi morbus sine febre est, dantur*. Hæc sententia antiquorum fuit de purgantibus, quam postea superioris et nostri quoque seculi peritiores medici suo calculo adprobarunt. *Fernelius Lib. 3. Cap 4.* catharticis substantiam et vim venenatam disertis verbis adscribit et maxime colocynthidi atque scammonio, quia, uti ait, horum minima portio in putredinem veneno finitimam facessit. Et nemo prope

pe gravius in purgantia invehitur ipso *Helmontio*, qui *in Tract. Potestas medicaminum pag.* 383. eorum operationes latenti veneno, quo vitales succos fermentant ac putrefaciunt, adscribit. Neque in eo carpendus est *BonteKoe*, qui identidem purgantia propter virus occultum in totum fere ex foro medico ejicienda putat.

§. XX.

Propter latens venenum magna cum cautione & cura non in quibusvis, sed in longis ac difficilioribus morbis, inque valentibus & robustioribus corporibus & maxime in tempore veteres usi fuerunt purgantibus potissimum elleboratis.

Scholion.

Mirum forsan videbitur, quo modo res infestissimæ usum & auxilium difficilioribus ægrotantibus præbere possint. Sed quod genuina & pura venena in usum etiam humanum ad graves pellendos morbos eedere possint, argumento poterunt esse arsenicum album, argentum vivum vario modo præparatum, antimonii vitrum, opium, opium & hyoscyamus, quæ rite præparata & dextre etiam adhibita non modo periculo vacant, sed & subinde non sine emolumento exhibentur. Quare non mirandum est, *Hippocratem* etiam vehementioribus purgantibus, ut elleboro, elaterio, colocynthide, scammonio, ut ejus monumenta testantur, usum fuisse; non tamen promiscue & sine discrimine, sed ubi morbus sine febre, in principio & ubi penetranti eoque valido stimulo ex partibus solidis & vasis excretoriis nimium relaxatis & languidis subsistentes copiosi humores erant excutiendi, ut in melancholia, insania, morbo comitiali, quartana febre, hydrope. Deinceps ante horum usum aliquot dies præparabant corpus, abstinentiam a vino & cibo commendabant, fluida & mobilia per balnea, per fomenta & interna humectantia reddebant corpora. Et ut *Plinius* l. c. auctor est, elleborum album in lacte aut pulte dabant; vel secundum *Dioscoridem Lib. 4. Cap.* 145. cum prisanæ succo aut lentis cremore & pauco antea cibo sumto, maxime omnium vero satis diu decoquebant elleborum in aqua, addito melle, qua ratione usurpatus, teste *Prospero Alpino de Medicina methodica Lib. 3. pag.* 96. neque strangulationes, neque ullum aliud damnum umquam adfert. Hac occasione non alienum nobis videtur, qui circumspecte, nec temere cum ægrotantibus agere volunt, medicos serio admonere, ne umquam, si ejusmodi purgantibus vel emeticis vel mercurialibus vel antimoniali forte medicina opus est, sine omni præparatione & distinctione corporis hæc ipsa offerant, sed ut, si salutarem utique effectum ab iis expectare velint, eodem modo, ut veteres, si elleboro vel alio forti pharmaco usi fuerunt, præparent prius & disponant corpora. Quod nostris temporibus cum valentioribus chymicis ex minerali regno petitis remediis in vincendis contumacibus morbis præstamus, id olim veteres valenti pharmaco dextre adhibito præstiterunt.

§. XXI.

Peritiores ex antiquis & recentioribus medicis omni tempore sapienti consilio in morbis tam avertendis quam sanandis ratissime usi fuerunt fortioribus, sed id egerunt, ut potius lenioribus, tutioribus & ventriculo non inimicis excretionem intestinalem, si opus erat, promoverent.

Scholion.

Laudandi hoc nomine maxime sunt Methodici, qui omnia vehementia repudiantes solis lenientibus, ut manna, cassia, aloe, rhabarbaro contenti alvum movebant, vel eam commodis infusis tantummodo ducebant, ut ex præclaris *Celsi* monumentis & *Prospero Alpino*, qui Methodicorum dogmata fideliter tradidit, id dilucide apparet. Horum postea vestigia ex Italis maxime *Montanus*, & apud Germanos *Crato*, circumspectus admodum medicus, *Solenander*, *Caspar Hoffmannus* & *Simon Pauli* laudatissime sequuti sunt. Quorum quidem egregiæ pilularum compositiones hodienum in frequentissimo usu sunt. Quo pertinent etiam aloephanginæ sic dictæ insignis

signis usus, in Augustana Pharmacopoea descriptæ. Atque ad harum jam dictarum imitationem Becherianæ, quæ in concisa admodum dosi aloen recipiunt, aliaque temperatoria gummata & extracta admixta habent, concinnatæ magno cum emolumento nostris temporibus usurpantur. Nam ut evacuatio, per alvum quæ fit, præter liberam perspirationem valetudinis tuendæ apprime favet; ita etiam, quæ sine destructione ventriculi ejusque toni salutariter id præstant remedia, magno utique in pretio habenda esse existimo.

§. XXII.

Nihil tam valide ventriculi atque intestinorum tonum lædit atque pervertit, & ob id excretionis alvinæ negotium turbat, ac forte purgans..

Scholion.

Salutaris illa fœcum alvinarum excretio, sine qua nemo diu valere potest, quam maxime a motu intestinorum naturali, qui Græcis peristalticus dicitur, neque minus a bylis & lymphæ glandularum intestinalium affluxu dependet. Ille ejus generis est, quo successive & reciproce intestinorum canales contrahuntur & expanduntur, ut ejus beneficio contenta in intestinis propellantur. Cui negotio bilis stimulus & lymphæ intestinalis lubricitas multum servit. Quandocumque igitur a vehementi per purgantia irritatione & stimulo nimis citis & crebris dejectionibus biliosi & lymphatici humores magna in abundantia eliciuntur; non mirum postea est, segniorem alvum sequi. Tonus vero intestinorum a purgante validiori læditur, quia id numquam sine spasmo fortiori operationem suam in intestinorum tunicas nerveas, in quas primum & proxime salva & integra sua virtute agit, exercet. Notum vero ex natura legis microcosmicæ est, longiorem & validiorem partis spasmum tandem subsequi ejus atoniam, sive magnam ad motum imbecillitatem. Atque adeo turbata illa motuum alternorum, contractionis & expansionis, in intestinorum canalibus nerveo musculosis successione non potest aliter fieri, quam ut excretio, per alvum quæ fit, non recte post purgantium usum respondeat. Atque id ipsum jam olim suo tempore ipse *Galenus* animadvertit, qui libro *de methodo medendi* hæc prodidit: *Non nulli in præsens gaudent, si copiosius dejecerint, verum quanto magis fuerunt vacuati, tanto his venter sequentibus diebus adstringitur.* Neque de hac re ullo modo dubitandum, quia quotidiana confirmat experientia, crebriores a purgante secessus sequi postea per alios dies alvi difficultatem.

§. XXIII.

A crebriori & perverso purgantium usu si ventriculi & intestinorum naturalis tonus pervertitur, multa eaque gravia in hisce partibus mala enascuntur.

Scholion.

Præcipua certe integri status corporis nostri pars in motu ventriculi, & intestinorum peristaltico versatur: hoc quippe salvo, biliosi & lymphatici humores, qui alimentorum digestioni, extractioni & stimulo ad excretiones serviunt, recte influunt, atque inutiles sordes ac fœculentiæ foras debite ejiciuntur. Quandocunque vero harum partium *εὐτονία* non recte sese habet, & vel nimia has ipsas spastica constrictio aut relaxatio occupat, totum digestionis & excretionis negotium turbatur. Nam neque succi utiles ex resolutis alimentis per glandulas & vasa intestinalia recte secernuntur, neque excrementitii per alvum secedunt. Unde diutius stagnantes naturam suam mutant, corrumpuntur & corrosivi evadunt. Hinc spasmi & flatus continuo urgent, & molestissimum demum ac longum illud, quod hypochondriaci nomine venit, malum, præsertim aliis simul rebus, quæ has partes nerveas offendunt, accedentibus progignitur. Et quoniam communi, sed pessimo more hisce malis per purgantia medici succurrere conantur, hinc fieri aliter non potest, quam ut ea increscant, tantum abest, ut minuantur. Perpetuo enim inflationes ventriculi vel intestinorum cum alvo adstricta, anxietate, nausea, internorum phlogosi, tensione præcordiorum & capitis gravitate urgens, &

non

non nisi flatibus vel ructibus exeuntibus, quodammodo mitescunt. Profecto in praxi mea, quam 40. fere annos sub divino favore exercui, innumeros praepostero & crebro purgantium usu, praesertim infirmos, in diuturnas aegritudines, flatulentias, tympanitides, tumores morbum coeliacum, ἀτροφίαν, convulsivas colicas conjectos observavi. Id etiam *Casp. Hoffmannus* in *Institut. lib. 9. c. 9.* confirmare videtur his verbis: *Loquor de experientia 30. annorum, quod homines apud nos fiant lectularii, ob intempestivas vel venae sectiones vel purgationes.* Atque in hac re eximium illud *Cratonis* monitum attendi meretur, qui, (*vid. Schulzii consilia p. 1076.*) hanc de purgantibus sententiam fovet: *Purgantia valida & vires dejiciunt, & saepe graves exulcerationes, tormina debilitatesque sequuntur, & maligna qualitas stomacho imprimitur, ut postea plura excrementa colligantur, quam evacuatio sustulerit. Quod si ob id rursus & saepe ad purgandum redeundum est, cito vitam breviorem reddunt.* Neque praeteriri hoc loco debet insignis locus, qui apud *Cal. AURELIANUM lib. V. pass. chron. cap. 31.* extat, dum ita ait: *Vitandum probamus frequentem potationem medicaminum, quae ventrifluo dicuntur. Etenim sitis intenditur & solidioris cibi fastidium duplicatur & ejus fortitudo minuitur atque cibi accepti corrumpuntur.*

§. XXIV.

Quum tam infesta sint ventriculo & intestinis acria purgantia, adeo ut etiam alvinas evacuationes valde perturbent easque segnes efficiant; non mirum est, tenellos & lactentes infantes graviter ab illis assumptis laedi.

Scholion.

Quam salutare & congruum naturae infantum alimentum lac est, tam perniciosum illud fit, si in ventriculi & intestinorum plicis diutius stagnans in corrosivum coagulum abeat, & pejorem adhuc, acri & sulphurea bile accedente, naturam induat. Hinc plurimorum, qui infantes exercent, morborum origo est. Tormina quippe ventris subinde convulsiva, febriles aestus, inquietudines, asthmata atque intumescentiae abdominis flatulentae, neque minus epilepsiae lethales inde sua trahunt incunabula. Quae omnia non sunt extimescenda, alvina excretione recte succedente. Cum autem eam crebrius data purgantia mirifice laedant, tonum intestinorum plane destruendo; non mirum est, si ante bene valens & sanus infans a temerario praesertim evacuantium usu, si v. g. mercurialia & alia ex gialappa acria frequenter offeruntur, in summas miserias & epilepticas tandem convulsiones, quibus maxime haec aetas ob imbecillitatem nervorum patet, conjiciantur. Cujus rei tristissimos casus cum dolore vidimus.

§. XXV.

Acriora purgantia, praesertim sub majori dosi, saepius laedunt & arrodunt teneras & valde sensibiles intestinorum tunicas, ut hypercatharses, dysenteriae & longi ventris fluxus cum torminibus sequantur.

Scholion.

Evenit id maxime omnium in corporibus impuris & tempore autumni, ubi ex varietate coeli, ob transpirationem prohibitam, multae impurae, salsa sulphureae sordes in venis colliguntur, & stimulo in intestinis validiori praecedente, affatim ad vasa meseraica atque ad intestinorum glandulas, neque minus ad hepatis viscus feruntur. Hisce autem viis valde laxatis & dilatatis humores & biliosi & salsi, per habitum alias corporis evacuari soliti, ingenti copia ibi separantur. Ex quo fit, ut intestinorum corrosione haec mala producantur.

§. XXVI.

Neque vero unquam gravior noxa a purgantibus metuenda est, quam ubi ventriculi inflammatio imminet.

Scholion.

Imminet ventriculi inflammatio in omni febri acuta, praesertim circa statum, ubi etiam superveniens certissime mortifera est. Ad eandem quoque inclinat post gravem animi excandescentiam, item si frigidissima potio corpori sudore diffluenti ingesta fuit; aut, si retrocessio variolarum, morbillorum, arthritidis, erysipelatis, purpurae, & aliorum symptomatum ex habitu corporis fuit. Quibus exi-

existentibus casibus, validum, sed non adeo magna dosi datum purgans cito perimit, ventriculo & intestinis post mortem inflammatis vel sphacelo tactis inventis. Siquidem inflammatio, quæ est firmior sanguinis in vasis stasis & quies, non facile, nisi vehementi spastica membranarum, per quas feruntur vasa, strictura gignitur. Nam per venas compressas sanguis redire nescius firmiter subsistit, & nisi fiat mature discussio, in putredinem terminatur. Nunquam vero putredo gravius minatur periculum, ac si consistit in partibus nerveis, cujus generis sunt ventriculus cum intestinis & membranæ cerebri, eo quod putrida illa corruptio fluidum mox nerveum inquinat, & citissime per omne membranarum & nervorum genus propagatur. Unde uti spasmus, ita etiam putredo, tantummodo in parte quadam ventriculi existat, mox in universi corporis partes nerveas derivatur atque tyrannidem suam exercet. Quamobrem non mirandum est, si ab exigua veneni vel purgantis acrioris dosi, brevi admodum interjecta mora, mors sequatur, levi tantum sphacelatione in ventriculo aut intestinis reperta. Ex quo apparet, quam caute agendum sit Medicis ejusmodi in casibus cum purgantibus, & quam facile mortem, citra omnem opinionem, inferre queant.

§. XXVII.

Spasmus ex purgante non modo in testinis inhæret, sed & altius in reliquas nervoso-musculosas partes corporis penetrat; ex quo fit, ut ab ejus usu pulsus celerior & elevatior evadat, cutis summa cum strictura quadam paululum inarescat, facies detumescat, parcius urina emittatur, sæpiusque paresis vel convulsio sequatur.

Scholion.

Febris naturam in spastica quadam eaque universali systematis vasculosi & membranosi strictura positam esse, supra jam tetigimus & infra latius deducemus. Quare non mirum est, ad ventris dolores, tormina & spasmos subinde mutationem in pulsu, ut ad celeritatem inclinet, item cutis inhorrescentiam, sudorisque suppressionem fieri. Et ob hanc causam accidit, ut exanthemata, & maxime purpura ad omnem alvi irritationem, præsertim torminosam, facile retrocedat, idque non sine periculo. Siquidem per stricturam meatuum cuticularium residens ibi prava materia introvergit, inque ventriculi vel intestinorum membranas transmittitur. Ex quo conficitur, quam periculosum sit in omni febri, præsertim exanthematica, & ubi materia peccans per cutis habitum eliminanda est, alvum fortiter stimulare. Id quod etiam jam suo tempore antiqui Medici, præsertim *Hippocrates lib. de purgantibus*; item *Celsus* probe annotarunt, qui nec unquam in febre tuta esse purgantia, memoriæ prodiderunt. Ille enim *lib.* de *purgantib.* §. 4. inquit, *Purgans dare non oportet, donec febris remiserit. Nihil purgandum, nam febris major fit & calor revertitur, &* §. 5. *purgans forte a febri forti correptis non est dandum. Verum si alicubi opus fuerit, infusum per clysterem exhibere potes, quotiescunque volueris.* Denique quia purgantia ob spasmum, quem derivant in tunicas arteriarum, systolen harum celeriorem reddunt, clarum fit, cur intermittentium paroxismi cortice Peruviano suppressi subinde fortiori purgante revocentur.

§. XXVIII.

Ubi dolores sunt, & sanguinis profusiones metuendæ, ibi purgantia magnas calamitates afferunt.

Scholion.

Hujus quidem assertionis ratio inventu non adeo difficilis est. Nam nusquam fere dolor sine affecto genere nervoso est, nusquam hæmorrhagia sine spasmo partium musculosarum & sine ingenti pulsus mutatione fit. Ideo nihil pejus est, quam spasmos per purgantia, quæ tormina cient, augere: in omnibus quidem a spasmo morbis perpetuo utile est, alvum apertam servare, vel eam blande subducere, minime vero omnium per purgantia, sed potius per emollientes clysteres & clementia laxativa id efficiendum est.

Ple-

§. XXIX

Plethoricis & more athletarum repletis, item impuris corporibus omni tempore a validiori cathartico ingens periculum imminet.

Scholion.

Nullum corpus tam subitis afflictionibus obnoxium est, præter illud, in quo sanguinis & seri, præsertim impuri, copia redundat. Equidem quamdiu humorum etiam peccantium libera & æqualis per vasa progressio est, tamdiu non facile quis morbo afficitur. Simul ac vero hæc ipsa, quod maxime fit per spasmos, turbatur, protinus gravia imminent mala. Intercepto enim sanguinis per stricturas libero motu, impetus & copia ejus ad alia loca transfertur, ubi nimium congestus & stagnans difficilia minatur mala, quæ hoc certius sequuntur, quo majori pars jam tum imbecillitate quadam laborat. Ab ejusmodi congestionibus in gravidis facile fiunt abortus, in senibus lethargi, apoplexiæ, peripneumoniæ, viscerum infarctus & ex hisce hæmorrhoides, cæcæ vel nimiæ, febres lentæ, marasmi, abdominis tumores. Igitur in plethorico & cacochymico corpore ab omni valida medicina, & maxime ab emetica & purgativa, maximopere cavendum esse, perpetua regula practica est. Nunquam enim utile, corruptos humores fortiter commovere, sed blande eos ducere oportet. Multum hac in re mihi placuit constans **Engaleni**, optimi scriptoris, de scorbuto observatio, qua affirmat, semper scorbuticos purgantibus pessime se habuisse.

§. XXX.

Omnia drastica purgantia vires valde infringere, res haud dubiæ experientiæ est; ideoque ubi vires jam fractæ & corpora debilia in morbis sunt, plurimum periculi habent.

Scholion.

Quare a purgantibus adeo debilitentur homines, si ratio investiganda erit, certe non copia dejectionem sola accusari poterit, utpote ab aquis mineralibus, v. g. thermis Carolinis, ab infuso mannæ copiosius dato sæpe viginti & ultra sedes, citra ullum virium vel appetitus decrementum, moventur; sed potius præter spasticas illas & convulsivas stricturas, quibus genus nervosum affligitur, etiam ipsa substantia purgantis, tamquam naturæ valde infensa & virium destructrix, culpanda venit. Est etiam in omni fere purgante nauseabundus quidam sapor & odor, de peregrini sulphuris & salis volatilis miscela testimonium edens: atque adeo nihil dubii est, quin ex purgantibus vapor adversus volatilis, dum nervosis partibus sese celeriter insinuat, fluidum purissimum, quod solidis robur & vires fœnerat, validissime contaminet, ejus crasin & motum destruendo, unde virium fit dejectio. Ex quo clarius detestabilis purgantium in malignis, in senibus omnibus infirmis, cachochymicis, infantibus quoque & a morbo præcedente, vel a gravi aliquo animi affectu fractis abusus apparet.

CAP. VI.

De virulenta mercurialium noxa ceu gravium malorum causa.

§. I.

In eorum classem, quæ magna facultate nocendi, abusu accedente, instructa sunt, ex mineralium regno maxime, quæ ex argento vivo prodeunt, recensenda esse existimo.

Scholion.

Peritiores non sine ratione mercurialia in heroicorum remediorum numerum retulerunt, eo quod ejus indolis ac virtutis sint, ut eorum providus usus valde prodesse; abusus vero validissime nocere possit, ideoque in manu imperiti tamquam gladius in manu furiosi sint.

§. II.

Medicamenta mercurialia sunt remedia validiora, arte ex argento vivo additione salium parata, quæ maxime glandulas afficiunt vehementique

tique harum strictura lymphæ motum promovent, corrosiva vero reddita propter spasmos, quos in partibus nervosis excitant, violentos, veneni vim & naturam induunt.

§. III.

Argentum vivum nullam in corpus humanum exerit operationem, nisi prius fuerit solutum & fluidum redditum.

Scholion.

Argentum vivum ingenti copia cum jusculis oleosis haustum, non raro in desperato affectu iliaco divinam, testantibus observationibus, præbuit opem; dum solo pondere convoluta inter se intestina, vel fæcibus induratis obsessa expedit, idque sine ulla noxa. Nam quia pondere celeriter intestina transit, nec diu ibi moram nectit, sed citius alvo effluit, innoxium est. Deinde mercurius currens difficulter admodum a salino quodam, nisi is valde corrosivus sit, liquore dissolvitur, qualis primis in viis rarius continetur. Quod vero metallica operationis in corpore humano expertia sint, nisi fuerint soluta, ratio videtur non longinquius quærenda. Præcipua siquidem in corpore nostro mutatio a motu partium solidarum in fluidas proficiscitur. Si quid igitur solidorum motum augere vel imminuere aut alia ratione mutare debet, necesse est, ut immediato contactu ea afficiat. Id vero fieri nequit, nisi in eorum poros altius sese insinuet. Quemadmodum vero id fieri possit sine summa subtilitate & exiguitate partium & sine vehiculo fluidi, ego quidem non capio. Cum vero solutio corporis nihil aliud sit, quam ejus in minimas partes per liquidum quoddam redactio, facile apparet, corpora firmioris compagis, ut sunt metalla, non aliter, nisi in minimas partes redacta & soluta fuerint, mutationem in corporibus animantium efficere posse.

§. IV.

Omnis generis salia in argentum vivum agunt, idque tandem solvunt.

Scholion.

Menstruis corrosivis, ut sunt spiritus salis concentratus, spiritus nitri, aqua fortis, promptissime solvi mercurium, vel chymicorum vulgo est compertum. Lixiviosa vero & solutum sal ammoniacum, item sal commune, aliaque cum mercurio cocta eum ex parte dissolvere, forsan non adeo notum est. Quin etiam sola aqua communis propter subtilissimum illud universale, in poris ejus residens sal tandem, coctione diutius instituta, ex argento vivo partes abradit, unde hoc decoctum ad luis venereæ virus, item ad verminosam progeniem expellendam in praxi non ignotum est.

§. V.

Promptius adhuc solutio mercurii cum salibus perficitur, si is in pulverem prius attenuatus fuerit.

Scholion.

Currentem mercurium propter politam & globosam figuram paulo difficulter menstrua aggrediuntur, facilius vero id fit, si chymicis artificiis in pulverem, ut multas superficies adquirat, redactus fuerit. Quare si mercurius dulcis vel præcipitatus albus aut ruber, aut minerale turpethum, cum sale ammoniaco vel sale tartari mixtum ex aqua coquitur, protinus solutio valde corrosiva, fauces constringens, coloris grisei evadit, quod tam subito non fit, si experimentum cum mercurio currente tentetur.

§. VI.

Mercurius salium additione solutus virulentam & corrosivam naturam plene atque exacte induit, adeo ut, quo magis fuerit a salibus solutus & concentratus, eo potentius venenum fiat.

Scholion.

Manifestum exemplum præbet mercurius ille vulgaris sublimatus, venenum valde infame, qui ad grana decem intus sumptus interimendi facultate pollet. Et quamvis non adeo plura in medicorum monumentis veneno hoc interfectorum prostent exempla cum veneficio patrando propter corrosivum saporem plane in idoneum sit: Eo tamen major numerus observationum colligi potest, ubi reme-

dia mercurialia non rite parata vel administrata graviſſima & venenis ſimilia ſymptomata intulerint, ſiquidem a mercurio dulci non legitime parato, ſed adhuc corroſivo ſæpius truculenta ſymptomata orta legimus. Placet vero hic inſinuare ſymptomata, quæ a mercurii vere corroſivi ſublimati granis duodecim infanti annorum vix duorum exhibitis funeſta fuerunt, hiſtoriam deſcribente *Cl. VVedelio in Diſſ. de mercurio dulci p.* 22. aſſumpto pharmaco mox ſudor anxius exurgebat, hinc vomitus pituitoſus, mox repetitus cum mero ſanguine, hinc ſtrepitus pectoris, raucedo, inſequente mortem eodem die hor. V. a meridie, fruſtra non uno medicamento porrecto. Aperto & luſtrato cadavere, deprehenſi fuere ungues digitorum & manus ipſæ fuſcæ, totum abdomen tumefactum, colore ex viridi cœruleo, os plenum veſiculis & puſtulis albis, cavitas ventris diſtenta inteſtinis inflatis, effluente mox ab apertione aqua inſigniter flava, quæ eodem colore & profectoris manus & orificium interius ventriculi & inteſtina maxime colon, impenſe tinxit; ſiniſtro latere ventriculus a ſuperiori corroſus, non niſi exigua adhuc membrana quaſi verſiculari perſtante. Atque etiam plura nobis ſunt nota exempla, ab Azoth Heslingii, ab arcano corallino, turpetho minerali, in majori doſi oblatis & non bene edulcoratis atrociſſima tormina cum vomitu, alvi dejectione, præcordiorum anxietate, & ſpaſmo internarum partium producta.

§. VII.

Mercurialia veri cauſtici & conſtringentis veneni vim & naturam æmulari, ex aliis communibus veneni notis judicandum eſt.

Scholion.

Primo enim mole non admodum magna celerrime operationes ſuas exequuntur, vel etiam necant. Deinde acrimonia penetranti non modo in ventriculum & inteſtina, ſed & in omnes corporis membranas nerveas graſſantur & vehementiſſimis ſpaſmis ſæva ſymptomata, quæ a venenis proficiſci ſolent, inque primis viis inflammationem ſphaceloſam lethalem inferunt. Tum corroſiva mercurialium acrimonia in ſalivationis actu ex faucium ulcuſculis, ex doloribus & exulcerationibus, quas excitat vel jam præſentes exaſperat, commode evinci poteſt.

§. VIII.

Argentum vivum non ſecus ac aliud venenum ob penetrantem ſuam vim intima corporis ſubit, & non modo nervoſas partes petit, ſed propria & quaſi peculiari ratione glandulas faucium afficit & ſalivalem laticem copioſe ex iis elicit.

Scholion.

Illud maxime proprium & quaſi peculiare habet mercuriale venenum, quod præcipue fauces cum larynge, linguam & dentes afficiat, utut externe tantum nervoſis pedum plantis vel articulis cum unguento fuerit illitum; inde fit, ut lingua cum amygdalis intumeſcat, fauces aphthis obſideant, continuum ſalivæ, cum fœtore interdum, fiat ſtillicidium, gingivæ flacceſcant, dentibus mobilibus & nigricantibus redditis. Vidimus quoque unguentum mercuriale ex impura venere ortis bubonibus inunctum, brevi tempore ſalivationem concitaſſe, quod & a ſola pulvere mercuriali exulceratæ parti inſperſo evenit. Sæpius expertus ſum, inquit *Hildanus Cent.* 3. *obſ.* 92. a mercurio vivo vel ejus pulvere ulceribus in corporibus tenellis inſperſo, protinus eos de dolore dentium & gingivarum inflammatione conqueſtos fuiſſe. Atque etiam *Joh. Langius lib.* 1. *ep.* 47. refert, ſe crebrius expertum eſſe, cum ſordidis in genis ac juxta alas ulceribus mercurii præcipitati pulverem paulo frequentius inſpergeret, illius virus cæteris membris illæſis ad dentes penetraſſe, & os ac pharyngem diuturno nocturnoque ſalivæ effluxu maduiſſe.

§. IX.

Sicut ex venenis cauſtica & ex evacuationibus acriora & draſtica membranarum nervearum vehementiori conſtrictione & ſpaſmo ſuas perficiunt operationes & moleſtiſſima ſubinde ſymptomata excitant: ita etiam eodem modo mercurialia in corpus no-

nostrum vim suam exercere, plura argumento esse possunt.

Scholion.

Ingens illud salivæ profluvium, quod mercurialia, intus data vel extrinsecus inuncta, peculiari ac propemodum propria quadam ratione movent, non aliunde derivari videtur, quam quod mercurius, salibus præsertim armatus, maxime glandulas, quæ ex pluribus membranis nerveis & vasis invicem convolutis contextæ sunt, aggrediatur & fortiori fibrarum nervearum strictura modo lymphæ per universum lymphaticorum vasorum systema motum augeat, modo ex glandulis potissimum conglomeratis, cujus generis sunt salivales; fortiori compressione facta in copia salivalem laticem eliciat. Cui excretioni sanguinis per venas glandularum compressas regressus impeditior multum velificatur. Præterea medicina mercurialis glandulas quoque ventriculi & intestinales, imo pancreaticas maxime omnium lacessere videtur, dum a paulo acriori & caustico sumto mercuriali remedio subinde per vomitum & dejectiones alvinas non sine anxietate ac torminibus ventris ingens pituitæ viscidæ copia elicitur, & non raro ad aliquot dies alvus fluida cum stimulo & irritatione quadam interna permanet. Si vero copiosius ac diutius saliva fluit, venter adstringitur, urina pauca ac tenuis profluit, & partes extremæ refrigescunt, manifesto documento, quod constrictis aliis emunctoriis ipsaque cute excrementitiæ sordes undequaque ad glandulas faucium & palati cum impetu confluant, quarum vasa nimium distenta & a salibus quoque excrementitiis erosa non modo ingentem salivæ ac pituitæ viscidæ, corruptæ ac fœtidæ effluxum causantur, sed & tumores, exulcerationes, dentium vacillationes, putredines pariunt. Quibus molestis symptomatibus non meliori ratione occurritur, ac si humorum impetum a faucibus ad excretoria relaxata & aperta derivemus, & per temperata constringentia & balsamica uberiorem in faucibus affluxum præpediamus.

§. X.

Truculenta & lethalia symptomata a veneno mercuriali excitata partim vehementiori humorum motui ad caput, partim etiam inflammationi & vehementi spasmo primarum viarum in acceptis ferenda esse videntur.

Scholion.

Prioris effectus exemplum poterit esse & epilepsia & apoplexia, quæ interdum mercurialium usum tristissimo eventu subsequitur. Vidimus a granis sex mercurii dulcis, binis vicibus in corpore repleto sumptis, postquam ab ejus usu intenso frigori æger se exposuit, subito apoplexiam lethalem obortam. Vidimus ab aqua mercurii sublimati largiori dosi data summas diaphragmatis cum anxietate constrictiones, inquietudinem, corporis jactationem, delirium & convulsiones & postero die mortem, ventriculo in dissectione cadaveris inflammato reperto. Quæ mala utique a vehementi generis nervosi strictura potissimum derivanda videntur.

§. XI.

Quum argentum vivum in se innocens & nullius fere operationis & pro additione demum salium vim suam & virulentiam acquirat, atque multa diversi generis salia in corpore humano reperiantur, non mirandum est, a mercurialibus vel extra per unguentum applicatis, vel intus in pulvere insipido datis vehementem effectum observari.

Scholion.

Corporis humani naturam prorsus salium genitricem esse, sudor, urina & alvina excrementa, salis admodum fœcunda, eorum, qui continenter insipidis plane alimentis utuntur, satis abundeque demonstrat. Neque vero unius ejusdemque salia illa microcosmica, sed omnino diffidentis sunt indolis, idque maxime pro conditione locorum, quibus insident. Ventriculus maxime omnium acidos & ponticos humores fovet & continet, qui in statu præter naturam, ut in hypochondriacis, quartanariis & qui alvi sunt durioris, item in senibus &

otio deditis manifestius se produnt. Intestina secundum naturam magis alunt humores, qui ad alcalinam indolem vergunt, præsertim, si copiosa bilis, alcalinæ & sulphureæ naturæ, influat, & acidi in ventriculo minor adsit quantitas. Serum vero sanguinis in vasis contentum manifestam ad sensum quoque acrimoniam salinam medii generis & sali ammoniaco æmulam habet. Igitur mercuriale remedium ubivis invenit salia, quibus si associetur, non caret effectu & operatione. Quoniam vero in quibusdam morbis ob deficientes excretiones & copia & acrimonia salium augetur, ut in arthritide, scorbuto, podagra, scabie, & quibusdam intermittentibus febribus non mirum est, mercurium corrosivum inde redditum admodum fieri perniciosum.

§. XII.

Igitur mercurialia neque interne neque externe conveniunt, ubi succorum magna est impuritas & dyscrasia salino sulphurea, ut in scorbuto, arthritide, & qui a salibus nascuntur, morbis.

Scholion.

Notissimum in praxi medica est, quod mercurialia dextre adhibita præstantissimam sæpe opem ferant, interdum vero pessima & molestissima producant symptomata. Hujus diversæ operationis ratio, si medicamenti præparatio alias commoda fuerit, & nullus in ægrotante error accesserit, in dispositione corporis humani ejusque humoribus unice quærenda videtur. Et quoniam hæc rarius a medicis attenditur, utique fit, ut hæc medicamenta sæpius infida & insecura sint. Ego sæpius ab aliquot granis mercurii dulcis, in quartana vel etiam tertiana exhibitis, gravem & vix coercibilem salivationem observavi, id quod etiam confirmat *Harderus Obs.* 45. *p.* 192. qui granis quindecim mercurii dulcis in sexagenario quartana laborante ptyalismum excitavit. Aliis vero quartana laborantibus pulverem meum antiquartium, qui describitur *in Diss. de felici quartanæ curatione*, felicissimo cum successu dedi, ea tamen cautione, ut ante ejus usum acidæ & corrosivæ, biliosæ & viscidæ sordes convenienti medicina correcta & expurgata fuerint. Quare non mirum videtur, si aliis, idem remedii genus tentantibus, quando hæc non observant, non exoptatus successus obveniat. Quam noxia a mercurio suscitata salivatio hypochondriaco fuerit, id satis *ex Dec.* 1. *ann. obs.* 80. *Misc. Nat. Cur.* edocemur. Mercurialem inunctionem arthriticis corporibus valde noxiam fuisse, author est *Hildanus Cent.* 4. *obs.* 81. Scorbutici & cacochymici ab aliquot mercurii dulcis granis aliquot mox sedes experiuntur, quod non fit in sanis corporibus. A turpeto minerali tormina & anxietates *Hellwichius in Miscell. Cur. Dec.* 3. *ann. obs.* 7. spectavit. Idem turpetum minerale ad granum unum quotidie in pilulis cum extractis dedit cachecticæ ex mensium suppressione virgini quidam ex nostris Practicis, idque per tres septimanas continuavit, quæ inde intolerabiles artuum dolores & mali moris exulcerationes, in pedum malleolis orientes, in contracturam brachii, & atrophiam incidit. Quæ mala quum a mercurialibus sumptis in dies crescerent, quidam medici morbum a lue venerea ortum esse existimarunt. Tandem vero his omnibus remotis decocta ex foliis emollientibus parata, item balnea & diaphoretica medicamenta depellebant hæc mala, & integræ sanitati ægram restituebant. Legimus præterea in observationibus, quod a solo mercurio dulci bene præparato & gravia symptomata & mors sequuta fuerint, quem funestum effectum non tam soli mercurio, quam potius pravæ humorum in primis viis dispositioni adscribendum esse arbitramur. Legitur notabilis historia de mercurio dulci pulverisato, anno 1702. Quedlinburgi typis mandata, ubi adolescens quindecim annorum sanus sumpsit quindecim grana mercurii dulcis bene præparati pro una dosi; sequutus fuit vomitus, anxietates, tremor manuum ac pedum inquietudo, corporis jactatio, contractura manuum & sexto die mors. Miscellanea Nat. Cur. referunt, quendam errore inductum sumpsisse unciam semis mercurii dulcis bene præparati, qui intra viginti quatuor horas extinctus est. Retulit etiam nobis celebris Practicus, D. D. Naboth, Lips.

fe-

fœminam scorbuticam ab assumpto mercurio præcipitato, quem empiricus aliquot diebus ad sex grana cum pauco potu obtulit, horrendis spasmis fuisse affectam & mortuam. Sectione facta plures maculæ rubræ in fundo ventriculi, duodeno & jejuno repertæ fuerunt; ventriculus tumefactus, portio vero jejuni arctissime constricta fuit.

§. XIII.

Quemadmodum vero nunquam, si prima regio sordibus & cruditatibus acido-biliosis & viscidis conferta est, medicamenta ex mercurio parata exhibere oportet: ita multo magis id tenendum est in infantibus teneræ ætatis, & ubi ventriculus atque intestina ex lacte corrupto humoribus corrosivis ac viridi colore tinctis infarcta sunt.

Scholion.

Ex duplici causa infantibus tenellis & lactentibus infensissima sunt hæc remediorum genera. Primo, quia mercurius præsertim in pulvere, ob gravitatem suam intestinorum plicis & valvulis firmius inhærescens, a corrosivis ibi contentis humoribus virulentam facile naturam induit. Eximium profecto est monitum, quod Clarissimus Professor Erfurtensis *Vesti in Differt. de usu & abusu medicamentorum mercurialium* proposuit, dum ait: *per accidens fit, ut mercurius dulcis in venenum abeat, si scilicet ab imperitis datur, non considerato prius, an cruditates acidæ adsint, his enim accedentibus mercurius dulcis fit corrosivus & inferiores corporis partes, ut ossa, nervos &c. corrodit, quandoque etiam gangrænam & sphacelum in intestinis causatur, quo tandem ægrotans morbo succumbat*. Deinde mercurialia, ut omnia vehementia, infesta admodum sunt huic ætati propter teneritudinem & imbecillitatem generis nervosi, quod ad spasmos & convulsiones subeundas valde proclive est. Quare *VVillisius de anima brutorum Cap. 9. de paralysi* hortatur, ut omnes, qui cerebro debili laborant aut motibus convulsivis obnoxii sunt, mercurialibus abstineant: & *Glauberus Pars. 2. Furni philosophici Cap. 38. pag. 82.* valde dissuadet infantibus mercurium dulcem paulo majori dosi dandum, quia debilitatem & membrorum infirmitatem adferat. Et Cl. *Dolaeus in Encyclopedia Cap. 15. de lue venerea* a mercurio dulci convulsiones & epilept. symptomata in Principe Nassovico observavit; it. Cl. *VVedelius in Differt. de mercurio dulci* identidem hoc medicamentum infantili ætati ob teneritudinem inimicum judicat. Longe vero magis inunctio mercurialis teneris infantibus adversa est. Qua de re legi meretur *in Miscell. Curios. Dec. 2. A. 4. Observ. 16.* ubi gemelli dimidium annum nati, unguento mercuriali inuncti, eodem die convulsionibus epilepticis prius correpti misere perierunt.

§. XIV.

Longe vero major noxa ab inunctione mercuriali in corpore impuro & non bene prius præparato, quam ab intro sumpto mercuriali remedio extimescenda est.

Scholion.

Innumera certe prostant medicorum monumentis memoriæ consignata exempla, ubi pessime inunctio mercurialis vel ejus suffumigatio cessit & subinde lethifera fuit, sed pauca saltem huc adduxisse suffecerit. *Dolaeus Epist. 3. ad VValdschmidium* historiam narrat de ulceribus faucium lethalibus, ab unguento mercuriali inductis, quod etiam confirmare videtur *Lanzonius in Miscell. Curios. Dec. 4. A. 11. Obs. 38.* Quin etiam ex improvida inunctione mercurii mortem secutam esse, *Hildanus Cent. 3. Observ. 92.* testatur. Ita quoque *Montanus Consil. 62.* ab eadem epilepsiam & mortem secutam notavit. Et scitu dignam hic referre licet historiam, quam ante aliquot annos Berolini notavi, cum pestis in vicinia grassaretur. Civis hujus urbis primarius amuletum, quod argentum vivum capiebat, præservationis causa cordis scrobiculo imposuit, quod pedetentim ex poris corii, cui inclusum erat, prosiliens cutis meatibus se insinuavit, ita ut juxta inguina currens mercurius digitis exprimi potuerit. Perquam diu

hunc virum inappetentia, virium languor, motus impotentia cum tremore artuum & facie decolorata tenebat, donec tandem præstantissimis remediis ad sanitatem fuerit perductus. Studiosus quoque hic loci tenerioris constitutionis ante annum mercurium ex fracto barometro manibus excepit cumque diutius in earum volis facta attritione vertavit, idque aliquoties repetiit; postero die præter omnium opinionem lipothymiæ, quas artuum tractiones sequebantur, urgebant, diuque adhæsit artuum imbecillitas faciesque plane livida ac pallida. *Cl. Ramazzini de morbis artificum Cap. 2. pag. 27.* refert: juvenem inauratorem, postquam per duos menses decubuisset, tandem mortuum esse, qui a fumo mercurii cachecticum habitum primo contraxit, postea facies illi facta est livida & cadaverosa, oculi turgidi, gravis anhelitus, mentis stupor, totius corporis torpor, cui graveolentia ulcera in ore suborta sunt, e quibus sanies teterrimæ magna in copia continuo stillabant. Mercurium vero foris illi tum majorem noxam creare, ac si intro sumtus fuerit, hæc videtur ratio, quod primis in viis ejus vis sæpius multum ab occurrentibus humoribus infringatur aut etiam per vomitum aut secessum citius eliminetur; secus accidit, quando salva sua textura sese insinuat poris cutis, cui salinis sordibus immixtus diutius inhærens facilius vim suam deleteriam cum reliquis nervosis corporis partibus communicat.

§. XV.

Cum tanta symptomatum sævitia minus caute adhibitorum mercurialium usum excipiat, omni utique cura & opera eo enitendum est, ut & individui & morbi & regiminis in usurpando hoc auxilii genere ratio habeatur.

Scholion.

Primo nunquam corporibus infirmis, sanguine vel succis impuris abundantibus, senibus, infantibus, & qui a præcedente morbo, gravi animi motu, vel immodica excretione vires amiserunt, mercurialia adhibere oportet. Deinde scorbutici, hypochondriaci, arthritici, cachectici maximopere sibi ab horum usu caveant, & ubi genus nervosum spasmis valde lacessitur. Tum si salvatio mercurialis movenda est, tenendæ sunt hæ observationes. Si plethora est, missione sanguinis solvenda, si cruditas in primis viis, corrigentibus & commodis evacuantibus ea est removenda: deinde balneis & decoctis temperatioribus lignorum humores fluxiles reddendi sunt & corpus humectandum. Quod ad rationem victus attinet, omnia, quæ salsæ & acidæ naturæ, sunt removenda, vinum vero ex toto circumcidendum. Tandem omne frigus arcere & conclave temperate & æqualiter calidum habere oportet, quo perspiratio libera maneat. Postremo etiam videndum, ne mercurialibus medicamentis salia adsocientur, præsertim quæ ad alcalinam vel salis ammoniaci naturam accedunt, siquidem si hæc ipsa invicem in mortario probe triturentur, vel quod pejus est, invicem coquantur, certissime mercuriale alias insons deleteriam induat naturam necesse est. Hac de re etiam eximium *Cl. Vvedelii in Dissert. de mercurio dulci* in fine extat monitum, quod cum salibus neutris mercurius dulcis non temere sit maritandus, ne turbas majores in corpore excitet & spicula nova redinduat.

CAP. VII.

De venenis soporiferis.

§. I.

Soporifera græce dicuntur hypnotica, item anodyna, si valentioris sunt indolis, narcotica seu stupefactiva vocantur, & sunt ea remediorum genera, quæ subtili, tetra & naturæ inimica exhalatione & motum & sensum solidarum partium modo minuunt, modo plane sistunt.

Scholion.

In horum numero maxime eminent, quæ ex papaveris tota planta in usum me-

medicum recipi solent, & præcipue opium, quod a veteribus papaveris lacryma vel meconium, quod papaveris extractum coctione factum est, vocatur. Ad stupefactiva vero, quæ valentioris sunt virtutis, omnia ex mandragora, hyoscìamo, solano, stramonio, datura, pertinent.

§. II.

Stupefactiva & soporifera venenis non sine ratione annumerantur.

Scholion.

Celeriter enim & exigua mole nocent, paulo vero majori dosi necant. Deinde operationes suas præcipue in nobilissimas corporis nostri partes, quibus sensus & motus inest, exserunt. Tum agunt elemento naturæ plane infenso, tetro nempe sulphureo vapore, quo fibrarum motricium & sensum & motum minuunt, vel plane etiam auferunt.

§. III.

Alia operatio est veneni caustici, alia stupefactivi. Illud sale penetrante acerrimo motus præter naturam auget & spasmis œconomiæ motuum vitalium infensum est: hoc vapore sulphureo motus & sensationes, quę maxime in membranis nerveis vigent, sedat vel sistit, atque ideo & sanguinis circuitum languidiorem & excretiones segniores reddit.

Scholion.

Corporis humani vita ejusque functionem integritas in εὐτονίᾳ solidorum & fluidorum libero & æquabili motu consistit. Illa fit per moderatam & æquabilem eorum systolen & diastolen, sive constrictionem & dilatationem; hic vero a convenienti sanguinis temperie & quantitate & meatibus apertis oritur. Quodcunque itaque potenter & celeriter εὐτονίαν illam solidorum destruit, & motum æquabilem fluidorum turbat, id omnibus functionibus corporis animati pervertendis aptum est, & si cum vehementia id fiat, recte venenum dicitur. Cum vero soporifera & narcotica nimium motus sistant, & ἀτονίαν solidis partibus inferant, & sensum imminuat, sanguinisque circulum cum excretionibus languidiorem efficiant, utique naturæ admodum infensa existunt.

§. IV.

Haud dubia experientia constat, ab opiatis & narcoticis, præsertim immoderatius usurpatis, pulsum languidum, depressum ac parvum fieri, angustam ac difficilem spirationem reddi, soporem & torporem capitis, cum sensuum stupore & mentis sæpe alienatione, inferri; denique appetentiam ciborum imminui, alvum adstringi, digestionem elanguescere, & virium notabile enasci decrementum.

Scholion.

Quæ singula quidem symptomata vix alia ex caussa, quam a sanguinis & fluidorum tardiori progressu atque stagnatione in partibus, proveniunt. Cum vero fluidorum motus unice a partium solidarum conditione, nempe tono, robore motuque systoles atque diastoles dependeat, liquido apparet, caussam illam, quæ solidorum motum regit ac dirigit, primario ab hisce remediis præter naturam affici.

§. V.

Volatilis ac penetrantis admodum indolis, quo narcotica agunt, elementum est, quod altius membranarum & nervorum poris instar vaporis sese insinuans, purissimum illud ac mobilissimum fluidum destruendo, tonum ac motum solidis suffuratur.

Scholion.

Fugacis & penetrantis admodum naturæ elementum esse, quo vim suam narcotica exerunt, pluribus argumentis evinci potest. Primo enim forti & longa coctione instituta cum aqua, omnis pene eorum virulenta vis in auras dissipatur. Deinde in unguento vel epithemate capiti aut aliis locis nervosis, ut pedum plantis vel manuum volis, applicata, vel etiam tantum odore suscepta, soporem inferunt. *Dioscorides* opium solo odoratu soporiferum esse affirmat, & *Plutarchus in Sympos. lib. 3. quæst. 1. p. 648. memorat, vaporem a papavere pro-*

dunntem, non caute observantibus iis, qui succum collegerunt, homines subvertisse. Tum non rectius eorum virus castigari, quam acidis, ut succo cydoneorum, citri, aceto vini, spiritu vitrioli, quæ volatile sulphur valide figunt, multiplici experientia chymica compertum est. Neque ignotum est, opium, lamina ignita tostum, privari fere penitus sua virtute. Graveolentis vero & adversæ indolis omnia narcotica & hypnotica, odore teste, exhalant vaporem, manifesto ingrati, quod alunt, sulphuris indicio.

§. VI.

Agunt maxime sulphure vaporoso & graveolente in nervosas ventriculi & intestinorum membranas.

Scholion.

Sicut omnem remediorum vim & efficaciam primo & proxime ventriculus cum intestinis experitur; ita eo magis id circa validiora, & quæ penetrantioris sunt naturæ, medicamenta obtinet. Opium vel aliud narcoticum sumtum, quam primum calore & humido dissolvi incipit, tetros spargit vapores, quos dum nervosæ membranæ in poros suscipiunt, fluidum illud, a quo earum tonus & motus pendet, protinus amittit suam naturam. Hinc sensatio & motio quoq; intestinorum peristaltica languidior fit. Nam si odor graveolens, hystericarum exemplo, naribus susceptus, v. g. ex accensis plumis vel asa fœtida, efferos motus in nervoso & membranoso systemate componendi tam præsentem vim habet, sique suaveolens vapor mox vehementibus spasmis universam musculorum rempublicam pervertere potest; quidni etiam narcoticorum tetra exhalatio fluidum celerrimæ activitatis inquinando, motus sistere vel sufflaminare poterit. Celerrima vero est harum, quæ in nervos agunt, rerum efficacia, quod mox per universum nervorum systema dispergitur. Opiatum, simulac fuerit assumtum atque adhuc in ventriculo hæret, mox inclinationem ad somnum & dolorum levamen in dissitis etiam partibus infert. Exserunt vero maxime omnium opiata suam efficaciam in nervos, unde in momento atrocitas dolorum qui intestina torquere consuescunt, se se remittit, nausea vero & ciborum fastidium, interdum etiam ubi satis virium est, vomitio sequitur.

§. VII.

Agunt etiam potenter narcotica in membranas cerebri, ubi arteriarum, quæ tenuissimis tunicis vestitæ sunt, elaterem & systolen valde minuendo, sanguinis ibi stagnationes & vasorum capitis distensiones efficiunt, ita ut torporem, somnolentiam, mentem alienatam, insomnia terroris & phantasmatum plena causentur.

Scholion.

Neque ullum aliud quid in rerum natura tam celeriter sanum & intelligentem hominem stolidum & stupidum reddere potest, quam narcoticum. De datura res est notissima, de solano furioso ejusque baccis, quod sanos subito maniacos reddat, plures prostant observationes, quæ legi possunt apud *Matthiolum Comment. in Dioscorid Lib. 4. c. 69.* item *Wierum de præstigiis dæmonum l. 3. cap. 17. Mercurialem l. 1. de venenis cap. 13. Lobelium in adversariis stirpium p. 103.* Et quæ nostra est observatio, medicina, quæ seminis hyoscyami largiorem portionem habebat, liberalius ex incuria assumta, hæmoptycus aliquot dies vigilans omnisque memoriæ & sensus expers erat. Simile quidpiam ex pilulis de cynoglossa largiori dosi sumtis ad compescendam vomitionem annotavimus. Quin immo hyoscyamum exterius applicatum ad insaniam hominem redigere posse, ex *Rondeletii* fide *Platerus prax. T. 1. c. 3.* recenset. Qui pessimus horum medicamentorum effectus neque veteribus incognitus fuit. Hinc *Cælius Aurelianus l. 1. cap. 4.* inquit: *facile mente alienantur, qui papaver aut mandragoram aut hyoscyamum bibunt, sed tunc falsus est varus.* De opio vero rectissime *Helmontius lib. de lithiasi* sentit: *errant insigniter, qui maniam opiatis compescere satagunt, cum omne opiatum sit in se amens. Et lib. Retenta p. 81. Narcotica vix somnum conciliant ementibus quadrupla dosi, sed amentiam insuper augent.* Spectat huc quoque *obs. 78. Dec. 11. M. M. C.* ubi dysentericus injecto ene-

enemate ex hyoscyami libra una, statim temulentus factus & in eo statu per sex septimanas permansisse legitur.

§. VIII.

Ob vim deleteriam stupefactiva antiquis & sapientioribus medicis valde semper fuerunt suspecta in sanandis morbis.

Scholion.

Placet in hujus rei confirmationem quędam ex innumeris testimonia adducere. *Galenus* in opio exhibendo semper fuit timidissimus, *& lib. 3. de medicamentorum composit. cap.* 10. scribit; *Corpora viventia ab omnium ex opio, hyoscyamo & mandragora compositorum medicamentorum usu mortificationis simile quippiam patiuntur.* Hunc sequitur *Celsus*, pulcherrimus ille author, *lib. 3. cap.* 18. ita pronuncians: *Si medicamentis somnus est arcessendus, necessaria hæc moderatio est, ne, quem obdormire volumus, excitare postea non possumus.* Et *lib. 5. cap.* 25. *anodynis uti, nisi nimia necessitas urget alienum est. Sunt enim ex vehementibus medicamentis & stomacho alienis.* Pejora vero sunt, quæ recenset phænomena *Scribonius Largus Composit.* 180. *cap.* 48. *Opium potum facit capitis gravitatem, gelationem & livorem artuum sudoresque frigidos manare, præterea spirationem impedit, mentem soporat, sensus alienat. Trallianus quoque lib. 3. cap.* 5. memorat, quendam solo usu opii vocem & sensum amisisse, ut non potuerit amplius restitui. Neque reticendus est *Aetius*, qui optime noxas ab opiatis *serm.* 12. *p.* 221. describit, dum ait; *Opiata nequaquam affectiones ipsas, in quibus dolores fiunt, curant, verum stuporem & sensus hebetationem membris inducendo quietem quandam doloribus obducunt.* Et id ipsum ulterius *lib. 9. pag.* 102. idem auctor confirmat; *sedant confestim dolores, causam vero intus reservant, & aut paulo post animi deliquium inferunt & mortem, aut diuturnos & indissolubiles affectus reddunt.* Ac profecto hi effectus tam celeres & noxii, quos omnis ætatis medici a fumtis somniferis annotarunt, non sunt nihili prorsus habendi, sed potius de principio intus latente valde activo & ad nocendum potente præbent testimonium. Quo magis medici circumspectissime cum hisce remediorum generibus agere debent.

§. IX.

Utut hisce medicamentis multum noxæ & periculi subsit, adeo, ut non longe a veneni natura recedant, tamen omni tempore magnum præsidium in anodynis, hypnoticis adversus graves præsertim dolores & fluxiones tum antiqui, tum recentiores quęsiverunt.

Scholion.

Quid enim dulcius & jucundius est, quam a dolorum tormentis atrocibus liberari? Accedit, quod ea sæpe dolorum sit indoles, ut, si diutius durent, vires animi & corporis frangendo, morbum alias benignum lethalem efficiant, vel etiam ipsi soli mortem accersant. Quicunque itaque hos tollere & tanta pericula avertere scit, is profecto egregiam & fere divinam miseris ægrotantibus opem & solamen adfert. Quare si vetustissimas medicamentorum compositiones spectemus, quas maxime congessit *Scribonius Largus*, item *Celsus*, plura ibi contra dolores & fluxiones antidota reperimus, quæ fere, ceu basin, opium recipiunt. Exemplo possunt esse celebratissimum illud *Cassii* antidotum, descriptum a *Scribonio Largo Composit.* 120. cujus etiam meminit *Celius lib. 6. cap. 14. p.* 239. Porro theriaca, mithridatium, aurea Alexandrina, requies Nicolai, triphera magna Nicolai, Philonium; a recentioribus autem fere infinitæ præparationes, correctiones opii & ex hoc adornatæ compositiones prostant, ut volumen iis enarrandis vix sufficeret. Sunt, qui ceu universale, omnium morborum curationibus idoneum opium celebrant. Sunt, qui panaceas ex eo eliciunt; sed profecto validissime optandum esset, ut quidam ex medicis celebrioribus in deprædicandis hujus remedii laudibus parciores fuissent. Neque enim ulla medicina tam impune oppressit & necavit homines, quam hæc ipsa, nostris præsertim temporibus. Meretur hac de re legi Cl. *Stahlii Dissert. de impostura opii*. Ego hoc loco præterire nequeo, quod nostris temporibus nimium in-

invalescat mos, nimias hæmorrhagias vel etiam dolores compescendi gratia pillulis de cynoglossa utendi, quæ tamen, quum habeant & opium & semen hyoscyami, & ingentem capitis stuporem sæpius relinquant, cautissime omnino adhibendæ sunt. Neque unquam, ubi mitiora rem expedire possunt, ea dare oportet, sed tamen hac cautione, ne corpus valde viribus dejectum sit.

§. X.

Omnia, quæ stuporem inferunt, in ventriculi & intestinorum vitiis cautissime vel nunquam offerre oportet, quia nec ullum remedii genus tam inimicum naturali tono & motui partium nervosarum est eumque lædit, quam ejusmodi auxilii genus.

Scholion.

Ad valetudinem tuendam & ægritudines corpore arcendas nihil æque juvat, ac tonum, robur, & motum primarum, ut vocant, viarum custodire incolumem, eo quod saluberrima illa per alvum excretio, qua modo sordes, quæ ex digestione remanent, modo quæ ex universo corpore huc confluunt, expurgantur, ab hoc ipso maxime dependeat. Ea itaque segniore facta, vel penitus intercepta, ingens vitiosorum humorum ibi collecta colluvies & dare & fovere morbos consuevit. Nihil vero tam repente intestinorum peristalticum motum minuit & intestinalem excretionem supprimit, quam sedativum & anodynum, ipsa testante experientia. Nam sicut omnia remedia, ita etiam validiora & quæ motum sistunt, in ventriculum & intestina primum & primario suam exerunt efficaciam.

§. XI.

Res periculi plenissima est, ubi ventriculus & intestina ad inflammationem & sphacelum inclinant, vel ubi magna humorum in corruptionem prona impuritas est, opiata & anodyna propinare.

Scholion.

Stasin & quietem sanguinis firmam in vasis quæ inflammationis productrix est, nisi opportune discutiatur, in sphacelosam putredinem abire, extra dubitationem est positum. Quandocumque itaque atroces has partes exercent dolores vel spasmi, corporaque sunt infirma vel impura, certe haud parvum imminentis inflammationis est periculum. Prudentis itaque est, in dysenteria, in passione iliaca, colica spasmodica & atroci cardialgia, probe & vires ægrotantium & tempora morbi atque humorum dispositionem intueri, si sedativa exhibere velimus: alias loco exoptati solaminis, mortem accersimus. Ita legimus apud probatæ fidei authores, ab opiatis per os assumtis, vel per clysterem infusis, lethalia mox symptomata exorta fuisse: vid. *Thonnerus in Observ. Lib. 3. Cap. 5. VValdschmidius in Differt. de noxa opii. Tillingius Opio pag. 46 Sennertus lib. 5. Praxeos P. 3. cap. 1. it. Marcellus Donatus in historiis medicis mirabilibus.*

§. XII.

Quum sedativa & stupefacientia tantam vim robori intestinorum inferant, illud labefactent & tantum non penitus evertant: ideo nihil & producendæ & fovendæ hypochondriacæ passioni tam opportunum est, quam crebrior horum medicamentorum usus.

Scholion.

Morbum, qui dicitur vulgo hypochondriacus, ex continuis inflationibus & spasmis ventriculi & intestinorum canalis plane nervei fieri, eumque excretionis alvinæ suppressę & inde ingentis vitiosorum humorum congestionis obortæ productum esse, certissimum est. Cum vero hæc remediorum genera alvo cohibendæ admomodum sint dicata, vim & robur intestinorum minuendo, quid iis exitiosius in hoc morbo excogitari possit, ego quidem non video non semel, sed aliquoties, quod sancta fide testari possum, a solo immoderato adstringentium & opiatorum usu, in diarrheæ vel dysenteriæ fluxu coercendo, cohibendo intermittendum impetu, molestissimum hypochondriacum, quod in feminis hystericum dicitur, malum, & quod per omnem fere reliquam ætatem ho-

homines misere exercuit, enatum animadverti. Et si quis symptomatum, dolorum nempe in hac passione sævitiam paulo frequentius anodynis infringat profecto ad tempus quidem allevamentum quoddam adfert, sed contumacia malum auget.

§. XIII.

Sunt etiam sedativa & maxime soporifera & stupefacientia admodum infensa capiti ejusque morbis, quia carotidum, quæ ex tenuissimis tunicis conflatæ sunt, motum & pulsum languidiorem reddendo, valde tardum sanguinis per caput faciunt circuitum. Unde sanguinis ibi factæ stagnationes graves pariunt morbos.

Scholion.

Multum interest, ut caput a morbis immune maneat, membranarum cerebri tonum & sanguinis circuitum per hoc ipsum integrum ac salvum custodire. Nihil vero præter omne vaporosum, graveolens, & quod fortem spargit odorem, nervosis cerebri tunicis infestius est. Nam sistitur inde earum tonus & robur, minuiturque vis illa arteriolarum systaltica & elastica, atque ideo tardior fit sanguinis per caput progressio, quam humoris serosi secessio sequitur, ex qua præcipui capitis morbi, ut paralysis, memoriæ abolitio, aphonia, auditus difficultas, affectus soporosi, hemiplexia, & dolores fixi suam trahunt originem. Vel etiam a vasorum cerebri nimia, ob infartum sanguinis, distensione, melancholia, cui non raro phantasia plane corrupta, spectrorum visio, & insomnia terribilia junguntur, item mania, quæ facile in furorem transit, natales suos ducunt. Hisce morbis & ingenerandis & fovendis vaporosa hæc & stupefactiva maxime sunt accommodata, neque ego semel, sed aliquoties vidi, ab incauto horum remediorum usu mitiores capitis morbos in gravissimos transmutatos, adeo, ut capitis dolor in affectum soporosum, hemicrania in fatuitatem, paralysis in apoplexiam, vertigo in epilepsiam, auditus difficultas in surditatem degeneraverit.

§. XIV.

Quum tam inimica & cerebri & intestinorum membranis sint anodyna & opiata, minuendo harum partium vim ac robur, maxime omnium infantes & senes cavere ab eorum usu oportet.

Scholion.

Duplici ex caussa & infantibus & senibus exitiosa sunt sedativa. Primo, quod alvinam excretionem retardant, deinde quia systemati nervorum & membranarum imbecillitatem quandam inferunt. Utrumque & senibus & infantibus perniciosissimum est, quia morbi, has ætates infestantes, vel ex alvo adstricta, vel ex debilitate cerebri & nervorum prognascuntur.

§. XV.

Certæ & indubiæ experientiæ est, infantes ab anodynis paulo liberalius datis ingenii & memoriæ stuporem longius durantem contrahere.

Scholion.

Siquidem in tenerrima illa membranarum cerebri apud infantes structura facta gravior læsio non tam facile diluitur. Præeximium & sapiens est monitum *Stalpartii van der Wiel*, qui *Cent.* I. *Obs.* 42. inquit: *Caveant atque observent, quotquot curæ suæ infantes traditos custodiunt mulieres nutricesque, ne illis, quamprimum molestia ac dolore afficiuntur, anodyna propinent. Contingit enim sæpenumero, ut, quamvis non occidant, infantum tamen cerebrum nervosque debilitent, ad summumque tremorem, paralysin & fatuitatem excitent.* Hujus sententiæ est etiam *Willisius* in *Pharm. P.* I. *p.* 191. dum inquit: *Ab hoc pharmaco ingenii tarditatem & stupiditatem, alios amentiam contraxisse scio.*

§. XVI.

Anodyna & opiata nocentissima sunt valde debilibus, vel ætate vel morbo fractis, item ubi pulsuum est languor, motuum defectus & in succorum corruptionem prona dispositio.

Scholion.

Perpetuum in praxi medica debet esse monitum, primo, ut nunquam valida seda-

dativa propinemus, ubi virium est infirmitas, ubi pulsus, qui semper ab exhibitis opiatis fit minor, est debilitas. Secundo, ubi viscerum adest infarctus & ἀτονία, ut in morbis chronicis nunquam fere utilia sunt, & tertio, ubi ingens sanguinis & humorum est impuritas, ut in cacochymicis, scorbuticis; in quibus ad sistendum dolorem vel spasmum paulo immoderatius datum opiatum lethiferum est, sphacelum quia inducit paratissime. Quarto, ubi diutius inhærens atrox dolor admodum vires debilitavit, parcius ea remedia tentare oportet, ne post majorem virium lapsum & sudorem paresis vel alius nervorum adfectus membra occupet. Quare semper præstat, si res postulat, in morbis incipientibus, ubi vires semper sunt firmiores, quam ubi per vim continui morbi ex exhaustæ sunt, hæc auxiliorum genera adhibere.

§. XVII.

Quoniam duo doloris sistendi capita ac veluti scopi sunt, doloris nempe magnitudo atque atrocia, pulsuum durities & robur, videtur profecto, si hæc adsunt, tentandum hypnoticum esse, præsertim si dolor a causa quadam externa enatus fuerit.

Scholion.

Per causam externam eam volumus intellectam, ubi a vermibus, a calculo, a dente prorumpente, a punctura tendinis vel nervi, discissione unguium, vel profundiori clavo in pedibus atrox nascitur dolor, qui raro ingentem symptomatum insultum, qui ipsam mortem post se trahit.

§. XVIII.

Sicut in genere omnia leniora, ceu tutiora, præferenda sunt validioribus: ita ad levandos etiam dolores, si mitioribus possumus esse contenti anodynis, non facile ad fortiora confugiendum est.

Scholion.

In mitiorum classem sulphur ex vitriolo anodynum & spiritum nitri dulcem bene præparatum, ex vegetabilibus crocum, nucistam, ex suaveolentibus moschum & ambram, ex præparatis oleum chamomillæ & millefolii verum referenda esse existimo. Atque etiam huc pertinet opium, saltem cum aqua pluviali depuratum, & adjectione analepticorum, aut purgantium aut alexipharmacorum dextre correctum. Plura vid. *in Differt. nostra de correctione opii*.

CAP. VIII.

De ceteris medicamentis virulentam naturam referentibus.

§. I.

PRæter supra allata veneni vim habentia medicamenta, sunt adhuc alia, nocendi virtute instructa, quæ improvide ex errore medentium usurpata & gravium symptomatum & mortis sæpius caussam præbere possunt.

Scholion.

Horum in numero & classe sunt cantharides, nux vomica & medicamenta ex metallis, auro, venere & saturno parata, quorum non adeo tutus usus est.

§. II.

Cantharides penetranti caustico sale pollent, quo inflammant & vesicas excitant, atque ideo solidis partibus vim quandam inferunt.

Scholion.

Acrimoniam salis volatilis, quod ejusmodi insectis inest, satis, abundeque inflammatoria & vesicatoria earum vis demonstrat, quam promtissime in cute, si ei applicentur, exserunt. Et præterea luxuriantem carnem absumunt; nam si emplastrum vesicatorium, in globulum redactum, fonticulo, qui ob carnem exsuperantem conglutinari incipit, imponitur, carnis excrescentia statim tollitur, & fluxus ichoris promovetur.

§. III.

Sal volatile cantharidum causticum, si vel interne vel externe usurpen-

pentur, ductus urinarios maxime petere & spasmis corripere solet; unde plerumque ardorem & difficultatem urinæ, quandoque etiam mictionem cruentam efficiunt.

Scholion.

Sicut omne virus fere peculiarem & propriam in certas, quas afficit, partes nervosas vim habet, ob convenientem forsan pororum particulis veneni structuram: ita etiam mirabile, cantharides, & intro sumptas & exterius adplicatas, in ductibus istis nervoso membranaceis, qui & segregandæ, & retinendæ & emittendæ urinæ destinati sunt, vim suam causticam & spasticam exerere, id quod satis abundeque ex observationibus fide dignissimis liquet. Legi hanc in rem possunt *Miscell. Nat. Curios. D. 2. A. 8. Obs. 137.* it. *Dec. 2. A. 10. Obs. 133.* it. *Bartholinus Cent. 5. Hist. 21.* it. *Hist. 82.* urinam quoque cruentam non raro reddit, observante *Johanne Langio Epist. 47.* it. *Henrico ab Heer Obs. 9. Raygerus l. 2.* scribit: se plusquam centies a vesicatorio adplicato urinæ difficultatem & suppressionem observasse.

§. IV.

Neque tantum in urinariis viis erodens cantharidum viis subsistit, sed & alias nervosas partes vehementer stimulando dolores accendit.

Scholion.

Referunt *Miscell. Curios Dec. 2. A. 7. obs. 236.* juvenem pro stimulanda venere binas cantharidum drachmas vino infusas potasse, unde in inquietudinem, graves dolorum cruciatus & animi deliquium incidit. *Hildanus Cent. 6. obs. 98. & 99.* a vesicatorio ex cantharidibus febrem, dolores & urinæ ardores notavit.

§. V.

Quum sal volatile illud causticum, etiam per usum externum, in universum nervosarum partium systema penetrans, eas convellat, non sine periculo & exacerbatione in inflammatione meningum, ventriculi & ubi delirium & convulsiones sunt, vel ex metuendæ, vesicatorium adplicatur.

Scholion.

Peccant in eo sæpius medici, quod præsente in acutis febribus deliri vel convulsionum periculo ad vesicatorium, tanquam ad sacram anchoram, confugiant. Quam tristis sæpe sequatur eventus, brevi post auctis istis symptomatibus, & ipse didici experientia, & aliorum hac de re observationes id confirmant, vid. inter alia *Obs. 31. Dec. 11. A. 9. Miscell. Nat. Curios.* ubi *Cl. Konig* exempla adfert febre maligna laborantium, deliriis, vigiliis & inquietudine adflictorum, quibus adplicata vesicatoria intensissimos dolores, ardores summos, ac si pars ætneo igne torreretur, & capitis incendium cum convulsionibus epilepticis funestis concitarunt, id quod etiam *Thonerus li. 1. obs. 20.* variis exemplis confirmat. Et *Baglivus pag. 68.* phreneticis valde pernicialia vesicatoria esse scribit, quia omnes iis usi in pejus ruebant & maxima ex parte convulsi moriebantur. *Gerhardus Columba de febri pestilenti* dissuadet ea in tenellis hac febre laborantibus, ne ob dolorem ansam convulsionibus dent. Horum quoque usum valde noxium in variolis deprehendit, quia non multo post secutæ sunt convulsiones, dubio procul ob dolorem, quem excitant, præsertim quando eo tempore adhibentur, quo ardentissimus in exulceratione manuum dolor urget, ex quo certe, mea quidem sententia, juvenes sensibilioris texturæ, præsertim si confluentes sunt, moriuntur, eo quod atrocissimus ille dolor membranas cerebri in consensum rapiendo, mox delirium & convulsiones suscitat.

§. VI.

Quamvis cantharides virulento quodam & sæpius cum noxa agant principio, tamen in febribus continuis, etiam malignis, ubi pulsus sunt languidi, sopor & torpor capitis urget, & petechiæ, variolæ, morbilli, purpura, podagra, erysipelas retrocedunt, non sine emolumento vesicatoria ex cantharidibus nuchæ & car-

carpis manuum imponi, observationes practicæ testatum faciunt.

Scholion.

Mercurialis inter alia auxilia vesicantia in peste ut præstantissima *l. i. de peste c. 26.* commendat & *Gerhardus Columba* ea brachiis adplicata in retrocessione morbillorum & variolarum magni facit. *Cl. Waldschmidius in Miscell. Curios. Dec. 1. A. 2. obs.* 214. scribit. *Nunquam me fefellit vesicatoriorum usus in morbis malignis. Neque vero alia ratione & tempore juvant, ubi motus solidorum & fluidorum deficiunt, motus arteriarum languidi sunt & vis quasi naturæ fracta, dum penetranti illo, quo prædita sunt, stimulo universi corporis tubulos nervoso musculares ipsasque arterias de novo animant, easque ad vividiorem contradictionem & systolen invitant. Qua de causa ab eorum adplicatione pulsus ante depressi se se attollunt, parvi majores fiunt.* Ex quo apparet, non sine cura & cautione in pulsu forti & celeri vesicantia adplicanda esse, nisi dolores, febres, inflammationes accendere & phrenitidem accersere velimus. Ex his quoque credo facile apparere rationem, cur in vetustis & rebellibus hemicraniis, cephalalgiis, doloribus ischiadicis, ophthalmia inveterata, interne vero in hydrope cantharides maximum levamentum adferant; siquidem irritando nerveas tunicas fortiorem reddunt arteriarum systolen, qua universa sanguinis & humorum massa velociori cursu per vasa fertur & veteres subinde obstructiones hac ratione resolvuntur.

§. VII.

Inter medicamenta suspecta & quæ virus quoddam reconditum alunt, ut adeo plus damni, quam utilitatis ab iis expectandum sit, merito nux vomica referri debet.

Scholion.

Nuces vomicæ duplicis sunt generis, aliæ sunt majores, aliæ minores: illas arbor, quæ dicitur Caniram & in *Horto Malabarico pag. 67.* descripta est, profert, eæque sunt officinales. Minores sunt fructus arboris Timorensis, quæ lignum colubrinum suppeditat. Utræque sunt amaræ, sed sub amaritie virus quoddam latere, ex symptomatibus, quæ præsertim in animantibus producunt, dijudicamus.

§. VIII.

Quum canibus nuces vomicæ oblatæ brevi temporis intervallo omnis generis musculos & artus, neque minus diaphragma atque ventriculum & intestina in vehementes convulsivas tractiones & constrictiones conjiciant, quas post subita mors sequitur, recte ideo concluditur, eas non sine periculo in usum, præsertim si is promiscuus fuerit, esse vocandas.

Scholion.

Experimenta illa, quæ cum nuce vomica in canibus *Cl. Wepferus* perfecit in *Lib. ejus de cicuta aquat. cap. 13. pag. 194. & seqq.* pulchra sunt & lectu utilissima. Atque horrendas convulsiones tam in internis, quam externis partibus nervoso-membranosis eas concitasse animadvertimus. Quanquam vero nonnulli ex medicis hoc simplex animalibus, non vero humano corpori infestum esse contendant, ego tamen minime hisce ex toto adsentiri possum; nam legimus apud *Matthiolum*, pauca nucis vomicæ quantitate mulierem jam senescentem esse extinctam. Et ipse novi exemplum, ubi puellæ decem annorum ad pertinacem vincendam quartanam grana 15. nucis vomicæ duabus vicibus præcedentibus & ad vomendum conatibus extincta est; quo magis apparet, quam periculosa sint ejusmodi experimenta, sine ratione & cautione instituta, ubi utique satius est cum *Celso* nullum ejusmodi experimentum tentare, ne medicus occidisse, nisi servasset, videatur.

§. IX.

Quamvis sit venenum summe activum, vehementer genus nervosum convellens nux vomica, tamen ut aliis venenis, ita etiam huic non omnis laus & virtus detrahenda est, & non modo verisimile est, sed & ipse usus docet, in morbis languidis, ubi natura ad motum & ad excretionem quasi est excitanda, alexipharmacis aliis.

aliis hoc medicamentum mixtum non leve auxilium ferre posse.

Scholion.

In hac re maxime observatio *Fallopii* me confirmat, qui in *Tract. de tumoribus praeternaturalibus Cap. 27.* adseverat, in peste nucis vomicæ scrupulum unum vel duos & quandoque drachmam unam pro dosi adsumptam magnum sudorem excitasse, & quibus hic sudor accidit, eos evasisse. Neque existimo, citra experientiam & usum tantopere olim celebratum fuisse *Electuarium de Ovo*, Maximiliano I. Imperatori oblatum, de cujus eximio effectu idem *Wepferus l. c.* refert: ipsi peste periculose ægrotanti parentum suum portiunculam Electuarii de Ovo in aceto rosaceo solutam propinasse, inde mox obdormivit, tota nocte sudavit, mane surrexit emergente sub axilla dextra bubone parvo, qui citra suppurationem evanuit. Ex quo rursus apparet, non omnia venena esse in medendo respuenda, sed hæc velut heroica auxilia magnam observationem & prudentiam in medentibus desiderare. Cæterum de nuce vomica ejusque effectibus & symptomatibus, quæ excitat sumpta, qui præter *Sennertum lib. 6. part. 7. cap. 20.* copiosius & accuratius scripserit, novi neminem.

§. X.

Ad medicamenta veneni loco habenda pertinent etiam metallica ex auro, ex venere non recte præparata vel usurpata, item omnis generis saturnina.

§. XI.

Aurum est corpus mercuriale, naturæ fixissimæ & compactissimæ, sique aqua regia solvitur & solutio coagulatur, tam corrosiva evadit, ut fere mercurium sublimatum in corrodendo æmuletur.

Scholion.

Equidem aurum, per solutionem corrosivum redditum, in eo discrimen quoddam recipit a caustico mercurio, quod illud fixioris naturæ in ventriculum potissimum agat, hoc vero indolis penetrantioris magis & volatilis in dissitas corporis partes vim suam evibret, sed tamen utrumque ob corrosivam virulentiam & gravia symptomata & ipsam mortem accersere potest.

§. XII.

Aurum salibus adsociatum stimulando primas vias purgat, vel nimium tunicas nerveas ventriculi & intestinorum lacessendo inimicos spasmos concitat.

Scholion.

Aurum fulminans licet bene præparatum sit, tamen majori dosi vel in pulvere vel in pilulis datum alvum fortiter subducit & aliquot sedes cum torminibus movet, omni sine dubio ob particulas menstrui salinas, in ejus poris adhuc derelictas: mirum quippe est, quomodo salia vim hujus metalli intendant. Nam si quis granis tantum duobus auri fulminantis drachmam semis salis cujusdam v. g. arcani duplicati adjecit, omnibus his invicem bene trituratis, ita vis intenditur hujus remedii purgativa, ut vel decem exinde sedes non sine contorsione abdominis moveantur.

§. XIII.

Aurum fulminans non rite edulcoratum inque pulvere paulo majori dosi datum tam vehemens est, ut ventriculum vel intestina interdum corrodat, idque magis fit in subjectis tenerioribus & ubi prima regio corrosivis cruditatibus obsessa est.

Scholion.

Neutiquam is noster est animus, ut aurum, quod dicitur, fulminans aliaque ex nobiliore hoc metallo parata, in curationibus ex toto damnare & rejicere velimus, cum probe nobis cognitum sit, mercurium vivum, auri connubio fixatum, incomparabile esse præsidium. Id tamen inficiari non possumus, ea insecura sæpius fieri medicamenta per salia, si ipsis intime admisceantur, sive ea extrinsecus, sive in corpore demum accedant. Tunc enim aurum, non secus ac mercurius corrosivum quasi in venenum amatur. Vidimus quartarnariis, hypochondriacis etiam ad quatuor vel sex grana tantum aurum fulminans da-

tum

tum tormina, spasmos atque anxietates cum sudore extremorum frigido, languore, immo animi defectione excitasse. Idem medicamentum teneræ constitutionis virgini, ex rheumatica febre laboranti, virides cum summa anxietate vomitiones, quas brevi tempore animi deliquium & mors sequebatur, concitavit.

§. XIV.

Infantibus, si a lacte corrupto ægrotant, & virides feces, quæ corrosivos testantur succos, ejiciunt, aurum fulminans præbere valde perniciosum.

Scholion.

Memini, olim a medico, magni quidem nominis, sed temeritate omnibus superiore, infanti dimidii anni, ex corrosivo lacte ventris torminibus vexato, fulminans aurum ad sex grana pro una dosi in pulvere oblatum, ubi paulo post summa anxietas, inquietudo cum extremorum frigore, convulsionibus, & mors secuta fuit. *Cl. Rivinus, Professor Lipsiensis,* memorat *in libello Pathologico Therapeutico,* ab auro fulminante mortuum infantem, in cujus intestino, facta sectione, foramina reperta fuerunt.

§. XV.

Aurum fulminans aliaque ex auro concinnata tutius in pilularum, quam pulveris forma exhibentur.

Scholion.

Uti aurum omnium, quæ in tota rerum natura reperiuntur, est ponderosissimum, ita etiam medicamenta ex eo parata gravia admodum sunt. Hinc fit, ut non facile e sede sua possint dimoveri. Ita aurum fulminans, si in cochleari cum vehiculo deglutiendum offertur, vix ac ne vix quidem elui ex cochleari poterit. Igitur gravis hic pulvis, descendens in ventriculum, fixam quandam sedem ibi occupat, & a succis occurrentibus corrosivis vim deleteriam assumens, vehementer eam partem, cui inhærescit, lancinat atque erodit, unde gravia nervosi generis pathemata nascantur necesse est. Id malum vero præcaveri potest, si ejusmodi gravia aliis forma pillularum misceantur. Tum enim successive fit in ventre dissolutio, & graves metalli partes non in unum coeunt, nec unam partem occupant, sed hinc inde parietibus ventriculi & intestinorum inhærent.

§. XVI.

Alia quoque ex auro corrosiva, quæ venditantur, remedia non omni periculo & noxa vacant.

Scholion.

Venditat quidam empiricus chymicus in hoc districtu pulverem, ad tria grana singulis diebus sumendum, in doloribus podagricis, quos tribus dosibus se sublaturum promittit. Accepit eundem pulverem vir generosus, annorum 60. sed admodum sensibilis constitutionis, atroci podagrico dolore vexatus, & altero die statim cessavit omnis dolor. Cum vero alteram dosin circa somni tempus sumsisset, post mediam noctem maximis anxietatibus, ventris torminibus, inquietudine exagitatus fuit. Mane caput ob vertiginem & virium languorem vix attollere poterat. Animi postea deliquium & ipsa mors successit, & sic sanus alias & robustus vir brevi interemptus fuit. Cognati miserunt ad me aliquot doses pulveris, qui saporis admodum constringentis & corrosivi erat, ut longo tempore amarulentus & quasi ventrem referens sapor non potuerit ex lingua detergi. Sive ex auri, ut vulgo fertur, sive ex veneris & mercurii prosapia hic pulvis prodierit, certum est, corrosione intestinalium tunicarum eum nocuisse. Quod vero ad ejusmodi remedia interdum atrocissimi dolores repente conquiescant, id mea quidem sententia fit, quod genus nervosum afficiendo, etiam ex extremis partibus validioribus stricturis materiam peccantem ad interiora celeriter repellant, sed majori certe damno atque periculo. Monendi proinde etiam sunt omnes illi, qui arcana ex auro venditant, sub titulo pulverum vitalium, auri diaphoretici, qui tamen saporem ad venerem proxime accedentem adhuc præ se ferunt, ne ea corporibus sensibilioribus, & quæ spasmis exercentur, in liberaliori dosi offerant. Neque enim paucæ se se mihi obtulerunt observationes, ubi de summa anxietate præcordiorum post largiorem eorum dosin ægrotantes conquesti

fuerunt,

fuerunt, ita ut inflammati ventriculi principium adfuerit.

§. XVII.

Naturam quoque valde corrodentem & virulentam possident ex venere parata, proinde rarius & magna cum cautione sumenda sunt.

Scholion.

Pertinent ad hanc classem vitriolum album, mere venereum, vitriolum Cyprium ejusdem ingenii, tincturæ vel chrystalli veneris, item tincturæ lunares cœruleæ, quæ a venere tantum suum mutuantur colorem. Quæ remediorum genera ad vermes necandos & expellendos, ad quartanam contumacem expugnandam, atque ad morbum epilepticum vincendum a quibusdam majorem in modum commendantur.

§. XVIII.

Cavendum ab omnibus venereis corrosivis est, ubi corpora sunt infirma, cholericæ ac sensibilioris naturæ, & ubi spasmodicæ stricturæ ventriculum & intestina exercent; circumspecte vero data non penitus usu & laude privanda sunt.

Scholion.

Vidi certe, a granis 15. vitrioli albi cum granis 10. croci sumtis & desuper pingui jusculo hausto, in contumaci quartana vomitiones cum summis anxietatibus ortas, quibus aliquot diebus finitis ex toto febris desiit. Eundem effectum a granis 6. vitrioli Cyprii notavi. Vidimus quoque a tinctura veneris *Helvetii* in infantibus vermes cum alvina colluvie secretos. Sed tamen fatendum etiam est, ab ejusmodi remediis, sub ventriculo infirmo & spasmis obnoxio, diuturnas anxietates, pectoris constrictiones cum spirandi difficultate, tussi sicca, nos non semel observasse. In memoriam mihi hoc loco incidit, medicum temerarium febre acuta laboranti drachmam unam vitrioli albi cum aqua rosarum sumendi septimo demum die præscripsisse, quo sumto non multo post strangulatus periit.

§. XIX.

In numerum eorum medicamentorum, quæ minus tuta, tristibus exemplis quasi infamata sunt, jure meritoque ex saturno parata referri debent, quippe quæ sale constringente vim suam pernicialem in tunicas maxime ventriculi & intestinorum nerveas, quas spasmis adfligunt, exercent, & inde quoque in alias corporis partes virus suum evibrant.

Scholion.

Equidem in frequenti usu interno nostris temporibus non amplius sunt remedia ex plumbo parata, nisi quod saccharum saturni & ex eo paratam tincturam antiphthisicam Grammanni præscribere etiam nunc solennis moris fit: a chirurgis vero & empiricis magisterium saturni, cerussa quoque ejusque saccharum ad sistendam gonorrhœam eo frequentius usurpantur.

§. XX.

Ex omnibus, quæ inimica naturæ sunt, nullum est, quod tam valide & tam graviter intestina eorumque tonum destruat, quam saturninum quoddam.

Scholion.

Equidem saturnina non sunt ejus generis, ut more aliorum venenorum cito perimant, etiamsi in paulo majori dosi præbeantur: tamen, repetita si fuerit etiam minor dosis, lenta morte homines tollunt, adeo ut plures sibi persuasum habeant, lentum illud venenum, quod Galli *la poudre de succession* vocant, saturninæ esse prosapiæ. Quemadmodum vero omnibus venenis propria & peculiaris indoles ac virtus est, quæ certas quasdam partes præ aliis gravius adficit; ita saturnina inimicissima sunt intestinis.

§. XXI.

Symptomata, quæ ex saturninis in corpore producuntur, sunt maxime contumacissimæ alvi adstrictiones, atrocia tormina, colicæ convulsivæ, nauseæ, vomitus, icterus, ventris intumescentiæ, gravitas in ventriculo, urinæ suppressio, color plumbeus; postea pareses, contracturæ, asthma-

asthmata, lentæ febres, vertigines & sæpius mors sequuntur.

Scholion.

Hisce symptomatibus metallurgi, qui saturninas mineras igne tractant, vel lithargyrium ponderant, aut fumum ejus ore hauriunt, si ad ventriculum descendit, torquentur. Neque ignotum est, figulos a fugo lithargyrii sæpe se pessime habere, sævisque intestinorum doloribus & alvo pertinacissima frequentius corripi. Neque forsan adhuc ignoratur, quam funesta damna ante aliquot annos quidam lucri cupidi, acidi vinis lithargyrii pulvere, ea dulcificandi causa, admixto intulerint, dum plures hoc modo e medio sublati sunt, cum colicæ convulsivæ, nauseæ, vomitus, icterus, contumax alvi strictura, paresis, contractura, asthma, eos adorirentur & elumbes quasi, pendulis artubus & resolutis enervati viderentur. Plura de hisce legi possunt in *Miscell. Curios. Dec. 3. ann. 4. obs. 30. 92. & 100. item Dec. 1. anno 3. 131.* Item in nostra *Dissertatione de Metallurgia morbifica.*

§. XXII.

Propter vim naturæ humanæ valde infensam veteres saturnina venenis annumerare non dubitarunt.

Scholion.

Scribonius Largus de Compositione medicamentorum Composit. 184. p. 101. scribit: *Cerussam qui bibunt, vertigine urgentur, asthmate laborant, præfocantur: Juvat oleum, lac cum melle, cremor ptisanæ, aqua mulsa* &c. *Anazarbæus lib. 6. cap. 27.* inter symptomata lithargyrium haustum sequentia memorat stomachi, ventris & intestinorum gravitatem, cum magnis torminibus distendentibus, urinæ retentionem, tumorem ventris & plumbeam deformitatem. Quibus suffragatur *Cæsalpinus l. 3. cap. 24.* qui cerussam & lithargyrium venenis annumerat, & sequentia ab iis notavit symptomata, cum ait: *horum usum insequuntur gravitas in ventriculo intestinis, visceribus, tormina vehementia, urinæ suppressio, corpus intumescit, color plumbeus est, valvulosa tormina incenduntur, alvus supprimitur.*

§. XXIII.

Quum tanta noxa a saturninis introsumptis corpori humano immineat, prudenter ii agunt, qui plane ejusmodi medicamentis, quæ plumbum habent, in curationibus abstinent, ut sunt saturni saccharum, tinctura Grammanni antiphthisica.

Scholion.

Ego testari hic bona fide possum, me nunquam auspicatum vel diu durantem effectum ab ejusmodi remediis exhibitis annotasse. Læsus inde non modo fuit ventriculus ejusque digestio, sed & alvus adstrictior reddita. Plures, qui gonorrhœa laborarunt, in tumorem testium exinde lapsi sunt. Et merentur hanc in rem certe attendi, quæ de noxa salis saturni *Borellus Centur. 4. obs. 32.* observatione digna memoriæ reliquit: *Habui amicum, qui sacchari saturni nimiam hausit quantitatem, ut tamquam paralyticus & fere mortuus factus sit; rigebant membra ejus & tamquam congelatus & apoplecticus erat.*

CAP. IX.

De rebus venenatis in aere, interque esculenta & potulenta reperiundis.

§. I.

Sicut aer fluidum est & menstruum ac vehiculum universale; quod omnis generis effluvia & exhalationes ex corporibus extrahit & in se recipit: ita etiam subinde noxias & naturæ humanæ infensas detinet exhalationes, quæ spirando intus haustæ in summam perniciem hominem conjiciunt.

Scholion.

Aerem corpus esse fluidum, elasticum, materia ætherea, quæ caloris fons & causa est, repletum, & quod inter sua interstitia copiosos vapores & exhalationes recipere possit, nemo ignorat,

rat, nisi qui plane rerum physicarum sit expers. Neque vero illæ exhalationes, quas recondit, sunt tantummodo aqueæ, sed & subtiles terreæ, salino-sulphureæ, caloris vel solis actione attenuatæ, inque aerem diffusæ. Quemadmodum id apparet, dum ligna, carbones, gummata accenduntur, vel etiam mineralia ac metalla fortiter igne torquentur.

§. II.

Recipit etiam aeris fluidum multas graves & terreas exhalationes; quæ & nocent, & subinde etiam, imo cito mortales perimunt.

Scholion.

De hoc ne ullus quidem facile dubitavit, qui miasmata pestilentiæ & aliorum, quæ contagio infesta sunt, morborum per aerem ferri, inque alia corpora transmitti considerat.

§. III.

Ex virulentis & valde infensis exhalationibus primo fere loco habendæ sunt eæ, quæ ex carbonibus vivis & ardentibus in aera feruntur, eo quod non modo gravem noxam, sed & celeriter necem & hominibus & ceteris animantibus inferre possint.

Scholion.

Id quidem vix videtur credibile, tantam noxam, tantumque virus habere hunc fumum, quia quotidie homines carbones accendunt, neque tamen semper, sed rarius sanitatis vel vitæ damnum exinde persentiunt; cum tamen res sit verissima, abunde id testantibus tristitissimis exemplis, dum quidam ex hoc fumo, præsertim concentrato, celeriter opprimuntur, vel grave damnum accipiunt.

§. IV.

Jam inde a vetustissimis temporibus plures a fumo carbonum ardentium interfectos physicorum pariter & medicorum monumenta referunt.

Scholion.

Cæsarem Jovinianum fumo carbonum in conclavi mortuum esse testatur *Eutropius & Cellarius in notis ad Lib.* 10. *cap.* 10. *item Galenus lib. 7. de usu partium Cap.* 8. Plures historias in unum collegit *Marcellus Donatus in Historia Memorabilium pag.*107. *Velschius in Sylloge Curationum & Observationum inter Rhumellanas Obs.* 54. *pag.* 173. *item Forestus Lib.* 4. *Observ.* 4. *Solenander in Consiliis sect.* 5. *pag.* 461. *Chesneau Obs. Lib* 1. *pag.*78. *item Amatus Lusitanus Cent.* 7. *Curat.* 33. *pag.* 58. Ex recentioribus *Histoire de l'Academie de science-A.* 1710 *pag.* 727. *Loßius in Observ. Lib.* 1. *Observ.* 26. *Lancisius de subitis mortibus Lib.* 1. *Cap.* 4. *Observ.* 2. *pag.* 136. *Ramazzini in supplemento diatribes de morbis artificum, & plura exempla a nobis notata legi merentur in Germanico a nobis conscripto Tractatu*, Dedencken vondem schadlichen Dampfder Hols Rohlen, qui extat *parte* 5. *Dissertationum, quæ de valetudine tuenda agunt*, in fine.

§. V.

Symptomata, quibus affliguntur, qui incautius hunc fumum ore & naribus hauserunt, sunt sensuum omnium oppressio & torpor, profundus sopor, ut quasi cataleptici videantur, mentis alienatio; alii, qui non tam copiose spirando hunc fumum attraxerunt, in graves cephalalgias, animi deliquia, aphoniam, summam artuum impotentiam viriumque languorem incidunt, qui difficulter discutitur.

Scholion.

Cælius Aurelianus Lib. 2. *Cap.*10. tradit, non aliter sese habere, qui ex odore carbonum sensuum oppressione vel torpore afficiuntur, quam catalepticos, qui oculos habent distentos, dentium concidente junctione cum pulsu parvo atque imbecilli. Subito sensibus & motibus homines exinde privari *Marcellus Donatus l. c. & Loßius l. c. item Solenander l. c. notarunt*. Vehementem vero cephalalgiam, animi deliquia & mentis alienationem inde secutam *Velschius & Forestus loc. cit.* prodiderunt.

§. VI.

Sectio perniciali hoc fumo enectorum cerebrum maxime affectum osten-

L 2 dit,

dit, dum vasa meningum nimium sanguine distenta, infarcta & inflammata invenerunt.

Scholion.

Id ipsum maxime advertere licet *in Histoire de l' Academie de Science anno 1710. pag. 727.* ubi memorabilis & lectu dignissima ejusmodi observatio occurrit, qua docemur, quam lethiferum effectum in tribus hominibus hic fumus habuerit, & quæ post mortem in cerebro reperta fuerint. Neque forsan adhuc ignoratur tristis ille casus, qui aliquot abhinc annis Jenæ contigit, ubi asperrima hieme in humili & parvo conclavi tres homines cita morte oppressi fuerunt, quem insuetum & rariorem casum rerum physicarum penitus ignari omnibus viribus dæmoni adscribendum esse contenderunt. Qua de historia consuli potest nostrum judicium, item *Responsum Facultatis Theologicæ, Juridicæ & Medicæ Lipsiensis.*

§ VII.

Omnia & singula symptomata, quæ ex fumo carbonum ardentium immoderatius hausto contingunt, satis abundeque planum ac testatum faciunt, huic fumo, præter vim suffocativam, omni fumo concentrato, communem, inesse narcosin inferens sive stupefactivum magnæ activitatis principium.

Scholion.

Necat hic fumus, si valde fuerit compressus & in unum collectus, duplici ex causa. Primo enim solenne est, animalia ab omni fumo, etiam lignorum, accenso, item sulphuris, & qui ex fermentatione musti vel cerevisiæ fortiori prodit, suffocari, quia susceptus intra tracheam & vesiculas pulmonales vapor destituitur potentia illa elastica, qua aer vesiculas istas & vasa pulmonalia expandit, ut liberior sanguini pateat transitus. Deinde hoc vapore repletus totus pulmo, ob impenetrabilitatem & resistentiam, difficulter aeris etiam purioris illapsum admittit. Porro cum vapor ille narcoticæ virtutis poris vasorum & membranarum per nares, fauces & pulmones mox altius se se insinuet, more aliorum narcoticorum statim elaterem & systolen arteriarum, quæ in meningibus sunt tenuissimæ, infringit & tandem penitus tollit, unde ob deficientem arteriolarum capitis systolen sanguis ibi stagnat & congeritur, unde sopor, torpor, mentis alienatio & omnium sensuum privatio, animi quoque defectio non secus ac a narcoticis contingunt.

§. VIII.

Quoniam vapor carbonum vel ab intenso frigore, vel in conclavi minus spatioso nimis coarctatur, non mirum est, tunc demum pernicialem vel etiam lethalem noxam ab accensis carbonibus homines experiri; minus vero, si in loco libero, patente & spatioso hic fumus continetur, per quem aer transit & movetur, id contingere.

Scholion.

Ex hoc jam apparet clarius, cur sub algidissima, quæ anno 1709. & 1715. incidit, hieme complures ejusmodi funesti casus hinc inde, alias fere inauditi, acciderint. Possem enim vel decem mihi notas recensere ejusmodi historias, illi per omnia similes, quæ contigit Jenæ. Servati autem sunt plures & ex mortis faucibus erepti, si quis statim auxilium tulerit, homines semimortuos in liberum & purum aerem transferendo, eorumque membra fortiter cum pannis fricando, vel sanguinem detrahendo. Ceterum ex hisce allatis illud in usum nostrum addiscere debemus, pessimum morem esse, hypocausta clausa accensis carbonibus calefacere, vel arcendi frigoris causa ollas, carbonibus repletas intraque muliebres vestes abditas, pedibus subjicere. Graviter enim inde luere feminas, & caput torpore & gravitate affici, non una simplici, sed crebra experientia perspeximus.

§. IX.

Ejusdem fere noxiæ indolis est vapor, qui ex muris vel domibus recenter calce obductis exhalat, si quis in iis diutius versetur, vel noctu dormiat:

miat: experientia enim quotidiana & plures annotatę observationes ejus noxam satis abundeqne patefaciunt.

§. X.

Symptomata, quibus adfligi solent, qui domos calce recenter illitas incolunt, sunt maxime febres, sternutatio fortis & diuturna præfocatio faucium, infarctus pectoris cum febre lenta.

Scholion.

Notabilis profecto est historia, cujus meminit *Hippocrates Lib. 3. Epidem. ægrot.* 2. ubi Hermocratem, qui decumbebat juxta murum novum, febris corripuit. Accidit ante viginti & aliquot circiter annos hic fatalis casus, dum tres filii, infantes adhuc, consiliarii aulici aliquot dies in camera, non ita pridem calce obducta, dormiverunt, & omnes intra duos dies angina suffocati perierunt. Generosus vir ex vehementiori motu calefactus, adiit furnum, in quo paulo ante calx usta fuit, ex quo incidit in morbum quemdam peculiarem, qui vocari potest sternutatorius, & per aliquot annos ipsi adhæsit. Sternutavit enim sæpius centies, & hæc accessio facta est certis temporibus præsertim, si quodam animi affectu fuerit correptus, aut si corpus fortius moverit, neque ulla medicina profecit. Novimus quosdam in pectoris infarctus cum vigilia assidua, lentaque febre fuisse delapsos, morte tandem insecuta. *Ramazzini de morbis artificum Cap.* 21. *p.* 201. acuta febre inde correptus vix evasit, sed postmodum ipsi cum lenta febre diu colluctandum fuit.

§. XI.

Vapor calcis vivæ non sulphureæ, sed subtilissimæ, acris & corrosivæ indolis est, qui nervosis partibus in arteria aspera & in capite altius sese insinuans spasticis stricturis & commotionibus superius dicta symptomata accersit.

Scholion.

Quod in calce viva valde nocens & causticum resideat principium, ex historia, quam adfert *Tulpius Lib. 3. Cap.* 41. luculenter adparet, ubi memorat, quod vir splendidus cum tota familia, quæ eidem accubuerat mensæ, in vertiginem, ardoris gutturis, vomitum & præcordiorum angustiam inciderit. Neque hæc mala aliam habuerunt originem, quam quod ex pariete recens illito calcis efflorescentiæ in patinam deciderunt. Calcem vero tam acriter urere & erosione sua pungere intestina, manifeste docuit *Dioscorides Lib.* 5. *Cap.* 91. & *Lib.* 6. *Cap.* 29. Incidit hic mihi in memoriam pessimus temerarii medici cujusdam ausus, qui theologo magni nominis, cum ex pleuritide cum purpura complicata laboraret, manipulum calcis vivæ spiritu vini madefacto imposuit pectori, quo postridie extincto, locus ille valde rubicundus & arrosus vesiculisque refertus apparebat.

§. XII.

Neque hoc loco prætereunda est gravis & tetra exhalatio, quæ ex lucerna extincta, vel sevo hircino, vel ex sebacea candela extincta in aerem diffusa naribus hauritur, quæ subinde gravia symptomata excitavit.

Scholion.

Olaus Borrichius in Actis Hafniensibus Vol. 5. *Hist.* 86. narrat historiam cujusdam mulieris, quæ in formandis candelis occupata in respirationem difficilem, gravem cephalalgiam, vertiginem & oculorum ruborem incidit. *Forestus Lib.* 28. *Obs.* 30. ex fœtore lucernæ extinctæ hysterica pathemata fœtumque extinctum observavit. Alii ex sebacearum candelarum nitore in pulmonibus & capite maximas sibi noxas accersunt. Mira enim est odorum tam suaveolentium, quam graveolentium in genus nervosum potentia, ut mox quasdam mulieres inde in suffocationes, vel hystericas convulsiones conjectas fuisse legamus. Sed quod epilepsia & mors etiam ex fumo ellychnii extincti, naribus diutius suppositi, in dormientibus inferri possit, id clarius *Casus* 59. *in Ammanni Paranesi Critica* ostendit. Qui metalla in cryptis subterraneis fodiunt, a fumo ellychniorum plus periclitantur, & majorem spirandi angustiam contrahunt, quam a va-

poribus metallicis, qui in imis terræ visceribus, nisi ignis accedat, non reperiuntur.

§. XIII.

Dantur etiam inter esculenta eaque frumentacea certi generis venena; magnæ ad nocendum, quin ad necandum efficaciæ, & hæc inter lolium temulentum & secale corniculare nigrum, quæ duo gravissimorum epidemicorum malorum haud infrequentes causæ sunt.

Scholion.

Utraque hæc sunt venena, multum autem inter se ratione naturæ, ortus & virtutis differunt. Vidi tamen, nonnullos ex medicis ea invicem confundere, adeo, ut pro iisdem habeantur. Lolium temulentum vocari solet a *Casparo Hoffmanno* lolium avenaceum, *milder Haber oder Schmindel-haber*. Vocari etiam solet gramen loliaceum & describitur *a Rajo Hist. plantar. lib. 22.* Crescit in locis humidis vel æstate admodum pluviosa. Symptomata, quæ excitat, sunt cephalalgia vehemens, vertigo, sopor, genuum contabscentia, in quibusdam delirium & temulentiam quandam excitat, si nempe pultem avenaceam comedunt & avena a granis istis per cribrum non bene fuerit separata. Vomitus cum manifesto levamine fit. Qua de re vid. *Misc. Curios. Dec. 2. A. 8. obs. 173. it. Dec. 2. A. 3. obs. 186.*

§. XIV.

Lolium temulentum capiti maxime est infestum ob narcoticam, quam alere videtur, virtutem, quæ exinde patet, quia vertiginem ac torporem celerrime infert, si in pane comedatur. Si autem ex frugibus, quibus lolium immixtum est, parantur cerevisiæ, valide inebriant: vid. *Mart. Schockius Cap. 19. de Cerevisiis.* Jenæ ab usu loliacei panis quosdam in nyctalopiam incidisse, *Schenckius in Obs.* 133. confirmatum dedit. Crescit vero non tantum hæc zizania in avena, sed & in hordeo.

§. XV.

Majoris virulentiæ est secale corruptum nigrum, quod corniculatum dici potest, propter cornicula nigra, sive grana secalis degenera, Germ. *Martins-Korn, Korn-Mutter, Erden-Kopff*, quod cum pane comestum gravissimas generis nervosi convulsiones, immanes dolores & alia funesta symptomata producit.

Scholion.

Crescere identidem id genus corrupti frumenti solet in agris humidis & sub æstate valde pluviosa; hoc non a secali separatum, sed cum pane pistum & calide maxime comestum, & olim & nostris subinde temporibus peculiarem morbum endemium, veteribus incognitum, valde spasmodico-convulsivum excitavit de quo peculiaris *Tract.* extat, *a Facultate Medica Marpurg.* 1597. *editus von der Artebel Krankheit, eis ader giehenden Heuche*, qui morbus tum temporis universam Hassiam aliasque vicinas regiones adflixit. Idem morbus anno 1648. item 1649. item 1675. in Voigtlandia graves strages edidit. Anno vero superiori 1717. idem morbus gravissime in Lusatia, in Misnia ex eadem causa deseviit, & hunc satis copiose & solide Cl. D. *Gottlieb Buddæus in Consilio Medico von der Kramff Sucht* descripsit. Quo de morbo etiam legi potest. *Obs. 234. Dec. 3. A. 6. & Cent. 5. Miscell. Curios. obs. 82.*

§. XVI.

Symptomata, quibus venenum hoc frumentaceum infestum est, sunt gravissima & ex vehementibus universi generis nervosi spasmis & hos subsequente atonia & summa debilitate cerebri deducenda.

Scholion.

Primo hic morbus occupat artus & extremas manuum ac pedum partes, in quibus fornicationis sensus, German. *Srubeln, lauffen als Umeisen*, percipitur. Quosdam sub accessione vomitus corripit, sequuntur contractiones vehementes digitorum in pedibus vel manibus, quas contractiones in genibus, in scapulis, in cu-

cubito, in ore, labiis, cum intolerabili dolore, quandoque cum summi frigoris, interdum etiam incendii quodam sensu subsequuntur, quæ symptomata per certas repetunt periodos, & quandoque per aliquot & ultra septimanas perdurant. Quiescentibus doloribus incidunt in soporem & torporem plenarium mentisque sæpius alienationem, vertiginem, auditus difficultatem, membra manent rigida, ad motum inepta. In partibus membrorum extremis sæpe vesicæ magnæ aqua repletæ, vel etiam tumores, qui in sphacelum abierunt, derelicti sunt, motu valde tardo procedente, ut ipsa ossa frustillatim delapsa fuerint, quod maxime annotatum a *Cl. Camerario, vid. Cent. 5. obs. 82.* item *Brunnero in Miscell. Curios. Dec. 2. A. 3.* Quosdam superveniens epilepsia e medio tollit; necat enim maxime infantes.

§. XVII.

Grana hujus corrupti secalis venenato sali subtili caustico, sulphuri ejus viscolo inhærenti, deberi videntur, quod peculiari plane ratione in nervosas partes grassatur sævitiamque suam exercet.

Scholion.

Utut ad scopum directe medicum non pertineat scire, cujus generis sit illud venenum, & quomodo agat, cum sufficiat nosse, quos producat effectus, & quomodo illis sit occurrendum: tamen haud alienum videtur, quantum fieri potest, elementum, quo venenum hoc agat, scrutari, quo invento postea facilius remedium adversus illud accommodum inveniri potest. Quod autem, præter vaporosum peregrinum sulphur, sal quoddam volatile causticum reconditum, habeat, ex eo id dijudicamus, quod omnes, quæ in humidis & paludosis locis crescunt plantæ, ob sal, quod alunt, causticum virulentæ sint; sub nimia enim humiditate oritur quædam corruptio, nunquam salis & sulphuris peregrini expers. Et sicut hæc grana ab exuperante quodam nutricio succo, ob dilaceratas quasdam fibras, crescunt: ita ille rore corrosivo & solis ardore adustus alienam plane indolem induit, non secus ac videmus, eadem ratione progनasci fungos, qui omnes & singuli non expertes sunt acrimoniæ, adeo ut quædam causticam virulentiam habeant. Deinde ipsa symptomata, ut spasmi, contractura, convulsiones & immanes dolores, vellicationem nervosarum partium valde penetrantem indicant, quæ a salino principio commodissime derivanda est. Quibus accedit, quod hæc grana ab animantibus, ut gallinis, anseribus, suibus, devorata graves imo lethales induxerunt contracturas, & muscæ quoque a lacte cum illis decocto, non secus ac a fungis venenatis, interierunt: vid. *Buddæus l. c. pag. 13.* Volatilem vero, ut omne venenum, naturam hoc corruptum habere frumentum, id indicio esse potest, quod grana illa diu in aere detenta & exsiccata innoxia observata sint, in pane vero adhuc calente comesta noxam intulerunt. Denique mihi relatum fuit, adversus hunc morbum haud ulla in re præsentius fuisse auxilium repertum, quam in vomitu, in aceto, quod vim figendi habet, & in pinguibus copiose adsumtis, exterius quoque adplicatis.

§. XVIII.

Ad præservationem hujus sævissimi endemii mali, non possumus, quin sapiens *Galeni* monitum commendemus, quod reperitur *Lib. 1. de aliment. facultat. Cap. 37.* ubi prodidit, quod semina alienigena, & præsertim lolium & durum rotundumque aracum, quæ non esculenta sunt, item nigrum triticum, ex tritici mutatione generatum, quod lolio adhuc pejus est, deprehendantur, quæ comesta & capitis dolorem & ulcera prava in cute inducant. Hinc suadet, ut omnes pistores, & qui populo publice inserviunt, frumentum probe cribris expurgent & prava semina seligant. Ex quo insigni loco rectius colligitur, etiam veteribus non plane hunc morbum cum origine ipsius fuisse incognitum.

§. XIX.

Ex venenis, inter esculenta quæ reperiuntur, non infimum locum tenent fungi, qui identidem ob copiosas pluvias & ex mucoso & pituitoso superfluo lignorum succo solis calore progerminant, quorum fere omnes alienam & naturæ adversam facultatem habent, quæ in quibusdam plane deleteria est.

Scholion.

Ingens est fungorum copia & numerosæ species, & forma & colorum diversitate & qualitate inter se distinctæ, de quo Botanici maxime *Clusius*, *Bauhinus in universali plantarum Historia*, & *Sterenbeccius*, qui ex professo de ipsis scripsit, consuli possunt. Qui coloris nigri miniati sunt & punctulis diversisque coloribus notati, hi omnes pro malignis habentur.

§. XX.

Symptomata gravissima, imo lethalia, quæ a deleteriis fungis excitantur, sunt maxime vomitus, præcordiorum oppressio, ventris tormina, cardialgia, diarrhæa, animi deliquium, frigidus sudor, dysenteria, singultus, tremor partium.

Scholion.

Scribonius Largus c. 66. pag. 107. hæc de eorum usu narrat: *pariunt nauseam, nequicquam magnopere rejiciunt. Præterea stomachi ventrisque & præcordiorum acutos efficiunt dolores, manante sudore frigido per artus. Forestus de venenis obs. 2. pag. 36.* solo interdum odore eos comitialis similisq; cerebri morbi, imo subitæ mortis causam extitisse scribit, & mulierem ex esu fungorum in morbum gravissimum incidisse, & ab eo insanam permansisse refert. Plura exempla eorum qui ex esu fungorum perierunt, vid. apud *Joh. Schenckium in obs. Medic. l. 7. item Stalpartium van de Vviel Cent. 1. obs. 40. Hildanus Cent. 4 obs. 35.* memorat, symptomata pessima cuidam, qui manibus tantum fungos versabat, accidisse. *Et Plinius in Hist. Nat. lib. 22. ca. 13.* quasdam familias inde periisse commemorat.

§. XXI.

Utut quædam fungorum species inter edulia concedi possint, tamen non plane expertes sunt malignę cujusdam acrimoniæ, præsertim, si non bene elixentur vel præparentur.

Scholion.

Meretur sane hanc in rem egregius locus ex *Galeno lib. 2. de medicamentorum facultatibus cap. 69.* adduci: *equidem novi*, ait, *quendam, cui post boletorum non satis elixorum, qui innocentissimi esse putantur, usum largiorem os ventriculi pressum ac gravatum coarctatumque fuit, difficilemque habuit respirationem & in animi deliquium incidit & ægre servatus demum est oxymelite cum hyssopo incocto*. Cl. *Sennertus in Instit. lib. 4. P. 1. cap. 3.* dicit, nullam esse ætatem, nullam corporis constitutionem, in qua non plus plerumque incommodi, quam commodi ex usu tuberum & fungorum proveniat.

§. XXII.

Symptomata, quæ celeriter in ventriculi & intestinorum tunicis & ceteris corporis membranaceis ac nervosis partibus fungi concitant, ab acrimonia subtili caustica provenire, vel id argumento esse potest, quod exsiccati & bene cum aqua calida eloti non ita noceant, & secundum *Galenum* acetum, & secundum *Celsum Lib. 5. Cap. 27.* oleum, si cum hoc inferbeant, eos plane omni noxa vacuos faciant.

Scholion.

Patet jam ratio, quare rei culinariæ periti cum butyro, oleo, aceto rubera & fungos bene frixare, vel etiam cum cremore lactis præparare soleant, ut usui apti fiant, sine qua præparatione nunquam utile erit, hos intus adsumere. Si quis vero forsan venenatos quosdam comederit, ego nullum præsentius possem suadere auxilii genus, quam ut emeticum cum copioso lacte & oleo bibat, quod & temperandæ acrimoniæ & expellendæ ex ventriculi regione venenatæ materiæ erit accommodatissimum.

Cor-

§. XXIII.

Corruptis alimentis & quæ virulenti adeoque valde noxii quidpiam ad destruendos vitales corporis nostri motus aptum continent, annumerandæ sunt anomalium ægrotantium & ex morbo mortuorum carnes, quæ putredinem ipsis inhærescentem in corporis nostri succos propagant & morbida corpora reddunt.

Scholion.

Sicut quivis peculiaris rei effectus primo per experientiam adstruendus, postea per rationem stabiliendus est: Ita oportet primum circumspicere, num carnes animalium ægrotantium noxam quamdam corpori humano esu adfricent. Communis est hæc opinio, neque prorsus nihili facienda. Observatio legitur *in M N C. Dec. 1. A. 7. Observ. 91.* quod quis morbidam & ad collum tumefactam luem mactaverit, a cujus carne indurata & salita comesta maritus cum uxore & filiolo, præcedentibus capitis doloribus, vertigine, faciei intumescentia & crebra lipothymia, mortuus est, adeo ut statim in omnes, quotquot morbida hac carne in victu usi erant, hoc malum grassatum fuerit. *Athanasius Kircherus in Scrutinio de peste pag. 97.* refert, anno 1617. diuturnis pluviarum diluviis camporum pascua cœno oblita nonnisi virides comas protulisse, quas armenta boum carpentia, repentina putrilagine in faucibus concepta, suffocata interierunt, & horum boum carnes qui comederunt, eos par calamitas adorta est. Vid. quoque *Ammanni Irenicum pag. 177.* ubi refertur funesta strages duodecim studiosorum, qui anno 1677. in convictorio Lipsiensi culpa œconomi propter pessimum victum interierunt, siquidem ille carnes ex vaccis macris & intus copiosa apostemata habentibus comedendas dedit.

§. XXIV.

Quum omnis putredo, præsertim quæ fit a morbo, sit multiplicativa & humores animantium ad putredinem valde proclives facile afficiat, mirum non est, hominibus multum noxæ & periculi a comestis carnibus animantium morbidorum impendere.

Scholion.

Et homines & animantia, quæ ex morbo quodam, multo magis contagioso, intereunt, ob intus latentem putridam corruptionem vitam amittunt, conf. *Patholog. generalis Part. 1. Cap. 1. §. 14. 15. 16.* Hæc vero putredo multum differt ab ea, quæ ex intemperie aeris calida & humida in sanum mactatum animal incidit. Nam illa perniciosior est, quia contagio lædit; hæc vero minus noxia, utut secundum nostram sententiam ab omnibus fœtore infectis carnibus aliisque putridis alimentis tantum non penitus abstinendum sit, quia res fœtidæ numquam utiles, sed fluidorum in animantibus mixtioni admodum adversæ sunt. Nam ex putridarum carnium, qui in Indiam Orientalem navigant, facile incidunt in dysenteriam, quibus allium comestum præsentaneum est remedium, *vid. Otton. Heurnii notæ in Fernelii Patholog. Lib. 6. Cap. 10.*

§. XXV.

Non tantum morbidæ carnes animantium, sed etiam pisces morbo laborantes vel mortui perniciem corpori creant.

Scholion.

Ad marinorum genus referri etiam debent mytuli, qui macilenti & morbidi adsumti graves subinde noxas creasse observati sunt. Multoties & in me ipso animadverti, a mytulis ingrati saporis & nullius frugis in cœna sumtis, noctu maximas anxietates, inquietudines, vigilias secutas; altero die totum corpus maculis & tuberculis ardentibus, *als wenn man mit Drennesseln gehauen*, obsessum fuit: & meretur hoc loco attendi historia ab *Ammanno in Irenico* tradita, ubi vir primarius ex mytulis cœna adsumtis paulo post male habuit, ejusque etiam uxor & ancilla, quibus omnibus vomitus obtigit, vir vero tota nocte parum quievit, postea semper penitus se habuit ac frequenter vomuit & brevi post mortuus est. Plurima viscera putredine corrupta visa sunt, ventri-

triculus valde corrosus, ex parte foraminibus pisorum & lenticularum magnitudinem superantibus, ex parte vesiculis refertus erat. Plures suspicati sunt, venenum fuisse adsumptum, & judicia a pluribus Collegiis Medicis de hoc casu requisita fuerunt, quorum tamen potioribus suspicio veneni corrosivi remota fuit.

§. XXVI.

Ad esculenta veneno infecta merito referendam esse existimo brassicam crispam, vulgo *Braun-Kohl*, si rore vermiculoso, vulgo *Mehl-Thau*, infecta fuit, quam si homines comedunt, facile incidunt in dysenteriam morbosque malignos.

Scholion.

Rerum œconomicarum peritos non fugit, quam pestilens & frugibus, dum adolescunt, & animantibus, quæ iis frugibus utuntur, sit materia, quæ sub foliis inhærescere solet, ex cumulo vermiculorum minutissimorum conflata; vulgus exprimit *Mehl-thau*, & existimat cum pluviis defluere ejusmodi rorem farinaceum, qui trasformetur in vermiculos. Enim vero nobis rectius & paulo accuratius hæc considerantibus res videtur plane alia & a vulgi opinione aliena. Veri enim simile est, cum vermiculi illi sub foliis degentes magnitudine & figura caseorum vermiculos æquent, qui acari & Germ. *Mulben oder Mullen*, dicuntur, originalem & veram vocem *Mullenthau* abusu in *Mehlthau* transmutatam fuisse, cum tamen cum farina nihil quicquam commune habeat. Deinde falsa quoque est vulgi persuasio, a rore sive humore cœlitus delapso tantam congeriem vermiculorum deducendam esse. Quod si ita esset, non sub foliis, sed super folia vermiculosa ista materia subsideret, nec certa saltim invaderet loca & fruges ibi consitas, sed latius se se diffunderet, & foliis etiam arborum inhæreret, quod tamen non accidit. Sed potius res ita se habet: observamus, maxime hoc vermiculosum venenum generari in locis humidis & fœcundioribus post pluvias tenuiores cum solis æstu decidentes, vel si solis intensissimus fervor, qualis est circa solstitium, ejusmodi subtiliores pluvias mox excipiat. Ex pluvia itaque illa humectante terram valde sulphuream, pinguem beneficio solis subito putredinem nasci in terram animatam existimo, adeo ut effluvia illa ex terra hac sub frugibus contenta organica sint, id est, animata, quæ sub foliis plantarum dum subsistunt, mox ex succo horum foliorum nutrimentum capiunt & cito adolescunt, ut virides fiant & visui pateant. Experientia enim compertum est, aquam pluviosam, tenuem, vasi conclusam solique expositam mox in vermes animari. Uti vero omnia insecta sal quoddam causticum habent, quo tenues fibras & tubulos frugum destruendo impediunt, quo minus veniant ad maturitatem, ita si brassicam crispatam inficit, qua populus frequentissime utitur, neque hæ sordes venenosæ prius aqua abluuntur, sed potius cum aqua incoquuntur, accidit sæpissime, ut dysenteriæ, vel venenis aut effectibus venenorum similia symptomata producantur. Ejusmodi verminoso veneno si herbas infectas oves vel alia animantia edunt, inter hæc strages ingentes sæpius fiunt, & vermiculi etiam, maxime in ovibus & in earum hepate, copiose generantur & reperiuntur.

§. XXVII.

Ex potulentis, quæ veneni naturam induunt, sunt aquæ maxime stagnantes, putridæ, verminosæ, quæ & animantibus & hominibus infensissimæ sunt, & ad morbos maxime castrenses morbumque Hungaricum generandum, multum faciunt.

Scholion.

Quantum damni perpessa fuerit Laida ex cerevisia Wesopiana, quæ ex aqua stagnante putrida & verminosa cocta fuit, nondum oblivioni datum, inquit Ammannus loc. cit. & addit: *Anno 1671. hic locorum grassabatur morbus malignus inter famulos pistorum, unde vocabatur etiam* die Decker Branctheit, *quo ultra quindecim brevi moriebantur, oriebatur autem a pravo potu: nam in dolium cere-*

visiæ

vitiæ per orificium superius [das Spuntloch] *glires irrepserant, dubio procul a putredine illius ortum fuit malum.*

CAP. X.

De frigido potu, vitæ & sanitati hominum inimicissimo.

§. I.

Ex iis rebus, quæ præsentissimam humano corpori noxam inferunt, & quasi instar veneni illud celeriter afficiunt, quamvis in se omnis virulentiæ sint expertes, eminet frigidus potus, incalescenti corpori copiosius immissus.

Scholion.

Nos equidem hic non ex toto rejicimus omnem aquæ frigidæ potionem, quin potius cum *Galeno* inter remedia continentium febrium & ad bilis flavæ impetum coercendum eam reponimus: sed damnamus saltim copiosum & frigidissimum haustum in corpore æstuante & ab exercitatione calefacto.

§. II.

Experientia certa constat, plures a frigido potu hausto mox interiisse, vel in extremum animi incidisse deliquium.

Scholion.

Plures de funesto frigidæ potionis effectu historias collectas vide in *Marcello Donato de medicis historiis mirabilibus l. 4. cap. 6.* item in *Casp. Calderæ de Heredia Tractat. de potionum varietate* nec non in *Amato Lusitano*, item *Benivenio de abditis ac mirandis morborum caussis, & Hildano Cent. 3. obs. 48.* Animi vero deliquium ex frigidæ aquæ haustu cum acerbissimo ventriculi dolore juvenis expertus est; cujus mentionem facit *Hildanus Centur. 5. obs. 29.* Similemque historiam affert *Schenckius lib. 2. observat. p. 277.* *Quidam sub ardentissimo sole pilæ lusu incalescens & sudans, cum calicem frigidissimi vini biberet, animo mox defecit, ut semimortuus ad cubile delatus fuerit.*

§. III.

Frigida potio vitam tollit, quia copiosius calefactum in corpus ingesta sanguinis progressivum per vasa motum repente sistit.

Scholion.

Repetenda hoc loco erit veritas in physiologicis demonstrata, vitam hominis perenni sanguinis & fluidorum circuitu conservari, adeo, ut, si is vel in totum, vel ad certum tantummodo tempus sistatur, omnis cogitatio, omnis calor, motus, sensus, omnes denique vires repente auferantur. Cum vero nihil in rerum natura tam potenter & celeriter humores, in fluiditate & motu constitutos coaguiet, inspisset & immobiles reddat, quam frigidum liquidum in corpus admissum; non mirum est, a copioso frigidæ potu, celeriter venis æstuante sanguine spumantibus, concepto mox vitalem istum circulum sisti, cordisque systolen & diastolen si non in totum, tamen ad tempus tolli, quia vitales hę motiones a perpetuo influxu & effluxu sanguinis in corde dependent.

§. IV.

Frigidus potus maxime adversus est ventriculi & intestinorum nerveo-musculosæ & membranaceæ texturæ, atque ideo gravissimas in iis passiones ob spasmos ingignit.

Schollon.

Sicut enim omne frigus partibus nervosis, secundum *Hippocratem sect. 5. aph. 17. & 18. & Celsum lib. 1. cap. 10.* inimicum est: ita maxime ventriculus & intestina, inter nervosas præcipue partes, pernicialem a frigido potu proxime & primario vim experiuntur, dum non modo a frigore sanguinis & lymphæ nervorum per has partes liber transitus impeditur, sed et tonus et motus earum peristalticus ob rigiditatem, quam fibris infert, labefactatur, unde inflammatio, cardialgia, colica, iliaca passio, proveniunt. Ita *Aetius TETRI 3. serm. lib. cit. 28.* a potu frigido, si quando a sudante ingurgitetur, iliacam passionem ortam no-

notavit. *Borellus cent. 3. obs. 2.* memorat, puellas delicii gratia deglutientes glaciem torminibus, imo dysenteriis periisse. In febri biliosa cum juvenis potaret frigidam, cardialgia oborta est, teste *Rhodio Centur. 2. obs. 71.* In puella annorum quinque post emulsionem gelidissimam iliacam passionem productam vide *In Miscell. Cur. an. 7. obs. 73.* Et nihil certe frequentius in praxi occurrit, quam quod a frigida potione mox homines in singultum, alii in colicam, cum alvi adstrictione, incidant. Quæ omnes graves passiones testantur, naturalem harum partium tonum ingentem quandam vim passum fuisse. Ego plures novi sanos antea & valentes, juvenes æque ac femellas, qui a solo frigidæ potu, postquam ab exercitatione præcedente valde incaluerant, hausto molestissimum illud, quod hypochondriacum dicitur, malum sibi contraxerunt, a quo nulla arte poterant liberari. Siquidem hoc malum præcipuam suam causam atque originem in destructo ventriculi & intestinorum tono ac motu naturali positam habet.

§. V.

Neque tantum ventriculus & intestina, sed & alia, præsertim sanguinea viscera noxam a frigido hausto percipiunt.

Scholion.

Quia frigidum fluido & calefacto sanguini immissum illum densat atque in spissitudinem cogit, facile patet, in visceribus, quæ tantum non penitus vasculosa sunt, ut lien, hepar, pulmo, a sanguine tardius progrediente stagnationes, infarctus & oppilationes fieri, unde graves & diuturnæ passiones incunabula sua trahunt. Nihil sane in praxi frequentius occurrit, quam quod a tempore messis ægrotent homines, dum phthisi, tabe vel hydrope laborant. Causam & originem horum malorum si paulo exactius inquiramus, unice eam rejicere solent in copiosum frigidæ haustum, quam se tunc temporis siti vehementi pressos affatim accepisse dicunt. Qui morbi plerumque & foventur & vires accipiunt a polyposis concretionibus, hinc inde in vasis viscerum majoribus post sectionem repertis. Et profecto polyporum generationes, qui magnos & fere insanabiles chronicos morbos efficiunt, meo quidem judicio, vix ab alia causa rectius, quam a frigido potu, celerius in corpus sudans ac calefactum admisso, deduci possunt. Dissecui aliquot abhinc annis generosum juvenem, palpitatione cordis multos annos afflictum, tandem peripneumonia extinctum, ex cujus arteria pulmonali ingentis magnitudinis polypus extrahebatur. Hic palpitationis tam contumacis causam non aliam, quam potum cerevisiæ frigidum, post vehementem saltationem haustum, allegare poterat. Neque destituunt nos auctoritates veterum. *Celsus l. 1. c. 3. pag. 28.* perite; *Illud nosse oportet, quod ex labore sudanti frigida potio sit perniciosissima, atque etiam, cum sudor se remisit, itinere fatigatis inutilis est. Et Galenus lib. de sanit. tuenda: frigidus potus spirandi difficultatem & tussim inducit, invalidat cerebrum ac fluxiones inde concitat, ventriculum imbecillem reddit, & nervos lædit languidos. Et Hippocrates sect. 5. aph. 23. Frigida, velut nix & glacies, pectori inimica, tusses movent, ac sanguinis fluxiones & destillationes efficiunt.*

§. VI.

Neque vero tantum frigidus haustus corporibus sanis, a caussa externa, motu & exercitatione calefactis, nocet, sed & febrili æstu correptis exitium infert, gravia concitando symptomata.

Scholion.

Ita referente *Foresto lib. 1. obs. 13.* potus aquæ frigidæ copiosus in quodam comite, febre continua laborante, graves pectoris convulsiones induxit. Et notatu quoque digna historia est, quam *Hildanus Cent. 3. obs. 48.* proponit, cum quidam febre ardente laborans, aqualem frigida impletum sibi a domesticis afferendum mandasset, ad haustum maximum, & quantum anhelitus ferre potuit, bibisset, qui eadem die extinctus est. In intermittentibus etiam cautissime frigidus haustus admitti debet. Plures propter nimiam humidi frigidi ingurgitationem in cachexiam, anasarcam & tumores pe-

dum

num œdematosos morbo finito incidunt. Præclarum circa hanc rem extat monitum in *Ludovico Mercato lib. 1. de recto præsidior. usu p. 55. Aqua frigida in paroxysmo intermittentium oppilat splenem eumque in magnitudinem attollit, sudorem promovet & symptomata plus auget, quam mitigat: nam lienem, jecur & cetera viscera, ubi phlegmate obsidentur, attollit; & lib. cit. p. 50.* hæc habet: *Arabes in frigido potu nimis sunt licentiosi. Græci religiose frigidum potum cavent, plura damna inde verentur, præsertim, si quis laborat visceris alicujus obstructione, si humor putridus insit, adhuc crudus, si tumor aut dolor in viscere præcipuo, aut imbecillitas quædam ventriculi, jecoris, lienis. Et certe facile exinde tumor œdematosus vel anasarca gigni potest.* In hujus afferti confirmationem meretur adduci observatio notata *in M. N. C. Dec. I. A. 6. obs. 52. Juvenis tertiana laborans messis tempore aquam frigidam copiose bibit, hinc hepate refrigerato incidit in hydropem.*

§. VII.

Frigidus potus excretiones sanitati admodum salutares sistit, & non tantum solennes sanguinis vacuationes in viris & fœminis, sed & liberam per cutim spirationem impedit alvumque constringit.

Scholion.

Non una est causa, quare frigida potio saluberrimas corporis nostri excretiones sistat; nam primo, dum fluxilitatem humoribus secernendis adimit, fit, ut ad venas capillares, ex quibus maxime excretoria constant, secernenda materia pertingere nequeat. Deinde frigoris ea est natura, ut partes solidas constringat easque rigidas efficiat. Quia vero totius corporis membranæ, præsertim nerveæ, mutuum inter se habent commercium, ita, ut si una pars vehementius contrahatur, cæteræ omnes de statu pristino pariter declinent, & simili plane modo afficiantur, ut de corporibus elasticis id perpetuum est; hinc frigida potio in ventriculum admissa mox totum afficit corpus, cutis contrahitur ejusque meatis strictiores redditi perspirationem difficiliorem efficiunt, alvus quoque dura, tensa & constricta fit, & vasa uterina, quæ sanguinem plorant menstruum, arctiora evadunt; quare non mirum est, aquæ frigidæ potu femellis nihil esse nocentius & sistendo mensium profluvio aptius. Eandem ob causam frigida potio eo tempore, quo in morbis materia peccans ad habitum corporis amandari & per cutis secerniculum expelli debet, alienissima est. Ita legimus in *Miscell. Curios. Dec. 2. A. 9. Observ. 19.* frigidum potum in petechiis jam expulsis lethalem effectum habuisse. Idem metuendum est, si quis in exanthematicis febribus, eo tempore imprimis, quo variolæ, morbilli, vel purpura ad cutem propelli debent, frigidum potum concedere velit. Ego aliquot funestos effectus in febribus jam inclinatis & fere finitis vidi. Laborabat ante aliquot annos Berolini vir illustris, jam senex, ex peripneumonia, & post decimum quartum diem fere omnia remiserant symptomata, nisi quod ob copiosos sudores siti premeretur. Concessit medicus tunc ibi notissimus potum acidularum Tennsteinensium liberaliorem, pro lubitu sumendum. Ille intra trium horarum spatium duo vasa, quæ duas fere mensuras continebant, exhausit, brevi post ingens universum corpus languor tenebat cum summa virium dejectione, & intra quatuor horas interiit. Vidi quoque, feminam, quæ ex morbillis decumbebat & iis jam evanescentibus haustum valde frigidum adsumserat, non modo in tussem & asthma, sed & contracturam pedum plures per annos durantem incidisse. Siquidem post febris impetum, hisce in morbis sedatum natura jam tota occupata est in exercendis per transpirationem copiosis istis sordibus, quæ ipsis in morbo genitæ fuerunt: quarum violenta retentio novis & gravioribus subinde malis producendis occasionem subministrat. Vidi quoque aliquoties ob frigidum potum, corpori exercitatione valde calefacto copiosius immissum, maculas & pustulas, imo tubercula in universa cute, præsertim in facie, oborta, non aliam certe ob causam, quam ob perspirationem repente interceptam.

Est

§. VIII.

Est vero potio frigida pestifera, ubi ventriculo imminet quædam inflammatio. Quare, qui pharmacum validius vel emeticum quoddam adsumpserunt, aut vehementer ira commoti fuerunt, ab haustu frigido velut a veneno sibi caveant.

Scholion.

Res enim extra controversiam posita est, & ab ira & a fortioribus pharmacis, ejusmodi ventriculum eique annexa intestina spastica quadam strictura corripi, quæ utique a frigido dum augetur, inflammatoria sanguinis stasis quam facile induci potest. Plures hac ratione mortuos, vel in miserrimum valetudinis statum conjectos fuisse notavimus.

§. IX.

Nulli vero ætati ut omne frigus, ita maxime frigida potio tam infensa est, quam senili.

Scholion.

Senes jam per se ex omnium medicorum consensione calidi, ut loquuntur, nativi defectu laborant, & valde languidum ad concoctionem habent ventriculum, idque eam ob causam, quia arctioribus meatibus redditis sanguis & fluidum nerveum uti in omnes partes, ita maxime in ventriculum & intestina parciori copia influunt. Quare multo facilius cursus sanguinis a frigido in his partibus sisti potest, adeo, ut sphacelus mox eas partes corripiat. Quin etiam a sola refrigeratione harum partium propter fructus horæos refrigerantes, æstivo tempore magna in copia ingestos, aliquot decrepitæ ætatis viros mortuos animadverti. Quidam in stranguriam inde incidunt molestissimam, quæ ægerrime sanationem recipit. Alii dolorem colicum, rursus alii affectus soporosos inde sibi contraxerunt. Atque hoc saluberrimum præceptum circa noxam potionis frigidæ non modo senes, sed & alii infirmioris naturæ homines & valetudinarii, & qui ex præcedente morbo, vel immodicis evacuationibus vires & vigorem amiserunt, omni cura observare debent, siquidem nihil tam subitam in perturbanda motuum vitalium œconomia mutationem præter excessivum frigus, sive cum potu, sive extrinsecus corpori admissum, inferre potest, sique medici morborum tam chronicorum, quam acutorum primordia paulo curatius investigare vellent, certissime futurum esset, ut nihil magis, quam frigidum potum sanitatem offendere deprehenderent.

CAPUT XI.

De rebus non venenatis, sed instar veneni in corpus humanum agentibus.

§. I.

Plures dantur in natura res, omnis quidem venenosæ qualitatis expertes, tam inimicæ vero ratione effectus humanæ naturæ, ut veneni vim tantum non æmulentur.

Scholion.

Hujus generis effectus sunt crudeles illi dolores, qui a rebus plane ludicris, intra vel etiam extra corpus admissis, ut vermibus, calculis, dentibus, aciculis, ictu vesparum, punctura partium nervosarum proveniunt.

§. II.

Uti venenorum actio est pure mechanica, dum caustica spiculis acutissimis in nerveas partes grassantur easque arrodendo & lancinando in universo nervorum genere pro differentia partium atrocissima pathemata inferunt: ita etiam ab arrosione nervearum partium a supra dictis asperis & scindentibus rebus symptomata venenis similia induci, experientia docemur.

Scholion.

Operatio certe venenorum non rectius & clarius, quod fit pure mechanica, explicari potest, quam per ejusmodi res

sen-

sensui manifestas, quæ cuspidibus & spiculis fibrillas nerveas pungendo, discindendo eadem, quæ a venenis proficiscuntur, symptomata concitare solent. Quo magis apparet, quam crassus eorum sit error, qui ad plane occultas qualitates & rationes agendi, v. g. terrores archei, ob damnum a veneno præsens, horum operationes referri debere contendunt.

§. III.

Vermes, in ventriculo vel etiam intestinis stabulantes, tunicarum nervearum rosione & vellicatione sæpe totum nervosarum partium systema graviter convellunt, & vehementes spasmos atque convulsiones inducunt.

Scholion.

Qui historias morborum, a verminosa progenie natorum, paulo accuratius perlegere cupit, quæ hinc inde a probatissimis auctoribus memoriæ proditæ sunt, is veritatem hujus theseos facile animadvertet. Ex compluribus vero meretur ea attendi, quæ conscripta est a *Cl. Pechlino*, vid. *lib.* 1. *obs.* 65. ubi puer septem annorum magna urinæ incontinentia divexari cœpit & sæpius velut fulmine ictus violentas corporis palpitationes, seu mavis conglobationes, intensissima thoracis elevatione & animæ defectione comitatas, expertus est, cum ingenti simul fame juncta, quæ omnia dejectis vermibus binis longis & teretibus conquieverunt. Alius puer, vermibus vexatus, de lumborum, ventris & penis dolore conquerebatur, ut suspicio calculi excitata fuerit; tandem oborta epilepsia est, quæ cum coli doloribus cessavit, vermibus alvo emissis. Legi quoque potest *in Miscell. N. C. obs.* 187. *Dec.* 1. *A.* 6. ubi a vermibus filia octo annorum ita fuit vexata, ut caput, brachia & crura in continuo essent motu & caput a dextra in sinistrum & contra brachia & crura sursum deorsum agitarentur. *Gregorius Horstius in Epistolis Medicinal. sect.* 7. tradit, filiam 14. annorum a vermibus non tantum ingentem colli constrictionem, quasi laqueo injecto fauces præcludente, cum imminente suffocationis periculo, sed utriusque insuper tum brachii, tum cruris motum convulsivum fuisse perpessam. Perquam notatu digna etiam est observatio *Cl. Thomasii in Miscell. Curios. Dec.* 3. *A.* 3. de juvencula, horrendis epilepticis insultibus correpta, cum apparitione simul spectrorum, quæ omnia statim cessarunt, verminosa progenie superne, & inferne rejecta.

§. IV.

Graviora sunt symptomata, si ventriculi tunicas vermes arrodunt, quia hujus ingens est consensio cum universo nervoso genere, & sæpius exinde mors subsequitur.

Scholion.

Trallianus lib 7. *cap.* 9. *ait, frequenter vermes sursum ad os ventriculi adscendere & cardiacos affectus ac immodicas animi defectiones excitare, ut nonnulli statim intereant, unde mors infantum inopinata ab eroso fit ventriculo.* Equos a vermibus in ventriculo subito in horribiles artuum jactationes conjici & brevi interire, res vulgo etiam est comperta. Nam sicut causticæ indolis venenum sola rosione tunicarum ventriculi mox lethales infert spasmos; simili ratione id posse fieri a vermibus, vero est congruũ.

§. V.

Vermes in omnibus nervosis partibus suas ludunt tragœdias & gravissima concitant symptomata, non secus ac venena id efficiunt.

Scholion.

In ventriculo vomitum, nauseam, famem, cardialgiam cum summa virium dejectione, in intestinis tormina, flatulentias, lienteriam, alvi fluxum, in corde syncopen & febres tam acutas, quam lentas & quotidianis similes; in capite præter convulsiones delirium, aphoniam, cephalalgiam, somnolentiam, omnium sensuum privationem, ut instar apoplecticorum velut morti vicini jaceant; in faucibus strangulationem & salivæ fluxum in ductibus urinariis urinæ incontinentiam, in facie colorem lividum, in naribus pruritum, in habitu corporis extremorum frigus & frequentem mutationem frigoris in calorem & contra, in aspera arteria tussim excitant. Neque

vero

vero continuo hæc producunt pathemata, quæ potius interdum conquiescunt, quandoque certis periodis repetunt, uti fere omnium, quæ a spasmis oriuntur, afflictionum mos est, quia immanes partium a spasmo tractiones & motiones presso pede earundem summa sequitur imbecillitas, seu motuum debilitas.

§. VI.

Quum spasticis stricturis vim & robur nervosarum partium lacessere soleant vermes, idque per paroxysmos, prudenter ii agunt medici, qui ab acrioribus & expulsivis, ne spasmos augeant, abstinent, utpote qua magis silentibus accessionibus usui esse possunt.

Scholion.

Error hic medicorum vulgaris propemodum notandus est, quod sine distinctione temporum & individuorum plerumque statim, ad expellendos ingratos hospites, acria purgantia, vel etiam calidiora alia propinant, cum sæpissime inde symptomatum fiat exasperatio, tantum abest, ut auspicatus effectus inde sequatur. Fabula quoque est, quod circa novilunium anthelmintica tantum porrigi debeant; sed potius delinientia & antispasmodica in impetu symptomatum dare convenit. Postea iis quiescentibus mercurium dulcem cum purgante stimulo, quod remedium omnium aliorum vires exsuperat, dare expedit. Semper tamen præstat prius intestina probe emollire lacte, vel cum lacte etiam acriora dare, hinc vulgus etiam non mediocri cum effectu allium ex lacte cocto exhibere solet.

§. VII.

Immanes etiam sunt illi dolores, qui ex asperioribus vel grandioribus calculis, in viis urinariis hærentibus, excitantur, qui si graviores sunt, facile etiam universum nervosarum partium systema in consensionem rapiunt.

Scholion.

Solet ordinario calculus, ureteri inhærens, vicinas primum partes, ut ventriculum & intestina ipsamque vesicam cum ductibus urinosis, & nerveos ejusdem lateris crurales spasmo afficere, unde individui calculi comites nausea, cibi fastidium, vomitus vel conatus ad eum, frequens ructatio, intestina torquens dolor, alvus adstrictior, urinæ stillicidium, ægra spinæ flexio, ac torpor cruris esse solent. A dolore vero acerbiori ex toto fit urinæ suppressio, pulsus febrilis, convulsio, summa anxietas, jactatio corporis, epilepsia & convulsio sequitur, quæ viris plus, quam feminis funesta esse solet, interdum etiam læthalis ventriculi accedit inflammatio.

§. VIII.

Neque tantum calculus in ureteribus, sed etiam in ductibus nervosomusculosis, qui bilem ad duodenum devehunt, inhærens acutissimos efficit dolores. vicinas pariter & remotas partes in spasticos motus abripiens.

Scholion.

Si calculus, ex cystide fellea protrusus, biliariis ductibus impactus est, crudeles in dextro hypochondrio oboriuntur dolores, cum summa anxietate juncti, intercipitur sæpe usque ad suffocationem spiritus, noctes sunt insomnes, jactatur corpus, alvus est dura & constricta. pulsus est contractus, extremæ partes inalgescunt, conatus est ad vomendum. Si diutius ibi moram trahit, sequitur tabes vel etiam hydrops, quæ cuncta symptomata facile necem inferunt. Protinus autem cessant, calculo ex ureteribus in vesicam, vel ex ductu cholodocho in duodenum delapso. De calculo vesiculæ fellis vid. Hist. *in Miscell. Curios. D. 1. A. 6. 7.*

§. IX.

Quum gravia illa sæpiusque funesta a calculis orta symptomata nonnisi spasticæ stricturæ partium nervosarum imprimis imputanda sint, facile patet, quam imprudenter ii me-

medici agant, qui in impetu morbi fortiora pellentia, calida, acria diuretica & stimulantia propinant.

Scholion.

Notandus utique hic est nocentissimus & vulgaris error, qui per diuretica fortiora committitur, quæ spasmos augendo non modo symptomata exasperant, sed & impediunt, quo minus e sede sua calculus moveatur. Sed potius clysteribus emollientibus, fontibus, balneis, anodynis laxandæ sunt viæ, ita iis remittentibus lenissimum pellens hujus propulsionem accelerabit.

§. X.

Immanes etiam sunt spasmi & generis nervosi adflictiones, quæ funestum sæpius in modum infantes teneros exercent, dum dentes difficulter pariunt.

Scholion.

Plures ex infantibus a difficili dentitione gravia symptomata pati, imo mori, notissimum est, præsertim si sint habitiores, & debile ex matre, si hæc est hysterica, nervosum genus obtinuerint. Simulac dentes, præsertim canini, movere & perrumpere gingivalem carnem incipiunt, protinus ingruunt pavores in somno, oriuntur febres, tormina in ventre cum alvi strictura, accedunt asthmata, convulsiones, catarrhi suffocativi, epilepsiæ lethales plerumque, quæ omnia a solo dolore proficisci certissimum est.

§. XI.

Neque vero tantum infantes, sed & adultiores ex dolore dentium gravia patiuntur mala.

Scholion.

Si vehementior dolor urget, statim mutatio fit in pulsu, qui ad celeritatem inclinat, temporum arteriæ ejusdem lateris valide moventur, suboriuntur anxietates, alvus fit strictior & tardior, urina tenuis mingitur, pedes refrigescunt, in quibusdam accedunt lypothymiæ: dolore cessante dolor & gravitas caput diutius detinet. Notabilis sane occurrit historia, descripta a *Tulpio lib.* 1. *cap.* 36. cum seni medico genuini dentes erumpere cœperunt, quorum eruptionem incisis gingivis cum scalpello accelerare voluit, sed inde omnia in pejus ruerunt, dum dolor non placatus, sed crudelior factus, præterea febris, vigilia & delirium adeo efferum fuit, ut dies noctesque præ furore discurrere per conclave debuerit, antequam miserrimo dolori finem mors imposuerit. *Novi*, inquit, *Hildanus Cent.* 2. *obs.* 12. *qui ex nimiis dentium doloribus facti sunt epileptici, alii visum amiserunt, alii visum duplicatum acquisiverunt*, de quo symptomate legi potest memorabilis historia *Cl. Raygeri in Miscell. Nat. Curios. Dec.* 1. *A.* 8. *obs.* 62.

§. XII.

Quoniam acerbus dolor unica & vera causa tam gravium & subinde funestorum symptomatum est in corpore, ubi nihil vitii in universa sanguinis & humorum massa latet, nihil aliud utique agendum est medico, quam ut omnibus viribus annitatur, quo dolorum hæc sævitia mitescat & effrenes illi in genere nervoso motus & fortes oscillationes & agitationes componantur; qua ratione mox omnium malorum alleviatio sequitur.

Scholion.

Quapropter graviter errant medici, qui in difficultate dentitionis alvi laxandæ causa acribus ex gialappa vel ejus resina, cum vel sine mercurio dulci, non una, sed repetitis vicibus teneros infantes exercent, & copia medicamentorum, potissimum calidorum, miseros infantes fatigant, a qua perversa curandi ratione utique nihil aliud, quam major symptomatum vehementia, ipsaque mors expectanda est. Simili ratione ad placanda ex dolore dentium orta symptomata nihil præsentius

tius est, quam alvum aperire clysteribus emollientibus, & seri acris discussionem per blanda potius diaphoretica cum anodynis mixta, & paregorica externa moliri, quam apophlegmatizantibus & acrioribus calidis uti.

§. XIII.

Tam crudelis etiam est ille dolor, qui in meatu auditorio valde sensibili, sive ex inflammatione, sive ex animalculo, in aurem descendente, suboritur, ut præter immanissima symptomata furorem atque etiam mortem accersat.

Scholion.

Legi hac de re possunt *Miscell. Nat. Curios. Dec. 2. A. 2. Obs. 39. it. Dec. 1. A. 4. Obs. 50.* Memorabile exemplum, quod a globulo in aurem sinistram intruso, omnes nervi ejusdem lateris in consensum trahi possunt, adeo, ut convulsiones, epilepsiæ & summæ anxietates producantur, *Hildanus Cent. 1. Obs. 4.* proposuit. Idem auctor *Cent. 4. Obs. 25.* id ulterius confirmat, dum ex instillato liquore in aurem ab empirico vehementissimum cum febre & delirio dolorem excitatum fuisse testatur.

§. XIV.

Quam perniciala a punctura nervorum & tendinum mala non sine vitæ periculo proveniant, ob consensum, quem nerveæ hæ partes inter se alunt, complures funestæ historiæ testantur.

Scholion.

Quemadmodum ex spina pedi infixa dolor, febris, inflammatio oriatur, *Hildanum*, ceu testem, provoco, vid. *Cent. 5. Obs. 2.* idem auctor *Cent. 1. Obs. 34.* a deglutita acicula dolorem ardentem, febrem, delirium, convulsionem ortam fuisse tradit. Vid. quoque *Miscell. Natur. Curios. Dec. 1. A. 3. obs. 86.* Ex sola acus punctura in digito *Amatus Lusitanus Cent. 1. Hist. 38.* dolorem & febrem notavit. *Chesneau in observat. lib. 1. pag. 120.* historiam refert, quendam ex punctura tendinis in pollice septimo die mortuum esse; ex vespæ punctione gangrænam secutam, identidem *Hildanus obs. 80. Cent. 4.* historiam proponit. Infelix est ea venarum sectio, ubi nervus in manu circa basilicam, vel tendo sub cephalica lancetta læditur. Qua de re notabile refert exemplum de Rege Galliarum, Carolo XI. *Paræus in Operibus lib. 9. cap. 38. & Fonseca lib. 1. Consulat. 74.* item *Hildanus Cent. 4. obs. 20.* ubi læso tendine per phlebotomum mox totum brachium cum maximo dolore intumuit. Convulsionem lethalem ex unguibus incaute resectis describit *Rhodius Cent. 1. obs. 40.* item *Meckern in Observat. chirurg.* a contusione medii digiti intolerabiles dolores cum tumore, inflammatione & vehementi febre ortam proponit. Et quid frequentius evenit, quam a clavo pedum improvide resecto multos ob gangrænam supervenientem perire, præsertim, si corpora sunt senilia, impura & cacochymica. Immanis dolor, qui ex ingenti partium nerveo-tendinosarum, ut sunt pedes, manus, facies, ambustione oritur, plures interficit. Superveniunt vomitus, inquietudo, animi deliquium, sopor, convulsio, inquietudo, in nonnullis insania. Et certe ardentissimus ille dolor, qui in variolis confluentibus ab exulceratione manuum die nono excitari solet, frequentissima est in hominibus, qui ætate florent, meo quidem judicio mortis causa.

§. XV.

Magna itaque est dolorum potentia corporis nostri vires & motus destruendi, ita prorsus, ut veneni effectus non absimiles exhibeant.

Scholion.

Dolor est tristis in mente sensatio, & oritur a violenta motione & oscillatione partium nervosarum, quam perpetuo spasmus sive constrictio insequitur; quæ eo major est & latius per universum nervorum genus subinde dif-

fun-

funditur, atque naturalem motuum directionem in guidis interturbat, quo violentior est ille in partes membranaceas insultus. Sicut vero gravior spasmus, qualis fit a venenis, ingentes & periculi plenas stases & stagnationes, vehementium symptomatum, imo mortis productrices, movet & vires plane exhaurit: simili ratione tanta sæpe est dolorum atrocia ac magnitudo, ut spasmi inde suborti vitales motus, sanguinis scilicet circuitum inæqualem reddant aliterque dirigant atque determineat, ita ut in hac vel illa nobili parte subinde sistatur, & homo tantum non penitus intereat.

§. XVI.

Ea est dolorum indoles ac vis, primum, ut aucto in systemate partium nervosarum motu oscillatorio vires destruendo homines quasi exanimatos reddant; deinde, ut summas inquietudines atque anxietates cum frequentiori loci mutatione accersant; tum ut pulsum duriorem & celeriorem efficiendo calorem in universo corpore accendant, ac tandem, si invalescunt, convulsione ac delirio spiritum vitalem præcludant.

Scholion.

Horum molestissimorum symptomatum ratio non aliunde repeti posse videtur, quam a vehementer lacessitis nervis & partibus, quæ ex iis constructæ sunt, dum causa subinde plane futilis & ludicra, nempe flatus, vermes, calculus, dentes, scissura, instrumenti cuspis & his similia, vehementer eas exagitat. Quisquis hæc videt, facile intelligit, omne consilium medentis eo maxime omnium esse dirigendum, ut confestim dolorem auferat, & violentas illas generis nervosi afflictiones allevet, si vel vires, vel vitam hominis servare velit. Divinam utique ejusmodi in casibus opem ab iis, quæ dolorem efficaciter levant, & somnum inferunt, expectare licet; modo maturius, neque eo demum tempore, quo omnes vires jam penitus exhaustæ, & funestæ sanguinis stases sunt, exhibeantur. Nam incipientibus morbis semper vires sunt firmiores, quam ubi jam diutius perseverarunt.

§. XVII.

Ea est dolorum vis atque molestia, ut non modo totum corpus inde patiatur, sed imprimis, etiam alimentorum in stomacho digestio inde labascat, atque saluberrimæ illæ, quæ alvo atque perspiratione fiunt, evacuationes non parum imminuantur.

Scholion.

Nam si vehemens ex dolore spasmus in universum omnes nerveo-musculosas per consensum corripit partes easque valide constringit, certe pertingit is etiam ad intestina, unde vis motrix & peristaltica ventriculi & intestinorum læditur, cibi diutius ibi retinentur cum excrementis, & summa quoque cutis ob ingentem stricturam, quam patitur, parum perspirat. Ex quo intelligi debet, in omni graviori dolore cibi abstinentiam utilissimam esse, vel eum saltim imbecillem præbendum, & loco vini aquam bibendam. Ex hisce etiam recte colligitur, evacuationes magno dolore cohibitas non acribus & stimulantibus, sed potius sedativis & quæ dolorem levant, restituendas esse, quia cessante spastica strictura sponte sequuntur pristinæ tam per sudorem, quam per alvum evacuationes. Recordor hac in re nefariam medici curam, qui, quando ex dentitione difficili tenelli infantes alvo strictiori laborare cœperunt, repetitis purgantibus, quæ ex mercurio dulci & resinæ jalappæ aliquot granis constabant, eam moliri, tristi sæpissime exitu, in splendidis etiam personis tentabat: epileptici enim mox sequebantur insultus prorsus funesti. Sed longiores fuimus in recensendis illis gravibus vitiis, quæ causæ externæ potissimum & violentæ inferunt: sequitur nunc, ut morborum origines ex iis rebus, quæ ad vitam & valetudinem intemeratam servandam pertinent, & no-

nobis quotidianæ & domesticæ sunt, persequamur. Id enim non dubium est, quin tum vita, vires & sanitas, tum morbi & mortes ex iis rebus, quæ in corpora humana ingeruntur, cujus generis sunt aer, cibus & potus, & quæ ex iis quotidie ejici debent, suam originem ac generationem habeant, ut adeo mirandum sit, quod ea ipsa, quæ materiam & causam fovent vitę & integritatis, mortem quoque & tot mala inferre possint. Ex aere enim & diætis morbos oriri, rectissime *Hippocrates Libr. de flatibus* pronuntiat. Visum est igitur nobis primum de dispositione corporum ad morbos, deinde de ingestorum vitiis & copia & intemperantia, naturæ inimicis, tum de excretionibus deficientibus & suppressis, et quæ exinde mala oriantur, et ordine dicere omnemque rem tam clare oculis et menti subjicere legentium, ut, quæ vera sit origo et generatio omnium morborum, et qua via illi præcavendi sint, satis superque appareat. Neque enim ego satis huc usque mirari potui, quemadmodum, qui morborum origines et causas scriptis tradiderunt, e longinquo quasi eas deducere ac derivare ex tot obscuris et minus evidentibus rationibus atque principiis allaborarint, neglectis iis omnibus simplicissimis, facillimis et quibus quotidie indiget homo, rebus, nempe ingestis, retentis et excretis, quæ tamen ad veram et realem morborum causam subministrandam satis apta atque idonea sunt.

PHI-

PHILOSOPHIÆ
CORPORIS HUMANI MORBOSI
SIVE
PATHOLOGIÆ GENERALIS
PARS III.

De morborum ortu ac generatione ex imbecillitate corporis humani, vitio ingestorum, impeditis excretionibus, sanguinisque & humorum abundantia atque impuritate, itemque de iisdem & præmatura morte præcavendis.

CAP. I.

DE

Corporum imbecillitate morbis potissimum obnoxia.

§. I.

Medicus non tantum rerum nocentium, & quæ morbos inferunt, proprietates ac vires generatim & absolute, sed etiam relative imprimis & effective in individuo spectare & considerare debet: ita enim demum vera & utilis & ad judicandum & ad medendum apta observatio atque experientia enascitur.

Scholion.

Neque enim ullibi corporum dari vires certas & absolutas, sed omnes esse relativas & certis conditionibus adstrictas, supra jam docuimus. Has autem relationes ad tota diversa individua probe intelligere & invenire, id præcipui in medicina studii, laboris atque momenti est, & inter ea referendum, quæ vulgus atque empirici non satis capiunt, qui effectum in medicamento tantum ponunt, neque eum pro diversitate corporum mirifice variare & diffidere perspiciunt. Et ita quoque se se habent morborum causę & res naturæ humanæ infensæ, quarum effectus pro varietate individuorum valde disjunctus & subinde plane alienus est. Siquidem ex activa rei virtute & reactione corporis, velut subjecti, quod recipit actionem, demum effectum certum produci, apud omnes philosophos in confesso est.

§. II.

Ingentem corporum humanorum differentiam veteres medici atq; ex iis sapientissimi, *Hippocrates* ac *Celsus* probe attendebant, quin imo pro primo & præcipuo artis nostrę habebant fundamento, eo quod in dies fere observabant, quod alterum lædit, id alteri sæpius ne ullam quidem molestiam procreare. Atque ideo tam in morborum productione & curatione, quam in iis præcavendis omne judicium, consilium & remediorum adplicationem ad corporum differentiam, quæ potissimum in ætate & habitu corporis posita est, maxime omnium vero ad eorum vires dirigi debere, rectissime judicabant.

Scholion.

Hippocratem Libr. de flatibus §. 8. differentiam corporum ita describit: *Differt corpus a corpore, natura a natura & nutrimentum a nutrimento: non enim omni animantium generi eadem aut non conferunt aut commoda sunt, sed sunt alia aliis magis convenientia.* Et *Lib. 1. de morbis* §. 11. *pag.* 16. *differt corpus a corpore, & ætas ab ætate, & aliqui majorem tolerantiam in morbis habent, alii omnino ad tolerandum impotentes sunt.* Et *Sect.* 3. *aph.* 2. *naturas quasdam ad æstatem, alias ad hiemem bene aut male se habere* prodidit. Neque hoc caret experientia & ratione: nam videmus senes & phlegmaticos & hypochondriacos æstate, quia perspirationem auget, optime se habere, contra hieme, quæ eamdem cohibet, pessime. *Idem Auctor. Libr. de articulis pag.* 83. ait: *magna est differentia naturarum in hominibus.*

ut hoc vel illud facile aut difficulter ferant. Et Libr. 2. Prædictionum §. 20. *multum differt corporis ipsius hominis structura, aliquando enim neque febricitat, neque inflammatur sauciatus, aliquando etiam citra causam febricitat & aliqua corporis pars omnino inflammatur. Alii præ vulneris dolore delirarunt & febrientes mortui sunt. Quicumque enim aut corpus febricitans habent, aut mentem turbatam, talia patiuntur. Sed neque hæc admirari oportet, neque formidare, illud expendendo, quod & animæ & corpora hominum plurimum differunt & vim maximam habent.*

§. III.

Differentia inter corpora imbecilla & inter firma ac robusta maximi est momenti in arte medendi, utpote illa morbis admodum sunt obnoxia, hæc vero rarius ægrotant.

Scholion.

Maximæ utilitatis hæc veritas primum auctoritate veterum, deinde solida ratione, tum etiam experientia omnino stabilienda venit. Primum prodeat *Hippocrates*, qui in *libr. de Veteri Medicina* §. 21. hunc in modum differit: *Ceterum tales naturas, quæ cito & fortiter ejusmodi delictis offenduntur, imbecilliores aliis esse judico. Proximus autem est imbecillus languenti: verum imbecillior est languens.* Et eodem l. §. 7. scribit: *Consentaneum est, plurimos & debiliori natura præditos periisse, eos vero, qui victum illum superare poterant, longiori tempore durasse & restitisse.* Huic suffragatur *Celsus lib.* 1. *cap.* 3. in fine; *Omnibus morbis obnoxia maxime est infirmitas.* Et alibi, *quando corpus offensum est, id maxime sentit pars vitiosa*: adde *cap.* 1. ubi quemadmodum sanos agere conveniat, edifferit hunc in modum: *Sanus homo, qui & bene valet & suæ spontis est, nullis obligare se legibus debet, ac neque medico, neque iatroalipta egere. Hunc oportet varium habere vitæ genus, nullum cibi genus fugere, quo populus utatur, interdum in convictu esse, interdum ab eo se retrahere, modo plus justo, modo non amplius adsumere. Cap.* 2. vero, quæ imbecillis servanda sint, prolixius exponit. Multum quoque refert, in adhibendis medicamentis scire, robusta an infirma natura fuerit; hinc *Hippocrates l. de locis in homine* §. 39. fortibus forte, debilibus vero debile medicamentum ex hiberi jubet.

§. IV.

Robusti & firmi homines rarius ægrotant, & multi per omnem ætatem a morbis immunes degunt.

Scholion.

Utut innumerabilis sit multitudo & morborum & earum rerum, quæ hominis valetudinem offendere possint, tamen mirandum est, complures dari homines, qui per omnem ætatem, si forsan infantilem exceperis, a morbis immunes degunt. Quot sunt, qui nunquam febrem experti sunt, qui nullis spasmis, doloribus, vel cruentis profluviis urgentur, qui a podagra, phthisi, hydrope, cachexia, malo hypochondriaco, scorbuto aut sphacelo & gravibus capitis morbis non infestantur. Et hoc in numero maxime sunt robusti, laboribus dediti, duro, & simplici victu utentes, plebeii, rustici, qui vitam sine affectibus & sine angore transigunt, ætate juvenes, viri, ratione habitus corporis macilenti, venis amplioribus præditi, carne tensa, firma & musculosa gaudentes, de quibus verissime pronunciat sacra scriptura, robustos non egere medico vel medicina. Contra vero parum firmi homines, ætate infantes, senes, habitus corporis fluxi & spongiosi, a natura debiles, & qui tenues & copiosas habent venas, qui vires ex præcedente morbo vel vehementi medicina, aut animi turbatione gravi adflictas habent, ii continuo morbis patent, conqueruntur, & pluribus malis ac molestiis idque frequentissime exagitantur.

§. V.

Robusta & imbecillis natura hominum maxime ex virium substantia, copia & proportione æstimanda est.

Scho-

Scholion.

Vires in corporibus non aliæ intelligendæ sunt, quam motrices, quæ motu maxime se exerunt. Hæ vero ex certis sedibus quasi comprehensæ in universum corpus diffunduntur. Animales, quæ sensum motumque præstant, e cerebro & medulla spinali per nervos veniunt; vitales ex corde per arterias diffusæ identidem ac calorem, motum, respirationem & ad corpus a corruptione per continuam rerum alienarum excretionem vindicandum conferunt: naturales ex ventriculo & alimentorum canali proficiscuntur, & materiam sanguinis, & succi nutritii præbent. Itaque somnolentia, assidua vigilia, debilitas sensuum & motuum voluntariorum, virium animalium imbecillitatem arguunt; pulsus vero parvi, debiles, contracti, respiratio crebra & difficilis infirmum vitæ robur ostendunt: depravatus vero appetitus, ructus, flatus, retenta excrementa, vitiosa nutritio, virium, ut ita loquamur, naturalium defectum commonstrant.

§. VI.

Igitur robusta & sana corporis natura illa nobis dicitur, in qua omnes corporis functiones salvæ ac integræ sunt, quod fit, ubi motus solidorum systoles & diastoles & progressivus fluidorum, neque minus excretorii, qui aliena & inutilia a corpore separant, vigent; imbecilla vero natura est, in qua motus illi depressi, impares & languidi functiones corporis animati depravant.

§. VII.

Quo vividiores sunt motus progressivi & excretorii in corpore, eo valentior & robustior est homo, eo quod sufficiens & proportioni congrua lymphæ per nervos, & sanguinis, nec non succi nutritii per arterias in totum corpus inque motus organa copia influit, tum etiam, quia motu inutile & effœtum semper a corpore sejungitur, & utiles succi in ejus locum restituuntur.

Scholion.

Superioribus locis satis abundeque explicavimus, vires ex aere & alimentis probe digestis & subactis, quæ commodam materiam boni sanguinis & lymphæ subministrant, ratione primæ originis proficisci; fusius quoque docuimus, per continuas & proportione ingestis respondentes excretiones corpus, vires & vitam conservari.

§. VIII.

In imbecillibus vires & motus deficiunt, excretiones non recte fiunt, & parum boni sanguinis & spiritus accedit ad corpus, unde succorum & nimia fit abundantia & nimia impuritas, atque adeo ex retentis & stagnantibus humoribus solennis morborum fit origo ac generatio.

§. IX.

Cognoscitur natura robusta ex motuum organis ac vasis & cavitatibus, quæ succos continent, & per quas illi feruntur.

§. X.

Quorum corpus vasis latis & capacibus est, quorum fibræ solidæ, compactæ & renitentes sunt, quorum nervi ac tendines robusti, cor & caput amplum, ii robustam naturam præ se ferunt. Qui vero exiles & tenues habent venas, fibras valde laxas, molles ac solutas, nervos quoque & tendines teneriores, ii naturæ infirmæ & debiliores recte habentur.

Scholion.

Per ampliora enim vasa ac nervos magnos plus sanguinis & fluidi subtilissimi succique nutritii ad partes adfertur, quam per tenuia & exilia; per capaciora etiam vasa sanguis ceterique humores liberiori & expeditiori cursu circumferuntur, qui in angustioribus facile hærent & restagnant. Præterea per majores diametros vasorum in excretoriis liberiores & largiores fiunt excretiones, quam per angustiores & minores.

nores. Et quia in liberiori sanguinis circuitu & vacuationibus bene succedentibus vita, robur & sanitas consistit, sequitur, languidiorem sanguinis motum & deficientes excretiones ad congruendos vitiosos, qui morbum inferunt, humores esse aptissimas. Accedit, quod major calor sit in robustiori, minor in imbecilliori, nam secundum *Galenum Li. 11. de temperamentis, quicunque latioribus sunt venis, natura calidiores existunt; qui angustis, frigidiores*. Atque ob id etiam secundum *Hippocratem* calido sunt ventriculo graciles & qui venas prominentes habent.

§. XI.

In numerum imbecillium referendi etiam merito sunt, qui texturam corporis exquisitius sentientem habent, i. e. qui ex levi causa atque occasione motuum anomalis spasticis & convulsivis sunt obnoxii.

Scholion.

Videtur quidem diathesis facilis ad spasmos & p. n. oscillationes fibrarum imbecillitati, quæ in defectu motus consistit, repugnare. At secernenda hic merito est sensibilitas, quæ fit secundum & quæ preter naturam: illa ex integris & plenis, hec ex viribus exhaustis & sanguinis ac fluidi nervei defectu potius oriri videtur. Id convenit cum experientia, nam videmus, qui e morbo mox convaluerunt, qui ex immodicis sanguinis profusionibus vires amiserunt, ad terrorem non modo & animi affectus valde esse proclives, sed & a frigore vel ab intemperato cibo & potu gravissime lædi, & doloribus, spasmis atque anxietatibus corripi. Videmus quoque infantes, ætate & natura imbecillimos, doloribus & convulsionibus valde esse obnoxios. Senes ut plurimum tam teneri sensus sunt, ut minimam mutationem aeris in corpore persentiant *dab sie gleichsam einen Calender am Leibe haben*. In partes enim nervosas imbecilles, calore & succo nerveo destitutas, plurimum potentiæ causas externas habere animadvertimus, ita ut earum actioni & motui promtius nerveæ, quæ sensus & motus præsides sunt, obtemperent, quod apud eos non evenit, qui corpora possident interno ac naturali calore, sanguine ac spiritu, quantum satis, imbuta.

§. XII.

Quædam infirmitas ab ipsa natura & ex structura corporis fluit, alia est adventitia, quæ per violentiam quandam ab abusu rerum externarum, imo per ipsos morbos & intempestiva medicamenta inducitur.

Scholion.

Ad imbecillitatem, quæ a natura fit, pertinet ætas, habitus corporis, sexus. hæreditaria dispositio, temperamentum, consuetudo; adventitiam vero rerum nocentium abusus, animi affectus, intemperantia in cibo & potu, validiora medicamenta & maxime omnium vehementes morbi producunt & post se relinquunt.

§. XIII.

Ad eos, qui ætate imbecilli sunt, maxime pertinent infantes & senes, nam & infantilis & senilis ætas frequentioribus morbis obnoxia atque implicata est.

Scholion.

Morbos infantibus & pueris familiares recenset *Hippocrates Sect. 3. pag. 24. seqq.* Atque testatur experientia, ætatem infantilem multis morbosis molestiis expositam esse, & duplo plerumque esse majorem numerum, qui singulis annis moriuntur, infantum, quam in ceteris ætatibus. Maximam vero stragem morbi epidemii iique maligni, ut pestis, dysenteria, variolæ, in infantibus ordinario edere solent.

§. XIV.

Morbi, infantibus tenellis & pueris quoque proprii, infestant maxime caput inq; ejus parte tam interna, quam externa fixam suam sedem & domicilium habent.

Scholion.

Unde videmus, capitis tineam, crustam lacteam, achores, oculorum & aurium fluxiones, epiphoram, strabismum, coryzam, grayedinem, glandularum in

collo tumores, aphthas & capitis dolores, fluxiones narium, epilepsiam quoque, convulsiones, pulmonalium nervorum paralysin, sive catarrhum suffocativum, familiarissimos esse infantium morbos.

§. XV.

Infantibus qui infesti sunt morbi, modo ab universo corpore laxo, raro, molli ac debili, modo ab imbecillitate capitis & systematis nervorum dependent. Et quia motus solidorum tam in corde & vasis, quam in intestinorum canali admodum languidus est, atque excretiones, quæ fiunt alvo, non recte respondent, major humoris serosi & impuri fit accumulatio.

§. XVI.

Cum infantiles morbi maxime ab excretionibus deficientibus ac suppressis per secessum & transpirationem proveniant, humores impuri accumulantur, & prout stagnantes variis partibus inhærescunt, diversa morborum schemata in scenam producunt.

Scholion.

Primæ in regione cruditates acidæ, biliosæ, viscidæ, ex nimia voracitate productæ, anxietates, dolores, ejulatus, vigilias, inquietudines, inflationes ventriculi & abdominis, pertinaces tusses, singultum, vomitum, capitis gravitatem & dolorem produnt. Si validiori naturæ robore ad partes capitis, externas impuri humores propelluntur, exulcerationes capitis, achores, crusta lactea, aphthæ, aurium & oculorum fluxiones, gravedines, coryzæ, tumores glandularum colli fiunt. Interdum quoque ad habitum corporis, ad ipsos quoque pedes salsæ impuritates delatæ, varias pustularum, macularum & exanthematum species producunt. A terrore vel vehementi dolore & spasmo humores delati ad cerebri membranas epilepsiam concitant, quæ est universalis spasmus omnium nervosarum partium in toto corpore. Si vero ad membranas medullæ spinalis acres humores feruntur, convulsivi & sæpe stupendi motus fiunt. Nimia vero ligamentorum laxitas ad luxationes & rhachitidem disponit.

§. XVII.

Quicumque igitur vult præcavere infantiles morbos, is certe omni cura eo anniti debet, ut infantum corpora perspirabilia serventur, & ut excretiones alvinæ semper bene respondeant ingestis, & alvus nunquam clausa, sed bene fluxilis sit, ita enim omnis fomes morborum præscinditur. Dici vix potest, quantum commodi hisce corporibus hujus rei gratia conferat usus pulverum absorbentium, oleo tartari per deliquium imbibitorum, si cum æquali portione rhabarbari, addita una vel altera gutta olei anisi vel fœniculi, vel etiam pauxillo croci, misceantur & crebrius offerantur. Singularem etiam hic opem ferunt infusa veronicæ, seminis fœniculi ex aqua calida; & frequens usus clysterum plane emollientium, præsertim, qui ex decocto florum chamomillæ vulgaris fieri solent.

§. XVIII.

Senum morbi identidem non ex alia causa, quam ex imbecillitate virium & defectu salutarium excretionum per alvum & cutis spiracula enasci solent

Scholion.

Vires decrescere in senibus & ipsam senectutem maxime in languore consistere, extra controversiam est, ob fibras enim, per tot annos densiores & rigidiores factas, ob angustiora reddita vascula, quæ modo secretioni lymphæ nutritiæ in habitu corporis vel spirituosæ in nervis cerebri & spinalis medullæ, modo excretionibus vacant, sensus, motus & nutritio non solum decrescunt & vires adfliguntur, sed & major & succorum copia & impuritas in senili corpore accumulatur, quæ

num-

numquam non graves adflictiones post se trahunt.

§. XIX.

Ob deficientem alimentorum digestionem & sordium excrementitiarum in alvo retentionem flatulentiæ, ructus, colicæ, corporis languor, vigiliæ, inquietudo subinde senes premere solent.

§. XX.

Libera halituum perspiratio, ordinario in senibus ob meatuum cutaneorum angustiam & constipationem, neque minus ob caloris defectum, cum facile refrigerantur, difficilior multas serosas impuritates, quæ excerni debebant, fovet atque ingenerat.

Scholion.

Inde familiarissimæ senio confectis sunt gravedines, coryzæ cum capitis gravitate junctæ, tusses valde humidæ, raucedines. Aucta vero impura salsedo atque ad cutaneos tubulos delata, si ibi stagnat, molestissimum pruritum, siccam scabiem herpeti similem, cutis ariditatem squamosam & similia vitia suscitat. Si vero serum salsius ac tartareis partibus onustum per urinarios ductus viam atque exitum affectat, atque diutius ibi moram trahendo sensiles partes adfligit, stranguriæ, urinæ difficultates acerbissimæ, vesicæ arrosiones, urinæ mucosæ, quæ in vesicæ calculum subinde coeunt, hanc ætatem infestant.

§. XXI.

Plures ex senibus, qui adhuc bene valent & nimium otio indulgent ac laute vivunt somnoque utuntur pleniore, nimiam succorum plenitudinem, quæ virium robur vincit, & quæ transpirationem difficiliorem reddit, sibi ingenerant, quam impuritas presso pede insequitur. Hinc non mirum est, humorum infensas stagnationes hinc inde in visceribus & ab his morbos chronicos, senibus admodum familiares, oriri: cujus generis sunt lentæ febres, quæ marasmi nomine veniunt, cachexia, tabes, scorbutus, qui perquam facile in sphacelum abit, in capite apoplexia, auditus gravitas, visus hebetudo, paralysis, memoriæ abolitio & similes.

§. XXII.

Quum senum morbi potissimum & nimiæ humorum plenitudini & horum impuritati, propter diminutas & deficientes excretiones, origines ac incrementa sua debeant, in promptu est judicare, ea, quæ vacuatione detrahunt, prudenter adplicata, ut virium robur servetur, optima esse adversus hos morbos præsidia.

Scholion.

In quæstione positum id esse tum a veteribus, tum a recentioribus video; debeatne senibus, & quidem decrepitis, sanguis emitti. Plures adferunt, venerabilem illum virium & vitæ thesaurum omni modo esse custodiendum. Alii nimiam sanguinis copiam onerare naturam ac vires, ut regere motus & subigere materiam nequeant, adfirmant; sed eximenda rei hujus controversia est. Plurimi ex senibus sunt plethorici, & quia parum exercent corpus, & sub tranquillo animo pleno & lauto victu utuntur, plus sanguinis generant, quam ipsis utile est. Ac tali utique in casu justa sanguinis detractio, modo non sit nimia, sed moderata, & post eam debitum regimen servetur, prorsus non repudianda est. *Rhases*, auctor Arabs, adeo sanguinis missionem non horruit, ut vel ipsis etiam decrepitis, modo qualiscumque suppeteret vis, eam confidenter bonoque cum successu adhibuerit. Helvetii, ad extremam etiam senectutem pervenientes, sanguinem non sine commodo quotannis bis vel semel emittendum curant. Rectissime enim & *Galenus* & *Celsus* sentiunt, in sanguinis detractione non tam annorum numerum, sed potius corporis habitum & vires respiciendas esse. In iis vero, qui jam imbecilles sunt, parum cibi sumunt, vel ex morbo laborant, vel morbidæ

con-

constitutionis sunt, hoc auxilii genus prorsus non probandum esse judicamus. Copiosius hac de re egimus *in Dissert. de magno Venae sectionis ad vitam longam praesidio.*

§. XXIII.

Parcior cibus isque concoctu facilis, frequens corporis, praesertim sub sereno & temperato coelo & maxime per equitationem, lecticam aut currum, motio & moderatior vini generosi aut medicamenti balsamici usus cum sufficiente, sed opportuno potu, haec sunt, quae & vires & valetudinem senum tuentur, adeo ut his praesidiis adjuti ad extremam & placidam senectutem pervenire possint.

Scholion.

Qui valetudini senum tuendae praesunt, id etiam curare debent, ut alvus non resistat, nec officii sui obliviscatur. Cum vero nihil tam perniciosum sit huic aetati, quam purgans & quod nimium stimulando vim stomachi lacessit, certo optime ii rebus suis consulent, qui ejusmodi cibos admittunt, quibus laxandi facultas inest, unde salsa, dulcia, vina, quae laxant, si reliqua bene habent, non ex toto senibus circumcidere oportet.

§ XXIV.

Corporis habitus plurimum quoque facit magnamque vim habet ad morbis obnoxiam imbecillitatem, qualis est spongiosus, rarus, laxus, non latis, sed tenuibus & copiosis vasis conspicuus, sub quo facilius homines aegrotant, difficilius evadunt, & brevioris quoque vitae sunt, consentiente quoque in eo *Hippocrate S.* II. *aphor.* 44.

Scholion.

Quemadmodum omne robur vitale in libero & expedito solidorum & fluidorum motu & circulatione, & recrementitiarum partium ejectione consistit: ita minus potens robur in languore illorum motuum positum esse utique videtur. Cum vero per fibras laxiores & tubulos tenues atque exiles non multum sanguinis laudabilis ad motum ac robur solidorum accedere, & parum quoque per convenientia loca inutilis succi effluere potest, facile apparet, ejusmodi structurae corpora & vires habere subinfirmas, & quam facile etiam a copia, intemperie & aliena rerum facultate laedi & praeter naturam affici posse. Accedit, quod in ejusmodi corporibus sanguinis & humorum stases in acutis morbis, in chronicis vero stagnationes & vasorum infarctus difficilius, quam in iis, qui compactas & robustas fibras habent, & qui latioribus vasis gaudent, discutiantur & ob id magis in morbis succumbant. Sique experientiam consulimus, certe ea nos docet, qui frequentius aegrotant & rheumatismis, catarrhis, podagrae, hypochondriaco malo, calculo, phthisi, lentis febribus, abscessibus, cachexiae, mensium & haemorrhoidum inordinatae fluxioni obnoxii sunt, & inter feminas, quae facile abortiunt & gravia in puerperio mala perpetiuntur, eos fere omnes tenuioris & laxioris esse carnis ac spongiosi corporis habitus, pinguedine saepius & nimia vasorum tenuitate laborantes.

§. XXV.

Quum ratio temperamentorum, quę hominibus adsignantur, meo quidem judicio, non tam in natura & temperie sanguinis, sed potius in structura & habitudine solidorum ad motus, quę haud ita facile ac fluida immutantur, quęrenda sit; rectissime etiam morbos, qui vulgo sic dictis temperamentis adscribi solent, a solidorum structura, habitu & viribus deducendos esse arbitramur.

§. XXVI.

Qui in spongioso & vasculoso corporis habitu multum sanguinis boni & temperati alunt, sanguinei: qui plus seri, quam sanguinis habent, phlegmatici dicuntur. Ubi ob fibras teneriores, tensiores, atque ad motum, impulsum & sensum vegetiores: expeditior & celerior per vasa cursus est, temperamentum sic dictum choleri-

lericum enascitur. Sub fibrarum vero & partium solidarum densitate, rigiditate & ad motum tarditate circuitus sanguinis difficilior vel tardior est, & ita melancholicum sic dictum exurgit.

Scholion.

Quando cholerici vasa ampliora adeoque magis sanguine distenta habent, temperamentum cholerico-sanguineum fit. Si vero melancholici latioribus vasis, ad majorem sanguinis quantitatem vehendam aptis, instructi sunt, sanguineo melancolicum dicitur temperamentum, ut adeo pateat, ex partium solidarum structura diversa, & pro majori vel minori sanguinis & humorum quantitate eorumque celeri vel tardo cursu, differentem temperamentorum rationem commodissime explicari posse. Apparet quoque porro ex dictis clarissime, sanguineum facile in phlegmaticum, & phlegmaticum in sanguineum, & sanguineo-cholericum in sanguineo-melancholicum, & contra etiam hoc in illud per diversam victus & vitæ rationem, vel etiam per morbos, transire & commutari posse.

§. XXVII.

Dissidens hæc & varia solidorum ad fluida & fluidorum ad solida, respectu motus sanguinis, habitudo ad morborum dispositionem, ortum, ad symptomatum quoque exacerbationem, item ad medicamentorum operationem aliam atque aliam utique plurimum valet & magnam vim habet, atque ob id hæc cognitio medico necessaria & dignissima est.

§. XXVIII.

Sanguinei facile incidunt in eos morbos, qui ex spongioso habitu corporis & sanguinis plenitudine proveniunt. Phlegmatici in eos propendent, qui ex humorum impuritate & abundantia fiunt; cholerici in acutas passiones, in chronicas vero, quæ ex viscerum infarctu & obstructione fiunt, magis melancholici proclives sunt.

§. XXIX.

Magna quoque est sequioris sexus ad morborum frequentiam ex habitu spongioso & tenero proclivitas.

§. XXX.

Fœminas præ viris morbis plus esse expositas, adeo ut duplo majores, *Helmontii* effato, illæ patiantur, extra dubium est; id vero non aliunde fit, quam quod spongiosiori carne & vasis exilioribus instructæ majorem sanguinis copiam, quam natura regere & digerere potest, ingenerant,

§. XXXI.

Morborum origo in sexu sequiori, præsertim, si utero gerunt, ex nimia sanguinis & humorum affluentia maxime omnium deducenda est. Quamobrem si per menses superfluus sanguis recte & ordine secernitur, optime: si minus id accidit, vel plane cessat; ut in annosioribus, pessime se habent.

Scholion.

Quia scilicet nimiam sanguinis abundantiam subito sequitur ejus impuritas, nec ulla fere pars est, quæ non graviter in feminis, si diu excretiones sanguinis subsistunt, inde adfligatur. Nam in capite vehementes cephalalgias, odontalgias, erysipelata & graviores cerebri affectus patiuntur. In pectore spirandi angustia cum faucium constrictione, cordis palpitationes animique defectiones oriuntur. In ventriculo ab ejus inflatione frequens est ciborum fastidium, vomitio, ructus, phlogosis, malacia. Intestina tormina ventris, colicæ convulsivæ, flatulentiæ, alvi adstrictiones infestant. Ex utero male affecto & ibi denegato sanguinis liberiori cursu fluor albus, uteri procidentia vel immoderata sanguinis profusio, abortus, uteri scirrhus, inflammatio, apostema, hydrops, sterilitas, & ex sanguinis stagnatione concretiones polyposæ, quæ molas fingunt, proveniunt. Virgines vero ex suppressis mensibus peculiari febre, quæ alba dicitur

tur & Græce chlorosis adpellatur, laborant. Nam subito inde in fœdum & pallidum faciei colorem, totius corporis languorem, ciborum fastidium, cordis palpitationem, pedum intumescentiam, pulsum celerem, frequentem, et ægram spirationem, gravativum ventriculi dolorem incidunt. Quæ vitia sanguinis fluxu in ordinem redacto protinus levantur vel plane decedunt.

§. XXXII.

Post quinquagesimum annum, si ex toto cessat sanguinis per uterum effusio, fœminæ plurimis malis fiunt obnoxiæ. Quibus natura sensum teneriorem dedit, eæ in pathemata hysterica, & hypochondriaca incurrunt, in aliis sanguinis per hœmorrhoides vel per renum vasa exitum affectat, si motu abstinent & natura torpidior est, in calculum renum, arthritidem, atque ex infarctu viscerum in hydropem, cachexiam & suffocativos catarrhos facile incidunt.

Scholion.

Hæc omnia mala et frequentiora sunt et majora sumunt incrementa, si vitæ nimis otiosæ indulgent et plane a motu et labore abstinent, sique accedit intemperantia in victu, acidorum abusus, corporis refrigeratio, neque minus diuturnus mœror atque tristitia.

§. XXXIII.

Alia adhuc est imbecillitatis morbosæ in fœminis ratio, videlicet nimia generis nervosi ad spasmos convulsiones motusque inordinatos propensio, quæ semper in fœminis major est, quam in viris.

Scholion.

Ex hac nervosarum partium infirmitate et ad motus inordinatos dispositione fit, ut fœminæ animi sint mobilioris ac vindictæ cupidi, et facile ira excandescant, vel levi ex causa in terrorem conjiciantur. Hinc etiam est, quod earum affectibus facile convulsiones, epilepsiæ vel graves spasmi adsocientur, uti videmus in malo hysterico, inque difficiliori partu ac puerperio.

§. XXXIV.

Igitur non certior & melior ad præcavendos sexui sequiori familiares morbos via & ratio inveniri potest, quam si nimiæ sanguinis & humorum plenitudini convenientibus auxiliis occurramus.

Scholion.

Id vero quam optime præstant tempestive et cum prudentia adhibitæ sanguinis per incisionem venarum, hirudines, cucurbitulas, emissiones. Quo spectant etiam abstinentia, inedia, motus, et exercitatio corporis, peregrinatio et cœli mutatio, posthæc decens thermarum, acidularum vel aliorum fontium salubrium usus, liberalior potus cerevisiæ tenuis, vel aquæ calidissimæ herbis infusæ, non omissis clementioribus laxativis, ipsas ab omnium morborum insultu egregie vindicant.

§. XXXV.

Superest alia imbecillitatis ad morbos valde proclivis in corporibus humanis ratio, eaque nativa & a morbidis parentibus in liberos transmissa, qua vel totum corpus vel quædam tantum ejus partes infirmæ & ad certos morbos suscipiendos aptæ evadunt.

Scholion.

Verissimum est, utut cognitu difficile admodum et animi et corporis vitia a parentibus per generationem transire in liberos, ita ut nihil certius sit, quam quod robusti robustis, imbecilli imbecillis, morbosi morbosis procreentur. Morborum autem hæreditariorum ratio profecto non in vitio fluidarum partium, quæ continenter mutationi sunt obnoxiæ, sed potius in depravato solidorum statu, quorum mutatio non sub potestate medici est, et quæ nonnisi per annorum decursum fit, quærenda est, et maxime vel in earum nimia imbecillitate, atonia, sive tono nimis laxato et resoluto, vel in nimia nervosarum partium ad anomalias motuum dispositione consistit.

Hy-

§. XXXVI.

Hypochondriaci plerumque hypochondriacos, phthisici phthisicos, calculosi calculosos, epileptici epilepticos, hæmorrhoidarii hæmorrhoidarios, cachectici cachecticos progenerant, id quod in dies in praxi animadvertere licet.

Scholion.

Acutas passiones non transire in liberos, quia ex vitio magis fluidarum partium proveniunt, certissimum est; sed eo frequentius solidorum vitia & labem viscerum liberis affricari conspicimus. Quemadmodum vero quævis pars corporis nobilior peculiari chronicæ passioni exposita est; ita etiam in hæreditariis id observare licet. Molestissimum illud, quod dicitur hypochondriacum, malum mere spasmodicum ac flatulentum ex ventriculi & intestinorum motu peristaltico perverso, juncto cum summa atonia, nascitur: phthisis præcipuus pulmonum morbus est, epilepsia & melancholia cerebri, hydrops hepatis, cachexia lienis, calculus renum, podagra articulorum, & hi omnes morbi sunt hæreditarii & maxime fundati sunt in cujusque partis nativa imbecillitate & prava dispositione, quæ vel in vasorum angustia, vel in fibrarum & vasorum nimia laxitate, ad materiam vitiosam recipiendam & retinendam apta, ex qua facile humorum stagnationes & vasorum oppilationes, infarctus, indurationes fiunt, consistit.

§. XXXVII.

Quemadmodum nihil tam difficile est, quam labem, quæ in structura & conformatione solidæ partis inhæret, emendare, ita etiam prava solidorum per nativitatem accepta ad morbos dispositio non adeo facile, optimis etiam datis præsidiis, extingui potest, quin potius accedente occasionali causa primis subinde annis prompte excitatur atque in actum deducitur.

Scholion.

Sicut *senium*, ut præclare disserit *Trallianus Lib. 12. de marasmo, nulla medicinâ tolli potest*, eadem ratione prava, quæ in solidorum structura & labe consistit, ad morbos proclivitas difficulter admodum eradicatur. Ita phthisis, podagra aut affectio hypochondriaca hæreditaria nulla propemodum arte averti possunt, idque ægrius medicina, quam accuratiori diætæ observatione, quæ eo magis necessaria est, quo certius ex neglectis diæteticis præceptis hæreditarii morbi & ingravescunt & difficilius levantur.

§. XXXVIII.

Mala quoque est illa fibrarum motricium per nativitatem acquisita habitudo, qua levi de causa ad fortes oscillationes & spasticas stricturas proclives, sanguinis æquabilem & liberum ad exteriora vergentem cursum interturbando, regressum ejus ad interiora & congestiones nimias in his vel illis partibus efficiunt.

Scholion.

Ex spasmis &, quæ hos consequuntur, congestionibus proveniunt sanguinis effusiones, quæ in prima ætate in capite & per nares, in juvenibus per pulmones, in ætate virili per venas sedis, solenni fere modo contingere solent. Intercepta vero per has vias sanguinis eruptione, sub certis ætatibus familiaris, sanguis subsistens & congestus multa & gravia creat symptomata, quorum de frequentia, magnitudine & noxa *Cl. Stahlius in scriptis suis* copiosius & quasi ex professo egit.

§. XXXIX.

Præter infirmitatem a natura acceptam datur adhuc alia, quæ acquisita est, & per morbi vehementiam solidis infertur partibus, ex qua facilis morborum recursus & afflictio ejus partis fit, quam semel morbus fortiter exercuit, idque non tantum in chronicis, sed & in acutis passionibus accidit.

Scholion.

Qui febribus, sive continuis, sive intermittentibus, semel vel iterum laborarunt,

rarunt, ii quam facile non adeo urgentibus causis in eas recidunt. Qui pleuritide vel peripneumonia decubuerunt, illi eumdem morbum facile rursus experiuntur. Si semel vel iterum erysipelas pedem vel dextrum vel sinistrum occupaverit, tum frequentius in eodem pede malum affligit. Coli acerbior dolor talem imbecillitatem in intestinis relinquit, ut parvas ob causas recurrat. Eodem modo dolores podagrici, et qui dicuntur rheumatici, ita partem adfligunt, debilemque reddunt, ut serum acre vel tartareum, ad glandulas vel ligamenta artuum glandulosa delatum, facile ibi subsistat et crudeles hos dolores denuo provocet. Raro a calculo renali sunt immunes per omnem ætatem, qui semel vel bis ex eo laborarunt. Quibus sanguis per hæmorrhoides vel vias insolitas nempe urinarias, aut pulmones, aut vasa ventriculi breviā, vel etiam per nares semel vel aliquoties ferri solitus est, in iis per has vias lubentius rursus exitum affectat, adeo, ut in hæmorrhagiis narium non per aliam, sed per dextram vel sinistram, per quam ferri consuevit, sanguis effluat. Qui semel gravi morbo capitis, aut cephalalgia aut apoplexia, vel etiam epilepsia aut paralysi correptus fuit, in hoc facile idem morbus levi interdum occasione excitatur. Tumor hydropicus, icteritia quoque et alia hepatis vitia licet bene curata fuerint, ea tamen sæpius recurrere, testem cito experientiam.

§. XL.

Neque tantum a morbis, sed & læsionibus quibuscumque partes externæ imbecilles ad eundem morbum suscipiendum faciles & aptæ redduntur.

Scholion.

Frequens nos docet experientia, quemadmodum partes ad quandam læsionem vel vulnerationem, aut puncturam mox ita fiant imbecilles, ut levem etiam in aere mutationem subito persentiant. Frequentissime accidit, ut in quibus partibus vena incisa, vel cucurbitulæ cum ferro adpositæ fuerunt, ex elapso temporis spatio dolore tensivo & pungitivo afficiantur, non quod istis peculiare agens & nescio quod intelligens insideat, sed quia imbecilliores hæ partes redditæ a nimis redundante sanguine ad oscillationes & agitationes stimulantur. In qua parte, v. g. circa malleolos, semel orta est exulceratio, hanc eidem malo facile subjici, ut ulcus recrudescat, quotidianum est observare.

§. XLI.

Tam subtilis & delicata est fibrarum in corpore animantium natura atque conditio, ut prorsus nullam læsionem vel violentiam pati possint, quin inde statim talem mutationem accipiant, quæ ad functionum tam in motu, quam in sensatione turbationem inclinet.

Scholion.

Ex quo illud consequitur, homini, si per totum vitæ decursum sanus & integer persistere velit, omni modo & cura cavendum esse, ne in gravem quendam morbum incidat, quia nunquam is ita transit, quin læsionem & mutationem quandam corporis partibus inferat, quæ occasionem postea ad eosdem vel alios morbos dare & fovere possit.

§. XLII.

Quum morbi antecedentes ita vim naturæ lacessere & robur ex solidis auferre soleant, ut quam facile novus morbus propullulet, omni modo & diligentia, ut is ipse per salutaria diætæ præcepta præcaveatur, laborandum est.

Scholion.

Quoniam hanc utilissimam materiam copiose non minus, quam perite in peculiari *Dissertatione de morbis ex aliis prodeuntibus* persecuti sumus, nolumus hac in re esse longiores.

§. XLIII.

Quum non tantum universi corporis, sed & singularum partium infirmitas a viribus nimium exhaustis & deperditis proficiscatur, ita ut deinde tam facile obnoxia sit morbis; sequitur, omnia ea, quæ vigorem &

vires corporis suffurantur, easque exhauriunt, & vitæ & valetudini prosperæ inimicissima gravibusque ac funestis morbis ingenerandis esse aptissima.

§. XLIV.

Quoniam materiam virium & motuum causam boni & temperati succi in vasis præbent, quid manifestius est, quam quod ea vires corporis consumant, quæ optimos succos & benignum sanguinem auferunt.

§. XLV.

Hoc in genere sunt, præter morbos quoscumque, immodicæ sanguinis profusiones, sive natura, sive arte factæ, diuturna inedia, incongruus plane cibus, assidua vigilia, immoderatior venus, crebrior purgantium usus, plenaria motus intermissio, anxiæ curæ, sollicitudines, tristitia diuturna, profundæ sine voluptate quadam meditationes, animi contentiones, tempestates valde æstuosæ vel nimis humidæ, ignavia & desidia, ebrietas, luxuria & hujus generis plura.

Scholion.

Hæc omnia & singula ita sunt comparata, ut, si quædam tantum ex illis, præsertim in corpore natura debili, concurrant, adeo vires pessundent & naturam imbecillem reddant, ut postea non modo omnibus fere pateat vitiis, sed & magnum periculum in morbis accendat, & ægri difficillime sanentur. Miserum itaque & infelicem illum medicum habeo, qui cum ejusmodi debilibus & corruptis naturis corporum agere & curationes tentare debet. Verum deterioris adhuc conditionis sunt illi medici, quibus cum valetudinariis, hypochondriacis, scorbuticis, quotidie confligtandum est. Hi sunt illi ægrotantes, qui medicum non modo molestissime exercent, sed & ejus existimationi multum detrahunt. Beatum vero & felicem eum prædico, præsertim quando incipit in artis operibus versari, si ejusmodi curationes & corruptas naturas effugere possit, nam medicus & medicina hac ratione subinde contumeliis exponuntur. Et profecto, ut verum dicamus, consultius multo est, ut ejusmodi debiles, qui continuo cum morbis, cum spasmis conflictantur, a medicina abstineant, & tantummodo in recto vitæ regimine & commoda diætæ ratione levamen & solatium quærant. Illud vero perpetuo a medicis observari velim, ut semper cum imbecillibus & valetudinariis, & qui vitium in quadam parte fovent, mollissime agant & ab omnibus vehementibus sibi caveant, ne fortiori commotione ad partem imbecillem & vitiosam peccantes humores impellantur, ex quo sæpius graves & funesti affectus propullulant; siquidem infirma pars & atonia quadam laborans quam facile vitiosum recipit humorem, a quo postea ipsi major læsio accedat necesse est.

§. XLVI.

Igitur præcipua medicinæ rationalis pars in eo consistit, ut medicus probe inter se corporum humanorum naturas discernat.

Scholion.

Hoc fit, si in quovis individuo structuram partium fibrosarum, vasorum capacitatem & dispositionem, temperiem ac proportionem partium fluidarum ad motum probe perpendat, & insuper cujusvis partis peculiare robur vel imbecillitatem ex variis phænomenis, circumstantiis, observationibus & effectibus accuratius perspiciat, qualem cognitionem si impetraverit, tum facile & promte judicium & rationem reddere poterit, cur huc vel illud medicamentum, hæc vel illa insalubris res aut morbifica causa, hic vel ille morbus aliam in hoc corpore, aliam rursus in illo operationem, effectum atque eventum exerat, in quo potissimum medicinæ rationalis momentum ego situm esse arbitror. Nam harum rerum scrutinium non tam facile est, ac si quis ad ens, sensu quodam interno, æstimatione atque intentione motus vitales & naturales corporis humani dirigens atque administrans, cujus existentia nullo solido ratiocinio demonstrari potest, confugere velit. Nam posito ejusmodi principio, ceu suprema rerum

quæ

quæ fiunt in corpore nostro, causa, omnis ratio, omnis certitudo in theoria non minus, quam in praxi medica uno ictu prosternitur, ut nonnisi fallax judicium & fallax experientia in arte nostra relinquatur.

CAP. II.

De morborum origine ex copia & vitio ingestorum.

§. I.

HOmo continuo eget alimentis; & ut sanguinis, qui vitam, vires & robur solidorum sustentat, qui universo corpori nutrimentum prębet, qui perenni motu a pręsentanea, in quam inclinat, corruptione corpus vindicat, justa & conveniens quantitas, temperies atque inde moderatio motuum conserventur.

§. II.

Neque vero tota sanguinis substantia, sed purissima tantum ac delibatissima ejus pars, quę lympha vocatur, corpus nutrit, neque alia, quam subtilior ac mobilissima ejus portio, quę nervis vehitur, ad motum & robur solidis pręstandum accommodata est.

§. III.

Sanguinis pars defecatissima, & tam corporis nutritioni, quam motuum vitalium conservationi idonea, continuo solidorum attritu indeque oriundo intestino sanguinis calido motu partim per cutim difflatur, partim intra corpus retenta in liquamen demum salino sulphureum & excrementitium fatiscit.

Scholion.

Habet hoc omnis motus, ut statum corporis, in quod agit, vel ratione situs & loci, vel ratione texturæ, ac figuræ immutet. Quid mirum igitur, si vis illa systaltica & motrix solidorum potentia, quę continenter agit in fluida, sanguinis etiam mixtioni & crasi tantam inducat mutationem, ut continuo attritu & intestina agitatione eum vel consumat ac dissipet, vel in serum excrementitium convertat. Hinc in febribus tum acutis, cum lentis & hecticis sanguinis copia sæpius intra breve spatium consumitur, inque humores excrementitios degenerat. Usque adeo mirabilis est corporis humani œconomia, ut motus, qui vitæ præest & sanitatem custodit, & vitam tollat & corporis integritatem destruat, materiam videlicet, quæ pabulum ipsius est, paulatim & successive in fomitem morborum & mortis convertendo.

§. IV.

Quantum igitur quotidie motu cum intestino attritivo, tum excretorio corpori subtrahitur, tantum commodis alimentis resarciri debet, ut vires cum ipsa vita & sanitate santę ac tectę serventur.

Scholion.

Ex his, puto, inevitabilis alimentorum necessitas satis abundeque intelligitur. Nimirum omnes, qui in corpore humano exercentur, motus tam mirabili nexu & conjunctione inter se cohærent, ut actiones, quas vocant animales, a vitalibus dependeant, hæ vero a naturalibus gubernentur, suamque accipiant perpetuitatem. Nam digestio, secretiones & excretiones, quibus actiones naturales absolvuntur, motibus vitalibus prospiciunt eorumque incolumitatem tuentur; his vero salvis & integris omnes bene habent, quæ vulgo ad animam referuntur.

§. V.

Scire oportet, hominem non tantum eum in finem indigere alimentis, ut subtilissima illa & nutritiva sanguinis portio, motu & calore destructa, restauretur, sed etiam, ne motus illi vitales systaltici & expansivi cordis, vasorumque sanguiferorum & canalium, qui liquida vehunt, qui secernunt, & qui reci-

N 2 pro-

proce ac per vices exercentur, torpescant vel interrumpantur.

Scholion.

Paucis admodum cognitam esse hanc veritatem intelligo, quare homo ad vitam servandam non exigua alimenti optimi mole possit esse contentus, sed ingens quotidie quantitas cibi & potus necessaria sit. Ratio nobis hæc esse videtur; quoniam nempe futurum, ut motus canalium systaltici & expansivi, qui fluidorum progressum & directiones moderantur, brevi elanguescant vel penitus pessundentur, nisi sufficiens & paulo copiosior fiat alimentorum, præsertim liquidorum, ingestio. Nam ut in doctrinis physiologicis jam satis explanatum est, vasorum vis contractiva partim a nervorum rore lymphatico, partim a sanguine, tunicas vasorum permeante, proficiscitur; tubulorum vero expansionem contenta intus conveniens humorum moles efficit. Hi motus, in æquilibrio positi, ita sese invicem excipiunt, ut systole producat diastolen, diastole vero rursus provocet systolen. Jam quum ingens quotidie humorum copia per tot secernicula, per tot tubulos ac meatus e corpore ejiciatur, sequitur, ut, nisi quotidie amissi fiat restitutio, vivida illa vasorum expansio minuatur, tandemque ex toto desinat. Deinde sufficiens succorum copia in vasis necessaria est eam ob causam, ut vasa minima, quæ maxime excretionibus dicata sunt, & quorum interventu humores ex arteriis in venas transeunt, expansa atque aperta serventur, quum alias succorum appulsu destituta facile conciderent. Ex quo utique conficitur, vasorum obstructiones a defectu æque ac copia humorum progenerari.

§. VI.

Vigor motivus intestinorum peristaltici, atque ab eo dependens debita secum alvinarum excretio sufficientem cibi ac potus quantitatem desiderant.

Scholion.

Alimentarii canalis motus peristalticus, quem vermicularem vocant, & cujus beneficio ingesta ex ventriculo ad intestinum extremum devolvuntur, identidem convenienti ejus systole & expansione absolvitur. Nam vis ejus contractiva ab influxu roris nervei & sanguinis tunicas intestinales perluentis, expansio autem a mole contentorum celebratur. Hinc, ubi multus cibus revomitur, alvus sistitur, & qui patiuntur inediam, vel parciori manu cibos assumunt, in iis contrahitur ventriculus, & rarior fit alvi dejectio. Quod vel maxime apparet in febribus & reliquis morbis, ubi parum alimenti appetitur. In iis enim segnior esse alvus consuevit, & quoniam ejus sordes & inquinamenta, quę ex universa sanguinis massa hic deponuntur, mucosa, biliosa, salivalia atque adeo ad fermentationem prona, non satis mature expelluntur, facile accidit, ut mora diuturniori corrupta novo morbo & gravioribus symptomatibus materiam & occasionem subministrent.

§. VII.

Igitur copia alimentorum intestina ad crebriorem ingestorum expulsionem sollicitat, nisi a pręcedentibus causis horum vis contractiva valde debilitata fuerit.

Scholion.

Ex quo causa apparet, ob quam qui multum comedunt & bibunt, crebrius alvum demittant. Neque ignotum est, aquas medicatas plurimum conferre ad promovendas excretiones tam alvinas, quam urinarias, quod maxime præstant mole sua, siquidem interdum decem vel duodecim earum libræ hauriuntur.

§. VIII.

Ex quibus conficitur, sine alimentis certaque & convenienti eorum mole diu constare non posse corporis humani integritatem. Atque ideo plenaria appetitus dejectio, si longis in morbis diutius affligit, nunquam non ingens periculum ostendit.

§. IX.

Ad vitæ & sanitatis tutelam mutuum conspirare debet commercium

inter

inter ea, quæ corpori accedunt ex alimentis, & quæ per necessarias excretiones ipsi subtrahuntur.

Scholion.

Quo plus ergo ingeritur, eo copiosiores & frequentiores esse debent egestiones, sique multum per excretiones secesserit, multum quoque per ingestiones restituatur necesse est. Qui autem parum excernit, eum ingerere parum oportet, & qui parum ingerit, is moderatius debet excernere. In certa itaque & convenienti mensura & proportione ciborum ac laborum quibus perspiratio juvatur, punctum sanitatis non inepte veteres posuerunt, atque ex iis maxime *Hippocrates, qui Libr. 1. de Diæt. §. 2. & 3.* ait: *labores consumunt, & cibi, quæ evacuata sunt, explent*.

§. X.

Sicut in universum hæc lex firma & stabilis valet, omne nimium naturæ esse contrarium & inimicum: ita etiam ciborum copia & vitæ & viribus & sanitati hominis erit inimicissima.

Scholion.

Gaudet enim natura animantium certa proportione, ordine, temperie, symmetria & æquabilitate motuum tam in solidis quam in fluidis, & si quis in hac ipsa sani & integri status genuinam & proximam causam quærere & constituere velit, is prorsus non errabit. Quoniam vero omne nimium, sive ad materiam, sive ad motum id pertineat, adversus illam proportionem atque temperiem, qua gaudet natura, pugnat, hinc recte ab *Hippocrate Sect. 2. aph. 51. dictum*: πᾶν τὸ πολὺ τῇ φύσει πολέμιον *i. e. omne nimium naturæ inimicum; & Sect. 2. aph. 4. non aliud quicquam bonum, quod naturæ modum excedit*.

§. XI.

Quoniam omne nimium & mole exsuperans motibus naturæ ordinatis & proportionatis, quibus sanitatis natura continetur, est contrarium, cibus quoque præter naturam copiosius ingestus, ut prudenter admodum prodidit *Hippocrates Sect. II. aph. 17.* morbum facit. Et *libr. de diæta acutorum*: *prava hæc est diæta, cum quis plures cibos corpori præbet*, & hinc impotentia gulæ non inepte dira generis humani carnifex nuncupatur.

Scholion.

Huic sententiæ suffragatur etiam *Celsus Libr. 1. Cap. 2. pag. 25. ubi ad cibum ventum est, numquam est utilis nimia satietas*. At vero id maxime hic in quæstionem venire video, quid tò nimium sit, atque ex quo illud æstimari debeat, utpote cum advertamus, quod aliis naturis est nimium atque inimicum, id rursus aliis esse moderatum adeoque amicum, & quod aliis est minus sufficiens, id certis rursus infestum esse ac nimium. Mirum enim est, quantum discriminis corpora humana inter se recipiant, tam ratione structuræ & habitudinis partium, quam ratione vasorum capacitatis & solidorum potentiæ motricis seu roboris. Quin imo ipsæ naturæ per ætates, per anni tempora, per vitæ genus, per ipsum victum, per climata mirifice mutantur, adeoque pro tanta varietate & mutatione corporum difficile admodum erit, unam et certam ciborum quantitatem et mensuram omnibus et singulis commodam et sufficientem invenire. Nam quod uno tempore homini conveniens et sufficiens est alimentum, id sæpius eidem alio tempore nimium et noxium esse usu atque experientia animadvertimus.

§. XII.

Igitur rectissime justa & conveniens alimentorum mensura adeoque vel nimium vel parum ex solidorum robore ac viribus semper æstimari debet, *magna enim est testante Hippocrate Libr. de alimentis quantitas ad vires solerti ratiocinatione adaptata*.

Scholion.

Nam neque ullius corporis vires et efficacia in rerum natura absolute, sed semper relative considerari debent, hinc etiam tò nimium vel tò parum ciborum ratione individui æstimare oportet, robustum an imbecille sit, vasa habeat capacia, an angusta, exilia. Hinc

fit, ut docente *Hippocrate Libr. de Affe-ction. §. 52. quaecumque sanis commoda sunt, ea etiam aegrotis exhibita fortiora sunt.*

§. XIII.

Quo major copia virium & plus roboris in corpore humano inque ejus ventriculo est, eo plus nutrimenti ferre potest homo & contra.

Scholion.

Quam paucos cibos senes requirunt, & facilius jejunium tolerant quam juvenes, quia attestante *Hippocrate Sect. 1. aph. 14.* illis parum coloris inest, propterea paucis alimentis indigent.

§. XIV.

Sicuti in rerum natura virium motricium efficacia recte aestimatur ex effectu, cum plus vel minus resistentiae vincere possunt: ita etiam robusta corporis humani natura vel ventriculus firmus is nobis habetur, qui motu peristaltico fortiori instructus alimenta probe subigere, miscere, digerere, ex uno loco ad alium propellere, imo convenienti tempore expellere & puras chylosas partes in vasorum lacteorum oscula impellere possit.

Scholion.

Canalis enim illius nervosi & alimentarii robur maxime consistit in vigore motus peristaltici, sive successiva vividiori ejus dilatatione & constrictione: nam hujus beneficio solventes illi ac fermentescibiles humores ex glandulis decenti quantitate profluunt, & bilis non mediocris quantitas ex ejus ductibus in duodenum descendit, hujus etiam beneficio alimenta non modo inter se, sed & cum dictis solventibus intime alterantur, miscentur, dissolvuntur: hujus beneficio succi utiles & chylosi per crustam villosam debite secreti per canales lacteos transeunt, hujus tandem beneficio inutiles & excrementitiae sordes & feculentiae utilissime et cito alvo ejiciuntur.

§. XV.

Quo robustior itaque est ventriculus, eo plus cibi desiderat, eo plus etiam sine ullo incommodo concoquere & ferre potest. Videmus inde, homines robustos, agrestes, plebejos, labori deditos, ingentem prorsus alimentorum copiam sine ullo periculo & optime ferre posse, adeo ut inde firmiores & robustiores evadant, a qua imbecilles & infirmi laeduntur.

Scholion.

Videmus cibum non modo copiosiorem, sed et saepius intemperantiorem non tam facile officere robusto, quam imbecilli homini, quia illius ventriculus motu et robore instructus eum celeriter expellit, ut non diu ibi moram trahere et corrumpi possit. Neque quantitate, vel qualitate delinquentes humores facile sanitatem offendunt, si in perpetuo progressivo motu constituti sunt neque diu in loco morantur, sed cito propelluntur. Siquidem ii demum humores materiam morbo dant eumque fovent, qui motus progressivi expertes sunt, qui stagnant, nam ex stagnatione corrumpuntur et acorem induunt, et vim partis, cui inhaerent, valde lacessunt ejusque motum turbant.

§. XVI.

Infirmus itaque homo parum alimenti desiderat, quia non multum digerere, subigere & propellere motus sui imbecillitate potest, unde fit, ut imbecilles facile a cibis paulo majori copia sumptis, quos optime robusti ferre possunt, laedantur.

Scholion.

In numero imbecillium nobis sunt ii, qui non multum sanguinis et parum ejus subtilioris, spirituosae, mobilis, sulphureae, elasticae portionis, quae omnium virium tam vitalium, quam naturalium in corpore humano causa ac fons est, habent et hujusmodi sunt, qui ex nimia sanguinis profusione laborarunt, qui ex gravi morbo sive acuto convaluerunt, qui nocturna vigilia et inquieta cogitatione, meditatione vel diuturno animi affectu, praesertim moerore, corporis sui robur imminuerunt et, uno verbo, omnes valetudinarii. Quo pertinent ratione aetatis infantes, senes, ratione habitus cor-

corporis, qui laxo & spongioso præditi & copiosa & exilissima vasa habent: ii omnes propter virium infirmitatem a nimia alimentorum copia sibi cavere debent, nisi fomitem morbis præbere velint.

§. XVII.

Tanto gravior est noxa cibi copiosius adsumpti, quanto majori aviditate ingeritur.

Scholion.

Nimia ciborum copia per se semper resistit eorum intimæ solutioni atque concoctioni, maxime ob eam causam, quia necessaria proportio illa inter menstruum solvens & solvendum læsa est. Deinde, si celeriter magna cum aviditate cibus ingeritur, tum non bene masticatur, neque cum saliva, quæ menstrui vicem gerit, probe subigitur. Accedit, quod nimia copia repente ingesti cibi, vel etiam potus, ventriculi tunicas nimium distendat, earumque liberam actionem & motum systalticum contractivum impediat, unde diutius hærens in ventriculo lædit & vellicando paulo fortius totum nervorum contextum in communicationem trahit.

§. XVIII.

Misera res est, imbecillos plerumque ingenti cum aviditate atq; intemperantia comedere. Ita videmus infantes, & fame diuturna pressos, item eos qui mox ex morbo evaserunt, itemque valetudinarios, phthisicos, melancholicos, hypochondriacos, & qui vermibus laborant, pueros nimium voraces esse & exinde multas sibi contrahere ægritudines.

§. XIX.

Infantes lactentes ex copia lactis, diutius in stomacho detenti & bilis acrioris adfluxu corrosivi redditi, gravissime ægrotant.

Scholion.

Sicut omnium rerum nec quicquam ad sanitatis in infantibus tutelam, ac alvus bene fluida, aptius est: ita lac copiosius ingurgitatum, quam ventriculi teneritudo subigere & expellere potest, stagnat, acore inficitur & confermentatione cum bile corrosivam & propemodum virulentam naturam induit: hinc feces coagulatæ & viridi colore tinctæ tam corrodentes sæpius sunt, ut linteamina exedant. Mirum enim est, lac diuturna mora & stagnatione in intestinis acidissimum evadere, ut flavum bilis colorem in viridem convertat, qui adfuso oleo tartari per deliquium protinus in flavum rursus transmutatur. A cruditate hac corrosiva ex copia lactis male digesti graves & periculi plenissimæ, quæ hanc ætatem infestant, ægritudines, ut tormina, cardialgicæ anxietates & convulsiones, oboriuntur; si quando a lactis viscido coagulo tunica villosa & crustosa intestinorum, in quam vasorum lacteorum innumera ostiola desinunt, obstruitur, abdominis intumescentia, atrophia reliqui corporis cum alvi ingenti dejectione innascuntur.

§. XX.

Qui proxime a morbo & febre fatigati convaluerunt, ob nimiam voracitatem, quam quidam medici stomachicis acrioribus & aromaticis vel acidulis spiritibus promovere consueverunt, tardius vires amissas recuperant, sæpius recidivam sibi accersunt vel in lentum chronicum morbum incidunt.

Scholion.

Sine injuria culpandus hic venit perversus sæpe stomachicorum appetentiæ excitandæ causa usus, quem non semel, sed sæpius in infirmioribus summe noxium deprehendi; nam cum plus adsumant, quam ferre & regere imbecillior ventriculus potest, necessario ingens cruditatum fit proventus, qui in corpore adhuc debili quam facile languorem & lentum calorem & postea ciborum fastidium cum male olente ex ore spiritu, sitim quoque & inquietudinem concitat. Atque adeo optimam medicinam intempestive datam morbis causam dare & suggerere posse, clarissime ostenditur.

§. XXI.

Nunquam nimia repletio cum majori periculo juncta est, quam apud

eos, qui per diuturnam inediam pressi & valde debilitati sunt.

Scholion.

Plures post inediam nimis fortiter pastos mortem sibi accelerasse testis est Forestus *Li.* 18. *obs.* 2. in schol. ubi inquit, nota est multorum historia, qui a longa inedia se se repleverunt, adeo ut inde suffocati fuerint, uti nos cognovimus in obsidione Harlemensi & Leidana id præcipue contigisse, quando obsidione liberati cives victu pleniori se replentes mortem quam plurimi incurrerunt. Denique non ignotum est, milites ex castris in hibernia secedentes liberiter pastos ex corruptela ciborum in debili admodum corpore in febres pessimi moris stomachicas & caput validissime afficientes incidisse.

§. XXII.

Qui quartana laborant, plerumque sunt nimium voraces ob exuperantem primis in viis acidum humorem, qui ventriculi oscillationem, in qua appetentiæ causa residet, fortiorem inducit, sed quo plus comedunt, eo longiorem & difficilioris sanationis fieri febrem, certissimum est.

Scholion.

Hujus febris contumaciam non tam facile etiam præstantissimis præsidiis evinci posse, nisi prius infracta fuerit nimia illa voracitas, peritis practicis non obscurum est. Nam quo plus ingeritur in ventrem cruditatibus obsessum, eo magis illæ augentur, & eo magis fomes morbi increscit, atque hepatis infarctus, ubi præcipue sedem suam hæc febris fixam habet, incrementa capiunt.

§. XXIII.

Hypochondriaci & melancholici identidem ob copiosum in primis viis acidum plus appetunt & ingerunt, quam ipsis utile est, ex quo fit, ut morbi symptomata exacerbent & morbum minus sanabilem reddant.

Scholion.

Molestissimus, sed certe frequentissimus ille affectus, qui hypochondriaci nomine venit, ab ingenti motus peristaltici destructione ejusque ad superiora retrocessione, meo quidem judicio nascitur, & a spasmodica partium membranacearum universi corporis diathesi fovetur & augetur. Quare in iis semper vitiata digestio est, & excretio flatuum ac fecum segnior, inflationes & cruditates acidæ, quæ stimulant & spasmo afficiunt has partes, semper adsunt. Ecquis igitur non videt, a copiosis cibis hoc malum semper augeri, & deterius, imo habituale reddi.

§. XXIV.

Evenit sæpissime ante accessionem podagræ, coryzæ, vel etiam intermittentis febris inordinate crescere ciborum appetentiam, languido licet corpore, idque semper cum incommodo fieri.

Scholion.

Videtur hæc insolita ciborum aviditas ab acriori stomachica lympha, accedente peregrino ex prohibita transpiratione stimulo, derivanda, & quia hanc alvi tardior secessio ordinario comitatur, imminens morbus, pabulum copiosius nactus, necessario majora accipit incrementa. Sapienti igitur consilio statim ejusmodi morborum fomentis occurrendum est. Prima nempe regio commoda medicina expurganda, sive per superiora sive inferiora, præmissa tamen semper humorum, qui in vitio sunt, correctione. Ita opportune præscinditur morbi fomes & morbi insequentes levissime succedunt & brevi etiam finiuntur.

§. XXV.

Neque tantum imbecilli & debiles, sed & sani ac robusti homines si supra modum comedunt, morborum semina sibi fabricant, saburram, in primis viis cumulando.

Scholion.

Non inepte *Galenus in Comment. sect.* 2. *aph.* 17. geminam satietatem sive ciborum redundantiam statuit, ad vasa scilicet atque ad virtutem. Satietas ad vasa est, ubi tanta ciborum ingesta copia est, ut ventriculi capacitas nimium distendatur, satietas vero ad virtutem sive facultatem

tatem est, ubi plus cibi ingeritur, quam natura, aut facultas corpus nostrum regens, superare possit. Sæpe vero accidit, ut magna cibi copia non gravet facultatem robustam, contra vero imbecillem exigua admodum & mediocris alimenti copia non raro gravet. Si vero nimium ventriculus a sumto cibo distenditur, utique facultas ejus motiva & contractoria minuitur, ut diutius, quam par est, cibi ipsi inhæreant eumque onerent, ex quo multa vitia incidunt & robustos etiam premunt.

§. XXVI.

Optime *Hippocrates de veteri Medicina* §. 13. *fortissima edulia maxime & manifestissime hominem lædunt, sive sanus sit sive ægrotus.*

Scholion.

Differunt enim mirifice alimentorum genera: quædam sunt valentioris naturæ, quædam imbecillæ, & hæc omnia bene distinguit & enarrat atque in classes redigit *Celsus lib. 2. cap.* 18. Valentiora illa dicuntur, quæ difficilius resolvuntur & plus alimenti habent, & sunt maxime legumina & ex frumentis panificia, omne animal quadrupes, omnis bellua marina, item panis, mel, caseus, annosiores carnes, item omne opus pistorium valentissimum est, quod ex farina, butyro, ovis, saccharo conflatum: nam hæc difficilius subiguntur, firmum ventriculum exigunt, & ægrius ventre dimittuntur.

§. XXVII.

Cum ciborum genera multum inter se differant, sapientissimum certe *Celsi* præceptum est, quod tradit *Lib.* 2. *Cap.* 18. in fine: *imbecillis corporibus rebus infirmissimis opus est, mediocriter firmos media materia optime sustinet & robustis apta validissima. Plus aliquis adsumere ex levioribus potest, in his magis, quæ valentissima sunt, temperare sibi debent.*

Scholion.

Inter imbecillia alimenta refert *Celsus* omne olus, quicquid in cauliculo nascitur, item omnia sorbilia, mollia, omnia poma, cucurbitas, cucumeres, pulticulas & panem aqua madentem; ad mediam vero materiam aves minores, & pisciculos & ex quadrupedibus leporem refert, item ex oleribus ea, quorum radices vel bulbos adsumimus.

§. XXVIII.

Multa eaque gravia sunt mala, quæ ex vitiosa alimentorum concoctione & cruditate exsuperante oboriuntur.

Scholion.

Hippocrates hæc ipsa optime recenset *Li. de Prisca Medicina* §. 19 *Si pransi fuerint, idque eis non conducat, statim graves & corpore segnes fiunt itemque mente pigri hiatuque & oscitatione & dormitatione & siti pleni. Si vera etiam insuper cœnaverint & flatus & tormina & alvus effringitur. Celsus lib.* 1. *cap.* 8. hæc recenset stomachi laborantis vitia his verbis; *stomachum infirmum indicans pallor, macies, præcordiorum dolor, nausea & nolentium vomitus, in jejuno dolor capitis, quæ in quo non sunt, is firmi stomachi est.*

§. XXIX.

Famelici si plus justo sese avidissime sumptis cibis, præsertim pinguibus replent, in febriculam quandam ephemeram, quæ digestionis adpellari poterit, subinde incidunt, siquidem non multo post cibum sumptum ventriculi inflationem cum summa anxietate, inquietudine & spirandi angustia, & dolorem ventriculi tensivum persentiunt, qui ad scapulas, ad fauces & ad ipsum caput progreditur, quod graviter dolet, facies rubet & mens incipit fieri inquietior. Præterea languor totum corpus occupat, extremæ partes inalgescunt, tempora pulsant, pulsus durior & frequentior fit, alvus constringitur, & hic paroxysmus plerumq; intra aliquot horas supervenientibus ructibus vel vomitu aut sudore solvitur.

Scholion.

Hunc affectum ego aliquoties observavi in hypochondriacis famelicis, & hujus symptomata ab inflatione stomachi unice

mihi

mihi repetenda videntur, cujus dextra pars sæpius in tumorem vesicæ inflatæ instar juxta scorbiculum cordis in dextro latere attollitur. A nimia igitur ventriculi, qui totus nervosus est, distensione nervorum paria, præsertim intercostale & octavum, tensionem & tractionem patiuntur, unde partes, quas pertranseunt, spastica strictura & crispatura affici, & hæc mala produci, non mirandum est. Similem morbum Hungaris endemium, qui vocatur Tsœmer in peculiari *Differt. Dr. Miletsher* erudite descripsit.

§. XXX.

Cruditas, a nimia ingestorum copia & concoctione difficiliori orta, placidum somnum impedit, & capiti ac toti corpori gravitatem infert.

Scholion.

Neque certe *Sanctorii* dictum *Sect.* 4. *aph.* 40. experientia vel ratione caret, videlicet *somnum nihil magis inquietare, quam ciborum corruptelam*; Nam fortius lacessitis ventriculi nerveis tunicis totum systema nervorum, cum quo princeps hæc partium magnam communicationem & consensionem fovet, præter naturam tenditur ac stringitur, unde inquietudinis origo, & quia constrictis excretoriorum meatibus pauca secedunt & perspiratio minuitur, sequitur, ut totum corpus inde gravitatem & languorem persentiat.

§. XXXI.

Sicut concoctio, recte sentiente *Celso, lib.* 1. *cap.* 9. *in omnibus corporis affectibus necessaria omnibusque vitiis occurrit, ita cruditas maxime lædit, & quoties offensum corpus est, vitiosa pars maxime sentit.*

Scholion.

Quare prudentes medici, tam imminentibus, quam præsentibus morbis, item in omni dolore, in vulneratione, id omni cura efficere debent, ut cruditates præcaveant & parum cibi adsumatur; nam excretionibus sub morbis labascentibus fomentum semper novum & majus illi ab intemperantia & cruditate, omnium malorum matre, accipiunt.

§. XXXII.

Rectissime enim *Hippocr. lib.* 1. *aph.* 22. *qui a satietate veniunt morbi, vacuatione curantur.* Optima ad vitia, quæ ex nimis copioso sumpto cibo & cruditate prima in regione proveniunt, tam præcavenda, quam sananda sunt abstinentia, alviductio, vomitus & liberior perspiratio & medicamenta roborantia.

§. XXXIII.

Abstinentia & inedia sunt validissima adversus vitia stomachi ex repletione præsidia.

Scholion.

Si ullum, certe hoc magni *Hippocratis* salutare præceptum diæteticum est, quod *Li.* 4. *de morbis* §. 10. proponit; *si homo parum edit & parum bibit, in nullum morbum incidit.* Neque enim ulla res, sunt verba *Celsi, Li.* 2. *Cap.* 16. *magis adjuvat laborantem, quam tempestiva abstinentia, quam etiam semper morborum initia desiderant:* nam ut ea summas in secunda valetudine sibi partes vindicat: ita quoque in adversa plurimum momenti obtinet, sanat enim plenitudinem nimiam, obesos, pituitosos, vitiaque ex cruditate nata, quo rectius inedia a veteribus inter ea auxiliorum genera recensetur, quæ corpus nostrum tam sanum, quam ægrum vacuant, siquidem, ut *Galenus in Comment. Sect.* 2. *aph.* 17. *docet, nullo in ejus locum, quod fuit vacuatum, accedente alimento fit, ut inedia vacuet.*

§. XXXIV.

Vomitio & alvi perinfusa eluitio optima quoque sunt adversus nimiam repletionem a cibis auxilia.

Scholion.

Nihil enim tam tempestive saburram in ventriculo contentam & molestam ciborum copiam exonerat, quam vomitus, qui brevissima via statim, quod molestum est, expellit, unde mox incommoda disparere incipiunt. Et erant hæc duo repletionis præsidia olim athletis ami-

familiarissima, qui ut melius ferrent tam copiosum alimentum et novo ingerendo idonei essent, et clysmatibus et vomitionibus tantum non quotidianis utebantur. Vomitum vero ciebant lenissimis, bibebant enim hyssopum contritum in aqua, cui aliquid aceti vel salis miscebant. Et veteres quoque Romani utebantur vomitu sæpius ex aqua tepida, adjecto sale et melle, ante et post cœnam, et vomitandi consuetudine Imperatores Vitellius et Caligula luxuriæ et comessationibus frequentibus sufficiebant, Vid. *Sueton. in Vitell. Cap.* 13. *item in Nerone Cap.* 20. *& Celsus Lib.* 1. *Cap.* 3. meminit athletarum consuetudinis, qui quotidie ejicientes vorandi facultatem moliuntur. Ut vero ad vomendum faciliores essent veteres, familiari in usu habebant certa instrumenta, pennas nempe et lora vomitoria, quæ intrudebant in ventriculum, digito quoque quam longissime in fauces intruso vomitum provocabant, qua de re latius egit *Cl. Dr. Schulzius in eruditissima Dissert. de athletis veterum eorumque diæta & habitu* §. 61. 62. 63. Idem laudatus *Celsus* alio loco, nempe *L.* 1. *c.* 3. vomitum nimium repletis, et qui parum concoxerunt, suadet et hanc adjicit rationem: *sive plus est, quam quod concoqui possit, periclitari, ne corrumpatur, non oportet: sive jam corruptum est, nihil commodius est, quam id, qua via primum expelli potest, ejicere.*

§. XXXV.

Denique ciborum nimia copia robustam naturam sæpius ad purgationem sollicitat.

Scholion.

Hinc *Hippocrates Libr. de purgantibus* cibis etiam adscribit vim purgantem, si supra modum edantur, et addit, quod homines purgentur ab iis, velut a sinceris medicamentis, id est, purgantibus, verum minus et tardius, hinc concludit his verbis: clarum igitur est, quod et cibi medicamenta existant. Si vero natura non sponte se liberet a cruditatibus per secessum, tunc utique eam stimulare clementiori laxante oportet. Cujus rei gratia pilulas aloephanginas, vel Avicennæ, Cratonis vel Becherianas commendamus; quarum tamen operatio auspicatior semper erit, si ante earum usum acidum temperantia, quod alvum moventibus valde resistit, exhibeantur.

§. XXXVI.

Vitia ex mala concoctione nata optime somnus & perspiratio liberior discutit.

Scholion.

Sicuti somnus et quies præter naturalem nervosarum partium agitationem, motum et spasmum, qui perspirationi liberæ admodum adversus est, sedat ac sistit: ita etiam illas generis nervosi adflictiones, quæ ex lacessente et nimium distendente ventriculum cruditate proveniunt, componit, hinc facta liberior perspiratio, quicquid adhuc residet vitii in partibus solidis, prompte discutit. Præclara igitur sunt et sapientiæ plena illa sanitatis, quæ nobis hanc in rem tradit *Celsus Cap.* 2. *Lib.* 1. præcepta: *qui bene concoxit, mane tuto surget, qui parum, quiescere debet, & si mane surgendi necessitas fuerit, redormire. Qui non concoxit, ex toto conquiescere, ac neque labori se, neque exercitationi, neque negotio credere.* Ipsa quoque experientia, ceu optima rerum magistra, deprehendimus, opportuno reddito somno per urinam et perspirationem, item per alvum melius et copiosius excretiones fieri, et totum corpus levius atque agilius inde reddi. Qua de causa etiam ex meo quidem certe salutari consilio omnia evacuantium genera, quo etiam pertinent thermæ et acidulæ, cum multo utiliori fructu post sufficientem somnum et concoctionem factam usurpantur. Tum etiam infusa herbarum ex aqua calida ad promovendam perspirationem utilissime sumuntur, et frictiones ad discutiendum in habitu corporis, qui in vitio est, humorem adhibentur.

§. XXXVII.

Liberior perspiratio, quæ aucto sanguinis circulo fit, stomacho laborantibus bene succurrit & ad concoctionem juvat.

Scholion.

Perspirationem egregie adjuvat corporis

ris motus & exercitatio, unde *Celsus Lib. 4. Cap. 5.* in omnibus stomachi vitiis hanc ipsam primo levem, deinde majorem & maxime eam, quæ superiores partes moveat, laudat, idque adserit quoque *Libr. 1. Cap.* 8. his verbis: *si quis stomacho laborat, legere clare debet, post lectionem ambulare, tum pila vel armis aliove genere, quo superior pars movetur, exerceri*. Spectat huc quoque sapiens dictum *Hippocratis*, quod proponit *Libr. Epid. 6. Sect. 4. exercitatio sanitatis est vesci citra satietatem & non refugere laborem*.

§. XXXVIII.

Neque tantum laboranti stomacho in concoctione juvanda evacuationibus, sed & roborantibus succurrere oportet, quo eo melius & digestio & expulsio ingestorum fieri possit.

Scholion.

Id consilium secuti quoque fuerunt laudatissimi veteres, quare *Celsus lib. 1. cap.* 8. *stomacho laborantibus suadet, ut non aquam, sed vinum calidum* jejuni bibant, item post cibum vinum frigidum, sed per siphonem. Idem quoque sentit *Hipp. lib. de Affect.* §. 52. cum ait: *quicumque cibi aut flatum aut æstum, aut morsum, aut repletionem, aut tormen faciunt, a talibus liberat vinum meracum insuper potatum; corpus enim a vino calefactum per calorem amovet ea, quæ insunt a cibis & potibus & similibus*. Et *Celsus lib. 4. cap.* 5. jejunis potionem ex absinthio, hyssopo & ruta commendat, & jubet uti cibis & potionibus calidis primo aquæ vel etiam vini austeri. Patet hinc egregius roborantium stomachum usus, quo in genere sunt sal volatile oleosum Sylvii, stomachale Michaelis, nostrum, item liquores balsamici ex oleis penetrantibus æthereis & suaveolentibus parati, qui balsama vitæ audiunt, quæ utique moderata & frequenti dosi egregie discutiunt cruditates, concoctionem adjuvant, stomachi vitiis succurrunt, modo & sapiens & egregium illud *Celsi* præceptum, quod proponit *lib. 4. cap.* 5. observetur, & hoc est: illud in omnibus stomachi vitiis præcipiendum, ut quomodo se quisque æger refecerit, eodem sanus utatur, nam redit huic imbecillitas sua, nisi iisdem defenditur bona valetudo, quibus reddita est. Tandem & illud adjiciendum putamus, motum in aere sereno ac puro, qualis est ruralis, & animum ab omni cura & solicitudine vacuum mirifice concoctionem adjuvare & stomachi vitiis tollendis aptum esse.

CAP. III.

De alimentis intemperatis ingentique acidorum noxa.

§. I.

Alimenta, quæ temperie gaudent, sicuti sanguinis crasi ac naturæ admodum convenientia atque amica sunt, & corpus nutriunt & robur ac vires ipsi præstant; ita eminenti facultate & sapore prædita, tum ad nutritionem, tum ad vires conservandas minus sunt idonea, ut potius morbis materiam & fomitem præbeant.

Scholion.

Hanc sententiam plenissime confirmat *Hippocrates lib. de veteri medicina* §. 26. *Verum robur & augmentum per nihil aliud contingit, quamquod temperatum est alimentum, & quod nihil intemperatum & forte habet* §. 24. 2. *hos cibos incommodos esse* & ingestos lædere, qui intemperati sunt aut nimis salsi, acidi, aut amari, aut dulces aut fortes, copiose exponit & dicit, eos humana natura potentiores esse, qui non superari possint, quibus conferri potest *lib. de natura humana* §. 6.

§. II.

Temperata alimenta corpus humanum conservant & roborant, quia vitales humores, temperie blanda gaudentes, calore & motu amissos resarciunt.

Scholion.

Sanguis temperatus admodum humor est, gelatinosus, omnis saporis expers, ex variis elementis, oleosis, aquis, & sub-

subtilioribus terreis commixtus, de cujus natura, mixtione atque ingredientibus latius egimus *Tomo priori*, qui philosophiam corporis humani vivi & sani pertractat, *Cap.5.* Et cum temperata, ut carnes, lac, ova, panis, ratione mixtionis valde conveniunt cum sanguine, quare non modo eum generant, sed & ad nutriendum & robur corpori conciliandum præ aliis admodum sunt idonea.

§. III.

Omnia itaque intemperata esculenta & potulenta crebrius & copiose ingesta, quia non conveniunt cum temperata & blanda sanguinis mixtura, & lædunt corpus & sanitatem offendunt.

Scholion.

Equidem non mea est sententia, ac si plane nullum intemperatum intus sumi debeat, cum videamus, & dulcia & amara & salsa, & spirituosa moderatiori usu non facile nocere, sed sæpius medicinæ loco esse; sed illud tantum urgeo, quod hæc ipsa copiosius ingesta nocere, neque corpori alimoniam præbere possint. Quare etiam *Hippocrates lib. cit.* non in totum damnat diversos cibos, si probe inter se commixti & contemperati fuerint, sed saltim in suo genere fortissima, separata, neque aliis contemperata, ut inter acida acidissimum.

§. IV.

Ex intemperatis nullum tam infestum humanæ naturæ est, variisque modis lędit, quam acidum copiosius adsumptum, quia mixtioni sanguinis plane est adversum eamque destruit, crassiores coagulat & subtiliores sulphureas ejus partes figit.

Scholion.

Neque hac in re destituti sumus veterum consensu. Ipse *Hippocrates lib. de Vict. acutor.* acida plus nocere feminis, quam viris, adfirmat, & *lib. de affectionibus* vim erodendi ipsis adscribit. *Celsus li. 2. cap. 18.* acetum infirmis nunquam dari debere præcipit, & *cap. 20.* acida alimentis mali succi annumerat.

§. V.

Alimenta, quæ acidos succos fovent, id habent incommodi, ut excretiones retardent, sanguinem & lymphaticos humores inspissent, coagulent; viscera ad obstructiones & infarctus disponant, solennes sanguinis excretiones morentur & hac ratione ad ingenerandas longas & graves ægritudines magnam vim & potentiam obtineant.

Scholion.

Quum diligenti observatione & attenta ac crebra experientia teste liberior acidorum in cibo & potu usus nunquam fere non valde noxius & naturæ humanæ inimicissimus deprehensus sit, inde perducti eo sunt quidam superiori seculo medici, ut acidum omnium morborum causam adserere non dubitaverint, quam sententiam tamen peculiari tractatu ego adhuc juvenis olim sat validis argumentis infirmare laboravi. Quamvis autem non omnes morbos foveant atque ingenerent acida, ad plurimos tamen producendos utiq; conferunt.

§. VI.

Quæ acidi sunt generis atque naturæ, ea cumulatius assumpta alvinam excretionem retardare, indubia docet experientia. Hinc recte *Hippocrates Libr. de diætis* acetum alvum potius sistere, quam movere pronunciat.

Scholion.

Neque difficulter hujus rei inveniri poterit ratio. Nam biliosi succi, qui satis largiter ex amplo hepatis viscere primum in intestinum descendunt, detersiva sua alcalina sulphurea virtute acidos, e ventriculo egredientes succos, non modo contemperant, sed & intestinorum tunicas ad propulsorium motum stimulant, quod cum omnibus amaris commune habent, quæ excretiones alvinas egregie juvare solent. Jam vero nihil est, quod tam valide bilis alcalinam & abstersivam naturam infringat, quam forte acidum, adeo, ut mutua mixtione postea corrosivam subinde naturam induat, id quod æruginosa bilis testatur. Deinde videmus in dies, hypochondriacos sic dictos, nec non melancholicos & quartanarios non a-

liam

admodum etiam in illis, in quorum ventriculo cibi acescunt, nam communiter talibus caput dolet propter cerebri membranas, quæ ab acetoso vapore punguntur, idque hujus humoris adeo proprium est, ut raro caput per consensum a ventriculo dolere invenias, quin acetosa in eo consistant, & qui epilepticis motibus sunt subjecti, a symptomate corripiuntur, cum acida in ventriculo peccant, id enim vomitiones subsecutæ palam faciunt, & ego observavi, quam plurimos podagricos ab eadem causa doloribus tolli con sueviſſe liberatosque aut saltem mitigatos, ubi acetosa evomuiſſent. Taceo mulieres variis uteri symptomatibus conflictatas, quæ a vomitione acetosa vestigio liberabantur. Et profecto a copioso acido, ut patet in hypochondriacis, morbus melancholiæ nascitur, somnus absurdis ac vanis imaginibus turbatur, animus continua tristitia atque metu concutitur, cardialgia quoque, frequens vomitio, ardor, soda, continuæ eructationes, animæ defectio, circa præcordia anxietas, alvi quoque crebrior dejectio vel cholera etiam frequentiſſime inde suam trahunt originem.

§. X.

Illud quoque incommodi habent cruditates, quæ in prima regione consistunt, acidæ, ut lacticinia, dulcia & pinguia corrumpendo, ea quasi in venenum convertant.

Scholion.

Lac, si ventriculus est firmus & purus, optimum alias corpori præbet nutrimentum; si vero infirmus est & acidis succis confertus, hostile illi inducit coagulum, inde magnæ molestiæ, ut cardialgiæ, anxietates, ventriculi inflationes, capitis dolores, flatulentiæ intestinorum, alvi obstructiones oriuntur, atque ob eam causam hypochondriacis, senibus, & quibus compressa alvus est, nihil lacte potest esse infestius. Neque dulcia, nisi ingenti mole, firmis & qui laboribus dediti sunt, facile nocent, sed alvum apertam mollemque servant. Si vero acidum restagnat in ventriculo, vel cum acidis adsumuntur, & paulo diutius intus retinentur, fermentatione tam corrosiva evadunt, ut cholera vel tunicarum intestinalium corrosio metuenda fit, & semper cum dolore & tenesmo & sine odore excrementa alvi pallida dejiciantur. Eodem modo pinguia & butyro frixa, si in ventriculo acidum offendunt humorem, mutua effervescentia & conflictus excitant ardentiſſimos flatus seu ructus, summa cum molestia junctos, ut subinde tuſſis vel vomitio irritetur. Quia etiam optime alias nutrientes cibi ut sunt ova sorbilia, carnes juniorum animantium gelatinosæ, in impuro & acidis succis referto ventriculo ut plurimum corrumpantur, ut major læsio, quam nutritio & robur inde exspectanda sint. Ex quo jam liquidius apparet ratio, cur hypochondriaci, hystericæ, febricitantes, & qui cum alvo adstricta flatulentiis & spasmis subinde exercentur, ad omnem fere cibum etiam optimum peſſime se habeant.

§. XI.

Nihil est, præter frigidum exceſſivum, in rerum natura, quod tam prompte fluxiles humores inspiſſat, coagulat adeoque ad circuitum per minima vasa ineptos, ad stagnationem vero aptiſſimos reddit, quam acidum; nihil quoque est, quod teneriori nervosarum partium texturæ, tum ob constipationem, tum ob arrosionem, tam hostile sit, quam illud ipsum: unde non mirum est, affectus spasmodicos & hypochondriacos ab hisce & generari, præsertim concurrantibus aliis causis, & ab iisdem foveri.

Scholion.

Ego hac in re experientiam ceu testem provoco, ex ingenti hystericarum numero vix unam dari, quæ non ex acidorum & fructuum horæorum abusu sub pauco potu & vita sedentaria in inordinatum mensium fluxum & malum inde subortum hypochondriaco hystericum inciderit, quod mœstitia diuturniori & perversa in medendo tractatione ita sæpius invalescit, ut nulla arte evinci poſſit: sunt vero plures causæ, cur sexui feminino tam infensum sit acidum.

Qui-

§. XII.

Quicumque evitare volunt graves & diuturnas ægritudines, ii maxime sibi cavere debent ab acidis intemperantius adsumptis, eo quod hæc ipsa motibus vitalibus progressivis, secretoriis & excretoriis admodum sint adversa, humores coagulent, polyposas, & calculosas concretiones inducant, visceraque infarciant.

Scholion.

Inter chronicos morbos malum hypochondriacum & scorbutus præcipuum locum tenent, & misere multos annos homines excruciant, quia in visceribus radices agunt, si infarcta, obstructa vel nimium distenta, aut indurata et scirrhosa, præsertim hepar, pancreas, lien, renes fuerint, vel si polypi in vasis majoribus subsistentes liberum et promtum sanguinis circuitum impediant. Hæc omnia promte fiunt, gelatinosa sanguinis pars ab acido coagulatur ejusque sulphurea, quæ caloris genitrix est, figitur. Rectissime enim statuit *Helmontius*, acidum venis admodum esse hostile et morbos chronicos gignere, quia bilis generationem impedit. Nam acidum sanguinem recenter e vena emissum promte coagulat, et liquor acidus, siphone in venas animantis vivi injectus, brevi illud enecat.

§. XIII.

Acida copiosius sumpta, dum migrant in sanguinem, non modo ipsi fluxilitatem demunt, sed & congrediendo cum particulis terreis & salinis copiosum tartareum sal in humoribus producunt, a quo intra corpus retento, nec per renales tubulos evecto, varia calculorum genera in renibus, vesica, ductibus biliosis & variæ arthtritidis species oriuntur.

Scholion.

Ego multoties observavi, ab immoderata vinorum, quæ multum acidi continent, potione et arthritidem et renalem calculum, præsertim accedente quadam hæreditaria dispositione, diu adfluxisse. Helvetos et Batavos vesicali calculo maxime esse obnoxios, notissimum est; caussa dubio procul in cerebrum lacticiniorum ac acidorum usum rejicienda venit. *Cyprianus*, celeberrimus ille Angliæ lithotomus, referente *D. Allen in Synopsi universæ medicinæ*, inter 4000. in quibus extractionem calculi vesicæ tentavit, œnopolas quamplurimos, sed ne unum quidem zythopolam calculosum invenit, unde cerevisiam blandam et mitem magis, quam vetustam, ad potum ordinarium commendat.

§. XIV.

Acida fœminis gravidis & lactantibus & puerperis & quibus ob ætatem menses deficiunt, valde perniciosa esse, experientia edocemur.

Scholion.

Horum ratio ex modo dictis facile elici potest; nam nutritius succus, qui infantem in utero et extra eum alere debet, miscela acidorum destruitur atque intemperatus fit. Infantes, qui mammas sugunt, si nutrices acida sumserint, inde ardorem et tormina percipiunt, et gravidæ, si fructibus horæis abutuntur, infantes vel debiles gignunt, vel in puerperio graves pœnas luunt. Ubi mensium plenarius est ob ætatem defectus, facilis est dispositio ad chronicas et spasmodicas passiones, quam cum acida augeant, omni cura ea evitare oportet. Puerperis vero nocent, quia lochialem impuri sanguinis fluxum cohibent.

§. XV.

Utut acida intempestivo & immoderato usu admodum noceant, tamen moderate adsumpta, ubi corpus nimium æstuat & celerius sanguis movetur, sique æstas est ferventissima & corpus juvenile motu exercetur, tantum abest, ut valetudinem offendant, ut potius conferant, atque appetitum & digestionem excitent.

Scholion.

Ita certe est, ut, quæ nocere vehementer possunt abusu, prudenter usurpata prosint plurimum. Medicinæ itaque potius, quam alimenti vicem præbeant ejusmodi excessivis, facultatibus donata, quorsum etiam vina acidiuscula et spirituosa

tuosa referimus. Et profecto alimenta illa validiora, quæ potius ut medicamenta consideranda sunt, ingentia illa in differenti corporum natura discrimina satis abundeque docent, quæ observatio utique in medicina tam diætetica, quam therapeutica summe necessaria est, multumque momenti habet. Perpetuum enim id esse debet, ab uno homine qui hoc vel illud sine læsione ferre possit, non judicandum esse ad alterum. Noti mihi sunt medici, quibus ob temperaturam cholericam acida nihil fecerunt incommodi, et ob id perducti sunt, ut insons fere acidum, nec morbosum, neque in hypochondriacis etiam accusandum esse contenderint. Tam corrupta sæpius est argumentandi ratio, cui quotidiana experientia contradicit.

§. XVI.

Quam perniciosus acidus vitæ & sanitati est humor & ex omnibus intemperatis, qui adsumuntur, pessimus, tam promptum ac facile est, si in prima regione consistit, eum temperare, corrigere & plane innoxium reddere.

Scholion.

Id præstant efficacissime omnia terrea, alcalina, ut conchylia, ovorum testæ, cancrorum lapides, item salia fixa alcalina et hujusmodi alia quamplurima, quæ absorbendo, invertendo omnem statim noxam adimunt. Sunt hæc simplicissima, domestica et parabiliora medicamenta, sed probatæ virtutis et præstantioris usus, quam ulla alia pretiosa, summa arte conquisita, vel chymico igne confecta. Et certe hoc nomine *Tackenius & Sylvius*, qui horum usum summe proficuum in artem nostram introduxerunt, eximiam laudem merentur. Optandum certe foret validissime, ut et alii intemperati, et qui in vitio sunt, humores, quales sunt nimis acres, salsi, biliosi, viscidi, tam cito et tam valide aptis remediis et specificis alterantibus corrigi et inverti possent. Certe absorbentia, si quis iis recte uti potest, subjunctis nempe clementioribus laxantibus et temperatis balsamicis ac roborantibus, tanta pollent, tum in avertendis, tum in mitigandis chronicis et gravissimis, quæ fomenta sua primis in viis habent, passionibus efficacia, ut longissime aliorum medicamentorum vires post se relinquant.

§. XVII.

Inter cibos intemperatos & insalubres referendi etiam sunt nimium sale conditi & immoderatius usurpati.

Scholion.

Est quidem sal commune non alimentum, sed potius ejus condimentum præcipuum et utilissimum, quia ciborum dissolutionem non modo adjuvat, sed et saluberrimas excretiones maxime per alvum et urinam promovet. Rectissime enim *Hippocrates lib. de affectionibus* de salsis pronunciat, quod alvum et urinam cieant. Aquas salsas purgationis causa et fœnum Græcum salsum, ut refert *Celsus lib. 3. cap. 27. Asclepiades* præscripsit; atque etiam acidularum et thermarum operatio purgativa et diuretica salinis ingredientibus præcipue adscribenda est. Aqua salsa alvo infusa plus eam stimulat, ac forte purgans. Deinceps et sal commune et omnis generis salia non modo alvum promovent, sed et urinam provocant, urinosos renum tubulos apertos servando et stimulando, quo magis palam fit salium usus ad sanitatem proficuus.

§. XVIII.

Salia cum cibis sumpta non remanere diutius in corpore, sed rursus mox tam per alvum, quam per urinam excerni debent, alias dulces & roscidas sanguinis ac lymphæ partes vitiant, & morbis, quorum origo a sale est, causam ac fomitem suppeditant.

Scholion.

Salsa sibi relicta minime corporis animantis principia constitutiva ingrediuntur, sed præstito usu vel per urinosum renum cribrum, vel per alvum rursus eveluntur. Illud enim sal, quod in urina continetur, maxima ex parte sali communi, quod etiam arte elici potest, debetur. Nam omnium salium promptissimum est iter per renes, qui primum aqueos et tenues in sanguine humores evehunt, unde urinæ sunt aquosæ et pallidæ, po-

ſtea vero craſſiora & ſale turgida liquida admittunt, unde urinæ fiunt coloratiores. Quo plus itaque ſalis ſive inter cibum, ſive inter medicamenta ſive cum aquis medicatis & thermalibus adſumtum fuerit, eo largiorem ſalium copiam urinæ continent, quod ex earum per inſtrumentum ſtaticum inſtituto examine vel leniori evaporatione conſtat. Si itaque ſalia in corpore accumulata per congruum eorum emunctorium, quod renes conſtituunt, ſi vitio laborant vel ſpaſmo conſtricti ſunt, non probe ſeparantur, ſed remanent; tunc multi ex ſale vitioſo prodeunt morbi, cujus generis ſunt varia puſtularum, veſicularum & exulcerationum genera, artuum dolores, rheumatiſmi, catarrhi, fluxiones ſalſæ & acres, diarrhœæ, tormina, cutis eroſiones & varia calculorum genera, in quibus omnibus medicamenta ſalina ſive volatilia ſive fixiora tantum abeſt, ut proſint, ut potius præſentaneam noxam inferant atque ſymptomata exaſperent.

§. XIX.

Non præſentior medicina adverſus morboſa ſalia & ab iis naſcentes morbos ipſa communi aqua frigide vel calide largius hauſta datur, utpote quæ commode omnis generis ſalia diluit atque imbibit. Præterea viſcidos humores diſſolvit, obſtructa vaſa aperit, & per urinam æque ac per ſudorem excrementitia ſalia evehit.

Scholion.

Quare non poſſum non laudare conſuetudinem, quæ noſtris temporibus invaluit, aquam domeſtica quadam herba alteratam copioſiſſime & calidiſſime hauriendi, quæ mane peracta digeſtione egregie pro valetudine eſt. Et hæc quoque mihi videtur ratio, quare ſcorbutus, qui olim hiſce quoque regionibus communiſſimus fuit, in eminentiori gradu rarius conſpiciatur. Sed uti in omnibus, ita & hic moderatione ac prudentia opus eſt, qua de re ſatis egimus *in Diſſ. de aqua Medicina univerſali*. At ego quidem non poſſum non hoc loco ſolennem, ſed deteſtabilem conſuetudinem improbare, qua fœminæ præſertim, quæ debile genus nervoſum obtinent, infuſum fabarum Caffee non ſemel, ſed bis vel aliquoties de die hauriunt. Hæc enim ratione efficiunt, ut, cum infuſum illud ad acidum primarum viarum domandum alias non ſit inutile, nervoſo tamen generi inimicum immoderatiori uſu toti corpori & maxime nervis inducat imbecillitatem, unde, ſi in morbum quendam acutum incidunt, rarius, quod expertus ſum, evadunt.

§. XX.

Intemperatis quoque & inſalubribus cibis jure nimium dulcia, mellita, ſaccharata, fructus dulces & muſta annumeranda ſunt, cum modo fermentatione aceſcant, modo valde tenaces & glutinoſos humores reddendo viſcera infarciant, obſtruant & ad generationem morborum chronicorum multum contribuant.

Scholion.

Uti quidem ſanis & robuſtis omnia ſunt ſana, nec facile lædunt, ita etiam dulcia, ſi non diutius primis viis inhærent, ſed alvo mox expelluntur, non adeo nociva ſunt. Aliter vero res habet in infirmis, ubi ventriculus laborat, tunc enim facile coaceſcunt. Et hanc ob cauſam *Celſus Lib. 1. Cap. 2. pag. 25.* de hiſce hanc profert ſententiam: *condita omnia duabus de cauſis inutilia ſunt, quoniam & plus propter dulcedinem adſumitur, & quod modo par eſt, tamen ægrius concoquitur; ſecunda menſa bono ſtomacho nihil nocet, in imbecillo coaceſcit, omniaque prædulcia ſtomacho aliena idem Auctor Cap. 25. judicat.*

§. XXI.

Experientia clarum eſt, dulcia jejuno ſumpta ventriculo appetitum deſtruere & vim digeſtionis infringere, manifeſto documento, ſuccum illum fermentativum & menſtrualem, qui alimentis optime ſolvendis ſervit, horum copia multum debilitari.

§. XXII.

Eadem dulcia, qui glutinoſos & viſci-

viſcidos humores reddunt, morbos qui ab affluentia & decubitu pituitæ fiunt, exaſperant; præter hæc & atoniam pulmonibus inferunt, eorumque fibras nerveas & membranaceas ſolvendo decubitum viſcidæ pituitæ ibi cauſantur. Simili ratione tunicarum ventriculi & inteſtinalium robur & tonum laxando digeſtioni minus patrocinantur.

Scholion.

Quod vel ex eo cognoſcitur, quia non tantum a nimio eclegmatum, pectoralium & dulcium uſu gravitas in ventriculo fit, ſed & alvus nimis relaxatur; & videmus, ut *Crato* animadvertit *li. 5. Conſil. Med. 7.* a nimis frequenti uſu eclegmatum eos, qui pectoralibus morbis laborant, ut tuſſi humida & aſthmate diuturno, interdum in hydropem & tumores pedum ædematoſos incidere.

§. XXIII.

Eadem alimenta propter glutinoſos, quos ingenerant, ſuccos nimis corpus replent, & viſceribus vaſculoſis, ut ſunt hepar, lien, pulmo, admodum inimica ſunt.

Scholion.

Dulcia replere, jamdudum notavit *Hippocrates li. 2. de diæta §. 33. & Celſus lib. 4. cap. 9.* omnia dulcia lienoſis inimica pronunciat. *Oribaſius li. 4. cap. 23.* auctor eſt, omnia dulcia lienem & jecur obſtruere & ſcirrhum producere. Quod vero dulcia multum nutriant & venas repleant ſanguine & ſuccis malis, *Nonnius de re cibaria li. 1. cap. 41. pag. 129.* claro hoc experimento comprobat: *uvæ*, ſcribit, *non mediocre præbent alimentum, quod in vinearum cuſtodibus obſervare licet, qui dum duos prope menſes ſolis ficubus & uvis veſcuntur, corporis molem egregie augent, ſed cum deſierunt eas comedere, celeriter iterum concidit & detumeſcit, quia carnem non ſolidam, ſed fluxam generant, minus tamen, quam ficus nutriunt*. Quo etiam pertinet illud, quod *Antonius Muſa Braſavolus* refert *Comment. in Hippocrat. de victu acutor.* Ferrariæ ſuo tempore fuiſſe anſeres farſiles, quorum hepar duas ſæpe libras pendebat. Ut autem illud in molem excreſceret, ficubus illos alebant. Spectat huc *Horatii Flacci illud*; *pinguibus & ficis paſtum jecur anſeris albi*.

§. XXIV.

Igitur abſtineant a prædulcibus omnes plethorici, phlegmatici, imbecilles, ſenes, pueri, mulieres, in cachexiam vel alios morbos longos proclives, qui ſpongioſi habitus ſunt, qui exercitationibus minus ſunt dediti, multo magis vero hypochondriaci.

Scholion.

Infantes, qui dulcibus delectantur, facile laborant lumbricis, qui optime inde & generantur & nutriuntur. Præterea dulcium uſum intemperantiorem lympham corrumpere, vel illud argumento eſſe poterit, quod dentes ab eo facile nigredinem & cariem contrahant, atque in ſenibus, item hypochondriacis cruditates acidas augeant. Si quis vero dulcia velit adſumere, is ex conſilio *Celſi* melius fructus dulces primo cibo comedat *lib. 1. pag. 25.* Idem ſuadet *Nonnius lib. cit. pag. 71.* quod nempe, ſi quis velit veſci melonibus & aliis dulcibus fructibus, eos primum ſumere & deinde probos cibos comedere debeat, ut adventu melioris eſcæ, illorum malitia obtundatur. *Cuſpinianus in vita Frideric. III.* auctor eſt, abeſu melonum quatuor Cæſares periiſſe.

§. XXV.

Ad minus ſalubres cibos referendos quoque eos duco, qui piſtorii operis ſunt, & placentarum nomine veniunt, ex butyro, ovis & ſaccharo confecta, vel in igne frixa, præſertim ſi non ſatis ſpongioſam & teneram, ſed lentam & glutinoſam habeant ſubſtantiam.

Scholion.

Dici vix poteſt, quam nociva ſint illa edulia, quibus maxime infantes, pueri, feminæ & plerumque imbecilli, qui motus corporis non exercent, ſed vitæ otioſæ indulgent, delectantur. Nam rarius hæc recte in ventriculo ſubiguntur ac reſolvuntur, ſed in tenacem & acidam maſ-

sam degenerant, quæ modo tunicam intestinalem villosam, qua chylus filtratur, obstruit, glandulasque gastricas & intestinales muco obducit, modo ad sanguinem delata lentam & vappidam lympham reddit, & glandularum obstructiones causatur, unde impuræ lymphæ morbi oriuntur, quo in numero maxime est purpura, tam chronica, quam quæ acutis passionibus se adsociat, qui difficilem sanationem recipiunt. Neque ego aliam rationem conjicere possum, cur in iis locis, ubi hęc alimentorum genera quotidiani fere usus sunt, & albus fluor & purpura familiarissime in fœminas incidant, & illis etiam locis jam regnare cęperint, quæ ante aliquot lustra plane ab hisce affectionibus fuere immunia, idque frequenti sacchari usui in potu Coffee, Thee adscribendum esse puto, præsertim, si simul utantur cerevisiis triticeis.

§. XXVI.

Neque adversus vitia, quæ ex intemperatis, dulcibus & viscidis alimentis prodeunt, efficacius novi præsidium, quam ut iis omnibus abstineant, corpus probe exerceant, & aquas puras & simplices, balsamica herba temperatas, calidissime bibant, & cerevisias præstantissimo lupulo Bohemico bene coctas hauriant, quod consilium vidi sæpe salutare.

CAP. IV.

De noxa potus spirituosi vel nimis pauci.

§. I.

EX potulentis valetudini infensissimis & naturæ humanæ plane incongruis maxime eminent spirituosa, quæ largiori & continuato usu & solidis & fluidis corporis humani partibus gravem noxam inferunt.

Scholion.

Per potum spirituosum præcipue intelligimus spiritus inflammabiles, ex fermentatione paratos, aquas sic dictas ardentes & vina valde potentia, omnes liquores ac cerevisias, quæ facile inebriant. Quorum noxa eo gravior, quo usus est liberalior, & frequentior.

§. II.

Observatione frequenti & certa comperimus, eos, qui paulo liberalius aquarum ardentium potationi indulgent, morbis maxime chronicis, quæ sunt sanationis difficilioris, implicari, ut sunt hydrops, atrophia, icterus, phthisis, anorexia, universi corporis languor, hectica febris. Nonnulli in ferales capitis morbos, ut apoplexiam, paralysin, affectus soporosos, vel dolores, incidunt.

Scholion.

Experientiam hac de re satis evidentem auctoritatibus etiam quibusdam præstantissimorum medicorum stabilire nobis visum est. Et hos inter eminet *Casp. Hoffmannus*, qui in *Præfat. de medicamentis officinalibus* aquarum ardentium abusum admodum increpat, cum ait: *jam etiam & mulieribus innotuit, aquas stillatitias propter empyreuma, quod plerumque omnes habent, ventriculis quibusdam sensibilibus adeo esse adversas, ut per usum earum manifestam perceperint læsionem vel ventriculi solius & appensorum intestinorum, vel hepatis, lienis, renum: olea stillatitia, quæ fere essentias vocant, tam aperte inimica sunt, ventriculo quidem membranaceo, absumendo humidum illius radicale, hepati autem aliisque visceribus sanguineis inflammando, aut, ut distinctius loquar, phlogosin excitando, ut quidam sitim perpetuam sibi accersiverint, quidam cachexiam biliosam, quidam hydropem calidum. Ne longe abeam, spiritus vini nostras, seu ex fecibus factus, seu ex tritico speltave, seu ex baccis juniperi, tam est infestus hepati, ut duorum triumve mensium spatio colliquatione introducta hydropem fecerit, qui omnibus funestus fuit.* Ejusdem quoque sententiæ est *Sylvius*, qui *Libr. 1. Prax. Cap. 10.* ab usu spiritus vini frequentissime morbum regium & hydropem ascitem

tem observavit ; et *Cap.* 7. §. 30. plenariam appetitus prostrationem et abolitam ciborum digestionem a spiritus vini crebriori usu oriri adserit. *Lysterus in Exercitat. de hydrope* eum Londino popularem abusui spiritus vini et cerevisiæ adscribit : *hinc fundi*, inquit, *nostri calamitas* ; *hinc illæ lachrymæ*. *VVedelius in Pathologia* ab eodem spiritu largius hausto sæpius phthisin et frequentissime hydropem oriri observavit. *Vidimus*, pergit, *talia frequentissime, adeo ut si offeratur æger alias orthostadios, qui citra aliam aliquam causam manifestam conqueratur de inappetentia ciborum & lassitudine membrorum, solenne sit nobis quærere, an spiritu vini utatur, an fumo tabaci.*

§. III.

Omnis generis liquida spirituosa copiosius sumpta partibus sulphureis inflammabilibus non modo intestinam calidam & expansivam in sanguine commotionem efficiunt, sed & systolen cordis & omnium impellentium vasorum augendo fluidorum progressum per universum corpus accelerat, unde pulsus fortior, celerior, & sitis horum usum ordinario sequi solet.

§. IV.

Auctiori sic facto sanguinis circulo & increscente æstu humida & subtilior sanguinis portio, quæ secundum naturam triplo major, quam solidi esse debet, plus justo consumitur, nutritio hinc perditur, partes elanguescunt, & sanguis intemperatus, imo ad coagulum valde pronus evadit.

§. V.

Spiritus vini, phlegmate suo privatus, mixtioni & consistentiæ sanguinis, lactis, chyli & succi gelatinosi plane adversus est, quia hisce rebus adfusus unionem & vinculum illud partium fluidarum & solidarum, in quo earum genuina crasis consistit, plane destruit, partes solidas a fluidis separando. Et quia rectificatissimus spiritus, sanguini humano infusus, illi forte & stabile coagulum infert, non datur eo præsentius ad sanguinis fluxum cohibendum auxilii genus.

§. VI.

Propter vim, quam spirituosa obtinent, animantium succos coagulandi, ad morbos, qui ex vasorum obstructionibus, viscerum indurationibus, polyposis concretionibus, scirrhescentiis nasci solent, valde disponunt.

Scholion.

Et hujus generis morbi utique sunt hydrops, cachexia, contumax febris, phthisis, atrophia : nam hi ipsi morbi, testante sectione corporum iis mortuorum, in hepatis indurationibus, pulmonum tuberculis, pancreatis, glandularum meseraicarum schirrescentia, lienis infarctu et corruptione sedem suam et radicem fixam habent. *Riedlinus in Lin. Med.* refert, quendam continuo vini spiritus usu neglectis carnibus aliisque eduliis mortuum et dissecto corpore ventriculum, intestina, omnia rugosa et contracta, hepatis tubulos concretos, bilem in totum corpus succedentem, pancreas aridissimum, membranam aliquam corrugatam et concretam referens, totum vero corpus exuccum repertum fuisse. Nota mihi aliquot sunt exempla hominum immoderatius spiritum vini et cerevisiam bibentium, qui ex hydrope, phthisi, hæmoptysi mortui fuerunt, ubi in apertione corporum non modo hepatis et pulmonis indurationes et exulcerationes, sed et polyposæ concretiones in vas repertæ fuerunt.

§. VII.

Liberaliores aquarum ardentium & aliorum spirituosorum potatores tandem penitus ciborum appetentiam amittere & anorexia laborare, indubitatæ experientiæ fide constat, &

hinc tabe & viribus consumpti tandem pereunt.

Scholion.

Spirituosi liquores ventriculo & annexis intestinis eorumque functionibus valde inimici sunt, & quidem plurimis ex causis. Primo enim minimas illas in tunicis insidentes glandulas, ex quibus fermentalis & solvens liquor stillat, quæ innumeræ sunt, spirituosa rigidas efficiunt atque indurant, ut lympham illam stomachicam, ad appetentiam & digestionem ciborum valde utilem, amplius plorare nequeant. Deinde appetitus & ciborum digestio secundum naturam quæ a liquamine illo acidulo fermentativo a coctione in plicis ventriculi relicto fit, plane destruitur, quoniam spirituosa vim lymphæ gastricæ valde enervant. Notum enim est, summe corrosivos liquores adsociatione valde rectificati spiritus penitus edulcorari posse, & omni fermentationi spirituosa admodum resistere. Tum etiam totum digestionis in primis viis negotium maxime a temperato calore sanguinis æque ac a temperata succorum lymphaticorum salivalium & solventium natura & crasi fovetur, utriusque vero temperiem spirituosa plane destruere, apud omnes in confesso est.

§. VIII.

Spirituosi potus lædunt maxime omnium caput, unde in capitis & nervorum morbis nocentissimi sunt, quippe quos etiam vel excitant vel exasperant.

Scholion.

Id quoque intelligendum est de vino fortiori & potente, nam spiritus vini veteribus erat incognitus. De vino vero *Galenus lib. 3. de temperamentis & lib. 2. de symptomatum causis* hæc prodidit: *tremore corripiuntur, qui se vino meraco amplius impleverunt, & vinum immodice haustum morbum attonitum, epilepsiam, læsiones motus sensusque facit. Rolfinccius ord. & method. medend. Comment. sect. 3. cap. 89.* mentionem facit quartanarii cujusdam, qui pro recuperanda sanitate spiritum vini ad ebrietatem usque ingurgitavit brevi insequente convulsione & insperata morte. *Hechstædterus Dec. 10. cap. 6.* scribit: *quidam de aqua vitæ Matthioli copiosius bibit & is paralyticus factus est: alter simili vitio laborans, apoplecticus; tertius, qui cacochymicus fuit ac podagricus, totius corporis pruritum sentiebat ac lassitudinem, cui ictterus, dyspnæa ac tandem mors supervenit. Platerus* a spiritu vini immoderate sumto homines attonitos observavit & stupidos, ac si opium bibissent. Et puer apud *Wepferum in Tr. de cicuta aquatica* profundo somno obrutus semimortuus cum extremorum frigore redditus est. Meretur quoque huc elegans locus adduci ex *Hollerio in Comment sect. 5. aph. 5. sæpe accidit nostris, ut per ebrietatem fiant phrenetici similes & delirent. At si obmutescant, statim moriuntur perinde ac apoplectici, & hoc fit ratione vinorum vinosorum, crassorum, qualia sunt Cretica.* Quod vere capiti tam infensa sint spirituosa inebriativa, ejus rei ratio non una videtur. Primo enim sulphure admodum volatili, vaporoso, cerebri & nervorum mæandros replent, unde non aliter ac narcotica purissimam nervorum lympham inquinando stuporem, torporem, somnolentiam, imo brevem insaniam, sensuumque ac motus impotentiam inferunt, quæ symptomata tamdiu durant, dum sulphur illud volatile exhalaverit; nam ob vim narcoticam spiritus venenum est felibus, cum cochleare ori immissum eas brevi convulsionibus necat, sicuti omnia narcotica & ob id etiam nuces vomicæ id efficiunt. Deinde a spirituosis motu intestino sanguis valde rarefit & expanditur, unde arteriæ carotides & vasa plexus choroidæi tenuissima hinc nimium dilatata in systole & contractione impediuntur, & sanguinis transitus per caput tardior fit, unde venæ ab eo infarciuntur, serum secedit & sic graves capitis morbi ingenerātur.

§. IX.

Tametsi vinum longe temperatius sit spiritu vini, tamen ex ejus immoderato usu plurimæ etiam noxæ in corpus humanum redundant.

Scholion.

Quamvis præcipua vinorum potentia, & virtus in ejus spiritu resideat, tamen, quia ille admixtione partium aquearum & acidulo tartarearum temperatus est,

quæ

quæ quasi freno ejus subtilitatem coercent, ne nimis præceps sit in commovendo, hinc vinum innocentius est ejus spiritu, qui totum corpus penetrat, inque membranas ventriculi maxime & cerebri magna potentia grassatur. Et in eo quoque consentientem habemus *Pechlinium*, qui *li.3.obs.* 38. ita judicat: *qui vino se quotidie ingurgitant, non adeo periclitantur, quam qui spiritu ejus, & in hisce pauci seram ætatem attingunt. A vini quidem consuetudine, si eo natura contendat, arthritidis periculum, sed a vini spiritu tabes, hydrops atque ictus membrorumque omnium ac sensuum palpitatio.*

§. X.

Vina ex acido tartareo & spiritu temperata, ut sunt Germana, præsertim Rhenana, quotidie immoderatius hausta, & jejuno imprimis stomacho & ante cibum assumpta ad calculum, ad arthritidem, ad podagram, ad catarrhos, ad phthisin etiam disponunt, & nocent quoque iis, qui capite & ventriculo infirmo, ubi cibi facile coacescunt, laborant.

Scholion.

Vinum purum, antiquum, Rhenanum convenienti usu summa est medicina stomachum confortans & omnes vires reficiens, quod mentem exhilarat, quod circulationem sanguinis promovet & digestionem quoque juvat; nihilominus immoderatiori usu corpora disponit ad morbos jam dictos: & quidem propter spirituosum elementum sanguinem nimis expandit, capiti nocet, & propter acidum, quod fovet, abundantissimum non modo ad morbos tartareos disponit, sed & eos præsentes exacerbat. Valde vero infensa hæc vina sunt hypochondriacis, quia augent acidum & difficilius per alvum & alia excretoria secedunt. Novi plurimos hisce morbis obnoxios, post multa frustra tentata, sola abstinentia vini, ad sanitatem perductos fuisse. At vero major est noxa a vinis metuenda, si vaporosa spirituosa substantia imbuta sunt, si vilioris conditionis, si diu in sanguine morantur, nec bene transeunt excretoria. Ea enim est salubrium & meliorum vinorum nota, si urinam cient, alvum movent & bene transpirant, nec torporem, sed potius alacritatem & levitatem quandam in capite relinquunt.

§. XI.

Nocet vero quam maxime vinum ante cibum copiosius sumptum, si caput infirmum est, si dolet; nocet quoque infantibus & senibus in majori copia datum.

Scholion.

Recte *Hippocrates de veteri medicina*: *vinum merum potum hominem quadam imbecillitate afficit*; & *li. de flatibus*: *aucto derepente sanguine per ebrietatem animi functiones ejusque intellectus concidunt. Et li. de diæta in acutis* §. 30. *in ejusmodi morbis, ubi vehementem capitis gravitatem aut mentis læsionem metueris, vino omnino abstinendum & tum aqua utendum est. Cælius Aurelianus* nunquam vinum concedit in morbis capitis, in doloribus, vel acutis passionibus, nisi morbo declinante vel finito. Ita etiam *Celsus li. 6. cap. 2.* in dolore capitis vinum rejicit & aquam bibendam suadet. Si vero excussus ex toto dolor est, etiam ad vinum reverti posse scribit. Idem auctor in dentium dolore vinum ex toto circumcidendum esse suadet, *li. 6. cap. 9. pag. 406.* Pueris vero *Plato in secundo de legibus* præcepit, ne usque ad duodevigesimum annum vinum gustarent, quia nutritionem impedit propter nimium calorem, & aliam adhuc adjicit rationem *Galenus li. 1. de tuenda sanitate*, quia eos ad iram & libidinem præcipites facit, & partem animi rationalem hebetem turbidamque reddit. Præclare hinc olim *Eobanus* cecinit:

Immodici sensus perturbat copia Bacchi,
Inde quis enumeret, quot mala proveniant?
Corporis exhaurit succos, animique vigorem
Opprimit, ingenium strangulat atque necat.

§. XII.

Quæcunque de vinis crassioribus & vaporosis dicta sunt, ea etiam intelligenda sunt de cerevisiis valde inebria-

briativis, quæ plus certe nocent sanitati, quam vina.

Scholion.

Dici vix potest, quantum sanitatis detrimentum patiantur ii homines, qui pro ordinario potu cerevisiis crassis inebriativis utuntur; multo vero magis periclitantur, si immoderatius eas adsumant, utpote quæ longe diutius manent in sanguine, nec tam facile excretoria subeunt. Nec vero tantum cerebro & nervis, sed & visceribus vim inferunt, dum illa obstruendo morbos dant chronicos incurabiles. Non possum autem non pessimum illum medentium quorundam morem hoc loco reprehendere, qui morbis tam chronicis, quam acutis laborantibus ejusmodi crassas cerevisias concedunt, quas vix sani homines, multo minus ægroti, ferre possunt. Ego omnibus ægrotantibus suadeo, ut decoctum hordei, vel chinæ & scorzoneræ cum passulis, quantum velint, bibant, sanis autem & valentibus vinum cum aqua pura & levi dilutum quotidie bibendum commendo, ubi pro ratione temperamentorum plus vel minus aquæ addendum est; nam vina certe lymphata omnibus cerevisiis et potibus præstant.

§. XIII.

Quam nocivi vero sunt potus intemperati vel nimis copiose hausti, tam perniciale etiam est, quę consuetudo maxime fęminarum est, nimis parum liquidi assumere, siquidem hoc ipso passionum chronicarum fundamenta sepissime sternuntur.

Scholion.

Nam sanguis bonus et sanitati commodus minimum tres partes liquidi aquei, & unam solidi continere debet, quo satis fluxilis minimos tubulos libere et sine impedimento permeare et excrementitias salino-viscidas sordes per emunctoria evehere possit. Si itaque ex defectu liquidi humores nimia spissitudine et crassitie laborant quid aliud contingere potest, quam ut hinc inde in minimis vasis restagnent, et viscera ad obstructiones atque indurationes disponant, et relictis excrementitiis partibus impuri succi reddantur, præsertim si corpora motu et exercitatione careant, atque intemperatis, acidis et viscidis utantur. Videmus itaque, præter experientiam, etiam ipsam rationem pro valetudine integra servanda non modo motum, sed et potum liberaliorem, modo is sit congruus, suadere. Videmus etiam eos, qui nimium potu se ingurgitant, non tam frequentibus morbis esse obnoxios, quam qui nimium voracitati dediti sunt et gulæ indulgent.

CAP. V.

De excretionum defectu Præcipuo morborum fundamento.

§. I.

Ad firmam valetudinem & corpus sanum servandum non tantum ingesta, sed maxime omnium etiam excreta spectari debent, siquidem & nimia ingestorum copia & mala eorum materia non facile offendit corpus, si modo bene per excretoria transeat & foras ejiciatur. Nam illud saltim, quod in vitio est, si in corpore retinetur, si motus expers est, si subsistit, & partes exquisitioris sensus & motus lacessit, morborum parere & motuum œconomiam salutarem pervertere solet.

§. II.

Ingens est copia, quę homo adultus laboribus & exercitationi deditus, quotidie adsumere debet, sed ejus corporis tamen pondus subducto calculo non increscit; ergo sequitur, ut & ingestorum & egestorum eadem esse debeat mensura.

§. III.

Non modo optimo rerum magistro, usu atque experientia docemur, sed & pręstantissimę illę a *Sanctorio* propositę dieteticæ ex staticis leges confirmant, hominem & bene valere & ad

omnes

omnes actiones tum animi, tum corporis obeundas esse promptissimum, si corpus absoluta digestione non ponderosius fiat, & excreta ingestis per omne tempus bene respondeant.

Scholion.

Si ullus ex veteribus medicis scriptor, qui utilia proposuit, laudem meretur, certe est *Sanctorius*, qui elegantissimum illum de medicina statica maximi usus libellum composuit, in quo docet, si corpus ponderosius ob excretiones, præsertim transpirationem, imminutas evadat, paratissimam esse ad morbos viam, qui etiam, nisi evacuationes restituantur, certissime sequuntur.

§. IV.

Maximi igitur momenti est, ad morborum generationem probe intelligendam, & ingestorum & excretorum naturam, modum & rationem recte examinare atque perpendere.

Scholion.

Amplissimæ hujus veritatis vestigia jam apud antiquissimum artis medicinalis auctorem *Hippocratem* reperire licet, cum *li. 4. de morbis* §. *16.* hunc in modum disserit: *quomodo & cur homo sanus degat, referam. Postquam comedit ac bibit & humor ad corpus pervenit, admiscetur ei, qui in corpore jam est, & ea die, qua accessit, in corpore manet, postridie alius humor ad ipsum accedit atque duo sunt dies & duo in corpore humores, & alteri quidem humori duo dies sunt, alteri unus, qui postridie accessit, manet in corpore, alter autem coctus a caliditate diffunditur & tenuis factus postera die a recenti expellitur. Si vero permanserit, graveolens fit, tertia vero die una cum stercore & urina exit copia ipse sibi æqualis & consimilis & æquilibris, & cibi quidem semper postridie per alvum secedunt, humor autem ad tertiam diem. Et hoc modo sanitas contingere solet.* Deinceps addit: *si humor pluribus diebus, quam tribus in corpore permaneat, aut alius implens accedat, majus aut minus malum homini accedere*, Et hic totius paragraphi sensus est.

§. V.

Sapientissimum, quod in structura microcosmicę machinę apparet, artificium maxime in eo politum esse video, ut innumera organa velut officinę sint, quarum beneficio per continuum tritum, motum, elaterium ingesta subiguntur, attenuantur & inter se invicem probe miscentur; postea innumera quoque organa colatoria & emunctoria exstant, per quę materia supervacua, inutilis & mixturę animali ac vitę aliena, corpore ejicitur.

Scholion.

Quum ventriculus & longus ille intestinorum canalis & pulmones omniaque viscera & cor cum magno arterioso canali motu elastico & contractorio perpetuo exerceantur, tritorii quasi vicem gerunt, quo alimenta interventu liquidi subtilissimi solvuntur inque minutissimas partes dividuntur, exquisite miscentur acuniuntur, ut inde puri fovendisque viribus & alendis partibus idonei succi progenerentur. Cum vero ex alimentis plures supervacaneæ & inutiles relinquantur feculentiæ, & boni quoque ac laudabiles humores per continuum illum attritum atque intestinum motum paulatim benignam suam naturam exuant, inque materiam alienam, quæ excerni debet, tandem facessant, eaque non sit unius ejusdemque, sed plane diffidentis indolis, ecce providentissima natura multiplicia fabricavit organa, evehendis hisce varii generis sordibus apta. Hæc inter eminet cutis, quę quasi universale totius corporis emunctorium est, innumeris poris ac tubulis pervium, ex quo innumerabilis vaporum copia continuo exhalat. Neque exigua est sulphurei illius salsi seri, quod urinæ nomine venit & per tubulosa renum colatoria interrupte transit, copia. Per glandulosas quoque arteriæ asperæ, faucium, oris & narium tunicas multum vitiosi seri quotidie exhalat atque emittitur. Tum crassioris naturæ feculentiæ, quæ ab extractis alimentis remanent, & plures alieni, salso sulphurei, biliosi

& lym-

& lymphatici humores, qui ex glandulosis intestinorum tunicis quotidie separantur, alvo excludi solent. Ex quo maxime disci potest, mirabile illud conservationis vitalis mysterium in excretionibus motibusque excretoriis & organis, per quæ secretiones fieri debent, apertis ac salvis potissimum consistere.

§. VI.

Vigentibus itaque excretionibus viget universum corpus ejusque functiones salvæ & integræ sunt, eo quod alienum & noxium, & quod vim sanitati minatur, perpetuo separetur, ut puri ac incorrupti vitales permaneant humores.

Scholion.

Visum est mihi hanc veritatem auctoritate *Hippocratis* confirmare, qui *Li. 4. de Morbis* §. 15. ita differit: *ubi humor aliquis adfligens copiosior factus fuerit, si his locis, nempe per nares, os, podicem, urinæ meatum, homo depurgetur, nullus ab ipso morbus hominem premit*. Nam certe materiam pro morbis non aliunde quærendam esse puto, quam in retentis, quæ ejicienda essent, purgamentis, quod & ipsa ratio & experientia quoque adfirmat. Quid enim est, quod majorem perniciem partibus corporis solidis & fluidis inferre & motuum vitalium æquilibrium magis interturbare & tantum non evertere possit, ac si humores & quantitate & mixtione atque effectu plane insensi in interioribus corporis partibus consistant fixamque ibi habeant sedem, & continenter partes, quæ sensu & motu vividæ sunt, lacessant.

§. VII.

Non præsentius ergo ad firmandam valetudinem & saluberrimum corpus servandum atque ad omnes morborum origines præscindendas datur consilium, quam adhibere operam, ut excretiones, inque primis perspiratio & intestinalis excretio, per omne tempus non labascant, sed recte se habeant & sufficientes sunt.

Scholion.

Præcipuas inter excretiones est perspiratio, quam reliquas omnes superare confessa & firma medicorum sententia est, post quam vacuatio, quæ alvo fit, sequitur: illa materiam tenuissimæ adeoque & nocentissimæ indolis, hæc crassiorem & rudiorem feculentiam excludit ac removet. Videndum itaque, ut si homo securus a morbo vivere velit, præter salvam transpirationem etiam venter quotidie bis semelve pro consuetudine eat & satis plenæ dejectiones fiant. Vera enim, quæ scribit *Fuchsius in institutionibus Li. 2. sect. 5.* reperi: *venter si naturæ beneficio laxus fuerit, id in magnam felicitatis partem est numerandum. Quippe qui alvum natura apertam habent, haud facile morbis corripiuntur, qui contra adstricta sunt alvo, ii perpetuo cum morbis conflictantur*. Siquidem alvo diutius compressa multa incidunt mala, præcordia moleste inflantur, dolores in abdomine sunt tensivi, corporis est gravitas, caput dolet vel etiam grave est, ad superiora tendunt flatus, & cruditates in ructus solvuntur, in quibusdam fiunt phlogoses. Cohibita paulo diutius vel imminuta perspiratione salsi & tenues humores feruntur ad caput & pectus, & alias quoque corporis partes infestant, & liberiorem motum ac circuitum minuendo languorem & lassitudinem, capitis gravitatem, mentis torporem, coryzam, gravedinem, tussim, inquietas noctes, lentum calorem cum extremorum refrigeratione & urina acri concitant. In quibusdam ventris tormina cum crebrioribus dejectionibus oriuntur. Equidem in corporibus alias sanis & robustis hæc frequentius incidere, præsertim autumno, ubi mutatio & varietas cœli maxima est, videmus. Si autem corpora mali habitus sunt, graviora inde mala nascuntur, quæ non tam subito transeunt, quemadmodum infra id fusius proponere volumus.

§. VIII.

Neque tantum pro sanitate noxii & excrementitii varii humores utiliter foras ejiciuntur, sed & puri & lau-

laudabilis mixtionis, si nimium adfluunt & corpori incommodant, maximo sanitatis emolumento excernuntur, quemadmodum in fœminis sanguinem per uteri extrema vasa, vel etiam in viris per hæmorrhoides, in quibusdam per nares ferri in propatulo est.

Scholion .

Plurima hominum pars plus adsumit alimenti, quam necessarium est & natura ferre & digerere potest, unde non possunt non & alias utiles succi sola copia & mole offendere, eo quod liberiori sanguinis per corpus progressui, dum solidorum elaterio & constrictivæ potentiæ resistunt, obicem atque impedimentum injiciunt. Et hac ratione fœcunda illa morborum mater, plethora Græcis dicta, numquam bona, producitur. Quæ ne in præceps deducat periculum corpus, protinus removenda est, idque opportune fit, si vel sanguinis sinceri quod est superfluum, per exteriores & ultimos fines vasorum in naribus, ano vel utero ejiciatur.

§. IX.

Maximam itaque partem sanitati apud fœminas in justa mensium vacuatione atque in viris spongiosi & repleti corporis in consueta sanguinis & justa per sedis venas proruptione consistere experimur.

§. X.

Quum omnes vacuationes, quæ fiunt secundum naturam, corpori egregium commodum atque salutem adferant, sic, ut hæ diminutæ vel deficientes nunquam non valde perniciosæ & noxiæ sint, in promptu erit colligere, si non una, sed simul plures non respondeant, sed vitio laborent, rectissima via eas ad morbos deducere.

Scholion .

Sæpe accidit, ut labescente vel minuta una vacuatione, altera salva maneat vel etiam augeatur, & tum noxa non tam facilis & parata est corpori. Quid enim frequentius est, quam si alvi per se crebrior dejectio fit, vel illa medicamento solvitur, cutem constringi & perspirationem tantisper minui, contra alvo compressa eam augeri. Sub cœlo frigido impeditior perspiratio urinam largius profluentem & alvum facit laxiorem. Humor si quando tussi copiosius rejicitur, alvus segnescit. Atque adeo quod uni excretioni subtrahitur, alteri sæpius non sine commodo adjicitur, horumque ratio ex motibus eorumque legibus corporis nostri hydraulicis commodissime peti potest. Illud vero salutare in usum practicum inde trahi poterit, quod una vacuatione aucta altera supprimi, & deficiens per aliam imminutam augeri possit. Nam si consilium est, alvi fluxum coercere, opportune id fieri potest perspiratione auctiori reddita, sique vacuationem per cutim moliri ex re erit, alvus comprimenda est.

§. XI.

Quod si a mala diæta vel animi adfectu præcedente plures ex nobilioribus vacuationes simul deficiant, metus est futuri morbi. Nam nulla febris, sive sit intermittens sive continua, neque ullus alius adfligens corpus morbus facile nascitur, nisi aliquot dies ante alvus muneris sui obliviscatur, & causæ prægressæ fuerint, quæ liberum transpiratum vel alias adhuc vacuationes prohibeant.

Scholion .

Profecto si quis probe morborum initia, quod præcipuum in medendo momentum est, scrutari velit, reperiet, ea tam ex pravis ingestis, quam ex deficientibus & suppressis pluribus simul vacuationibus, maximeque alvo & transpiratione duci. Nam hisce labescentibus ingens excrementitiarum varii generis sordium tam in intestinali canale, quam in aliis receptaculis & vasis fit cumulus, quæ mixtura pejores redditæ nerveas & motrices corporis partes lacessendo febres, rheumatismos, fluxiones, dolores, spasmos concitant. Deterioris vero notæ morbus nascitur, si corpus jam tum repletum, si impurum est,

est, vel alias consuetæ sanguinis vacuationes deficiunt. Tum enim major adhuc variæ excrementitiæ materiæ invicem mixtæ congeries & cumulus fit.

§. XII.

Non raro ex defectu excretionum secundum naturam nimia humorum copia & impuritas collecta vigore naturæ, sive motuum in solidis partibus robore, vacuationibus extraordinarie auctis, saluberrime excluditur. Igitur intelligentis est medici, ejusmodi excretiones nullo prorsus modo cohibere, sed potius, prout res exigit, eas prudenter moderari.

Scholion.

Ita sæpius ex digestionis & motus intestinorum vitiis non recte respondente alvo multus & corruptus humor primam occupat regionem, qui saluberrime sæpius naturali facta purgatione ejicitur; utilissima hinc *Celsi* observatio est *lib. 5. cap. 12. uno die fluere alvum pro valetudine est atque etiam pluribus, dum febris absit & intra septimum diem conquiescat, purgatur etiam corpus & quod intus læsurum erat, utiliter effunditur.* Simili modo seri impurioris abundantia per urinæ largiorem fluxum subinde magno valetudinis commodo solvitur. Neque enim de nihilo est *Sanctorii*, quam *sect. 1. §. 68. loc. cit.* proponit, observatio, quod corpora virorum sano & moderato victu utentium singulis mensibus fiant solito ponderosiora unius scilicet duarumque librarum pondere, & redeant ad consuetum pondus circa finem mensis ad instar mulierum, sed facta crisi per urinam paulo copiosiorem vel turbidiorem. Quo pertinet etiam saluberrima supra modum affluentis sanguinis in sexu femininino singulis per uterum mensibus & in quibusdam viris per ani venas statis plerumque temporibus, & maxime circa æquinoctia, evacuatio. Vel etiam natura alia via, nempe motibus resolutoriis et excretoriis auctis, qui in febre conspiciuntur, nimiam humorum copiam minuere tentat, quemadmodum id felicissime sæpius per intermittentes, et quæ rheumatibus jungi solent, perficitur.

§. XIII.

Quicumque igitur cito obstructiones solvere atque excretiones inter morbi initia vel ante ejus accessionem restituere scit, is certe & plurimis malis & vitæ periculo opportune occurrere potest.

Scholion.

Præcipuum in arte nostra est, et quod etiam in potestate medici positum, morborum principiis resistere, antequam incrementa sumant, ita vel statim sub herba quasi jugulantur, vel longe mitiori incedunt habitu. Aureum est illud *Hippocratis* monitum *sect. 2. aph. 29. incipientibus morbis, si quid movendum, move; vigentibus vero quietem agere melius est*: mox enim in principio, si res postulat, sanguinem mittere, alvum solvere aut ducere, ventriculum vomitu deplere aut perspirationem movere oportet. Ita enim commode vis morbi præscinditur. Nam si hæc ipsa jam jam nervorum systema occupaverit, quiescere, quam agere vel movere consultius est.

§. XIV.

Neque vero tam facile est, deficientes vel suppressas vacuationes sive sudoris sive sanguinis menstrui vel hæmorrhoidalis in ordinem restituere, quia causa non tam in materiæ vitio, quam in motus perversitate posita est.

Scholion.

Falluntur, qui in reducendis vacuationibus tantummodo ad materiæ vitia, et ad obstructiones respiciunt, non advertentes, motum potius esse in culpa, qui fibras constringit et a minoribus et exterioribus tubulis humorum cursum versus interiora dirigit. Ita compressis a spasmo intestinis crassis, cui ea valde obnoxia sunt, nihil prorsus transmittitur, ne flatus quidem, sed omnia ad superiora tendunt et regurgitant. Simili modo constrictis, sive a frigore sive a terrore vel alia causa, subcutaneis tubulis seri subtilis salsi, difflari soliti, motus intro convertitur atque vel ad glandulas intestinorum vel ad eas, quæ in bronchiis pulmonum, ore et naribus sunt, dirigitur.

tur; Maligna in variolis, morbillis, purpura materia ex summa cute repressa nervosas intus partes occupat, nec tam facile artificio quodam revocatur. Constricti, qui bilem vehunt, ductus ira vel alia ex causa mox ejus motum ad lymphæ & sanguinis massam convertunt. Hos omnes motus inversos atque excretionibus adversos in ordinem & versus exteriora reducere non tam facile & expeditum est. Neq; tes incidentibus & vehementioribus commoventibus, sed potius blandis demulcentibus, relaxantibus, antispasmodicis & leniter moventibus tractanda erit.

§. XV.

Illos etiam & difficiles & longos morbos, qui immodicas humorum & sanguinis profusiones sequuntur, a depressis & imbecillibus excretionibus originem suam ducere observamus.

Scholion.

Post effrenes sanguinis vel humorum profusiones, quacunque ex causa ortas, non modo virium substantiam exhauriri, sed & paulo post longos & periculosos morbos, cachexiam, hydropem, tabem, hecticam initia sumere, frequenti cognitum est experientia. Neque tamen illæ nimiæ inanitiones proximæ horum morborum causæ statuendæ sunt, sed quia supra modum consumtæ sunt vires atque humores exinaniti, ideo fit, ut quæ cibo & potu adsumuntur, nec recte subigi, superari, nec rursus ejici possint, sed intus remaneant, stagnent, corrumpantur, & ferriles sic morborum causas præbeant: nam a nimium exhausto sanguine concidunt vires, quæ solida regunt, concidunt quoque & clauduntur vasa minima in secretoriis & excretoriis, quæ secundum naturam ab humorum copia aperta servari debebant.

§. XVI.

Quum diminutæ excretiones vere & adæquatæ morborum causæ sint nullus hinc vel sponte a natura vel arte sanatur morbus, nisi illis restitutis.

Scholion.

Illustre hujus rei documentum præbent omnis generis febres, quæ nec ex toto desinunt, nec intermittunt aut mitescunt, nisi prægressis vel per alvum vel per sudorem evacuationibus, quibus etiam circa convenientia tempora, quæ critica vocari solent, accedentibus, febris declinat vel finitur. Nam hæ ipsæ in integrum restitutæ spasmum, qui in febre universum vasorum & membranarum genus occupat, & vehementer motus secundum naturam concitat, jam resolutum & morbum victum denuntiant. Accedit & hoc, quod ob meatus jam apertos & ob sanguinis circulum ad excretoria restitutum omnes sordes, etiam sub ipso motu morboso contractæ, cum certa spe secundæ valetudinis felicissime removeantur. Utilis vero hac in re est illa observatio, quod macilentiores, si febre inflammatoria laborant, magis per sudorem, repleti vero & qui spongiosi sunt corporis habitus, in febribus putridis plus per alvinas dejectiones crisi facta ad sanitatem perducantur. Ex quo salutare illud monitum fluit, medicum naturæ ductum in hoc etiam sequi, minime vero eum prævertere, & pervertere debere. Qui vero ex chronicis graviter decumbunt, si ex plethora orti sunt, mensium & hæmorrhoidum fluxu vel ex toto liberantur, vel mitiorem morbum experiuntur; si vero ingens impuritas, quæ a vitio & deficientia excretionum originem trahit, morbum fert chronicum, tum nec specifica alterantia, nec depurantia hic usum quendam conferunt: sed omne medentis consilium eo dirigi debet, ut meatus aperiantur & excretiones per alvum, per transpirationem, per hepatis ductus biliarios per renum urinosos, in ordinem redigantur. Ita enim ex sanguine impuro, interposito quodam tempore, mox purus & benignus fieri potest.

§. XVII.

Quum totus valetudinis secundæ status in salvis excretionibus & adversæ in earum defectu consistat, neque aliter ægrotans ad sanitatem perducatur, nisi per evacuationes in integrum restitutas, cuivis facile appa-

rere

rere arbitror, illa remediorum genera, quæ aptam excretioni materiam morbidam reddunt, quæ meatus occlusos aperiunt & motus humorum ad excretoria dirigunt, omnes in medendo ferre punctum.

Scholion.

Quibus præcognitis jam apparet ratio, quare inter tot remediorum classes palmam ferant ea, quæ vacuationi serviunt, quo in numero sunt venarum sectiones, cucurbitulæ, hirudines, atque etiam quę vomitum cient, alvum solvunt, urinam movent, salivæ fluxum augent & perspirationem ac sudorem promovent. Quo pertinent etiam balnea, membrorum fricationes, item omnia alia corporis exercitia, vox clara, labor, ambulatio, vectura, equitatio, item fames, abstinentia, quæ omnia ejus sunt facultatis, ut materiam demant, & minuant. Hujus generis etiam sunt liberalior potio, & usus thermarum, acidularum & fontium aliorum salubrium, puræ aquæ frigidæ vel calidæ, herbæ cuidam infusæ, ex lignis decoctæ, potus seri lactis. Nam eorum omnium operatio nulla alia est, quam ut crassos humores dissolvant, obstructos meatus reserent, emunctoria stimulent, & motus deficientes excretorios restituant. Equidem anodyna & sedativa, item adstringentia videntur vacuationibus adversa, sed tamen, nisi ab eorum usu damnum velimus exspectare, illa ipsa etiam excretiones adjuvare debent. Nam illa, dum spasmos & dolores demulcent & sistunt, clausos meatus aperiunt & hac ratione sudorem non raro restituunt. Et quia roborantia & subadstringentia tonum & motum partibus & fibris nimium resolutis & laxatis reddere solent, hinc eorum usus aperitivus, & qui excretioni velificatur, etiam manifestus est; nam in genere hic velim notari, nec opiata, nec alia, quæ dolorem levant & somnum inferunt; nec adstringentia unquam salutarem effectum præstare, nisi a prudentia medici eorum usus ad submovendas obstructiones & promovendas excretiones dirigatur. Sique spes esset inveniendi talem medicinam, quæ omnibus morbis & avertendis & sanandis cum effectu accommodata sit, ejus certe operatio ita deberet esse comparata, ut pulsum roborando liberum sanguinis circulum, sublatis ubique spasmis, sine acri calore promoveret, adeoque & omnium saluberrimam transpirationem & alias excretiones augeret ac restitueret. Et quoniam huc usque tale quid in nullo tantopere jactato & pretiose venditato remedio vidi vel reperi, motum corporis & aquam puram tamdiu pro medicina universali habeo & commendo, dum melior & efficacior, quæ hos effectus præstet, inveniatur.

CAPUT VI.

De perniciali earum rerum, quæ excretiones cohibent, indole atque effectu.

§. I.

Quum excretiones, quæ fiunt per cutem, alvum, urinam & per uteri aut ani venas, diminutæ vel deficientes graves & varii generis morbos certissime procreent eædemque restitutæ eos finiant ac profligent, quid evidentius est, quam quod omnia ea, quæ constrictivæ sunt indolis, quæ excretorios tubulos occludunt, quæ excernenda retinent, inter humanæ naturæ infensissima numeranda sint.

§. II.

Non sunt unius ejusdemque indolis, quæ saluberrimas illas excretiones, quibus noxia & corruptibilia corpore excluduntur, cohibent vel penitus sistunt. Alia enim ad alimentorum, alia ad medicamentorum classem pertinent, aliaque sunt interna, alia externa, quædam valentioris, quædam mitioris naturæ; nonnulla etiam ad res naturales & præternaturales spectant: quædam alvum adstringunt, quædam transpirationem reprimunt:

rur-

rursus quædam excretiones sanguinis impediunt aliasque fluxiones cohibent.

§. III.

Ad alimenta, quæ alvum adstringunt, referenda sunt omnia dura, macra, austera, acida, aspera tosta & in eadem carne assa potius, quam elixa, panis bis coctus, tostus, spiræ, pulticulæ ex oryza, ex milio, ex pisis, dura ova & omnia opera pistoria, caseus, castaneæ, nuces, amygdalæ, mala cotonea, pira immatura, fructus acaciæ, mespili, ribes, berberes, acetum, vina rubra & adstringentia, item paucior cibus, corporis quies & aquilonia aeris constitutio.

§. IV.

Inter medicamentum, quæ alvum & omnis generis excretiones cohibent, eminent omnia ex alumine, marte, plumbo & vitriolo parata, inque primis tinctura hæmatitis, sulphuris vitrioli, liquor martialis ex capite mortuo florum salis ammoniaci cum hæmatite confectus, omnes terræ sigillatæ, boli, terrea marina; ex vegetabilium familia radix tormentillæ, bistortæ, plantaginis, quinquefolii, cortex chinæ, fraxini, granatorum, terra sic dicta catechu: quo pertinent etiam omnia, quæ dolores levant, somnum inferunt & quæ papaver aut opium ingreditur.

§. V.

Ex iis, quæ omnium saluberrimam perspirationem cohibent & materiam morbificam, salutari sæpe & critico motu ad summam cutem effusam, reprimunt, sunt præter externum frigus, sive siccum, sive humidum, terror & linimenta ex sulphure, ex mercurio vel saturninis parata, item balnea frigida, adstringentia, & linimenta pinguia, oleosa & emplastra adstringentia; quo pertinent etiam lintea recentia.

§. VI.

Omnes spasmi & dolores acerbiores, neque minus purgatio per alvum, per vomitum fortior nimiæque sanguinis missiones, id habent incommodi, ut modo materiam a corporis habitu ad interiora revocent ac divertant, modo etiam spasticis stricturis subcutaneos occludant.

Scholion.

Omnium dolorum, quacumque in parte corporis consistant, indoles tam perniciosa est, ut & alvum & summam cutem & vias urinarias constringant, ut parcius & urina & alvus & sudor fluant, idque videmus non modo in dolore capitis, intestinorum, ventriculi, dentium, sed etiam in eo, qui in ano ex hæmorroidibus cæcis fit, vel ex calculo in uretheribus hærente oritur. Quam noxium & inconsultum est tali in casu commoventia & stimulantia adhibere, tam proficuum est, quæ somnum conciliant, & dolores levant, in usum vocare. Nam eorum usum subinde mox & sudoris & urinæ fluxus sequitur, & alvus mollior evadit. Deinde validiores, quæ fiunt per vomitum, aut per salivationem, per purgationem, vel per copiosum ex pectore sputum, vacuationes & alvum comprimunt & cutis corticem constringendo transpiratum valde imminuunt, partim quod vel nimiis excretionibus plerumque sint spasmi juncti, partim etiam, quod materia aliorsum divertatur.

§. VII.

Sanguinis nimias effusiones atque ejus per artem factas emissiones & transpirationem & alias utilissimas excretiones diminuere & imbecilles reddere observamus.

Scholion.

Cujus rei rationem non difficile est invenire; nam sublata nimia sanguinis mole demitur vis & robur solidarum partium, demitur etiam is humor, qui extremos illos excretorios cutis tubulos

los apertos servare & transpirationem juvare debebat. Igitur quam perniciosum sit, validas sanguinis & humorum vacuationes, ubi jam transpiratio languida est, moliri, & quemadmodum longi morbi per eas & foveantur & procreentur, haud satis dici potest.

§. VIII.

Diuturna corporis quies & cessatio motuum, somnus longior, ingens cura, angor, mentisque agitatio sunt quoque ex his quæ robur & vigorem solidis auferendo & transpirationem & alias excretiones, etiam illas criticas, solennes sanguinis minuunt atque retardant. Quare non mirum est, hisce diu adfligentibus & pravas & longas ægritudines cooriri.

§. IX.

Positive adstringentia, quæ eminentioris sunt virtutis, & austero ac fixiori elemento agunt, naturæ humanæ inimicissima sunt; quin imo veneni cujusdam naturam in eo æmulantur, quod gravissimam noxam valetudini inferunt.

Scholion.

Ex anatomicis & mechanicis compertum est, machinam nostri corporis mere esse hydraulicam, & ex innumeris tubulis majoribus atque minoribus constructam, per quos jugi & non interrupto motu varii generis humores perfluere, influere, refluere & effluere debent: in quo motu progressivo sicuti vitæ & sanitatis conservatio præcipue posita est; ita ab hoc impedito, intercepto vel deficiente & morborum & mortis origo repetenda est.

§. X.

Nihil tam valide fluida corporis nostri inspissat, coagulat & hostili crispatura ac contractione liberam solidorum expansionem & systolen impedit, & tonum ac motum peristalticum intestinorum destruit, quam forte adstringens, iteratis vicibus datum.

§. XI.

Mirabile est, forte adstringens adsumptum mox & celerrime in dissitas etiam partes operari, easque constringendo nimias excretiones cohibere. Ita vidimus in hæmoptysi, vel immodico mensium profluvio, ab usu tincturæ sulphuris vitrioli vel hæmatitis brevi post sanguinis eruptionem conquievisse.

Scholion.

Hujus singularis adfectus atque phænomeni ratio ita mihi explicanda videtur. Animadvertimus, a dato veneno, vel fortiori emetico, aut purgante, vel mercuriali medicina universum mox membranarum & nervorum genus in consensum trahi, & stricturis affici, eam ob rationem, quoniam omnes fibræ & membranæ, quibus vasorum compages constat, sunt elasticæ, id est, a vi externa facile constringuntur et explicantur. Nam in omnibus corporibus elasticis id est perpetuum, ut, si qua eorum pars aut explicatior, aut contractior fiat, ceteræ omnes, etiam in extremo loco positæ, in illum statum declinent, id quod experimento chordæ vel funis clarum fit. Si itaque tunicæ intestinorum partem quamdam vehementius contrahi contingit, non mirum est, totum membranarum systema inde affici, quia propter contiguitatem et propagationem similemque naturam plane inter se consentiunt. Jam vero quis non videt, idem fieri posse ab adstringentibus? Nam hæc quoque est caussa, quod ad usum adstringentium, v. g. martialium, cito pulsus immutetur, isque antea languidus durior et fortior evadat; siquidem ipsos etiam arteriosos tubos ex membranis nerveis et musculosis conflatos esse, ad quas vis medicamenti activa ex intestinis derivatur, ex anatomicis cognitum est.

§. XII.

Si quæ alia remedia noxam humano corpori inferre possunt, atque ideo summa cum cautione usurpari debent, certe sunt ea, quæ adstrictivam

vam facultatem habent, utpote sæpius per inopportunam vasorum constrictionem inæqualitatem sanguinis circuitus, ut verbis utamur *Hippocratis Lib. de flatib.* efficiunt, ut in alia loca parcior, in alia justo copiosior sanguis feratur, ex quo stases & stagnationes, in partibus imbecillioribus productæ, graves & multas inducunt ægritudines.

Scholion.

Placuit mihi maxime ex veteribus eximium de adstringentibus monitum *Aetii* quod *Lib. 16. Cap.66. Animadverſ.* ita proponit : *Communis error & muliercularum & barbitonsorum, quin & indoctorum medicorum omnino est fugiendus adhibentium adstringentia, quæ nullo tempore vel occasione unquam in usum venire possunt. Adstrictis enim locis aut nobiliora membra invadunt molesta excrementa, aut retenta in malum habitum aut hydropem laborantes ducunt.*

§. XIII.

Omnis generis adstringentia, sive in classe medicamentorum, sive alimentorum sint, ventriculi & intestinorum partibus nervosis motuque gaudentibus facile vim & noxam inferunt, nec sine periculo in alvi nimiis profusionibus aut vomitionibus dantur, quia nimium stringendo liberum illum motum peristalticum, a quo alvina excretio & plurima alia circa digestionis negotium bona pendent, facile intercipiunt.

Scholion.

Nihil familiarius est, quam ab alimentis austeris et acidis, item duris et siccioribus, secundum *Hippocratem Lib. 2. de diæta* copiosius datis, alvum tensam et duram per aliquot dies reddi, idque multo magis fit, si diuturnior est aquilonia aeris constitutio et corpus nimio labore exercetur, qui siccat alvumque sistit. Curato quoque alvi profluvio medicamentis nimium adstringentibus, ita sæpe adstringuntur et siccantur intestina, ut æger ad duos aut tres dies nequeat excernere quæ *Hollerii Comment. in aph. 20. Sect. 2.* observatio est; compressa vero diutius alvo intestina potius sursum, quam deorsum moventur, regurgitant flatus ad ventriculum inque ructus solvuntur, id quod etiam jamdudum ab *Hippocrate* notatum fuit, qui *Libr. de Loc. in Homine* §. 50. *restitante*, inquit, *alvo propter vehementem stabilitatem corpus intumescit, & Libr. de flatibus : obstructo inferiori ventre in universum corpus flatus discurrunt.*

§. XIV.

Nulli vero parti tam incommoda est alvus constricta, quam capiti, quod semper exinde male habet morbique ibi consistentes ingravescunt; sicut contra ab alvo liquida, vel si obstructa fuerit, per clysterem subducta mox superiores partes, ut scribit *Celsus Lib. 4. C. 3.* resolvuntur.

§. XV.

Per multiplicem in certo habemus experientiam, alvi fluxu temere adstringentibus suppresso, ita tonum viscerum & intestinorum læsum fuisse, ut in imbecillioribus & repletis sævissimum illud & chronicum hypochondriacum malum suam inde originem traxerit. Vel etiam febres lentas, mesentericas, aut decubitu facto ad viscera abdominis cachexiam, tumorem pedum œdematosum, ad thoracem pleuritides, ad caput apoplexias, ophthalmias, ad articulos arthritides inde coortas observatum fuit.

§. XVI.

Majori adhuc periculo dysentericus fluxus adstringentibus sistitur; acris enim & maligna materia intus retenta pejora mala procreat, ut sunt cardialgia, singultus, summa anxietas & inquietudo, vel funesta intestinorum inflammatio, vel etiam cruentæ in albam & incruentam, quæ pejoris est naturæ, conversio.

Scholion.

Certe nihil magis est pestiferum, quam adversus dysenteriam statim sistentibus pugnare; corrigere potius causticam materiam temperantibus & delinientibus convenit, eamque sive statim inter initia per vomitum, sive etiam per laxantia leniora educere iisque balsamica & roborantia externe pariter & interne interponere.

§. XVII.

Nulla insecurior & perniciosior immodicas sanguinis profusiones compescendi ratio est, quam validioribus constringentibus uti, eo quod gravissima mala nunquam non fere insequantur.

§. XVIII.

Neque hujus rei causam in obscuro positam esse illi intelligunt, qui sciunt, hæmorrhagias ab internarum partium spasmis & inde facto sanguinis ad partes majori appulsu nunquam non proficisci: Quum vero adstringentia spasmos non sistant, sed potius mirifice augeant, ex eo sequitur, ut vel ipsæ eruptiones sanguinis augeantur, quod non semel, sed sæpius iterumque observavimus, vel sanguis ad alias & insolitas vias cum impetu feratur, ubi si non exitum habet, gravia molitur mala.

§. XIX.

Mensium fluxus repente adstringentibus cohibitus ingentes & suffocatorias quasi angustias itemque cordis palpitationes parere, vel etiam in capite dolores immanes & hemicranias, in artubus convulsiones & distensiones movere solet. Conversio vero ad ambitum corporis sanguine erysipelata, rheumatismi, arthritides, tumores oriuntur; quædam inde totalem mensium suppressionem & sterilitatem vel etiam hydropem uteri sibi contrahunt.

§. XX.

Lochiorum immoderata profusio repente cohibita pestifera est, siquidem quamfacile inflammationem in utero & febrem acutam movet, vel coarctatis nimium uterinis vasis varices ibi fiunt, in quibus concretiones polyposæ, quas fœminæ molas dicunt, nascuntur, vel intercepto sanguinis per uteri vasa circulo abortiones, vel continua sanguinis stillicidia, vel inordinatæ mensium effusiones proveniunt.

§. XXI.

Nullus fluxus tam cito & tam periculose ab adstringentibus & opiatis reprimitur, quam qui per ani venas fieri solet: constrictis enim intestinalibus inque primis coli, ceu plenioris & majoribus vasis turgidi, tunicis ac vasis sanguis se convertit & regurgitat ad reliqua intestina, ubi subsistens immanes dolores, spasmos & convulsivas stricturas efficit, quas plura mala insequuntur, sæpe etiam lethalia, præsertim, si ad caput nimia sanguinis fiat congestio & stasis. Vidimus enim hac ratione & deliria & lethales convulsiones secutas. In ventriculo ejus inflationes vel etiam spasmos, præcordiorum anxietates, vomitiones, singultus & extremorum frigora parit. Adhæc longa etiam vitia in quibusdam producit; infarctis enim sanguine abdominis visceribus ad cachexiam, ad hydropem, ad lentas & mesentericas febres via panditur expeditissima.

Scholion.

Quam facile & expeditum est, & mensium & hæmorrhoidum fluxum sistere, tam arduum & difficile erit, eundem revocare inque ordinem redigere; & quidem eam ob rationem, quia constrictis extremis vasis & partibus, per quas fluxio fit, & vasorum & nervosarum partium

tium motus statim invertitur & versus interiora & superiora declinatur, qui motus a natura alienissimus si diu durat, quasi in habitum abit & ægerrime emendatur. Hinc fluit ratio, cur mala illa spasmodica a retento vel intempestive cohibito mensium & hæmorrhoidum fluxu tam pertinacia ac fere insanabilia sunt, nisi mox inter initia convenientibus remediis iis occurramus.

§. XXII.

Æque pestiferus est adstringentium usus, si ruptis pulmonum vasis cruor copiosissime effunditur; nam repentina constrictione sanguis congestus spirandi auget difficultatem, vasorum minimorum pulmonalium obstructiones, indurationes, in majoribus vero polyposas concretiones progignit, ut deinde facile recurrat hæmoptysis, vel phthisis & hectica febris ex pulmonum corruptela enascantur. Consuetæ narium hæmorrhagiæ, si repente variis artificiis cohibeantur, in adultis facile in dolores capitis gravativos, vertiginem, auditus difficultatem, vel etiam in apoplexiam abeunt; in junioribus inde pectoris oppressiones, hæmoptysis, difficilis respiratio vel etiam phthisis sequuntur.

§. XXIII.

Neque cruenta vomitio hanc perversam medendi methodum sustinere commode potest, insequentibus eam anxietatibus, cardialgiis syncopticis animique deliquiis vel atrocibus circa hypochondria spasmis.

§. XXIV.

Quam perniciosæ sunt sanguinis repentinæ compressiones, tam noxium quoq; est, si impurioris seri profluvium intempestive coerceatur. Hujus rei exemplum dat fluor albus, quo suppresso nihil frequentius accidit, quam ut conversa ad habitum corporis corrupta materia purpura chronica diu & pertinaciter affligens enascatur, quæ etiam exquisitissimis remediis non facile cedit, nisi hic fluxus resuscitetur. Fiunt quoque a fluore albo vi quadam cohibito ventris intumescentiæ, lumborum dolores lentæque febres cum artuum torpore & ingenti corporis lassitudine.

§. XXV.

Pejoris indolis est virulenta ex impuro coitu gonorrhœa, si inconsulte adstringentibus tractetur; repulsa enim ad vasa lymphatica corrupta materia instar fermenti totam lymphæ massam inquinat, eamque ita corrumpit, ut tenax, viscida & acris caustica evadat, quæ postea in parte vel glandulosa, vel in summa cute, aut membranis stagnans atroces dolores, noctu maxime urgentes, in facie pustulas, in aliis partibus pravas exulcerationes, in glandulis inguinalibus bubones, inque universo corpore ingentem languorem & lassitudinem procreat.

Scholion.

Hanc universæ lymphæ corruptionem non licet tam facile radicitus tollere, sed validioribus & sæpe mercurialibus opus est bene præparatis, ut glandularum & partium nerveo-fibrosarum fortiori strictura totus lymphaticus latex in validiorem motum abripiatur, & vel per salivales fontes, vel per intestinales glandulas aut subcutaneos tubulos, vel per omnia hæc excretoria simul, quod præstat, materia malignæ impuritatis evacuetur.

§. XXVI.

In aliis seri impuri vitiis ad summam cutem partesque externas delati, quæ inter eminent erysipelata, arthritides, achores vel tineæ capitis, gutta rosacea, scabies, purpura & variæ pustularum & macularum species, nihil inconsultius est, quam corruptam materiam, quæ exitum per transpirationem affectat, variis lini-

mentis ex mercurio, sulphure, vel etiam balneis constringentibus & intro sumptis purgantibus, aut intempestivis sanguinis missionibus reprimere, siquidem tubulis cutaneis hoc modo constrictis sævissima subinde mala oriuntur.

Scholion.

Prout enim materia maligna, & quæ veneni vim induit, alia atque alia petit loca membranoso-nervea, varia oriuntur mala; quandoquidem in capite non raro inde hemicraniæ, guttæ serenæ, vertigines, epilepsiæ, phrenitides, in faucibus anginæ, in pectore asthmata & pleuritides, in ventriculo cardialgicæ anxietates & inflammationes, vomitus, singultus, in intestinis atrocia tormina, alvi stricturæ, in universo corpore febres lentæ vel etiam acutæ generantur.

§. XXVII.

Erysipelata vel etiam arthriticos dolores male tractatos per saturnina exterius applicata, & medicamenta intro sumpta, quæ impetum sanguinis a cute divertunt, ut sunt purgantia, præsertim in impuris corporibus, in lethalem sphacelum degenerasse, plurimis experimentis cognitum habemus.

§. XXVIII.

Quum itaque in plurimis morbis adstringentium & interne datorum & extrinsecus adplicatorum abusus sit maximus & plerumque exitialis, multo consultius videtur ab iis prorsus abstinere, sed potius rationali methodo fluxionum, si immodicæ fuerint, curam aggredi; quod fit, si spasmi idoneis remediis coerceantur, materia irritans temperetur, & impetus motuum ad alias vias opportune divertatur.

CAPUT VII.

De morborum maxime epidemiorum origine ex aeris vitio & transpiratione impedita.

§. I.

Experientia certa & indubia constat, nihil in rerum natura esse, quod, præter adfectus animi & venena, tam subitam mutationem motibus & functionibus corporis animati inferat, quam aer mutatus, adeo, ut etiam animi vigor exinde varie afficiatur.

Scholion.

Aer, teste Hippocrate, lib. de flatibus §. 4. & 6. maximus est in omnibus, quæ corpori accidunt, & vitæ & morborum autor & dominus. Nam major in hoc est vis ad immutandum & solidorum & fluidorum statum, quam in ullo alio: hinc aeris mutationes varii sequuntur morbi.

§. II.

Videmus sub cœlo sereno, puro & temperato, ventis flantibus orientalibus, vel iis cum meridionalibus aut septentrionalibus junctis, item si vere temperatus & æqualis aer est, insigne robur & corpori & animo accedere, hominemque ad actiones corporis & ingenii præstandas tunc longe esse alacriorem, saniorem & ad procreandam sobolem etiam aptiorem. Contra aere existente nubilo, turbido, pluvioso & regnantibus diu ventis humidis & levibus, quales sunt, qui ex occidentali plaga veniunt, non modo corpus in languorem & pigritiam incidere, sed & ingenium hebetari, animumque tristitia sine causa sæpius infestari, & appetentiam perire observamus.

Cor-

§. III.

Corpora & robustiora & alacriora fieri, somnum etiam & ciborum appetentiam melius se habere, hominemque invalidum & ægrotantem citius sub aere sereno, puro, frigidiusculo, sique argentum vivum in barometro altiora petit convalescere, quin imo & morborum curationes & medicamentorum operationes tunc felicius cedere, notavimus. Hisce contrarias vires habere cœlum turbidum, nebulosum, pluvium, & ubi mercurius in descensu est, attenta experientia etiam compertum est.

Scholion.

Ego sæpius apud ægrotantes observavi, ubi morbus in declinatione fuit, eos non potuisse placidum somnum, appetentiam et vigorem in animo et corpore recuperare sub argenti vivi humiliori statu in barometro; cum primum vero loca altiora petiit mercurius, mox languor decessit, et vires increscere cœperunt.

§. IV.

Quatuor illis anni temporibus variisque aëris constitutionibus, neque minus locis, prout ea varium situm habent ventisque exposita sunt, quasdam familiares & proprias quasi esse ægritudines, non dubitandum est.

Scholion.

Nemo ex veteribus rectius et dignius hanc utilissimam materiam ipso *Hippocrate* persecutus est, qui non modo in *sect. 3. aph.* morbos, qui per certa anni tempora et tempestatum aerisque et ventorum mutationes nasci solent, proponit, sed et ex temporum constitutione præsentes et futuros morbos cognoscendos, et dijudicandos exponit.

§. V.

Duplex statuendus est aer, ad vitam & sanitatem incolumem & integram servandam necessarius; unus nempe est internus, qui in succis corporis, imo in universo corpore continetur; alter est externus, qui corpora ambit, iisque circumfusus est. Ille elatere suo & expansiva virtute maxime in solida & fluida agit, hic vero gravitate & pressura magis nimiam elaterii interni expansionem impedit atque in æquilibrio servat.

§. VI.

In omnibus animantium succis, in sanguine, lympha, lacte, bile, in ovis, urina, multum aeris continetur, qui etiam beneficio antliæ extrahi ex variis experimentis demonstrari potest. Ab hoc incluso sanguis & humores intra vasa non secus ac liquidum in thermometro se expandunt majusque spatium acquirunt, a frigore vero condensantur, inque arctius se conferunt.

§. VII.

Cum aeris fluidum alimentis liquidis & solidis intime mixtum sit, inque ipsa aqua magna ejus abundantia detur, non dubitandum amplius est, quomodo aer ad sanguinem intra corpus venire possit.

Scholion.

Non modo ex aqua, sed et omnibus liquidis aer ope antliæ expellitur in forma bullularum, et tantam vim habet, ut mercurium etiam in alto tenere possit: quidni etiam in ipsum chylum et sanguinem aer transeat? Conspeximus sæpius corporibus dissectis majora vasa sanguine vacua et aere repleta. Porro quod tanta vaporum copia e corpore vivo quotidie exhalet, id certe expansivæ et calidæ aeriarum partium in sanguine existentium expansioni adscribendum videtur. Neque hoc ignotum fuit ipsi *Hippocrati*, qui *lib.* de *Flatibus* §. 9. ita disserit: *ciborum ingestione necesse est & multum spiritum ingredi, omnia enim, quæ eduntur & bibuntur, spiritus in corpus inferunt, id quod manifestum est per eructationes erumpente aere incluso*. Plurimum itaque refert cibum sumere sub liquido, puro et sereno aere, qualis enim aer externus, talis cum cibo et potu irrepit in corpus et miscetur ejus succis.

Per quam curiosa est observatio, pro mutatione aeris & ventorum vinum in doliis multum claritate differre: quidni etiam sanguinem & cetera corporis liquida ab aere externo in crasi sua mutationem subire posse arbitremur.

§. VIII.

Utut respiratione aer ipse per vesiculas pulmonales non admisceatur sanguini, tamen non modo per inspirationem, sed etiam per poros universi corporis materiam ejus calidam æthercam ad sanguinem transire, nihil dubii esse arbitror, eo quod a calore aeris crescit calor corporis, & quia calor aeris per ipsos thermometri poros liquorem expandit; multo magis id fiet in animantium corporibus, quæ non tam compacta sunt & dura, quam vitra.

§. IX.

Agit aer & æther duplici modo: nam primo qui subtilissimis succis immixtus est, expansiva sua vi robur maxime, tonum & constrictionem fibris elasticis præstat; qui vero in crassioribus fluidis & sanguine est, vasorum expansionem adjuvat. Et calidus quoque expansivus aer vitales succos intime miscet, agitat, nec non transpirationem promovet. Qui vero ambit, gravitate sua internum aerem quasi in æquilibrio servat, ne nimia fiat vasorum expansio, humorumque rarefactio & evaporatio.

§. X.

Igitur in conservatione æquilibrii istius & proportione aeris interni cum externo vitalis ille & moderatior fluidorum circuitus & transpiratio potissimum consistit.

Scholion.

Nam in aere nimis calido & rarefacto si versantur homines, validissima fit transpiratio ob nimiam & præcalidam humorum expansionem. Quin imo si excessiva sit, uti videmus in balneis nimis calidis; ob nimiam auricularum cordis expansionem sistitur systole, ut animi interdum oriatur deliquium. Eadem est ratio, quare animantia sub vacuo moriantur; nam subtracto aere atmosphærico graviori aer sanguinis tam fortiter expandit cor & vasa, ut ad debitam contractionem redire nequeant, unde sanguinis motus prorsus intercipitur & vita perit.

§. XI.

Cum totum corpus nostrum innumeris tubulis & poris pervium atque vasculosum sit, per quod continuo & perenni motu æstuantes humores circumferuntur, non mirum est, ingentem copiam tenuissimorum corpusculorum aqueo-aereorum & sulphureo-salinorum modo sub forma vaporum, modo humoris, per illud evehi.

Scholion.

Totum corpus humanum & exspirabile & inspirabile esse, apud omnes in confesso est: *Galenus Comment. in aph. 15.* inquit, *nemo est, qui non consentiat, difflari animalium corpora, idque fit per sensui occulta foramina.* Deinde per nares, os ex pulmonum bronchiis maxima halituum copia, quæ etiam sub frigido aere in sensum currit, exspirat.

§. XII.

Tanta est exhalationum, quæ perspirant, copia, ut secundum *Sanctorii* calculum excretiones per alia emunctoria omnes exuperet, & ratione humoris, qui alvo egeritur, proportio sit, ut 1. ad 4. ita, ut si cutis 24. uncias ejiciat, sex tantum ex intestinis profluant.

Scholion.

Etiam id *Jacobus Sylvius* adfirmat copiosiorem semper materiam a corpore nostro excerni per transpirationem insensibilem, quam per urinam & secessum, ita ut ex octo alimentorum libris, quas quotidie quis usurpavit, quinque earum per poros avolent. At vero id non esse perpetuum, propter ingens climatum discrimen, sciendum est; in aere enim calidio-

lidiore major utique est perspiratio, quam in nostro climate septentrioni propinquo. Mirum videri potest, quod neque apud *Hippocratem*, neque apud *Celsum*, quantum ego scio, ad sudores eliciendos ulla commendetur medicina, cum sudor tantummodo ut præsagii nota adducatur, procul omni dubio, quia in præcalida Græciæ regione jam tum nimia humorum per sudores difflatio est, alvus vero ibi constrictior.

§. XIII.

Perspiratio, qua ingens quotidie copia humoris e tubulosa & poris pervia cute effunditur, a duplici fit causa: altera est continuus ille beneficio systoles & vasorum cordis sanguinis ad tubulos cutis excretorios appulsus; altera est internus calor, qui expansiva, qua præditus est, virtute, & quæ satis in thermometro conspicitur, succos expandit, poros aperit, & humidum in tenuissimos vapores resolvit.

§. XIV.

Quo validior itaque est fluidorum a solidis ad habitum corporis impulsus auctiorque circulus, eo plus humoris, nisi constrictus cutis cortex sit, exhalat: quodcumque itaque cursum & circulum sanguinis promovet, id quoque perspirationem augere certissimum est.

Scholion.

Ideoque videmus, laborem & exercitationem corporis pulsum, calorem & transpirationem augere. Observamus quoque, ea, quæ sudorem eliciunt, fortiorem pulsum efficiendo id præstare. Et quia sub aere puro & sereno vividior est omnium fibrarum motio & liquidorum propulsio, eo tempore transpirationem melius vigere nihil dubii est.

§. XV.

Perspirationis duplex videtur ratio: una, quæ cum nimio interno æstu & cutis ariditate juncta est, qualis in impetu febrium sub strictura atque angustiis tubulorum cutis fit, quæ minus naturæ amica est, quia per nimiam sanguinis & intestinam & progressivam motionem ejus temperata cralis non modo destruitur, sed & consumitur atque tandem substantia virium exhauritur; altera, quæ sub moderato calore & dilatatis subcutaneis tubulis fit, est magis humido vaporosa, cutemque mollem ac turgidam reddit, & hæc valde est salubris, quoniam superfluum & effetum humorem consumit, in justa vero temperie, proportione & crasi vitales succos conservat. Illa sicca & præcalida transpiratio in statu, qui fit præter naturam, hæc moderata & vaporosa in sano contingit.

§. XVI.

Quotidiana cognitum est experientia, difflationem esse majorem ac sudorem largiorem per corpus fluere, quo major in aere est æstus, rarefactio atque tenuitas, unde æstivis mensibus & sub sole ferventissimo sudore diffluunt corpora, quod etiam fit, si descendimus in balnea calida & vaporosa.

Scholion.

Æstate corpora minoris ponderis, quam hieme esse, recte judicavit *Sanctorius cap. de Aere aph. 23.* tenuissima est enim ætheris, qui calorem efficit, materia, quæ per omnia spatia diffunditur & mirifice se expandit, & fortiori intestina partium agitatione humidum in vapores disjicit.

§. XVII.

Maximum est illud commodum, quod liberior perspiratio, quæ æquabili & vegetiori sanguinis cursu fit, ad integram valetudinem servandam præstat, quoniam a multis superfluis, impuris & corruptioni inferendæ aptis tum aqueis tum salino-sulphureis agilioribus partibus vitales succos vindicat, ut vires & nutritionem corporis

& fovere & tutari rectius possint; quare sub liberiori perspiratione corpus & mens ad obeundas functiones majori semper alacritate fruuntur.

§. XVIII.

Liberior perspiratio corpus a plurimis morbis vindicat, & ad eos quoq; expugnandos permultum confert magnamque vim habet.

Scholion.

Superiori capite jam clarius deductum est, ex deficientibus vacuationibus & remanentibus excrementis morbos natales potissimum suos trahere; jam vero, si certum est, majori copia pessimæ indolis excrementa per cutem transmitti, quam per reliqua omnia emunctoria sequitur, ea diminuta morbos pullulare complures. Præclara sunt, quæ habet *Primerosius lib. 3. de erroribus vulgi c.2. Vix fieri potest, ut ille, cui corpus optime transpirat, liberum ac patens est, in morbos graviores atque periculosiores incurrat*, & rectissime *Hippocrates li. de Alimentis* eos salubriores prompteque ad sanitatem restitui pronunciat, qui corpus habent bene transpirans, difficilius vero restitui, si illud male transpirat. Observatur quoque, æstivis mensibus, ubi transpiratio est maxima, homines & parum ægrotare & paucos mori. Spasmi qui hypochondriacos, dolores, qui podagricos alias torquere solent, tunc fere silent & conquiescunt. Senes imbecilli, perpetuis molestiis obnoxii, nulla anni parte melius degunt, quam æstate: contumacissima quartana & alii, qui longo tempore fatigarunt, morbi, ab infarctu maxime viscerum oriundi, æstate vel minuuntur, vel penitus exspirant. Quid porro notius est, quam quod in integrum restituta maxime transpiratione periculosissimi morbi solvantur, & ob faciliorem transpirationem macilentiores præ spongiosis & repletis facilius ad sanitatem perducantur.

§. XIX.

Magna & periculi plenissima sunt mala, quæ perspiratio diu cohibita corpori infert; succos enim impuros auget atque ad corruptionem & putredinem disponit, & hinc morbos universales, ut febres & cachexiam, producit, iisque malignam quandam vim ingenerat.

Scholion.

Habemus in eo consentientem & veterum & recentiorum experientiam. *Hippocrates, li. 2. de diæta* ita differit, *quicquid ab excretione* (*puta cuticulari*) *intus remanserit, nec solum corpori laborem exhibet, sed etiam ei parti, quæ humiditatem suscepit, non enim commoda est corpori, sed infesta, circuitum enim non habens materia quiescens calefit tum ipsa, tum quæ allabuntur, & inde totum concalescit corpus, & febris fertiis inducitur.* Et *Galenus* quoque passim in suis scriptis prodit, *a libero transpiratu impedito & febres fieri & succos corrumpi. Sanctorius sect.1. aph.10. in Medicina statica* prodidit; *si ex statico deprehenditur, impeditam esse perspirationem, diebus sequentibus vel succedet plenior perspiratio, vel aliqua sensibilis evacuatio, vel cachexia, vel febris. Et aph. 43. Consuetum perspirabile retentum, si non in lotium, vel sudorem facessit, indicat futuram putredinem.* Hæc mala vero & citius & gravius pullulant, labascentibus simul & diminutis aliis solennibus & salutaribus, quæ fiunt per alvum, per urinam, per menses, per hæmorrhoides, vacuationibus.

§. XX.

Omnes illas, quas tempora anni ferunt, ægritudines a prohibita transpiratione generari, verisimillimum est; experientia enim & *Hippocrates Sect. III. aph.20. & Celsus lib. II. cap. I* testantur, vere insanias, hæmorrhagias, epilepsias, anginas, arthritides, gravedines, tusses, lippitudines, abscessus, pustulas, rheumatismos, variolas, morbillos, catarrhales febres, item synochas facile oriri.

Scholion.

Ratio generationis morborum tempore verno hæc videtur: hieme ob copiosiorem & duriorem victum, aeremque asperiorem & vitam quietiorem sanguinis copia

copia & craſſities major gignitur: inchoante vere atmoſphæra valde inæqualis & mutabilis eſt, modo humida, modo calida, modo frigida & ventoſa, ut non raro per diem ter vel quater, argentum vivum in barometro ſitum ſuum mutet, idque maxime fit Martio, qui ob plurimos morbos & mortes, quas infert, fere infamis eſt. Hiſce accedit, quod aere ferventiore facto, quæ hieme diu ſtagnarunt in terra, humiditates in putridas, corruptibiles exhalationes diſſolvi incipiant, quare peregrinari & diu verſari in ejuſmodi aere, præſertim, ſi corpus imbecillum eſt, periculo non vacat; ſiquidem potentia illa fibrarum elaſtica, quæ in cordis vaſis & muſculis eſt, cujus beneficio fluida reguntur, neque minus tonus & elater cutis a frigore, humiditate & calore ſic variante mirifice labefactantur, ut ſanguinis circulus & excluſio ſordium per halitus valde diminuta & plethoram & impuritatem, quæ proxima morborum & motuum morboſorum eſt cauſa, ingignat.

§. XXI.

Morbi æſtate familiares, qui juxta recenſionem *Hippocratis Sect. III. aph.* 21 ſunt maxime febres ardentes, bilioſæ, cholericæ, tertianæ continuæ & intermittentes, non tam ſiccitati & æſtui primario & directe habentur, ſed potius aeri frigidiori & humidiori, qualis tunc nocte & mane eſſe ſolet, qui cutem occludit & præcalidas bilioſo-ſulphureas ſcorias intus retinet, adſcribi debet.

Scholion.

Æſtas alias ob liberiorem perſpirationem valde ſalubris eſt, ſi vero morbos profert, hi, ut accuratæ teſtantur obſervationes, gignuntur, ſi corpora æſtu nimis calefacta aeri frigidiori veſpertino, qui frigido-humidus eſt, diutius committuntur, qui in locis humilioribus, declivibus & paludibus cinctis gravior & hinc majorem noxam infert. Et ſolet ejuſmodi aer, ut ego ſæpius vidi, non tantum tranſpirationem, ſed & alvum conſtringere, ſique ex prava diæta cruditates in primis viis accedant, in promptu febres ſunt, magno calore hoc tempore plerumque ſtipatæ.

§. XXII.

Autumnus & experientiæ & omnium peritiorum Medicorum conſenſu morboſiſſimus eſt, certe non ob aliam rationem, quam quod ob inæqualitatem & crebram mutationem cœli, modo frigidi, modo humidi, modo calidi, multis & diverſæ indolis vaporibus ſtipati, virtus elaſtica, quę in fibris eſt, imminuatur, adeoque & libera & vivida ſanguinis circulatio & ſordium tranſpiratio imminuatur, earumque retentio in corpore augeatur.

Scholion.

Optime de hiſce egit *Celſus li.* 1. *cap.* 4. qui noſtram ſententiam confirmat, dum ſcribit: ***ob autumni varietatem periculum maximum eſt, itaque neque ſine veſte, neque ſine calceamentis prodire oportet, præcipueque diebus frigidioribus, neque ſub divo nocte dormire, aut certe bene operiri; & li.*** 2 1. hæc adjicit; ***autumnale tempus & diutinis malis fatigatos, & ab æſtate etiam proxima preſſos interimit, & alios novis morbis conficit, & quoſdam longiſſimis implicat, maximeque quartanis, quæ per hiemem quoque exerceant.*** Cæterum morbos autumnales ***Hippocrates ſect.*** 3. ***aph.*** 21. enarrat.

§. XXIII.

Hiems quos excitat morbos, ii certe intenſo frigori, tam ſicco, quam humido, omnino debentur, utroque tranſpirationem impediente; inde enim pleuritides & peripneumonię, item rheumatiſmi & defluxiones, arthritides, acuti dolores, & qui caput eo tempore impetunt morbi, & ab *Hippocrate loco citato aph.* 23. deſcribuntur, quoque gignuntur: nam acriori frigore, cujus virtus valde eſt conſtrictiva, non tantum tranſpiratio impeditur, ſed & humorum impetus & copia ad pectus, ad caput, vel etiam ad artus & partes extremas dirigitur, unde rebelles

fiunt

fiunt humorum stagnationes & periculosæ tenuissimorum vasorum ab impactis humoribus oppilationes.

Scholion.

Frigoris effectus in cute ad oculum patet, dum illa arida, dura, aspera, & constricta inde evadit, eaque ante mollior in monticulos quasi attollitur, vasa disparent, & quia ea frigoris est natura, ut humida incrasset, condenset, & omnia solida induret, hinc eundem effectum quoque ab excessivo frigore corpora nostra pati rectissime colligitur.

§. XXIV.

Duplicis generis frigus est, vel siccum, vel humidum: cujusque peculiaris natura, vis atque etiam efficacia est in corpus humanum. Illud, aquilonare maxime, aerem valde compressum & constrictum continet, qui calore expanditur. Humidum vero oritur maxime hieme, austris & zephiris flantibus. Siccum & constrictum frigus argentum vivum in tubo Torricelliano in sublime tollit ob elasticam fortem pressuram: humidum vero illud dimittet ob elaterem imminutum.

§. XXV.

Frigus siccum, purum, serenum, humido vacans, corpora mobiliora atque expeditiora reddit, quia elaterem fibrarum, quo fluida impelluntur, roborat, inde, modo corpus vestibus probe tectum sit, sanum hominem non offendit, ut potius tonum & robur partibus solidis adjiciat.

Scholion.

Ex quo jam apparet ratio, quare, qui septentrionales regiones incolunt, sana, robusta & quadrata habeant corpora, quæ non facile offenduntur, & vitam quoque agunt longiorem; item cur hyeme, si frigus est serenum & æquale, & mentis, & corporis vigor alacrior sit, & homo tum plus alimenti appetat & concoquat, ut *Hippocrates* etiam ventres calidiores hieme putet. Aer enim serenus & frigidus fluidis admixtus intra corpus calore sese eximie expandit, & hac ratione & solidorum & fluidorum motum ac progressum auget.

§. XXVI.

Nocet frigus siccum boreale, ubi partes nerveæ & membranosæ rigidæ sunt, spasmo & dolore affectæ, quare omnes morbos a spasmo exasperat, & quietos facile resuscitat; nocet quoque iis, qui macra & extenuata habent corpora, qui imbecilles sunt, & qui non diu a morbo convaluerunt.

Scholion.

In spasmis enim & doloribus nimiam esse nervosarum partium stricturam ac tensionem, non ignotum est. Frigus vero, quia solidas partes magis constringit, indurat easque rigidas efficit, non mirum est, omnes dolores, convulsiones, distensiones & rigores inde augeri. Frigus omnibus partibus nervosis & morbis, qui ex nervis fiunt, ab *Hippocrate sect. 5. aph. 17. & 18. it. 20.* hostile habetur. Animadvertimus quoque, ut bene notavit *Celsus lib. 2 cap. 1. aquilonem tussim movere, fauces exasperare, ventrem adstringere, urinam supprimere, horrores excitare, item dolorem lateris & pectoris; sanum tamen corpus spissare, & mobilius atque expeditius reddere.* Pathemata, quæ hypochondriacos tam graviter exercere solent, forti frigore invalescunt: quia a spasmodica partium nervosarum strictura proveniunt. Calculum in renibus quietum nihil tam subito movere, præter acre frigus, lumbis improvide admissum, aptum est: neque quicquam tam facile recidivas febrium & dolorum, quam frigus aquilonare, parere ac reducere solet & ventus borealis; atque etiam angustiam spirandi in asthmate a sincero frigore crescere, ab humido & leviori vero decrescere observatione non indignum est.

§. XXVII.

Vehemens frigus id habet incommodi, ut fortiori fibrarum & vasorum strictura & compressione humorum motum ab ambitu corporis

poris magis ad interiora urgeat & convertat, & æqualem atque per vasa minima exteriora liberum sanguinis & humorum circuitum impediendo, graves & periculosos in partibus præsertim debilioribus infarctus, vasorum repletiones & morbiferas semper stases & stagnationes efficiat.

§. XXVIII.

Quo magis itaque vasa sanguine vel puro vel impuro sunt repleta, eo plus frigus improvide admissum officit.

Scholion.

Nocet quam maxime plethoricis, cachecticis, cacochymicis, item obesis & habitioribus corporibus. Neque enim tantum in iis liberiorem transpiratum intercipit, sed etiam ad interiora non sine periculo reprimit & urget succos, unde ex observationibus scimus, omne frigus, sive sit humidum, sive frigidum sub ejusmodi statu in capite facile cephalalgias, vertigines, affectus soporosos, apoplexiam, paralysin, aurium tinnitum, auditus difficultatem, oculorum obfuscationem, lippitudines, prompte & expedite concitare. Neque aliud tam facile coryzas, gravedines, raucedines, tusses, pleuritides & peripneumonias, item asthma humidum, præter frigus acre pectori admissum, suscitat, inque artubus dolores tractorios, lancinantes & rheumatismos producit.

§. XXIX.

Frigus humidum plus valetudini corporis infensum videtur, quam siccum, quia non modo valde inspissat humores, & minimos meatus obstruit, sed & humiditate tonum fibrarum relaxando universum humorum cursum retardat, & sic transpiratione diminuta & copiam & impuritatem succis adjicit; quare ad morborum generationem atmosphæra humida & simul frigida & diu perstans plurimum confert, cum aer siccus & frigidus eo magis moveat atque in actum deducat.

§. XXX.

Corporis conservationi nihil tam adversum & hostile videtur, quam nimium humidum, sive frigidum, sive calidum sit, quia relaxando fibras earum elaterem, tonum & robur imminuit, unde tardior fit humorum progressio, qua crescente nimia humorum abundantia atque impuritas ingravescunt.

Scholion.

Caveant igitur sibi quam maxime ab humiditate frigida omnes imbecilles, & ubi est sanguinis tardior progressio & intercepta transpiratio, atque corpora nimis spongiosa & laxa sunt, infantes, fœminæ, senes, & qui intemperantiæ vacant, multum comedunt & acida supra modum assumunt, qui corpus non exercent, & somno nimium dediti sunt, qui gravi mœrore anguntur; multo magis vero ceu venenum illud effugiant cachectici, hydropici, & qui œdema in pedibus habent, asthmatici, & fœminæ circa mensium fluxum, & quando gravidæ vel in puerperio constitutæ sunt.

§. XXXI.

Certa ac firma constat observatione, diu regnantem in quacumque etiam anni parte humidam aeris constitutionem admodum esse morbosam, & loca declivia & humidiora paludibus cincta & continuis nebulis obsita ad parandas febres & putredines esse aptissima.

§. XXXII.

Ad morbos ingenerandos varii generis epidemios nihil plus confert majoremque vim habet, quam tempestas diu humida, pluvia, nebulosa, ventis vacans, si postea repente flante aquilone acria frigora, vel etiam dies præcalidi sequantur. Quod si vere & autumno fit, tanto certior horum morborum proventus est.

Scho-

Scholion.

Attenta & diligenti observatione constat, hiemem tepidam & pluviosam si ver excipit in principio aquilonare, item si vernum tempus potissimum humidum, nebulosum & pluvium, ventis vacans, subito frigidi dies sequuntur, sique autumno nimis humido frigus hibernum supervenit, morbos grassantes certo expectandos esse. Idem quoque accidit, si æstatem nimis ferventem, vel etiam dies valde calidos, humidum frigus excipiat. Et quid notius est, quam quod ex loco si quis concedat valde calido in valde frigidum, vel ex frigido in calidum, corpus grave fiat & distillationes oriantur. In genere enim sciendum est, æquabili cutis tono, sub quo maxime viget libera perspiratio, nihil magis esse adversum eumque destruere, quam repentinam mutationem aeris calidi in frigidum, vel humidi in nimis alidum. Nam sicut alvina excretio a tono et motu intestinorum peristaltico æquabili et integro; ita cuticularis illa, quæ sanitati maxime patrocinatur, excretio ab eutonia cutis ejusque tubulorum, ut nec nimis laxi, nec nimis constricti sint, dependet. Deinde certum est, atmosphæram diu et nimis humidam ac levem intime penetrare et universum fibrarum et membranarum corporis systema ita afficere, ut solutum et a tono suo dejectum sanguinis et humorum impulsum et progressum et transpirationem nunquam non languidiorem et imbecilliorem reddat. Si vero atmosphæra valde frigida est, ita fibræ et membranæ constringuntur et rigidæ redduntur, ut fortior quidem fiat liquidorum impulsus, sed extrema vasorum ora, præsertim ea, quæ sunt in cute, claudantur vel angustentur. Utroque modo vitiatur transpiratio et solidorum motus ac circulus sanguinis turbatur, et hinc non tantum materia ad morbos præparatur, sed et ea in motum et actum morbosum maxime per frigus superveniens deducitur.

§. XXXIII.

Morbi, qui certis temporibus ac locis plures simul infestare solent, non sunt unius ejusdemque generis, sed pro diversa conditione præcedentium & præsentium tempestatum, item pro varia hominum natura ingens discrimen recipiunt; modo enim totum corpus, ut sunt febres, modo certam tantum partem occupant, ut sunt dolores & fluxiones, modo placide procedunt & bene morati sunt, modo pessimis symptomatibus stipati multos perimunt.

Scholion.

Morbi utique epidemii sunt ex eorum numero, qui mortales et frequentius infestant et in vigore sæpius ætatis tollunt singulisque fere annis diversam ferunt naturam atque indolem. Et quoniam a caussis plane manifestis mechanico physicis maximeque aeris constitutione et victu ac vivendi ratione cuivis loco propria ac familiari dependent, optandum vehementer foret, ut medici majorem operam, meditationem et studium in iis indagandis et ex præcedenti et præsenti temporum constitutione iisdem prædicendis et postea recte tractandis conferrent, quam hucusque in usu fuit. Altum plerumque in pathologiis de hac amplissimi usus doctrina est silentium, forsan quia non accommodata est omnium hypothesibus. Antiquissimum et optimum medicinæ scriptorem *Hippocratem*, et qui fere primus ejus vestigia secutus est, *Sydenhamium*, postea *Ramazzinum* laudare, et commendare debemus, qui facem nobis prætulerunt et bono exemplo, quod sequi debemus, ad excolendam et illustrandam hanc doctrinam, præiverint. Quare omnes et singulos medicorum cordatiores, quibus curæ cordique salus hominum est, rogatos etiam atque etiam volo, ut in annotandis morborum historiis, si epidemii morbi grassantur, et diligentissimi et accuratissimi sint, et quisque in suo loco temporum et tempestatum præcedentium et præsentium constitutionem et mutationem, nec non ventorum conditionem, item in barometro mercurii motum, ac gradum caloris ex thermometro simul adjiciant, integrasque et plenas historias cum methodo curandi et eventu exhibeant.

CAP. VIII.

De morborum generatione ex nimia sanguinis abundantia & humorum impuritate.

§. I.

VEteres potissimum medici duplicem morborum materiam & caussam statuebant; alteram nimiam sanguinis abundantiam, quam dixerunt plethoram, alteram ejus aliorumque humorum magnam impuritatem, quam cacochymiam vocarunt. Illam maxime a ciborum, qui bonos præbent succos, hanc, qui malos & intemperatos dant, copia derivabant. Nos non tantum ex ingestorum, sed maxime excretionum vitio & defectu horum caussam ducendam esse existimamus.

§. II.

Non omnis abundans & copiosus sanguis statim officit & plethora dici meretur, sed is tantum, qui lædit & vitiat actionem secundum naturam, maximeque, qui vegetiorem & liberiorem sanguinis circulum impedit.

Scholion.

Nam videmus homines sanos, vegetos & nulli adversæ valetudini obnoxios, qui ingentem sanguinis in corpore quadrato continent copiam. Contra deprehendimus quosdam, qui ne dimidiam quidem sanguinis continent quantitatem, a qua tamen male se habent & laborant.

§. III.

Veteres duplicem statuebant plethoram, unam ad vasa, alteram ad vires. Illam dixerunt, quando succi supra justam mensuram accumulati venas supra modum plenas & distentas & totam corporis molem tumidam efficiunt. Quando vero vasa & corporis substantia nec tument, nec copia sanguinis distenduntur, plus tamen sanguinis continetur, quam a viribus imbecillis regi ac moveri possit, hanc plenitudinem ad vires nominabant.

Scholion.

Quamvis hanc distinctionem plures recentiorum repudient, neque aliam, quam ad vasa plethoram admittant, tamen hanc ipsam non parum momenti & attentionis in praxi habere fatendum est. Nam uti ciborum copia & satietas duplici modo considerari potest, quatenus ab eorum nimia ingestione supra modum ventriculus distenditur, vel quatenus minor eorum quantitas a minus firmo stomacho subigi & concoqui non potest. Simili ratione id quoque adplicandum est ad sanguinem ejusque vasa eorumque robur.

§. IV.

Igitur illa tantum sanguinis abundantia, sive ad vires, sive ad vasa æstimetur, plethora morbida dicenda est, quæ sanguinis liberum progressum ac circuitum retardat, vel impedit; nam sanguis etiam valde affluens, modo prompte & expedite iter suum per vasa absolvat, robur magis & vigorem corpori dat, tantum abest, ut illud imbecille reddat: simulac vero incipit a vigore motus deflectere, tum demum noxius est & morbos minatur.

Scholion.

Nimia succorum & sanguinis copia congesta vasorum demum latera nimis distendit eaque ad solito majorem diametrum urget, hinc sua resistentia cordis & vasorum potentiam elasticam frangit atque diminuit, quare segnior statim fit sanguinis impulsus; nam fibras, quæ sunt elasticæ naturæ, nimia extensione debiliores reddi, ipsa experientia abunde testatur. Et hæc est genesis plethoræ ad vasa. Ubi vero jam solidorum tonus ac vis elastica a præceden-

dente morbo vel alia de causa fracta & debilitata est, tum non adeò magna humorum quantitas & resistentia ad eorum vim contractivam & impulsum diminutum requiritur, ut tardior sanguinis & humorum circulus fiat, perpetuo vitæ ac sanitati infensus.

§. V.

Plethora ad vires æque frequens ac familiaris est, quam illa ad vasa. Nam illam, qui sunt rari, laxi & spongiosi corporis, vasis copiosis & tenuibus donati, maxime sustinent: deinde, qui ex præcedente morbo, inedia, nimia sanguinis profusione, aut vehementi & diuturno animi motu vires amiserunt, facile in eam incidunt. Qui vero sunt corpore denso, fibroso, stricto, & vasa ampliora habent, valdeque voraces sunt & quieti, plethoram ad vasa magis experiuntur.

Scholion.

In genere illud notari velim, ea corpora magis patere morbis, qui a tardiori sanguinis progressu proveniunt, quæ imbecilliora sunt, quæ habitus sunt laxi, turgidi & spongiosi, item quæ sunt obsessa & repleta, quam quæ vasa habent ampliora & corporis sunt gracilioris & strictioris: quandoquidem expeditiorem sanguinis circulum esse in vasis capacioribus, quam in angustioribus, & ubi fibræ sunt tensæ & retinentes, quam solutæ & laxæ, per se clarum ac liquidum esse puto. Accedit, quod secundum observationem nostram & forsan primam cor cum vasis corporis semper æqualem habeat proportionem, ita ut ampliora vasa de magno corde, parva & exilia de parvo testimonium exhibeant. Parvum vero cor ob inopiam fibrarum elasticarum non tantam resistentiam sanguinis superare posse, quam magnum, ubi major fibrarum elasticarum est apparatus credibile est.

§. VI.

Sanguis non quatenus abundat, sed quatenus vires premit & tardius progreditur, actiones corporis pervertit & morbum infert: & quia non tantum ex nimia sanguinis quantitate, sed etiam ex imbecillitate virium tardior fit circulus, hinc apparet ratio & explicatio illa vera veterum, qui ignorarunt sanguinis circulum, distinctionis inter plethoram ad vires & vasa.

§. VII.

Statum plethoræ ad vasa plura indicant signa. In macilentis mire expansa sunt vasa, spongiosi corpus habent repletum & turgidum, faciem coloratam & inflatam. Utrique ad exercitationem sunt inepti, nam facile delassantur, sique superiora petunt, ægre spirant & ab inconsulto motu dolorem quendam contusivum in omnibus artubus experiuntur, profundo quoque gaudent somno, plerumque insomniis pleno, & ab adsumptis calidis, spirituosis molestas turgescentias & exæstuationes patiuntur, sique multum ingerunt & parum laborant.

§. VIII.

Nihil est, si forsan venena & animi affectus exceperis, quod tantam ruinam ac perniciem corpori minetur, atque illud tam gravibus morbis obnoxium reddat, quam nimia succorum abundantia, quia vires premit & motibus impulsoriis resistit, unde tardior fit sanguinis progressus, segniores etiam excretiones, a quibus tamen salvis præcipuæ sanitatis functiones dependent.

Scholion.

Nemo sane rectius ex veteribus præter *Hippocratem* morborum originem ex nimia repletione explicuit, uti planissime apparet ex *Lib. 3. de diæta* §. 13. *&* *Lib. 2. de Morbis* inque primis §. 10. *Et Lib. 1. aph. 3.* diserte scribit: *in exercitationibus boni habitus ad summum progressi periculosi sunt*. Clarius adhuc *Celsus Lib. 2. Cap. 2.* se explicat: *si plenior aliquis & speciosior & coloratior factus est*,

est, suspecta habere bona sua debet. Et Lib. 1. Cap. 1. ea corpora, quae more athletarum repleta sunt, celerrime & senescunt & aegrotant.

§. IX.

Sublato solidorum in fluida a nimia humorum copia aequilibrio, totus eorum progressus retardatur ac minuitur, hinc quoque attritus ac divisio sanguinis in minimas partes & solidi cum fluido intima mixtio minor sanguinem spissum, immobiliorem & ad secretiones atque excretiones subeundas ineptum reddit.

§. X.

Plura & gravia sunt illa vitia ac mala, quae a tardiori sanguinis circulo proveniunt.

Scholion.

Sanguinem ex triplici & valde dissimili substantia compositum esse, observatione non indigna experimenta demonstrant. Prima est tenuis & fluida, aquea, cujus tres partes in sanguine sano sunt ad unam partem solidi, quod leni facta evaporatione innotescit. Haec quarta pars solidi duplicem rursus diversae indolis substantiam continet, unam solubilem in aqua & rubicundam, alteram tenacem, fusci coloris, quae aqua non dissolvitur, & haec fere dimidii cum illa ponderis est. Haec duplicis generis & naturae in solidiore sanguinis parte consistens substantia deprehenditur etiam, si sanguis missus & secta vena profluens dimittitur in aquam tepidam, tum brevi tempore aqua supernatans valde fit colorata, in fundo vero haerent albi, spongiosi flocci; & interdum, ubi plethora urget, tam firma coagula, quasi ex fibris & membranis retis in modum compacta, ut nulla aqua solvi possint, reperiuntur. Ecquis dubitet, illa ipsa ex segniori sanguinis progressu, & diminuta ejus divisione esse prognata, & fertilem infarctum, obstructionum & concretorum, quae polyporum formam habent & vasa periculosissime occludunt, materiam & causam subministrare.

§. XI.

Cum nimia sanguinis redundantia in universo vasorum systemate tardiorem faciat progressum, liquido apparet, cum adhuc fieri impeditiorem in iis partibus ac locis, per quae ordinario & secundum naturam paulo tardius sanguis fertur, quod maxime fit in visceribus abdominis, praesertim in intestino colo ac recto.

Scholion.

Quo remotiores sunt partes a validissima potentia cordis motrice, eo minorem esse sanguinis per has velocitatem, clarum per se est. Deinde, quia adscensus liquidorum ad perpendiculum valde est difficilis, facile poterit peti ratio, cur pedes facilius intumescant, quam aliae partes & cur in intestino recto & collo facile stagnet sanguis & difficulter moveatur, item quare in vasis meseraicis, inque omnibus abdominis visceribus, ex quibus sanguis in venam portae atque hepar infunditur, faciles sanguinis stagnationes locum habeant. Perspectum enim ex anatomicis est, sanguinem, qui ex ventriculo & toto intestinorum volumine, mesenterio, omento, pancreate, liene reducitur, per venam portae, quae pulsu & systole caret, & per innumera hepatis vasa trajici debere. Cum autem id segniter praestetur, facile intelligitur, tardiorem utique etiam secundum naturam sanguinis per haec viscera esse progressum.

§. XII.

Mala quae ex nocente sanguinis tardiori motu ac stagnatione intra abdomen proveniunt, modo a spasmodicis partium membranosarum stricturis, modo ab atonia viscerumque infarctu & obstructione proficiscuntur.

§. XIII.

Ubicumque sanguis intra membranas nerveas subsistit, stagnat, easque valde distendit, ibi dolor & spasmus gignitur, qui tanto vehementior est aliasque nerveas simul partes in consensum abripit, liberumque & aequabilem sanguinis circuitum praepedit, quanto stagnatio & re-

& repletio vasorum major est, & quo exquisitioris membranæ sensationis sunt ac validiorem potentiam motricem habent.

Scholion.

Recte a repletione spasmum oriri *Hippocrates sect. 6. aph. 39.* pronuntiavit. Sed tamen non ubique vasorum a sanguine repletio, uti videmus in hepate, in liene, in utero, in mesenterio, spasmum & dolorem causatur, sed tantum in iis partibus, quæ ex membranis nerveo-musculosis, quæ genuinum omnis motus & sensus organon sunt, constant.

§. XIV.

Si intra membrana intestini coli & recti validas & robustas, nerveo-musculosas, multus sanguis in vasis satis capacibus firmiter hæret ac stagnat, ob difficilem ad venam splenicam valde remotam adscensum, multi graves oriuntur dolores & spasmi, gravium pathematum, præsertim in hypochondriacis, auctores.

Scholion.

Fortissimam colon, præsertim ejus partem, quæ in sinistro latere sita varias flexuras habet, stricturam pati, aliquoties reperi in iis, qui ex pathematibus spasmodicis mortui dissecti fuerunt, ubi alias satis amplum & capax colon ita constrictum fuit inventum, ut funem medii digiti crassitie vix æquaverit. Et non raro tanta in hypochondriacis vel etiam hystericis est recti & coli strictura, ut nec clysterem admittat vel flatum transmittat. Incipiente itaque in hoc intestino strictura statim motus peristaltici in toto intestinorum canale fit læsio atque inversio, ut flatus & feces non recte descendant, sed potius ad superiora regurgitent, unde ventriculi & duodeni molestissima fit inflatio, propter tensionem nervorum molestissima mala post se trahens. Ex quo jam rationem apparere claram existimo, cur hæmorrhoides fluentes horum malorum sævitiam non parum minuant, & quare illæ suppressæ aut temere cohibitæ acerbissima pathemata in toto systemate nervorum producant, item quare opportuna sanguinis per hirudines ex venis ani extractio, vel ejus in pedibus missio plus auxilii, quam ullum aliud remedii genus, simili in casu adferre soleat, & quare clysteres ex puris oleis confecti, qui stricturas relaxant, perfectissimam opem quoque præstent.

§. XV.

A vehementibus intestinorum, præsertim coli, spasmi fiunt non raro graves sanguinis in his vel illis partibus congestiones, periculosæ stases, vel etiam enormes sanguinis per hæmorrhoides, vel per cruentum vomitum, apertis brevibus vasis, vel dehiscentibus venis, quæ ad ileon pertinent, nigræ & fœtidissimæ dejectiones.

Scholion.

Equidem non negari potest, sanguinis per venas sedis fluxum spasmos hypochondriacorum egregie mitigare; neutiquam tamen ex eo concludendum est, omnem affectum hypochondriacum semper & unice ab intercepto fluxu hæmorrhoidali provenire. Nam ex compluribus malo hoc ægrotantium historiis certum habemus, sanos antea homines, & ubi nullum hujus fluxus fuit indicium, ætate adhuc juvenes, per male curatas febres, dysenterias, per frigidum potum, calefacto corpori immissum, vel post gravem terrorem, vehementes purgationes, malum hoc sibi contraxisse, & ab eo tempore statim dispositionem ad hunc fluxum subnatam fuisse. Plures enim adhuc causæ habitualem quasi spasmum vel etiam flatulentiam partibus his nervosis inducere possunt. Notum vero est, per spasmos valde comprimi vasa, ut libero sanguinis circuitu præpedito ille impetuose ad alias partes urgeatur, unde vasorum nimiæ distensiones & apertiones fiunt. Quare etiam non mirum est, in vomitu cruento & sic dicto morbo *Hippocratis* nigro, ruptis vasis brevibus et ilei, quæ ambo tenuissimis membranis tecta sunt, in ventriculi et intestinorum cavitatem cruorem effundi, quod tanto facilius fit, quanto obstructio et infarctus in liene et dolor lateris sinistri tensivus, qui

qui non tam lieni, spasmi & doloris experti, quam potius colo adscribi debet, familiarius hisce malis jungi solent.

§. XVI.

Quando sanguis copiosior in fœminis singulis mensibus per uteri vasa non recte depletur, nimia ejus in corpore fit accumulatio atque vasorum, quæ membranas investiunt, etiam intestinorum, ventriculi, spinalis medullæ, imo cerebri a stagnante sanguine distensio & fibrarum nervearum pressio, unde vehementes in hisce partibus fiunt spasmi, dolores, convulsiones, nervorum distensiones & gravissima alia pathemata, hystericis perquam familiaria.

Scholion.

Si enim ob vasa uterina nimis tenuia et angusta, vel etiam illa obstructa aut infarcta, aut spasmo constricta, menstrualis deficit aut minuitur purgatio, sanguis ad interiora regurgitat, et vel in visceribus abdominis nimios parit infarctus, vel membranosas et nerveas partes ad vehementes spasmos concitat, qui totam demum œconomiam motuum sanguinisque liberum circulum atque saluberrimas excretiones nunquam non turbant atque pervertunt, unde plura et gravissima mala a mensium retentione fieri compertissimū est.

§. XVII.

A tardiori sanguinis ex plethora per universum corpus & maxime per abdominis viscera progressu longæ & difficiles ægritudines, ut scorbutus, cachexia & variæ hydropis species nasci solent, idque fit maxime ab hepate, liene, pancreate, & mesenterii atque omenti vasis ac glandulis infarctis, obstructis, induratis, ut incisiones corporum post mortem testantur, unde læso harum partium officio sanguis nec bene miscetur, nec bene depuratur, sed potius crassus, impurus & corruptus evadit.

Scholion.

Nullæ infimi ventris partes ex tam innumerabili vasorum copia constructæ sunt, quam hepar et lien. Et quia non satis validis motricibus et nerveis fibris instructæ sunt, non mirum est, eas sæpius a nimio sanguine mirifice inque amplissimam molem distendi, obstrui et indurari. Et quia totum pancreas glandulosum est, et exilissima in omnibus glandulis, quarum ingens copia in mesenterio est, sunt vasa, quæ ob stupendam parvitatem facile possunt obstrui, eas itaque tardiori sanguinis progressu facile indurari et schirrhosas fieri posse, non mirum est. Jam quum liberior lymphæ circuitus unice a sanguinis circuitu dependeat, isque valde imminutus et præpeditus sit in amplissimo hepatis viscere, non difficulter concipi potest, quomodo ex tam lento in hoc aliisque imi ventris visceribus sanguinis progressu et stagnatione lympha separetur et copiosius in lymphatica vasa ingrediens tandem illa nimium distendat ac rumpat. Quod vero pedes tam frequenter obnoxii sint tumoribus oedematosis, id maxime propter hanc causam fit, quia tardior sanguinis per has partes extremas et remotas a corde est cursus et recursus per venas, ob situm perpendicularem et erectum, admodum difficilis, unde ex subsistente sanguine serum facillime secernitur omnesque poros ac tubulos ibi implet atque occupat.

§. XVIII.

Ob nimiam quoque redundantiam segnior sanguinis progressus & inde facta major ejus crassities non modo in parvis vasis ea obstruendo morborum dat fovetque causas, sed in ipsa quoque cordis cavitate ejusque vasis majoribus non raro mirabiles quasdam coagulationes, ex meris fere membranis ac fibris coalitas, duras, indissolubiles, sæpius ingentis molis, quæ vulgo polypi nominari solent, ingenerat, quæ pernitiales longarum & insanabilium non tam infrequenter ægritudinum causæ & comites existunt.

§. XIX.

In iis, qui sublata morte extinguun-

guuntur, aut apoplexia, suffocativo catarrho, aut asthmate convulsivo cum pectoris hydrope vitam finiunt, quandoque etiam, qui ex hæmoptysi, pleuritide, asthmate hydropico extinguuntur, insignis magnitudinis polypi, cor vel pulmonalia vasa occupantes, reperiuntur.

Scholion.

Vel unicum id illustre exemplum polyporum abunde nos edocere potest, inspectionem cadaverum, morbis difficilibus præsertim chronicis mortuorum, medicinalem artem & maxime doctrinam de morbis, eorumque caussis & sedibus insigniter promovere & maximam lucem illi adferre posse. In veterum monumentis nulla polyporum mentio reperitur, quia parcior vel plane nulla post mortem facta fuit corporum incisio & inspectio, cum tamen testantibus, quæ nostris temporibus fiunt, sectionibus in omni fere difficili & gravi morbo non tantum in corde & annexis venis atque arteriis, sed & ultra in cerebri finibus, in uteri aut iliacis vasis, quandoque ejusmodi concrementa & coagula membranacea reperiantur.

§. XX.

Experientia compertum habemus, polypos maxime generari in corporibus spongiosis, sanguine copioso turgidis, vitæ sedentariæ addictis, & qui vino vel vini spiritu supra modum se ingurgitant, ceterum parcius bibunt, nec potus facile tenues vel aquam adsumunt. Novi quoque eos subito productos in iis, qui valde frigidam & largiorem potionem in corpus calidum adsumpserunt, item in fœminis ex mensium retentione, si lacticiniis & acidis nimium delectatæ fuerunt.

Scholion.

In sanguine humano plures dari glutinosas, terreas & limosas non solubiles partes, jam supra ostensum est, idque ad oculum patet, si exsiccatus aquæ calidissimæ infunditur, tunc solvitur quidem subtilior ejus terrea, sulphurea, salina portio, sed remanet fusca & glutinosa, quæ omnem respuit solutionem. Si quando igitur hæc limosior sanguinis pars vel propter tardiorem progressum ac quietem, vel ob admixtum acidum, spirituosum, aut valde frigidum, a reliquo sanguine secedit ac separatur, & fortiori facto vasorum appulsu atque compressione partium arctissime compingitur, dura ejusmodi corpora emergunt, quæ vasa obstruendo inæqualem sanguinis motum efficiunt, vel vasa majora claudendo universi sanguinis cursum ac circulum penitus sistunt. Haud fallacia vero præsentis polypi indicia sunt ingens circa præcordia angustia cum magna difficultate spirandi, vehemens cordis palpitatio, pulsuum inæqualitas, vel etiam intermissio, & frequentior lipothymia: quæ symptomata maxime a motu sanguinis, quacunque ex causa aucto, exasperari solent.

§. XXI.

Plethora quoque & ex hac tardior factus sanguinis circuitus primum quasi ad impuritatem & cacochymiam ponit fundamentum. Recte enim *Hippocrates Libr. de sanitate tuenda ad Mæcenatem: sanguis, cum abundat, valetudinem vitiat, quia bilis acida & amara & pituita, imo sanies nascitur.* Nam quo lentior est sanguinis cursus, eo minus ille in tenuissimas partes dividitur atque discerpitur, eoque spissior & tenacior evadit. Quo vero tenacior est, eo plus infarcit & obstruit vasa & excretoria, quæ sanguinis impuritatibus secernendis inserviunt. Quo major vero horum obstructio, eo copiosior impuritatum in sanguine emergit proventus.

§. XXII.

Impuri & non bene mixti sanguinis indicium est, si is e vena extractus nimis aquosus est, qualis in hypochondriacis, lienosis & cachecticis apparere consuevit, item si nigricans & pici liquidæ similis, uti in melancholicis, vel si in superficie spissam in-

instar glutinis vel corii crustam habet, uti in scorbuticis, & qui inflammatione interna laborant, vel ad eam dispositi sunt, item si serum nimis flavum ac biliosum est, uti in ictericis.

§. XXIII.

Duplicis vero generis cacochymiam in vasis esse statuendam, non adeo mihi videtur improbabile. Altera quidem subito fit, & facilius quoque transit ac discutitur, atque ex alvi & transpirationis neglectu ducenda est, & ad febres, morbos acutos & epidemice grassantes facillime disponit inque iis locum habet. Prodeunt porro ex hac rheumatismi, catarrhi, febres catarrhales, tusses, diarrhϾ, erysipelata & multiplicis formæ aliæ febres. Altera pertinacior firmiores radices in visceribus ex excretoriis obstructis habet, & a tardiori sanguinis & lymphæ motu pullulat, neque tam facile removetur, & chronicarum maxime passionum parens est.

Scholion.

Obstructo vel infarcto hepatis viscere sanguis a sulphureis & salinis adustis particulis, quæ bilem constituunt, non probe depuratur. Si vero renes sui muneris obliviscuntur, serum multis salibus excrementitiis fixioribus tartareis imbuitur. Per lienem mere vasculosum, si sanguis minus libere ob infarctum vel obstructionem transit, crassitiem & viscidítatem contrahit, qua fit, ut secretoriorum & excretoriorum vasculorum stupendæ parvitatis meatus, qui sunt in glandulis, pertransire amplius nequeat. Obstructis vero hac ratione glandulis, vel plane induratis, & liberiori lymphæ circulo impedito, ipsa stagnationem, acescentiam & vappiditatem in vasis concipit.

§. XXIV.

Alia adhuc datur cacochymiæ, sive magnæ in sanguine impuritatis quæ subito gignitur, ratio, quæ a validiori ejus per cordis & arteriarum motum auctiorem impulsu, attritu & commotione oritur, quemadmodum id clare apparet in omni febre, in qua temperatus & bene mixtus sanguis solo motu, tam progressivo, quam intestino auctiori, interposito aliquot dierum spatio, tam impurus reddi potest, ut compluribus salsis, sulphureis, viscidis partibus refertus ad nutritionem & omnes actiones secundum naturam præstandas penitus sit ineptus.

Scholion.

Motus solidorum in fluida vehementior, qualis est febrilis, blandam & gelatinosam sanguinis crasin & consistentiam valde resolvit, adeo, ut e vena emissus sæpe coccineus & flammeus instar coloris floris cardinalis appareat, adeoque nec frigefactus in gelatinam abeat, nec in aquam calidam infusus bombyciformes floccos deponat. Est itaque febrilis motus medela quidem sanguinis tam copiosi, quam crassi ac tenacis optima, sed tamen valde impurum eum reddit, adeo, ut præcipua ejus pars in excrementa colliquescat. Unde non tantum corpus & vires consumuntur, sed & urinæ ingentem quantitatem viscidæ, mucidæ, salso-sulphureæ materiæ, quæ fundum petere solet, evehunt; sudores glutinosi, pingues, acidum spirantes prodeunt; ex alvo copiosa biliosa & fœtida, licet parum cibi assumtum fuerit, quotidie ejiciuntur. Quæ excrementa si non secedunt, sed intus cohibentur, certum novi morbi prodituri indicium est. Opera itaque danda est, ut semper, si febris impetus cessat, vel si ex toto quiescit, impuritates illæ, a febre intus productæ, per emunctoria probe eliminentur, quæ præcipua medicorum in convalescentibus a febre debet esse cura.

§. XXV.

Nihil vero tam prompte impuritatem & corruptionem sanguini inducit, quam tardior humorum circuitus & progressio, si sanguis præ-

fertim circa viscera abdominis stagnat, vel lympha ob glandulas obstructas in vasis lymphaticis moram trahit & subsistit.

§. XXVI.

Quodsi sanguis & humores stagnationem subierunt, intestino calore agitati in corruptionem proclives fieri incipiunt, idque maxime fit, si vasis uteri obstructis menses non feruntur, & sanguis diutius illis inhæret, item si ipsi consuetus per venas hæmorrhoidales exitus præcluditur.

Scholion.

Sola quiete & calore externo aquam simplicem, brevi interjecto tempore, fœtidissimam contrahere posse putredinem, inter alia satis vulgatum, notum ac domesticum documentum exhibet aqua illa, quæ in destillatione spirituum vel aquarum ex vesica refrigerationis fine in vase ligneo, per quod canalis stanneus pertransit, aliquot dies continetur, tunc ob calorem non solum insigniter turbida fit, sed & pestilentem fœtorem contrahit. Hinc mirum non videtur, sincerum sanguinem stagnatione diutina in vasis inclinare in corruptionem, eumque sola quiete in fœtidissimam putrilaginem dissolvi, id quod apparet maxime in sphacelo. Quapropter haud temere pronuntiamus, sanguinem & humores, qui ex valde corruptibili & aliena, sibique dissimili materia constant, eo magis ad corruptionem tendere, quo tardior eorundem per vasa corporis humani motus atque progressio est.

§. XXVII.

Datur itaque impuritas humorum putrida, quæ omnium teterrima est, & pessimi genii morbos excludit, eosque malignos tam acutos, quam chronicos reddit, quos inter merito scorbutus eminentioris gradus referri debet.

Scholion.

Scorbutus est maxime malum endemium, ex ingenti sanguinis & humorum corruptione enatum, ortumque suum maxime debet pravis ingestis, duris nempe, acidis & salsis cibis, aeri humido & vappido, item vacuationibus præsertim sanguinis per menses & hæmorrhoides varias ob causas imminutis, unde propter tardiorem sanguinis progressum & retentionem excrementitiarum sordium humores tum salinam, tum viscidam & putridam dyscrasiam induunt, quæ deinceps variis exulcerationibus, maculis, pustulis, atrocibus doloribus & depravata nutritione sese prodit, & necem interna viscerum corruptione vel sphacelatione externarum partium infert; quare scorbuticorum sanguis plerumque plumbeus & viridis ac fere putridus deprehenditur, teste **Eugaleno de scorbuto pag. 70.** id quod vel ipso plebis judicio subinde confirmatur, cum sanguis hisce coloribus tinctus ex sectis venis prodit. E scorbuticorum gingivis sanguinem fœtentem profluere, vulgatum itidem est & nemini ignotum.

§. XXVIII.

Non solum sanguis, sed & lympha vel propter virulentum miasma admixtum, vel ob glandulas & vias obstructas motus progressivi expers; summam internam contrahit putredinem, quæ gravissimorum morborum, cujusmodi sunt lues venerea, lepra, elephantiasis, herpes, scabies maligna, fœcunda mater est, & serpentibus ac malignis exulcerationibus variis æque ac vitiata nutritione viriumque plenaria dejectione abunde se manifestat.

Scholion.

Maximam inesse istis morbis humorum corruptionem, inter alia clare testatur eorum sanguis e vena missus, qui in lue venerea, teste *Foresto Lib. 6. pag. 72.* corruptus, viscosus, fibris destitutus deprehenditur, inque lepra grumosus, adustus feculentus, lenticulosus, imo arenosus, vel etiam verminosus observatur. Qua de re legi potest **Camerarius in Sylloges Memorabilium Cent. 19. 36.** item **Kircherus in Mund. Subterran. Lib. XII. Sect. 1. Cap. 10. & Sect. 2. Cap. 7.**

In

§. XXIX.

In cutis vitiis, quæ a succorum impuritate & acrimonia oriuntur, frequenter observavimus glandularum tumores, instar globulorum sub cute, vel etiam inter musculorum interstitia in artubus hærentes, quibus prius non dispulsis morbus nullo fere artificio expugnari potest.

Scholion.

Ejusmodi tumores instar majoris pisi duros & glandulosos non modo circa collum in tinea capitis, in lippitudine & acri defluxione oculorum, sed & in pedibus & manibus in maligna, et sæpius recidivante scabie, in purpura quoque chronica atque in pedibus, ubi malleolos occupabant ulcera, sæpius vidimus et tactu cognovimus, neque umquam ad sanitatem perduci poterant hi morbi, nisi prius his tumoribus discussis et disparentibus; siquidem glandulæ, quæ e conglobatarum numero sunt, lymphæ motum fibrarum nervearum strictura promovere debent, adeoque si intumescunt, satis clare denuntiatur, progressum lymphæ in his locis esse interceptum, unde illa in corruptionem et acrimoniam abit, atque erosionem et defœdationem ulcerosam cutis causatur.

§. XXX.

Purpura, nostris temporibus admodum familiaris, rubra & alba, chronica & acuta, maligna & benigna, lymphæ a naturali crasi deflectentis, vel insigniter corruptæ soboles mihi identidem videtur, neque si acutis vel statim in principio accedit, vel in declinatione supervenit, periculo vacat.

Scholion.

Purpura chronica, scorbuticis, hypochondriacis et iis feminis, quæ mensium defectu et alvo adstricta laborant, admodum familiaris, raro perfecte curatur, quin potius curata sæpius regeneratur et revertitur. Vidi sæpenumero, eam resuscitatam fuisse diuturno mœrore, vel alio gravi animi affectu. Et certe radicitus auferre hunc morbum non exgui operis res est, neque mediocrem exigit prudentiam atque observationem; difficulter enim glandularum obstructiones resecantur et lymphæ circulus restituitur. Pejoris vero naturæ est ea purpura, quæ puerperarum morbis, vel acuta febre decumbentibus supervenit, quoniam tunc majoris impuritatis soboles est, quæ in puerperis numquam non est manifesta, et plerumque in statu graviditatis contrahitur. Quæ tandem purpura demum febribus acutis supervenit, ea partim ab excrementis, ob alvum adstrictam diutius retentis, biliosis et salivalibus, partim etiam ab humoribus effœtis, balsamica sua vi a nimio febrili æstu orbatis, et circa viscera abdominis stagnantibus et computrescentibus, incunabula sua trahere mihi videtur.

§. XXXI.

Humores quoque lymphatici diuturniori mora & stagnatione summam sæpius acrimoniam causticam contrahunt, quæ in scorbuticis maxime deprehenditur, ubi molestissima procreat symptomata.

Scholion.

Ab hac acrimonia dolores artuum vagi, fixi, defluxiones acres, salsæ, erodentes, sitis inexhausta, cholera, diarrhœa, erosiones ventriculi et intestinorum et pessimæ exulcerationis species, febres quoque cholericæ biliosæ derivari possunt. Mirabile exemplum corrosivi sanguinis redditi, ut ab una guttula vesica in cute excitata fuerit, refert D. *Lœbenwald in Miscell. Natur. Curios. Dec. 2. Ann. 2. Observ. 107. Sennertus de Consensu & Dissensu lib. 1. Cap. 16.* refert, scorbuticum fuisse, cujus sanguis naribus emissus tam acris fuerit, ut linteamina, quibus exceptus fuerit, corroderet. *Bonetus in Medic. Septentrion. Part. 2. Libr. 2. Sect. 22. Observ. 2.* urinam scorbutici lintea corrodentem annotavit. Lac corrosivum vidit *Wolfius in Miscell. Naturæ Curiosorum Dec. 2. Ann. 8. Observ. 72.* Plura allegata loca vide in *Dissert. nostra de generatione salium morbosorum*. Est enim tota scorbutico-

ticorum natura salsifica; nam si excrementa biliosa sulphureæ alcalinæ indolis, quæ per alvum excludi debent, si salina tartarea fixioris naturæ, quæ urina evehuntur, si subtiliora, quæ per cutem transeunt, maxima ex parte remanent in succis, & postea salia ex alimentis salsa, acida & diversi generis alia admiscentur, non mirum est, pro varia horum unione intimaque combinatione eorumque intestina inter se agitatione diversi generis & naturæ salia summa acria et caustica quoque ingenerari.

§. XXXII.

Quum origo impuritatum, sive salinæ, sive sulphureæ sint, primo ad tardiorem sanguinis & lymphæ progressum, deinde ad obstructiones, seu pravum emunctoriorum statum vel defectum excretionum referenda sit, liquidissime constare arbitror, ea remediorum genera depurando sanguini esse accommodatissima, quæ circulum sanguinis promovent, quæ excretiones per universum corpus liberas & expeditas efficiunt, & quæ materiam evacuationi idoneam reddunt.

Scholion.

Non ignotum est, quanta in materia medica remediorum silva ad sanguinem purificandum proponatur, dum quædam sal acidum, acre, salsum, vel tartareum invertere & præcipitare, quædam sulphur peregrinum figere, causticam materiam demulcere, involvere, vel viscidum incidere dicuntur, quum tamen nihil quicquam fere hujus habeant facultatis, neque etiam hariolari liceat, quomodo tam exigua medicamenti quantitas universum sanguinem aggredi atque immediato contactu, quidquid vitiosi ipsi inhæret, corrigere vel emendare possit. Sed potius censemus, ipsa suffragante experientia, a pessimæ indolis impuritatibus ibi collectis massam sanguinis & humorum non rectius, quam per alvinas purgationes & per diaphoresin moventia, interpositis vicibus ac diutius usurpata liberari.

§. XXXIII.

Observationes practicæ docent, fœminas, si mensium defectu laborant, & viros, quibus hæmorrhoides consuetæ non bene fluunt, inter alia plura vitia in partibus externis varias exulcerationes, quæ cutim defœdant, pustulas, erosiones & tumores mali moris pati, quæ omnia, nisi in ordinem sanguinis fluxiones redactæ fuerint, ægre aliis remediis tolluntur.

Scholion.

Hippocrates lib. 6. Epid. Comment. 3. & ad finem *lib. de Humorib.* utilitatem hæmorrhoidum plenius recenset, ubi dicit, hæmorrhoides non solum solvere melancholicos affectus, sed & tubercula, pustulas, furunculos, vitiligines, denique omnia, quæ habent melancholicum humorem, aliis humoribus permixtum. Nam certe vero est valde simile, sanguinem, si vel in uteri pampiniformibus & intortis vasis, vel in meseraicis quasi incarceratus & immotus diu persistit, a naturali sua dulci & gelatinosa indole deflectere, & salsam putridam naturam induere, unde sensim paulatimque universa sanguinis & humorum massa a corruptione inficitur. Et tum, si quis, ut bene monet *Hippocrates lib. 6. Epid. sect. 7.* impurgatus labori se dederit, ulcera erumpunt, quod etiam fieri solet post omnem validiorem sanguinis, etiam per medicamenta, commotionem. Ita enim sordes salinæ ad partes externas feruntur, quæ aqueis partibus per auctam transpirationem dissipatis acriores redditæ causticam & cathæreticam naturam exerunt. Ex quo patet, quam salutiferum in omnibus gravioribus cutis vitiis sit, solennes sanguinis vacuationes in ordinem redigere.

§. XXXIV.

Pessima igitur status corporis plethorico-cacochymici est conditio, quippe non modo omnibus morbis tam acutis, quam chronicis patet, sed eos etiam deteriores reddit atque effe-

effectum remediorum & spem medentium plerumque eludit.

Scholion.

Si quando morbus epidemius, etiam per se non adeo exitiosus, in corpus impurum & repletum incidit, certe non caret periculo. Vehemens animi commotio, ut terror, ira, mœstitia, lethalem sæpius in ejusmodi corpore producit effectum. Frigus paulo acrius admissum mirifice officit, & omne, quod valide commovet, remedium, sive sit purgans, sive emeticum, aut mercuriale, vel fortiter sudorem movens, sive balneum præcalidum, in plethorico cachochymicis gravissima concitare mala solet, maxime vero iis infensa sunt medicamenta, quæ adstrictivæ sunt facultatis, quæque opium recipiunt. Atrox dolor & spasmus, si ejusmodi detinet corpora, producit sæpe alias ægritudines, quæ funestum habent eventum. Felicem itaque eum habeo medicum, cui cura ejusmodi corporum non adeo frequenter committitur, parum enim arte sua proficere poterit.

CAPUT IX.

De genuinis corpora a morbis præservandi præsidiis.

§. I.

PRæcognitis sic atque reclusis vetis morborum, qui homines infestant & vitam præmature tollunt, fontibus atque originibus, in facili nunc atque proclivi erit, rationem atque remedia opportuna invenire, quibus primis morborum initiis eorumque generationi occurrere possimus, quod præcipuum & desideratissimum omnium fere hominum votum est.

Scholion.

Profecto nulla pars artis nostræ tam claris & evidentibus nititur principiis & fundamentis, neque ulla ita in medici potestate est, quam ea, quæ constantem & meliorem valetudinem ac certam longæ vitæ spem promittit, utpote, si animi vim & motum exceperis, morborum initia ex levibus, manifestis, externis & mere physicis causis paulatim pullulant, increscunt & vim acquirunt. Quicunque itaque tum ex observatione atque experientia diligenti & accurata, tum ex vera & clara theoria omnium earum rerum, quibus homo uti solet, salubrem & insalubrem vim, naturam ac potestatem accurate novit, & quomodo plures causæ invicem junctæ ad producendum quendam morbum concurrent, intelligit, is certe magno studio atque cura eo eniti poterit, ut apta remedia inveniat, quibus gravissimas ægritudines & dolorem & molestias tristissimam mortem minantes, felicissime sub divina gratia avertere possit. Nam sicuti omnium rerum difficilium principiis semper facilius obsistere licet, quam ea, quæ læsa ac vulnerata sunt, redintegrare; ita multo certius & expeditius est, morbis in principio occurrere, quam si corpus jam a morbis infestatum vel victum jacet. Tunc profecto difficile, vel prorsus extra potestatem medici est, remedia morborum causis removendis apta invenire.

§. II.

Supra jam satis evictum & demonstratum est, sub eutonia partium solidarum & moderato ac libero humorum circulo ac sufficientibus excretionibus & vitam & sanitatem atque integritatem corporis & animi salvam perstare atque incolumem, omnisque generis ægritudines in perverso solidorum motu fundari, & ex male ingestis & excretis oriri. Ex quo utique clarum fit ac perspicuum, omnem præservandi rationem maxime in eo positam esse, ut ea conquiramus remedia, quæ motum solidorum & fluidorum æquabilem & liberum, omnesque excretiones integras & illæsas conservant.

§. III.

Superioribus satis abundeque ostendendo

tensum est, tardiorem sanguinis progressum per universum corpus & maxime per viscera abdominis, corpus multis & valde impuris humoribus replere, & retardatas tam solennes sanguinis, quam eas, quæ fiunt per transpirationem & alvum, evacuationes morborum epidemiorum, acutorum & chronicorum, matres esse fœcundissimas. Opera igitur danda est, ut omnibus modis evitemus ea, & maxime, quæ ad ingesta & aeris usum pertinent, quæ ullo modo humores augere, eos intemperatos reddere, tardiorem sanguinis progressum facere & excretiones impedire possunt.

§. IV.

Quum libero sanguinis progressui & ab eo pendentibus salutaribus excretionibus nihil magis adversum sit, quam sanguinis & humorum copia ac crassities, ideo ea inquirere & sibi quam maxime ab iis cavere non modo sanus, sed maxime etiam natura imbecillis debet.

§. V.

Immodicus & intemperatus cibus uti morbis amplam materiam & occasionem præbet: ita modicus ac temperatus & vires & sanitatem optime tuetur, & securissima via est ad vitam sanam & longam perveniendi.

Scholion.

Ad alimenta intemperata & noxia, presertim copiosius si sumantur, omnia dulcia, dura, pinguia, acida, acerba, viscida, & quæ ægre coquuntur & dissolvuntur, item nimis acria, aromatica, calida & spirituosa pertinent. Quæ bonos vero & naturæ amicos succos probent, sunt omnis panis & carnium, præsertim juniorum animantium, genera, & maxime omnium ova sorbilia. Quæ cuncta & bonum chylum & bonum præbent sanguinem, ac nunquam, nisi nimia quantitate, in sano statu nocent.

§. VI.

Homo ordinarie, sive robustus, sive imbecillis sit, plus adsumere solet alimenti & plus etiam sanguinis generat, quam ipsi ad motum vegetum & nutritionem necessarium est, & quam natura ferre, subigere & regere potest. Et quia in ejusmodi nimia succorum redundantia primum destructæ valetudinis fundamentum situm est, hinc nimiam sanguinis & succorum in venis repletionem & probe indagare & inter initia statim removere oportet.

§. VII.

Si quis itaque a nimio adsumpto potu & cibo & imminuto labore ac motu corpus grave & lassum, ad motum ineptum, & venas simul turgidas atque inflatas sentit, præstat statim variis remediorum generibus huic plenitudini occurrere, eaque adhibere, quæ eam demant ac minuant.

Scholion.

Hoc in numero est primamque laudem meretur abstinentia, ubi parum, vel nihil adsumit homo in cœna, vel per totum diem; nam nihil æque corpus a morbis vindicat, quam tempestiva abstinentia. Deinde victus quædam mutatio est instituenda, & plenus ac lautus in tenuem vertendus, ideoque ad tempus a carnibus, & quæ ex genere ac familia animantium sunt, abstinendum est, & potius cibi ex vegetantibus sumendi, modo ventriculus eos ferre possit, & aqua vel sola, vel dulcis vini & spirituosi miscela bibenda, tum etiam motum & exercitationem vel laborem corporis augere oportet. Nam motus prudenter & cum debita observatione adhibitus omnia alia remedia præservatoria longissime superat, quia non modo circulum sanguinis augendo minuit humores & transpirationem restituit, sed & crassum sanguinem resolvit & vires adjicit. Debet autem motio fieri non post, sed ante cibum & semper peracta concoctione.

§. VIII.

Si quis ejusmodi remediis, quæ minuunt humorum copiam, uti detrectet, & nimia vasorum plenitudo tardiorque sanguinis circuitus præsentia mala minetur, tunc præstat, quantocyus fieri potest, plethoram solvere, idque optime fit sanguinis missione, quæ statim ejus motum liberiorem restituere incipit, adeo, ut etiam excretiones, sanguine superfluo detracto, melius, quam antea, succedere, observatum fuerit.

Scholion.

Non semel, sed iterum & aliquoties observavi in corporibus sanguine valde repletis segniorem alvum, cutem aridam, urinæ fluxum parciorem, & imminutum quoque mensium fluxum, ubi mox a sanguine emisso alvus fluidior factus est, fecibus valde biliosis prodeuntibus, ob liberiorem jam bilis in hepate separationem & adfluxum ad intestina factum; urina quoque fluxit coloratior & copiosior, somnus contigit placidior & corpus post motum liberius sudavit. Neque obscurum est, sed satis etiam vulgo compertum, secta ante tempus mensium vena liberiorem eorum fluxum fieri. Magna itaque sunt illa beneficia, quæ ex venarum incisione prudenter administrata in valetudinem hominis redundant. Optimi vero successus indicium ex pulsuum magnitudine & robore a secta vena aucto desumendum est, eo quod magnitudo pulsuum sanguinis progressum & circulum auctiorem factum significet.

§. IX.

Quam egregium vero adversus multos morbos avertendos præsidium est in venæ sectione opportune instituta, tam magnam quoque vim nocendi habet eadem, improvide ac inconsiderate administrata. Plures sæpe noxas sanguinis detractionem excipientes animadverti, dum quidam in magnam corporis lassitudinem & gravitatem inciderunt, somno facto inquieto, atque a sumpto cibo male se & anxie habuerunt, alii in gravedines cum febricula quadam inciderunt. Quidam rheumatismos, sive acerbos & pertinaces dolores in artubus passi sunt, quidam lentas febres inde sibi contraxerunt, quod maxime obtinet in corporibus spongiosi habitus, quæ venis tenuibus & angustis referta sunt, & ubi non tam ex nimia sanguinis plenitudine, quam ex defectu virium in partibus solidis humorum tardior est progressio. Deinde si autumno vel vere cœlum diu humidum & frigidum regnat, idque post venam sectam incidit, vel etiam si cibi non concoctu faciles adsumuntur. Cohibita enim hac ratione transpiratio longe pejorem statum corpori, quam antea fuit, infert, & facilis fit ad febres vel etiam defluxiones dispositio.

§. X.

Tutissime venæ sectio instituitur circa exitum Februarii & medio Septembris, si tempestas est constans, non adeo mutabilis, sique tempus serenum & venti orientales dominantur. Deinde, si corpus probe ab aere frigido & humido defenditur, & cibi concoctu faciles, & alimenta, quæ transpirationem juvant, adsumuntur. Tertio, si minor semper quantitas e corpore spongioso, quam e macilento, vasis copiosioribus instructo, extrahitur.

Scholion.

Duo utique mittendi sanguinis præcipua capita veluti scopi sunt, vasorum magnitudo & turgescentia viriumque robur. Nam ubi hæc adsunt, confidenter sanguinem detrahere licet. Neque hic ætas senilis obstat; nam firmis senibus sanguis tam præservandi, quam curandi fine utiliter & bono successu mittitur. Ubi vero vires sunt subinfirmæ, licet ætas sit juvenilis, appetentia & concoctio minuta, præstat tam in cura, quam in præservatione a venæ sectione abstinere,

præ-

præsertim in molli & raro corpore. Et sanguinis quoque emittendi quantitas ex plenitudine vasorum viriumque constantia a medico, sine cujus consilio nunquam magnum illud auxilii genus tentandum erit. Medicus enim si unquam, certe hic consulendus est, ut vires & habitum ægri spectet, & secundum horum proportionem mittendi sanguinis quantitatem determinet; nam certe, quam expeditum venæ sectionis remedium est ad juvandum, tam promtum quoque est ad nocendum, si quis eo non recte utatur.

§. XI.

Consultius est, ubi corpus molle & rarum sanguine ac succis turget ac rubicundum est, non adeo magnam vasorum inanitionem per sanguinis missionem moliri, sed partem ejus & uncias aliquot saltem extrahere, & reliquum, quod est in vasis superfluum, abstinentia, frictione, motu, vacuatione per alvum, balneis, maxime omnium vero aquarum salubrium usum consumere & discutere.

Scholion.

Nunquam salutarem reperi nimiam vasorum depletionem in corpore spongioso & raro; transpiratio enim facile læditur & crescit humorum impuritas. Tutissimum vero est, præsertim si plethora cum cacochymia urget, portionem saltem sanguinis detrahere, unde ab onere quasi levata natura, corporis rectrix, facilius postea, quod reliquum est materiæ vitiosæ, vincere, concoquere, & quod alienum est, excernere potest, tum etiam remediorum operationes semper felicius succedunt & maxime aquæ salubres facilius per emunctoria transeunt.

§. XII.

Cum supra clarius demonstratum sit, morborum plurimorum, & maxime febrium, causas & fomites primis in viis, hoc est, in canale intestinorum, & præcipue in duodeno, vel etiam coli flexuris, stabulari, maxime omnium videndum est, si ab hisce morbis nobis cavere velimus, ut hæc regio pura maneat, & nunquam colluvie ac sentina vitiosorum humorum repleatur, quod fit, si intemperatos & nimios cibos fugiamus, & alvum satis fluidam ac mollem conservemus, eaque maxime evitemus, quæ tonum ventriculi & intestinorum destruunt alvumque adstringunt; maximum enim præsidium adversus morbos a corpore arcendos in excretione intestinali recte se habente latitat. Præstat vero semper alvum servare apertam alimentis, quam medicamentis purgantibus & acrioribus stimulantibus, quæ nunquam non vim inferunt subtilissimæ & valde sensibili texturæ intestinalium tunicarum.

Scholion.

Cavendum maximopere est a purgantibus, neque ad laxantia facile sennata, rhabarbarina, mannata transeundum, si alimentis id fieri potest. Præterea in salibus neutris, si quis iis recte uti sciat, magna latitat virtus ad promovendas excretiones alvinas, sine omni virium vel digestionis detrimento, uti id clarissime apparet ex thermarum & acidularum salubri usu, qui nonnisi salibus neutris inibi contentis & insigni aquarum ponderi ac copiæ adscribendus est. Ejusmodi quoque salibus neutris, quæ multum conveniunt cum iis, quæ aquis medicinalibus insunt, utimur optimo fructu & successu, si alvus muneris sui obliviscitur.

§. XIII.

Cibi nimis duri, acidi, adstringentis facultatis, item lacticinia, opera pistoria, ex potulentis cerevisiæ feculentæ, valde frigidæ potiones, ex medicamentis omnia adstringentia, opiata, purgantia, intestinorum motum & tonum naturalem mirifice pervertunt ac turbant; igitur omni opera, studio & cu-

& cura, si integram servare velimus valetudinem, iis abstinere convenit.

§. XIV.

Et quia ad cruditates pessimae indolis acidas ingenerandas primae viae ad modum accomodatae sunt, omnesque fere cibi diutius iis inhaerentes coacescere incipiunt, illae vero & solidis & fluidis partibus & excretionibus valde inimicae; prudenter, ne cruditates acidae invalescant, providendum est.

Scholion.

Non modo in melancholicis & hypochondriacis & in feminis, ubi menses deficiunt, ubi alvus durior & strictior est, ubi vita sine motu agitur, acidorum succorum saburra in ventriculo ac primis intestinis stabulatur, sed etiam in senibus, & ubi ventriculus est infirmus, & ob alimenta, quae multum acidi in recessu habent, illa colligitur. Magnum itaque sanitatis conservandae monumentum in eo situm esse quisque sibi persuadeat, ut a nimia quantitate esculentorum & potulentorum, quae acidum fovent, ut sunt fere omnis generis vina, exceptis Hungaricis, fructus horaei, qui eminentis saporis acidi, sibi temperare discat. Vinum magis inter alimenta medicamentosa, quam nutrientia locum invenire, adeoque nisi cum aqua temperetur, ordinario plus nocere, quam prodesse, firmiter credendum est. Deinde quoque vinorum est ingens differentia. Quaedam citius per alvum, per urinam & alia excretoria transmittuntur, nec diu morantur in ventriculo & venis & horum liberalior etiam potio non tam nociva est, quam ubi diutius in ventriculo vel venis retinentur, & quae vel nimiam sanguinis & humorum turgescentiam, vel acidos corrodentes humores in primis viis producunt. Magna itaque cum cautione vino utendum est, ne plus detrimenti, quam emolumenti valetudini inferamus. Si indicium est ingentis acidorum succorum abundantiae in ventriculo, subtiliora alcalina, ut sunt maxime cancrorum lapides, cum oleo tartari per deliquium imbibiti, addita una vel altera guttula anisi vel olei de cedro, egregium faciunt officium. Ceterum pilulae amarae balsamicae, secundum Becheri & methodum nostram paratae, & singulis mensibus bis vel ter usurpatae, salibus aperitivis altero mane interpositis, primam regionem a copiosis sordibus, praesertim acidis, egregie deplent & liberant.

§. XV.

Retentas in sanguine & humoribus ob prohibitam transpirationem excrementitias salino-sulphureas feculentias graves, maxime acutas & periculi plenas passiones, imo populariter grassantes ingenerare, nihil certius est. Ut itaque corpus ab iis liberum maneat, maxime id agendum est, ut per cutem perspiratio libera, integra ac salva maneat. Quem in finem probe illud ab omni frigore humido ventisque ejus naturae custodire oportet, & nunquam illud fortiter calefactum, sive ab aeris aestu, sive a morbo, animi affectu, aut a vehementiori motu, vel potu spirituoso, frigidiori & humidiori atmosphaerae mane ante solis ortum, vel vesperi post ejus occasum objicere. Vitandae quoque sunt habitationes in locis humilioribus, quae venti non perspirant, & ubi aer conclusus & vappidus est, multo minus vero in his somnus capiendus est, fugienda quoque est ignavia, laboris intermissio & nimius somnus, item terror & moestitia, quae omnia transpirationem mirifice retardant & fomites morbosos ingenerant.

Scholion.

Ad corporis per liberum transpiratum purgationem nihil praestantius est convenienti motu, & exercitatione corporis, quae omnia alia antidota & remedia adversus morbos praeservatoria longissime exuperant. Verissima enim sunt,

sunt, quæ scribit *Celsus lib. 1. Ignavia corpus hebetat, labor firmat, illa maturam senectutem, hic vero longam adolescentiam reddit*. Motus vero remedium etiam caute est adhibendum, siquidem corpore cibis repleto & alvo adstricta plus nocet, quam prodest; concoctione vero absoluta, mane post sufficientem somnum, vel quinque aut sex horis a prandio, motio instituenda & primo lenis ac temperata, postea fortior, ut corpus calidum & madidum fiat, idque in aere temperato & sereno & post potionem aquæ calidæ, in qua balsamica herba infusa fuit, ita enim majorem utilitatem adferet.

§. XVI.

Quia vero ob mutationem aeris & tempestatum multi morbi infestare consuescunt, prudentis medici est, eos per convenientia auxilia & consilia avertere. Quare in re nos cum *Celso Lib. 1. cap. 10.* hæc præcipimus: *Tum vitare debet homo fatigationem, cruditatem, frigus, calorem, libidinem multoque magis se continere. Si qua gravitas est in corpore, tum neque mane surgendum, neque pedibus nudis ambulandum est, neque movenda alvus, atque etiam, si per se mota est, comprimenda est*.

Scholion.

Eorum si rationem, quæ *Celsus* gravibus anni temporibus in præsenti loco prohibet, intueamur, vix alia occurrit, quam quod hæc omnia, quæ vires & robur corpori suffurantur, ut est fatigatio, cruditas, libido, vigilia immoderata, & quæ transpirationem impediendo sordes excrementitias accumulant, ut frigus, ambulatio pedibus nudis, vomitus, purgatio, omni studio & cura evitari debeant. Commendat vero abstinentiam, & cibum semel de die adsumendum & modo aqua, modo vinum bibendum, quia hoc modo evitantur cruditates & transpiratio opportune promovetur.

§. XVII.

Cum indubiæ sit experientiæ, fœminarum sanitatem a sanguinis per uterum singulis mensibus fluxu & plurimorum virorum valetudinem a fluxus hæmorrhoidalis ratione & modo decente dependere, iisque inordinatis utrumque sexum graviter luere; omni cura ac studio maxime providendum est, ut hi fluxus salvi sint & ordinem ac tempus servent, neque deficiant vel impediantur.

§. XVIII.

Ut solennes & salutares sanguinis vacuationes in ordine conserventur, opus est, ut accuratam diætam servent homines, præsertim circa imminens fluxionis tempus. Quare maxime iis abstineant, quæ motum hunc naturæ ad excretiones tendentem turbare possunt.

Scholion.

Caveans sibi maxime hæmorrhoidarii & feminæ circa tempus hoc ab omni acri & humido admisso frigore, ab omnibus induratis, concoctu difficilioribus, acidis, fructibus horæi, fermentescibilibus, inflantibus cibis, lacticiniis, potu frigido, ab omni gravi animi commotione, præsertim terrore & mœstitia. Nocet etiam nimia quies corporis & somnus longior. Officiunt quoque sanguinis derivatoriæ evacuationes, v. g. in brachio institutæ, & omnes validæ medicinæ, item nimis spirituosæ, sed præstat alvum blande balsamicis pilulis aperire, corpus moderate movere, & potu magis calido, quam frigido uti, pedes vero & extremas partes a frigore bene defendere, & sanguinis cursum liberiorem pediluviis efficere.

§. XIX.

Cum in motibus vitalibus, qui corporis nostri conservationi velificantur, integris & salvis servandis justa portio virium, in quibus vis rectrix & motrix totius naturæ consistit, omnes fere partes impleat, viriumque imbecillitas omnibus morbis & periculis obnoxia sit, connitendum utique omni opera ac studio est, ut illæ foveantur & firmæ permaneant, quia non modo secundæ, sed & adversæ

vale-

valetudinis præsidia a *Celso Lib. I. Cap.* 1. rectissime dicuntur.

Scholion.

Si vires constant, & firmæ sunt, ventriculus bene appetit, digerit & egerit, circuitus sanguinis liber est, nullæ fiunt obstructiones, nullæ motus sanguinis retardationes, vel humorum stagnationes, sed excretiones recte se habent, & tunc infensa semper plethora & cacochymia minime gignitur.

§. XX.

Quemadmodum vires corporis, animus hilaris & desideriis ac affectibus vacuus, usus aeris puri, sereni & temperati, cibus modicus & concoctu facilis, & motus proportionatus egregie tuentur, erigunt ac resuscitant: ita nihil est, quod virium substantiam magis exhauriat & corpus imbecillum funestis morbis objiciat, quam intemperantia affectuum, angor, mœstitia, nimia animi intentio & fatigatio, frequentissima venus, aer humidus & vappidus, crebra cœli mutatio, fames, incongruus cibus, assidua vigilia, dolor, morbus, & nimius labor.

§. XXI.

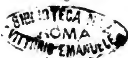
Ad vires debiles erigendas, præsertim in imbecillibus & senibus, præter jam dicta & vinum optimæ notæ, succurrendum etiam est interdum medicamentis roborantibus, quæ fibrarum languidos motus resuscitant; quo in numero sunt ea, quæ blando, balsamico, suavi oleo & resina pollent, & quæ ambra, succinum, balsamum Peruvianum vel olea vera destillata aromatica ingrediuntur. Ex compositis vero ego semper optimo successu sal volatile oleosum, ad mentem Sylvii compositum, balsamum nostrum liquidum sic dictum vitale, elixir nostrum balsamicum, commendare soleo, ut roborandi causa bis vel ter in septimana, mane in potu calido, vel vesperi in frigido, sumantur. In quibus certe remediorum generibus, si dextre sint præparata & etiam cum adplicentur, magna præsidia valetudinis, & ut quis se diu a morbis immunem præstet, delitescunt.

IN-

INDEX.

Capi-

Melli.

ROMA

